

شىنجاڭ تارىخ ماتىرىياللىرى

(14)

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭەشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتىرىياللىرى تەتقىقات ھەيئىتى

مۇندەرىجە

- غەربىي ئارمىيىنىڭ قالدۇق قىسمى 268 - بۆلۈك (شىنجاڭ يېڭى گازەتچىسى) نىڭ كەچۈرمىشلىرى ..... يۈشەن خۇا 1
- ئادىل ساقى تەرجىمىسى
- جاۋدەننىڭ شىنجاڭغا قىلغان سەپىرى..... ۋاڭ ۋېيىي 21
- ئادىل ساقى تەرجىمىسى
- ياڭ زېڭشىننىڭ تارىخىغا ئائىت غەيرى رەسىمى ۋە قەلەر ..... **جاڭ چىيىڭ** 41
- ئىسلام ھۈسەيىن تەرجىمىسى
- شېڭ شىسەي دەۋرىدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىياسىي كادىرلار كۇرسىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى..... چىن فاڭبەي 59
- دىلدار تەرجىمىسى
- ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە ئىككى قېتىم شىنجاڭغا بارغانلىغىم ھەققىدە خاتىرە ..... سۈن يۇچى 69
- ئۆمەر جان نۇر تەرجىمىسى
- «تىيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» توغرىسىدا..... لى فەنجۈن 101
- ئۆمەر جان نۇر تەرجىمىسى
- بوۋام لى گېنيۇەننىڭ 1938 - يىلى شىنجاڭغا كېلىشتىكى جەريانى توغرىسىدا ..... لى چىڭجىڭ 118
- ئابدۇرۇسۇل ھاشىم تەرجىمىسى
- «شىنجاڭ جاھانگىرلىكىگە قارشى خەلق ئۇيۇشمىسى» ۋە باشقىلار توغرىسىدا ..... خې يۇجۇ، كاڭ بىڭلىن 124
- پولات تەرجىمىسى
- ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭغا ئىككىنچى قېتىم كىرىشى ۋە

- جىمىسارنى قوغداش ئۇرۇشىنىڭ ئومۇمى ئەھۋالى
 138 جاڭ ئەنىمىڭ .....
- ئەبەيدۇللا ئەمىن تەرجىمىسى
 مەن قاتناشقان بىر نەچچە قېتىملىق جەڭنىڭ ئەمىلى
 155 ئەھۋالى ..... جىن گوجىن
 دىلدار تەرجىمىسى
- 189 شىنجاڭ تېلېگراف ئىشلىرىنىڭ قىسقىچە تارىخى... شىنخۇڭدى
 ئۆمەر جان نۇر تەرجىمىسى
 چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە شىنجاڭدىكى
 196 بۇددا دىنى ..... جىن گوجىن
 ئىسلام ھۈسەيىن تەرجىمىسى
 شىنجاڭنىڭ يېقىنقى دەۋرىدىكى ئىبادەتخانا، ساراي،
 211 مەرھۇملەر سارىيى ..... لىيۇدىخې
 ئىسلام ھۈسەيىن تەرجىمىسى
 نازاتلىقتىن ئىلگىرىكى شىنجاڭ ئاۋىئاتسىيە ئىشلىرىنىڭ
 235 قىسقىچە تارىخى ..... شۇ شۇتوڭ
 ئادىل ساقى تەرجىمىسى
- 253 يولۋاس توغرىسىدا بىلىدىغانلىرىم ..... شۇجىڭ
 دىلدار تەرجىمىسى
- 262 جىيۇ چۈەن قوزغىلىڭىنىڭ ئالدى - كەينىدە... پېڭ مىڭدىڭ
 ئادىل ساقى تەرجىمىسى

ماتىرىيال:

- جىن شۇرېن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغدىكى
 276 ئەمەل ناملىرى ۋە ئەمەلدارلارنىڭ ئىسمىلىگى...

غەربىي ئارمىيەنىڭ قالدۇق قىسمى 268 - پولىك (شىنجاڭ يېڭى گازارمىسى) نىڭ كەچۈرمىشلىرى

يۈشەن خۇا

1937 - يىلى 3 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، خېشى كارىدورىدا مۇشەققەتلىك جەڭلەرنى ئېلىپ بارغان جۇڭگو ئىشچى - دىخان قىزىل ئارمىيەسىنىڭ غەربىي ئارمىيەسى، جاڭگوتتاۋنىڭ «خەلقارا يول ئېچىش» دېگەن خاتا لۇشىيەننىڭ مەجبۇرلىشى ئارقىسىدا مابۇفاڭنىڭ قوشۇنى بىلەن قانلىق جەڭلەرنى ئېلىپ باردى. لېكىن ئازچىلىق كۆپچىلىككە تەڭ كېلەلمەي، ئوق - دورا، ئوزۇق - تۇلۇك تۈگەپ، ئاخىرى مەغلۇپ بولدى. ئەينى ۋاقىتتا 30 - كورپۇسنىڭ 88 - دىۋىزىيەسىگە قاراشلىق 268 - پولىك مۇھاپىزەتچىلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ جەڭگە قاتناشمىغانلىقتىن، غەربىي ئارمىيە بويىچە تولۇق ساقلىنىپ قالغان بىردىن بىر پولىك ئىدى. بۇ پولىكتىكى 4 يۈز نەچچە كوماندىر - جەڭچى كېيىنكى ۋاقىتقا كەلگەندە شىنجاڭغا كېلىپ ئۈرۈمچىدە يېڭى گازارما بولۇپ ئورۇنلاشتى. مەن ئەسلىدە غەربىي ئارمىيە 30 - كورپۇس سىياسى بۆلۈمىدە تەشكىلات بۆلۈم باشلىغى ئىدىم، مەغلۇپ بولۇپ قوشۇن تۈگەپ كەتكەندىن كېيىن،

سىياسى كوممىسار لى شيەننىيەننىڭ يولپورۇغى بىلەن 268 -
پولكىنىڭ سىياسى باشقارمىسىغا مۇددىر بولدىم (بۇ پولكىنىڭ
پولكى باشلىغى ياكى شىۈكۈن، سىياسى كوممىسار ياۋ يۈنلىياڭ،
شىتاپ باشلىغى راۋ زىجىيەن ئىدى). كېيىن زۇڭدۇي (يېڭى
گازارما) گە سىياسى كوممىسار بولدىم. ئەينى ۋاقىتتىكى بەزى
ئەھۋاللاردىن ئازراق خەۋىرىم بولغاچقا، ئېسىمگە ئالالغان
ئىشلارنى يېزىپ چىقىم.

ئەنشىدىكى بىر قېتىملىق ئۇنتۇلماس جەڭ

غەربىي ئارمىيە مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، 1937 - يىلى
3 - ئاينىڭ 14 - كۈنى، گەنسۇنىڭ تاش ئۆيى دىگەن جايىدا
چېڭ چاڭخاۋنىڭ رىياسەتچىلىكىدە بىر يىغىن ئېچىلدى.
يىغىندا، 268 - پولكىنىڭ يولداش لى شيەننىيەن، چېڭ شە-
سەيلەرنىڭ باشلامچىلىقىدا چېلىيەنشەن تېغىدىن چىقىپ، گەنسۇ-
نىڭ غەربىي قىسمىدىكى ئەنشى ناھىيىسىگە بېرىپ غەربىي
ئارمىيەنىڭ ئەسلىدىكى ۋەزىپىسى بويىچە ئەنشى ناھىيىسىدە
پۇت تىرەپ تۇرۇشى، چىن يۈن، تېڭ دەييۈەنلەر سوۋېت ئىتتى-
پاقىدىن قورال - ياراق ئەكەلگەندىن كېيىن، قىسمىنى قوراللان-
دۇرۇپ، بازا بەرپا قىلىش قارار قىلىندى.

40 نەچچە كۈنلۈك چاپالمىق يۈرۈش ئارقىلىق قوشۇن
ئاخىرى چېلىيەنشەن تېغىدىن چىقتى (بۇ ھەقتىكى ئەھۋاللارنى
كۆپ يولداشلار ئۆز ئەسلىمىلىرىدە بايان قىلىپ ئۆتكەن بول-
غاچقا، بۇ يەردە قايتا توختالمايمەن) ۋە 4 - ئاينىڭ ئاخىرىدا
گەنسۇنىڭ ئەنشى ناھىيىسى تەۋەسىگە كىردى. ئەنشى شەھىرىنى

ئېلىش ئۈچۈن بىر كۈن ئىلگىرى رازۇنتچىكلار ئېۋەتمىلىپ شەھەر رازۇنتكا قىلىندى ۋە شەھەرنى ساقلاۋاتقان بىر ئىمژۇتلا ئەسكەر بارلىغى ئېنىقلاندى، شۇنىڭ بىلەن 2 - كۈنى شەھەرگە كېچىلىپ ھۇجۇم قىلىش قارار قىلىندى. پۈلكىمىز شەھەرگە يېقىنلاشقاندا كۈن تېخى پاتىمىغان ئىدى. بۇ چاغدا دۈشمەن تەرەپ خۇبىي شىۋىسىدا سۆزلەيدىغان بىر ئەسكەردىن بىزگە بىر پارچە خەت ئېۋەتەتتۇ. خەتتە: سىلەر ھازىر ئاسمانغا چىقاي دىسەڭلار ئاسمان ئىگىز، يەرگە كىرەي دىسەڭلار يەر قاتتىق كۈنگە چۈشۈپ قالدىڭلار، ئالدىڭلاردا قۇملۇق، كەينىڭلاردا قوغلاپ كېلىۋاتقان قوشۇن، شەھەردە بولسا زور مۇداپىئە قوشۇنى بار، شۇڭا، تەسلىم بولغىنىڭلار ياخشى، دەپ يېزىلغان ئىدى. جەڭچىلەر ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن غەزەپ بىلەن: شەھەردە بارى - يوقى بىر ئىمژۇتلا ئەسكەر بار تۇرۇغلۇق يەنە بىزنى ئالدىماقچى بولۇشقىمىنى قارا، دەپ تىللاپ كېتىشتى. دۈشمەن نەزەپتىن كەلگەن ھېلىقى ئەسكەر: ئەسلىدە بىر ئىمژۇت ئىدى، بۈگۈن يەنە لىۋ تۈەنجاننىڭ بىر پۈلكى پىيادە ئەسكەرى بىلەن بىر ئاتلىق ئەسكەرلەر باتالىيونى كەلدى، دىدى. لېكىن، بۇ چاغدا كۆپچىلىك شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشنى تەقەززا - لىق بىلەن كۈتۈپ تۇرۇۋاتقاچقا، ئاچچىغىدا خەت ئېلىپ كەلگەن دۈشمەن ئەسكەرىنى ئېتىپ تاشلىدى.

شۇنىڭغا ئۇلاپلا پۈتۈن پۈلكى شوتىلارنى تەييارلاپ شەھەرگە ھۇجۇمغا ئۆتتى. شەھەرگە ھەقىقەتەن بىر پىيادە پۈلكى بىلەن بىر ئاتلىق باتالىيون كەلگەن ئىكەن. شۇڭا جەڭ ناھايىتى قاتتىق بولدى. بىزنىڭ قوراللىرىمىز ناچار، ئەسكەرى كۈچىمىز ئاز، ئوق - دورىمىز كەمچىل بولغانلىغى، ئۇنىڭ ئۈستىگە

بۇزۇپ چىقىپ كېتەلمەي، دۈشمەن بىلەن تىرىكشىپ قالدۇق. ناداشام بولغاندا دۈشمەننىڭ ئەنشى شەھرىدىكى پىيادە ئەسكەرلەر پولىكىمۇ يېتىپ كەلدى. ئۇلار ئالدى بىلەن بىزنى مەنئىيەتقا تۇتتى، بىز تەرەپتىن 10 نەچچە ئادەم چىقىم بولدى. گۇگۇم چۈشكەندە دۈشمەننىڭ پىيادە ۋە ئاتلىق قوشۇنى بىزگە تەڭلا ھۇجۇم قوزغىدى. بىز پۈتۈنلەي قاراڭغۇ چۈشكەنچە چىڭ تۇرۇپ، ئاندىن مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىقىش ئۈچۈن ھۇجۇم قوزغىدىق. يولداش لى شىيەننى بىلەن بىلەن باشقا قارمىقىدا ھەبەرلەر باشلامچىلىق بىلەن قوشۇننى باشلاپ ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، يۇچۇق ئاچتى، مەن ئارقا تەرەپنى مۇداپىئە قىلدىم. قاراڭغۇدا پىيادە ئەسكەرلەر بىلەن ئاتلىق ئەسكەرلەر، دۈشمەن بىلەن بىز گىرەلىشىپ كېتىپ، قوشۇن چېچىلىپ كەتتى. مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىققاندىن كېيىن، چېچىلىپ كەتكەن 8 يولداشنى تاپتىم. بىز توققۇز كىشى چوڭ يولدا مېڭىشقا جۇرئەت قىلالماي، شىنجاڭغا تۇتىشىدىغان سىم تاناپنى بويلاپ، چىغىر يول بىلەن، ئاچلىققا قارىماي قوشۇنمىزنىڭ بۇرۇنقى ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە شىنجاڭ بىلەن گەنسۇنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرغان شىڭشىياغا قاراپ ئىلگىرىلىدىق.

بىز ئالدى بىلەن داچۇەنگە بېرىپ، ئۇ يەردە توپلانغان پولىكىمىزنىڭ 100 دەك كوماندىر - جەڭچىلىرى بىلەن ئۇچراشتۇق. ئەنشىگە ھۇجۇم قىلغاندىن تارتىپ داچۇەنگە يېتىپ كەلگەنگە قەدەر بولغان 3 كېچە - كۈندۈردە بىز ئاران بىر ئۈچۈمدىن قوماچ يىمىدۇق، داچۇەنگە كەلگەندە بىر ۋاق ئۇماچ ئىچتۇق. بىزنىڭ شۇ كۈنلەردە تارتقان جاپايىمىزنى مۇشۇنىڭ دىنلا كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. بىز 100 نەچچە ئادەم مالىيەنجىڭغا

يېتىپ كەلگەندىن كېيىن بىزدىن بۇرۇن شىڭشىياغا يېتىپ كەلگەن يولداش راۋزىجىيەن بىزنى ئىزدەشكە ئېۋەتكەن يولداش بىلەن ئۇچراشتۇق ھەم ئۇنىڭدىن دەرھال شىڭشىيانىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇشتۇق. ئۇ بىزگە: «شىڭشىيادا ئەھۋال ناھايىتى ياخشى. قېرىنداش قوشۇنلارنىڭ (شېڭ شەسەي قوشۇنى) بىزگە تۇتقان پوزىتسىيەسىمۇ ياخشى، دۈشمەنمۇ بىزگە تېگەلمەيدىغان بولۇپ قالدى» دېدى، بۇنىڭ بىلەن جىددىلەشپ تۇرغان كۆڭلىمىز ئاخىرى جايغا چۈشتى. ئەسسىمە قېلىشچە، مەن شۇ چاغدا بىر باغلام چۆپنى ئاستىمغا سېلىپ، تاپانچامنى بېشىمغا قويۇپ، جۇۋامنى يېپىمىنىپ ياتقان پېتى توپ - توغرا 24 سائەت ئۇخلىغان.

ئويغانغاندىن كېيىن قوشۇننى باشلاپ شىڭشىيا تەرەپكە قاراپ ماڭدۇق. مالىيەنجىڭدىن ئەمدىلا چىقىشىمىز بىلەن شىڭشىيا تەرەپتىن بىزنى ئالغىلى كەلگەن بىر ئاپتوموبىلغا چىقىپ شىڭشىياغا قاراپ يول ئالدۇق.

شىڭشىياغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، مەن يەنە ئۇدا ئىككى قېتىم ئاپتوموبىل بىلەن بەيدۇننى، ئەنشىلەردىكى جەڭ مەيدانلىرىغا بېرىپ، جەڭدە چېچىلىپ كەتكەن يولداشلارنى ئىزدىدىم. مەن ئىككىنچى قېتىم ماشىنا بىلەن شىڭشىياغا قايتىپ كەلگەندە سىياسى كومىسسار لى شىيەننىيەن قاتارلىق يولداشلارمۇ قايتىپ كەلدى. بۇ چاغدا قوشۇنمىزدا 400 دىن ئارتۇق ئادەم توپلانغان ئىدى.

4 - ئاينىڭ ئاخىرىدا، يولداش چېن يۈن، تېڭ دەييۈەنلەر 40 دەك ئاپتوموبىل، دوختۇر، سوۋېت ئىتتىپاقى مەسلىھەتچىسى، قورال - ياراق، كىيىم - كىچەك قاتارلىقلارنى ئېلىپ شىڭشىياغا

شياغا كەلدى. بىزدە ئاشلىق قىيىنچىلىغى بارلىغىنى كۆرۈپ يولداش چېن يۈن شىنجاڭنىڭ دۇبەنى شېڭ شىسەيگە بىۋاسىتە تېلېفون بېرىپ، ئايرۇپىلان بىلەن ئاشلىق يۆتكەپ كەلدى. بىز بۇرۇن چېن يۈننى تونىمايتتۇق. بىر كۈنى كەچتە ئۇ بىزنى شېڭ شىسەي قوشۇنىدىن خېلى يىراق بىر جايغا باشلاپ بېرىپ: «مېنىڭ ئەسسىم چېن يۈن، مەركەزنىڭ ۋەكىلى بولمەن»، «لۇشىەن خاتالىغى تۈپەيلىدىن غەربىي ئارمىيە مەغلۇپ بولدى، لېكىن يەنئەندە قوشۇنىمىز بار، ئىنقىلاپ تەرەققىيات ئىستىقبالىغا ئىگە» دېدى. ئۇ چاغدا ئۇ لۇشىەن خاتالىغى ھەققىدە سۆز ئاچقاندا ئانچە ئاڭقىرالمايخان ئىدۇق. شېڭ شىسەي قوشۇنىدىن يىراق جايغا بېرىپ بىزگە سۆز قىلىشتا مەخپىيەتلىكىنى ساقلاش كۆزدە تۇتۇلغان ئىدى.

شىڭشىڭشىيادا بىر ھەپتىدە تۇردۇق. 5 - ئاينىڭ 3 - كۈنى، قىسىمنىڭ فورمىسى تامامەن ئالماشتۇرۇلدى. بىز 40 دەك ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇپ شىڭشىڭشىيادىن يولغا چىقىپ، 5 - ئاينىڭ 8 - كۈنى شىنجاڭنىڭ دىخۇا (ھازىرقى ئۈرۈمچى) شەھرىگە يېتىپ كەلدۇق. ئۇزۇن ئۆتمەي 4 ئەترەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان باش ئەترەت شىتاۋى قۇرۇلدى، بۇ سىرتقا نىسبەتەن يېڭى گازارما دەپ ئاتالدى (كېيىن يېڭى گازارمىدىن يۆتكەلگەن بەزى غوللۇق كۈچلەر، يەنئەندىن كەلگەن بىر قىسىم ياش ئوقۇغۇچىلاردىن تەشكىل قىلىنغان بىر ئاۋىئاتسىيە تەربىيىلەش ئەترىدى قوشۇلدى). باشتا باش ئەترەت ياچېيىكىسىنىڭ سېكرىتارى بولمىدۇ، 1938 - يىلى كۈزدە باش ئەترەت (يېڭى گازارما) نىڭ سىياسى كومىسسارى بولدى.

شىنجاڭدا تۇرغان مەزگىلدىكى بەزى ئەھۋاللار

شىنجاڭدا باش ئەترەت (يېڭى گازارما) قۇرۇلغاندىن كېيىن، تەشكىلى تۇرمۇشىمىز ناھايىتى ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بىزنى كۈتۈش ئۈچۈن شياۋلى (ئىسمى فىڭ شۈەن، يەنئەنگە خايىتقاندىن كېيىن چەتئەللەر بىلەن ئالاقە باغلاش بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى بولدى) بىلەن بوۋاي (يېشى چوڭ بولغاچقا شۇنداق ئاتالغۇ تۇتۇق. ئىسمى ئېنىق ئەمەس) ئېۋەتىلدى. تامىغىمىز ئىنتايىن مول بولۇپ ئۆزىمىزنى كۈندە زىياپەت ئۈستىدە ئولتۇرغاندەك ھىس قىلاتتۇق. مۇشۇنداق بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، ناھايىتى ئېغىر جاپا - مۇشەققەت، خېيىم - خەتەرلەرنى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن بۇ يولداشلارنىڭ بۇنىڭغا كۆڭلى ئۆسۈنماي، ئۇلار سەينى ئازايتىپ، جاپالىغراق تۇرمۇش كۆچۈرۈشنى تەلەپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى.

ئەسلىدە بۇ 400 نەچچە ئادەم سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆتۈشكە بارماقچى بولغان ئىدۇق. كېيىن خەلقئارا ئىنتېرناتسىئونالدىن ئادەم بەك كۆپ بولۇپ كەتسە، خەلقئارا مۇناسىۋەتكە تەسەر يېتىپ قالدىغانلىغى، ئۇنداق جىق ئادەم بېرىشقا بولمايدىغانلىغى، شىنجاڭدا ئۈگىنىش قىلىشىمىز كېرەكلىكى ھەققىدە تېلېگرامما كەلدى.

مەركەزنىڭ ۋەكىلى بولغان يولداش چېن يۈن (تەخەللۇسى شى پىڭ) تەلىم - تەربىيىدە ياخشى، جانلىق ئۇسۇلنى قوللاندى. ئۇ بىزگە باشتا جاڭ گوتاۋنىڭ خانى ئۇشىدىنى ھەققىدە سۆزلەيمەي، بەلكى ئاددىي، چۈشىنىشلىك داۋىلارنى سۆزلەيدى، بىر يەرگە يىغىپ چوڭ دەرس ئۆتمەي، بەلكى ئەھۋاللىشىش ئۇسۇل-

لىنى قوللۇنۇپ، بۈگۈنى بۇ ئەترەتكە، ئەتەسى ئۇ ئەترەتكە بېرىپ، يولداشلارغا جاھانگىرلىكنىڭ نىمە ئىكەنلىكى، كاپىتا- لىزىمنىڭ نىمە ئىكەنلىكى قاتارلىقلار ھەققىدە سۆزلەپ بەردى. شىنجاڭدا «جاڭ گوتاۋ لۇشيەنى» گە قارشى تۇرۇش يۈزدى- سىدىن ئىككى قېتىم تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى.

بىرىنچى قېتىملىقى 1937 - يىلى 12 - ئايدا ئېلىپ بې- رىلدى. تارماق ئەترەتلەردە «جاڭ گوتاۋ لۇشيەنگە قارشى تۈ- رۇش» يىغىنى ئېچىلدى. ئەينى ۋاقىتتا كۆپچىلىك يولداشلار ئۇنى سىياسى لۇشيەندىكى خاتالىق ئەمەس، ھەربى لۇشيەندى- كى خاتالىق دەپ تونۇغانلىقى ۋە كالىسىدىن ئۆتمىگەنلىكىدىن، ھىچقانچە مەسىلە ھەل بولمىدى.

1938 - يىلىنىڭ بېشىدا يولداش چېن يۈن، تېڭ دەييۈن، لى شيەننىڭ قاتارلىق مەسئۇل يولداشلار يەنئەنگە قايتتى. مەركەز- ئۇلارنىڭ خىزمىتىنى ئۆتكۈزۈۋېلىشقا يولداش دېڭ فا (تەخەللۇ- سى فاڭ لىڭ) نى ئېۋەتتى. شۇ يىلى يازنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرىدە «جاڭ گوتاۋ لۇشيەنى» گە قارشى تۇرۇش يۈزىسىدىن 2 - قېتىم- لىق تەربىيە ئۇيۇشتۇرۇلدى. باشتا بۇ بەزى كىشىلەرنىڭ كال- لىسىدىن ئۆتمىگەن بولسىمۇ، لېكىن چوڭقۇر ئېلىپ بېرىلغان تەربىيە ئارقىلىق ئۇلار بىردىنلا ئىشنىڭ تېگىنى چۈشىنىۋالدى. نۇرغۇنلىغان يولداشلار: بۇندىن بۇرۇن مەس ئادەمدەك گاڭگە- راپ يۈرگەن ئىكەنمىز، ئەمدى ئويغاندۇق، خاتا قىلىغىنىمىزنى تونىۋالدىق دېيىشتى. قىسىمنىڭ پاجىئەلىك مەغلۇبىيەتكە ئۇچ- رىغانلىقى، نۇرغۇن سەپداشلارنىڭ قۇربان بولغانلىقى، بەرپا قىلىنغان بازلارنىڭ قولىدىن كەتكەنلىكى يولداشلارنى قاتتىق چۆچۈتتى. بەزى يولداشلار ئۇن سېلىپ يىغلاپ كەتتى. ئېسىمدە

قېلىشچە، شۇ ۋاقىتلاردا ئايرىم ساندىكى يولداشلار خاتالىغىدا نى ئېتىراپ قىلمىغان ئىدى. ئەينى ۋاقىتتىكى شىنجاڭنىڭ دۇ-بەنى شېڭ شىسەي ئىچكى، تاشقى زىددىيەتلەرنىڭ تەرەققىياتى تۈپەيلىدىن بىر مەزگىل پارتىيىمىز بىلەن ھەمكارلىشىپ ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرىدىغانلىغىنى بىلدۈردى. لېكىن ئۇ باشتا يېڭى گازارمىدىن سەل ئېھتىيات قىلدى. ھەر قېتىم كەلگەندە بىر مۇھاپىزەتچى ئەترەتنى بىلەلە ئەكىلىپ، 4 ئەتراپ-قا ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ئاندىن گازارمىمىزغا كە-رەتتى. كېيىن قايسىدۇ بىر نازىر قوزغىلاڭ كۆتۈرىپ، شېڭ-شىسەينى ئۆلتۈرۈشنى قەستلەپتۇ. دەل مۇشۇ چاغدا يېڭى گازار-مىمىز شىنجاڭغا كىرىپ ئورۇنلاشقان ئىدى، بۇنىڭ بىلەن بۇ نازىر يەڭگىلىك بىلەن قول سېلىشقا جۈرئەت قىلالماپتۇ. بۇ ئەنزە پاش بولۇپ، شېڭ شىسەي بۇ ئەھۋالنى بىلگەندىن كې-يىن، ئۇنىڭ يېڭى گازارمىمىزغا تۇتقان پوزىتسىيىسىمۇ ئۆزگەر-دى، گازارمىمىزغا ھەر ھەپتىدە بىر كېلىدىغان، كەلگەندە يە-قەت بىرلا مۇھاپىزەتچى ئېلىپ كېلىدىغان بولدى.

شېڭ شىسەي بىزنىڭ «1-ئىيۇل»، «1-ئاۋغۇست»، «1-ماي» دەك بەزى خاتىرىلەش يىغىنلىرىمىزغىمۇ قاتنىشات-تى. «1-ئىيۇل» نى خاتىرىلەش يىغىنىدا سۆز قىلماي بىر چەتتە ئاڭلاپ ئولتۇراتتى، «1-ئاۋغۇست» نى خاتىرىلەش يى-غىنىدا بەزىدە سۆزلەپمۇ قوياتتى. ئەينى ۋاقىتتا ئۇ سوۋېت ئىت-تىپاقىغا يېقىن ئىدى، 3 مەسىلەكنى ياقلىمايتتى، كوممۇنىزىمنى ياقلىمايتتى. ئۇنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىت-تىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش، ئىتتى-پاق بولۇش، خىيانتچىلىككە قارشى تۇرۇش، شىنجاڭنى ئىسلاھ

قىلمىشتىن ئىبارەت 6 بۈيۈك سىياسىتى بار ئىدى. ئۇ باشتا جياڭ جىپىشىگە يۆلەنمەي، ھەممە ئىشتا سوۋېت ئىتتىپاقىغا يۆلەنگەن ئىدى، كېيىن جياڭ جىپىشىنى ھەم-ايە قىلىپ، بىر مۇنچە ئىنقىلاۋىي يولداشلىرىمىزنى ئۆلتۈرۈپ، خەلقنىڭ قان قەر-زىگە بوغۇلدى.

شىنجاڭدىكى ئەھۋالىمىز ئەسلىدىلا ياخشى بولۇپ، يېڭى گازارمىنىڭ تەسىرى زور ئىدى. ئارمىيە بىلەن خەلقنىڭ مۇناسىۋىتىمۇ ياخشى ئىدى. مەسىلەن، بىرەر نەرسە سېتىۋالماقچى بولساق، يېنىمىزدا پۇل يوق بولغان ئەھۋالدا ئۆزىمىزنىڭ يېنىمىزدا كىيىم-كېچىمىز ئىكەنلىكىمىزنى، پۇلنى قايسى ۋاقىتتا ئەكىلىپ بېرىدىغانلىقىمىزنى ئېيتساقلا كېرەكلىك نەرسىنى ئېلىپ كېتىشكە بولۇۋېرەتتى. قىممىمىز ئاممىۋى ئىنتىزاهغىمۇ ياخشى رەھبەرلىك قىلدى، ئەلۋەتتە. شېڭ شىسەي قوشۇنى بىلەنمۇ ياخشى ئۆتتى. باشتا مەخپىيە تلىكىنى ساقلاش يۈزىسىدىن ئۆزىمىزنى يېنىمىزدا كىيىم-كېچىمىز ئىكەنلىكىمىزنى بىلدى. بەزىدە كەچلىك تاماقتىن كېيىن ئۇلار بىلەن بىرلىكتە ئويۇن ئوينىتتۇق، ۋاسكىتبول ئوينىتتۇق، ئادەتتىمۇ بىللە ھەربى مانى-ۋېر ئېلىپ باراتتۇق. ئەگەر ئۆز ۋاقتىدا ئۇ تەرەپتىكى قوشۇن ئىچىدىمۇ بىر قىسىم پارتىيە، ياشلار ئىتتىپاقى ئەزالىرىنى تەرىقى قىلدۇرغان بولساق ياخشى بولار ئىكەن. لېكىن بىز بۇ جەھەتتە خىزمەت ئىشلىمەيتتۇق.

1939 - يىلىنىڭ 9 - ئايى مەزگىلىدە، مەركەزنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ۋەكىلى ئالمىشىپ يولداش چېن تەنچىۋ (تەخەللۇسى شۇ جىيې) كەلدى. شېڭ شىسەي جياڭ جىپىشى بىلەن تىل بىرىكتۈ-

رۇپ، گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيە ئوتتۇرىسىدا پات-پات سۈر-
 كۈلۈش يۈز بېرىدىغان بولۇپ قالغانلىغى ۋە شېڭ شىسەي جىياڭ
 جىيېشى شىنجاڭدا مەكتەپ قۇرماقچى دىگەننى بانا قىلىپ، شىن-
 جاڭدىن كېتىشىمىزنى تەلەپ قىلغانلىغىدىن، 2 - يىلى ئەتىيازدا
 شىنجاڭدىن يەنئەنگە قايتماقچى بولدۇق. يولداش چېن ئەنچىيۇ
 بىرلىكسەپ مۇناسىۋىتىنى كۆزدە تۇتقانلىغى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ
 تەكلىۋىنى قوبۇل قىلىپ يەنئەنگە قايتىشىمىزنى ئورۇنلاشتۇردى.
 ئەينى ۋاقىتتا مەن باش ئەترەتنىڭ سىياسى كومىسسارلىق ۋەزى-
 پىسىنى ئۆتەۋاتاتتىم (ئەترەت باشلىغى زېڭ يۇلياڭ، مۇئاۋىن
 كومىسسار زۇ كەيشۇن ئىدى). مەركەز، مەن بىلەن زېڭ يۇلياڭ،
 زۇ كەيشۇن ئۈچۈمىزنىڭ قوشۇنىنى باشلاپ يەنئەنگە قايتىپ كې-
 لىشىمىز توغرىسىدا بۇيرۇق تېلېگرامما ئېۋەتتى. شىنجاڭدىن
 ئەمىلىيەتتە 4 ئەترەت چېكىنىپ چىقتى، ئاۋىئاتسىيە تەربىيى-
 لەش ئەترىدىنىڭ مەشىقى تېخى ئاياغلاشمىغانلىقتىن ئۇلار قېپ
 قالدى، نەتىجىدە كېيىن ھەممىسى شېڭ شىسەي تەربىيىدىن
 قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە تاشلاندى.

يەنئەنگە قايتىش جەريانىدىكى جاپالىق سەپەر

1940 - يىلى 1 - ئاينىڭ 11 - كۈنى، 400 دەك ئادەم
 30 نەچچە ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇپ، ئۈرۈمچىدىن يەنئەنگە قاراپ
 يولغا چىقتۇق. بىز بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ
 گومىنداڭغا ياردەم بەرگەن قورال-يىاراقلارنى
 لەنجۇغا ئېلىپ ماڭغان 30 نەچچە ئاپتوموبىل مۇتەككەپ يولغا چىقتى.
 بۇ ئاپتوموبىللارنىڭ ئۈستى بىر زېنت يوپۇق بىلەن قاتتىق چۆم-

كەلگەن بولۇپ، ھىچقانداق ئادەمنىڭ يېقىن بېرىشەغا يول قو-
يۇلمايتتى، ستالىننىڭ، جياڭ جىپىشەغا ياردەم بېرىپ، كومپارت-
يىگە ياردەم بەرمەسلىگى خاتا ئىدى. ئىشەنچ ۋاقتتا، بىز 400
ئادەمدە 30 دانە مىللىتى بىلەن شېڭ شىسەي باش قىسماندىن
جۇ دېغا سوغا قىلغان 3 دانە دېسكىلىق پىلەموت بار ئىدى. ئۇ-
زۇن سەپ بولۇپ كېتىپ بارغان 60 نەچچە ماشىنا ناھايىتى
ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى.

ئېسىمىزدىن چىقمايدىغىنى، ۋەكىل چىن تەنچىۋ بىزنى
200 نەچچە چاقىرىم يەرگىچە ئۇزۇتۇپ كېلىپ، يولداشلارغا
سۆز قىلىپ خوشلاشتى. ئۇ كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا: «يولداش-
لار، بىز ئايرىلىدىغان بولدۇق، كېيىن يەنە قاچان كۆرۈشەلەيدى-
غانلىقىمىزنى بىلمەيمىز. يەنئەنگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن،
ماۋجۇشنىڭ سۆزىنى ئوبدان ئاڭلاپ، مەزكەرنىڭ يولپورۇغى
بويىچە ئىش قىلىڭلار» دىدى. ئۇ بىزنىڭ شىنجاڭدىكى ئۆگىنىش
روھىمىزغا يۈكسەك باھا بەردى، سۆزلەۋېتىپ كېلى بىسۇغۇلۇپ
سۆزىنى داۋاملاشتۇرالمىي قالدى. بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، ۋەكىل
چىن تەنچىۋ بىلەن بىللە ئۆتكەن كۈنلەردىكى ئۇنىڭ ئىللىق مۇئامى-
لىسى، دېموكراتىك ئىستىلى، بىرەر ئىشقا دۇچ كەلگەندە يول-
داشلار بىلەن مەسلىھەتلىشىش، سىنىپى مۇھەببەتنىڭ چوڭقۇرلىغى-
نى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشۈپ، 30 نەچچە ماشىنىدىكى يولداشلار-
نىڭ ھەممىسى كۆز يېشى قىلدى، خېلى جىق يولداشلار ئۇن سېلىپ
يىغلاپ كەتتى.

بۇ قېتىمقى ئايرىلىشنىڭ مەڭگۈلۈك ۋىدالىشىش ئىكەنلى-
كى ئۇ چاغدا كەمىنىڭمۇ خىيالىغا كەلسۇن! 1943 - يىلى 9 - ئاي-
دا، يولداش چىن تەنچىۋ شېڭ شىسەي تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى.

يەنئەنگە قايتىش سەپىرىمىزدە گومىنداڭنىڭ ما بۇفاڭ قو-
شۇنى قەدەمدە بىر ئاۋارىچىلىق تۇغدۇرۇپ، قاتمۇ - قات توس-
قۇنلۇقلارنى پەيدا قىلىپ، ۋەقە تۇغدۇرۇپ، بىزنى ئۇجۇقتۇرۇۋې-
تىشكە ئۇرۇندى. بىر كۈنى، گەنسۇنىڭ يۈنچاڭ ناھىيىسىگە
يېتىپ كەلدۇق. ماشىنا ئەترىدىمىز ئەمدىلا شەھەرگە كىرىش
بىلەن ما بۇفاڭنىڭ بىر ئاتلىق ئەسكەر باتالىيىنى بىزنى
تىزىلىپ تۇرۇپ قارشى ئالدى. ئۇلار بىزنىڭ غەربىي ئارمىيە-
نىڭ قالدۇق قىسمى ئىكەنلىكىمىزنى ئۇقماي، بىزنى ۋەتەنگە
قايتىپ كەلگەن مۇھاجىرلار بولسا كېرەك دەپ ئويلاپ قاپتۇ.
بىز ماشىنىدىن چۈشمىگەندە، ئۇلار «مۇھاجىرلارنىڭ ۋەتەنگە
قايتىپ كېلىپ ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇشنى قارشى
ئالىمىز» دەپ شۇئار تىۋىلغان بولسا، ماشىنىدىن چۈشۈشىمىز
بىلەنلا خۇددى نۇرغۇن دۈشمەنگە دۇچ كەلگەندەك بولۇشۇپ،
بىر قىسمى شەھەر سىرتىغا مۇداپىئەلىنىشكە چىقىپ كەتتى،
سېپىل دەرۋازىسىنىمۇ تاقىدى، بىز دەم ئالغان جايغا تولۇق
قوراللانغان قاراۋۇللارنى تۇرغۇزىۋەتتى. بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ
بازارنى بىر ئايلىنىپ چىقتىم، قارىسام ما بۇفاڭنىڭ ئەسكەرلىرى-
نىڭ ھەممىسى قورال - ياراقلىرىنى سۈرتىۋېتىپتۇ، ئۇلار مېنى
كۆرۈپ بەزىلىرى مىلىتىمىزنىڭ زاتورىنى شاراقىتىپ مېنى ئېتىۋە-
تىدىغاندەك ھەيۋە قىلدى، مەن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ ئۇلارنىڭ
گازارمىسىدا 4 - يۈنۈلۈش ئارمىيەسىدىن ئەسىرگە چۈشۈپ قالغان
بىرمۇنچە ئايال ئەسكەرلەرنى كۆردۈم، ئۆزئارا تونۇشلۇق بەرگەن
بولساقمۇ، لېكىن گەپ قىلىشقا جۈرئەت قىلالمىدۇق. ئۇلارنىڭ
مۇھاسىرىسىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، سوۋېت ئىتتىپاقى ئاپتوموبىل
ئەترىدىنىڭ باشلىغىغا ئەھۋالنى ئېيتتىم، ئۇ ماڭا: «بىرەر ئەھ-

ۋال بولۇپ قالغاندا 5 مىنۇت چىداشلىق بېرلەيدىغانلا بولساڭ-
لار، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى قوغلاپ چىقىرىمىز» دىدى. سوۋېت ئىتتى-
پاقى ئاپتوموبىل ئەترىدىنىڭ شوپۇرلىرى ئەھۋالنىڭ باشقىچە
ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ماشىنىدىن چىقىپ بىردىن بىرلىك موبىلنى
كۆتۈرۈشۈپ سېپىل ئۈستىگە چىقتى.

كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى ئاپتوموبىل ئەترىدىنىڭ باشلىغى
ما بۇفاڭ قوشۇنىنىڭ باشلىغىنى تېپىپ ئۇنىڭغا: «سىلەرنىڭ
بۇ نىمە قىلغىنىڭلار؟ ئۇلار تۇرغان جايغا نىمە ئۈچۈن قاراۋۇل
-قويۇسىلەر؟» دەپ ۋاقىردى، ما بۇفاڭ قوشۇنىنىڭ باشلىغى
قىلىدىغان گەپ تاپالماي: «شۇنداق، شۇنداق، بىز ئۇلارنى
مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن شۇنداق قىلغان» دىدى. مەن خاپا
بولغان ھالدا: «سىلەرنىڭ دىياخى نىيەت، ئۇلارغا رەخمەت، بىزنى
مۇھاپىزەت قىلىشىڭلارنىڭ ھاجىتى يوق، قاراۋۇللىرىڭلارنى ئېلىپ
كېتىڭلار» دىدىم. شۇنداق قىلىپ بىز ئۇ يەردە بىر ۋاخ تاماق
يەپ، ما بۇفاڭنىڭ ئەسكەرلىرى سېپىل دەرۋازىسىنى ئېچىپ بەر-
گەندىن كېيىن يۇنچاڭ ناھىيىسىدىن چىقىپ كەتتۇق، بىر كۈنى،
شەنشىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى بىر ناھىيىگە يېتىپ كەلگەندە
كۈن تېخى پاتىمىغان ئىدى. بىز ئولتۇرغان 30 نەچچە ئاپتوموبىل
بىر جىلغا ئىچىدىكى تۈزلەڭلىكتە توختىدى، ئالدىمىزدا بىر چوڭ
دەريا بار ئىدى. بۇ چاغدا مالۇنىڭ قوشۇنى ئەتراپتىكى تاغ-
دىكى ئەپلىك يەرلەرنى ئىگەللەپ، پىلىموتلىرىنى بەتلەپ، بىزنى
توسىۋالدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئاپتوموبىل ئەترىدى لەنجۇدا
قېلىپ قالغان ئىدى. بىز، بىز بىلەن بىرگە كېلىۋاتقان گومىن-
داڭ كېڭەش پالاتاسىنىڭ دېڭ فامىلىلىك بىر ئەزاسىنى قارشى
تەرەپ بىلەن سۆزلىشىشكە ئېۋەتتۇق، ئۇ يېرىم كېچىگەچە قايتىپ

كەلمىدى، كېيىن سۆزلىشىشكە يەنە ئۆزىمىزنىڭ بىر ئادىمىنى ئېۋەتتۇق، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا جەڭ ھازىرلىغىنىمۇ كۆرۈپ قويدۇق. بىزدە ئاران 30 تال مىلتىق بىلەن 3 دانە يېنىك پىلىموت بار بولۇپ، ئېتىشىپ قالساق خەتەرلىك ئىدى، لېكىن قول قوشتۇرۇپ قاراپ تۇرۇشقىمۇ بولمايتتى. تەڭ كېچىدىن ئۆتكەندە ھېلىقى پارلامېنت ئەزاسى قايتىپ كېلىپ: «كومس-سار، ئەھۋال خەتەرلىك تۇرىدۇ، ئۇلار بىزنى ئۇجۇقتۇرماقچى بولۇۋېتىپتۇ» دىدى. مەن: «بۇنى بىلدۇق، بۇنىڭغا تەييارلىق كۆرۈپمۇ قويدۇق، بىز ئالدى بىلەن ئوق چىقارمايمىز، ئۇلار ئوق چىقىرىدىكەن، بىزمۇ جاۋاب قايتۇرىمىز، ئۇلار پايدا ئالالمايدۇ» دىدىم.

مالۇنىمە ئۈچۈن بىزگە ھۇجۇم قىلىدۇ؟ ھېلىقى پارلامېنت ئەزاسىنىڭ سۆزىدىن قارىغاندا، يېقىندا، شۇ ئەتراپتىكى قۇشپەن ناھىيىسىدە گومىنداڭ قىسىملىرى بىلەن 8 - ئارمىيە قوشۇنى توقۇنۇشۇپ قېلىپ، 8 - ئارمىيە ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئەسەرگە ئاپتۇ، مالۇنىڭ بۇ ناھىيىدە خىزمەت قىلىشقا ئېۋەتكەن 2 پەۋ-قۇلئاددە خادىمىنىمۇ شۇ قاتاردا 8 - ئارمىيە تۇتۇپ قالغان. مالۇشۇنى بانا قىلىپ، بىزدىن ئوچ ئالماقچى بولغان ئىكەن. ئاخىرىدا، ئۇلار بىلەن تەڭ كېچىگىچە سۆزلەشتۇق. گومىنداڭ-نىڭ ھېلىقى پارلامېنت ئەزاسى 8 - ئارمىيە بىلەن كېڭىشىپ مالۇنىڭ 2 پەۋقۇلئاددە خادىمىنى بوشۇتۇپلىشقا مەسئۇل بو-لىدىغانلىغىنى ھۆددىگە ئالغاندىن كېيىنلا، ئۇلار ئاندىن بىزگە يولنى ئېچىپ بەردى.

قىسىم كېچىلەپ مېڭىپ، تاڭ ئاتقاندا لۇجۇەن ناھىيە-سىگە يېتىپ باردى.

يەنئەنگە قايتىش سەپىرىمىزدە، يول بويى دىگىدەك مابۇفاڭ قوشۇنىنىڭ يولسىزلىق بىلەن قەستەن قىيىنچىلىق تۇغدۇرۇشىغا ئۇچراپ تۇردۇق، 4 قېتىم ناھايىتى خەتەرلىك ئەھۋالدا قالدۇق. بەزىلىرى، سىلەر قورال - ياراقنى نىمە قىلىسىلەر؟ دەپ سوراپتتى. بىز، باندىتلاردىن مۇداپىئە كۆرۈمىز، دەپ جاۋاپ بېرەتتۇق، ئۇلار ھەچنىمە دىيەلمەيتتى. بەزىلىرى تەكشۈرۈشنى بانا قىلىپ ئايال يولداشلىرىمىزنى ھاقارەتلەيتتى، بۇنىڭغا غەزەپلەنسەكمۇ، ئۇلار - غا قول تەككۈزەلمەيتتۇق. ھەقىقەتەنمۇ قاتىمۇ - قات تۈسۈمۈندۈ - لۇق ۋە خېيىم - خەتەرلەرگە دۇچ كەلگەن ئىدۇق.

1940 - يىلى 2 - ئاينىڭ باشلىرىدىكى بىر كۈنى كەچتە ئاخىرى كېچە - كۈندۈز ئىنتىزار بولغان يەنئەنگە - ماۋجۇشە - نىڭ يېنىغا - پارتىيە مەركىزى كومىتېتىنىڭ قوينىغا قايتىپ كەلدۇق.

يەنئەندىكى بەختىيار كۈنلەر

قارىغاندا يەنئەن تەييارلىق كۆرۈپ تۇرغان ئىكەن. بىز يەنئەنگە كىرىشىمىز بىلەنلا يولنىڭ ئىككى قاسنىغىدا تىزد - لىپ تۇرغان، خوشال - خوراملىققا چۆمگەن ئارەبىيە - خەلق بىزنى شۇئار توۋلاپ، داقا - دۇمباقلارنى چېلىپ، پوجاڭزىلار - نى ئېيتىپ قارشى ئالدى. كەيپىياتنىڭ قىزغىنلىق دەرىجىسىنى تەسۋىرلەشكە تىل ئاجىزلىق قىلاتتى، پۈتۈن ۋۇجۇدىمىز خو - شاللىققا چۆمدى. مەن خوشاللىق، ھاياجانلىق ئىچىدە يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى كىشىلەرگە قول پۇلاڭلىتىپ مەننەتدارلىق بىلدۈرۈش بىلەن بولۇپ كېتىپ، بۇ ئۇندۇتۇلماس مەنزىرىنى

تولۇق كۆرەلمەي قالدىم. ئارقىدىنلا، قۇمۇشتىن ياسالغان بىر ئاددى زالدا قارشى ئېلىش يىغىنى ئېچىلدى، سەھنە ۋە زال ئىچى يوپ-يورۇق يورۇتۇلغان، تۆت ئەتراپقا ئالا-يېشىل شۇئارلار چاپلىۋېتىلگەن ئىدى. ماۋجۇشى، چېن يۈن، تېڭ-دەييۈەن، دېڭ فا قاتارلىق باشلىقلار سەھنىدىن ئورۇن ئالغان ئىدى، يىغىنغا كىمنىڭ رىياسەتچىلىك قىلغانلىغى ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ قاپتۇ. ئېسىمدە قېلىشچە ئالدى بىلەن مەن غەربىي ئارمىيىدىكى 400 نەپەر كوماندېر، جەڭچىگە ۋاكالىتەن سۆز قىلىپ مۇنداق دىدىم: «يولداشلار، بىز يەنئەنگە - پارتىيە مەركىزى كومىتېتىنىڭ قوينىغا - ماۋجۇشنىڭ يېنىغا قايتىپ كەلدۇق، بىز نىمە دىگەن بەختلىك! بۇندىن كىيىن ماۋجۇش - نىڭ سۆزىنى ئاڭلىشىمىز، مەركەزنىڭ يول يورۇغىنى ئىجرا قىلىشىمىز، رەھبەرلىككە بوي سۇنۇشىمىز لازىم. بۇندىن بۇرۇن 10 نەچچە يىل خاتا ئىش قىلىپ مەغلۇپ بولدۇق، بۇندىن كىيىن ماۋجۇشقا ئەگىشىپ، ئىنقىلاپنى ئوبدان ئېلىپ بېرىشىمىز لازىم.....».

مەن يېرىم سائەتتەك سۆزلىدىم. سۆزۈمنىڭ مەركىزىي تېمىسى جاڭ گوتائۇغا ئەگىشىپ 10 نەچچە يىل خاتا ئىش قىلغانلىغىمىزغا ئەپسۇسلىنىشتىن ئىبارەت بولدى. ئۇندىن كىيىن ماۋجۇشى سۆز قىلدى، ئۇ ئالدى بىلەن بىزگە يۈكسەك باھا بېرىپ: «سىلەر خاتا قىلىمىدىڭلار، توغرا قىلىدىڭلار، سىلەر ئىنقىلاپنىڭ مىڭ سەرلەپ ئالتۇنغىمۇ سېتىۋالغىلى بولمايدىغان قىممەتلىك بايلىغى» دىدى. جاڭ گوتائۇنىڭ چوڭ-قۇر زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان بىز مۇشۇ جەڭچىلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا، كىشىنى ئىلھاملاندۇرىدىغان بۇنىڭدىن باشقا يەنە

نېمە بار!

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ھەممىمىزنىڭ كۆزىگە ياش كەلدى، ئالقىش ساداسى ئۇزۇنغىچە بېسىلمىدى. ماۋجۇشى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ: «ئىلگىرىكى ئىشقا سىلەر ئەمەس، جاڭ گوتاۋ جاۋاپكار، ئۇ خاتا قىلدى، خاتالىق سىلەردە ئەمەس، بۇندىن كېيىن تەجرىبە - ساۋاقنى قوبۇل قىلىپ ياخشى ئىشلەڭلار. ئاخىرقى غەلبە بىزگە مەنسۇپ .....» دىدى.

يىغىن قىزغىن ئالقىش ساداسى ئىچىدە ئاياغلاشتى. ماۋجۇشمۇ يېرىم سائەتتەك سۆزلىدى. 40 يىل ئۆتۈپ كەتكەچە - كە تەپسىلى ئەھۋاللار ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ قاپتۇ.

يەنئەندە، ماۋجۇشى، باش قوماندان جۇدې ئايرىم - ئايرىم ھالدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى، مەركەزدىكى رەھ - بىرى يولداشلار، مەركىزىي كومىتېتقا بىۋاستە قاراشلىق ئور - گانلارغا ۋاكالىتەن زىياپەت بېرىپ بىزنى كۈتمۈۋالدى. يەنئەندە تۇرغان مەزگىلدە ھەر كۈنى ئاق ئۇن تامىغى يەپ، قارا ئاش - لىق يەپ باقمىدۇق، لېكىن، مەركىزىي كومىتېتتىكى رەھبەرلەر بىلەن مەركىزىي كومىتېتقا بىۋاستە قاراشلىق ئورگانلارنىڭ ھەممىسى قارا ئاش، سوك يەيتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن، ھەر كۈنى چۈشتىن بۇرۇن مەركەز - دىكى باشلىقلاردىن بىرى بىزگە بىرلىكسەپ، سىياسەت، ھەربىي ۋەزىيەت ھەققىدە دەرس ئۆتۈپ، سىياسى تەربىيە ئېلىپ باردى، چۈشتىن كېيىن يەنئەننى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق ۋە «قىزىل قۇياش» دېراممىسىنى كۆردۈق.

شۇ يىلى 3 - ئاينىڭ بېشىدا، تەشكىل مەن بىلەن

راۋزىجيەننى 100 نەچچە ئادەم بىلەن يېڭى 4 - ئارمىيەنىڭ
5 - دىۋىزىيەسىدە خىزمەت قىلىشقا ئېۋەتتى. مەن ئىنستىروكتور
بولدۇم، راۋزىجيەن ئىترەت باشلىغى بولدى. كېيىن يىول
ئۈستىدە ئەھۋال ئۆزگىرىپ قالغانلىقتىن، 5 - دىۋىزىيەگە يې-
تىپ بارالماي، فېڭ شۇفېڭنىڭ 4 - دىۋىزىيەسىدە ئىشلەشكە
قالدۇرۇلدى. يېڭى گازارمىدىكى بىزدىن باشقا 300 نەچچە
كىشىنىڭ قايەرگە تەخسىم قىلىنغانلىغى ماڭا نامەلۇم.

(پارتىيە تارىخى ماتېرىياللىرىنى توپلاش ئىشخانىسىنىڭ
ھەمكارلىشىشى بىلەن رەتلەپ چىقىلدى)

1982 - يىلى 9 - ئاينىڭ 10 - كۈنى.

جاۋدەننىڭ شىنجاڭغا قىلغان

سەپىرى

ۋاڭ ۋېيى

جاۋدەن شىنجاڭغا قىلغان سەپىرىدە، ئۆزىنىڭ ئوڭۇش-سىزلىققا تولغان ھاياتىدىكى ئەڭ چوڭ پەشكەللىككە دۇچ كەلدى. بۇ پەشكەللىككە ئۇچرىغانلار: جاۋدەن، شۇ تاۋ، جۇ-جىڭمىڭ، يى لىي ۋە مەن ئىدىم. شۇ تاۋ «مەدىنىيەت زور ئىنقىد-لاۋى» دا ناھەق ئۆلۈپ كەتتى. يى لىي بولسا شىنجاڭ تۈر-مىسىدە زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈلدى. ئەمدى جاۋدەنمۇ ئالەمدىن ئۆتتى. خەلقنىڭ بۇ سەنئەتكارىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن، دوستلار-نىڭ ۋە كەڭ كىتاپخانىلارنىڭ جاۋدەن ۋە شۇنداقلا كۆپچى-لىككە تونۇش بولغان «دېڭىز ئەرۋاسى» ۋە «گۈەن خەنجىڭ» قاتارلىق داڭلىق فىلىملارنىڭ رېژىسسورى شۇ تاۋغا بولغان چۈشەنمىشىنى يەنىمۇ ئاشۇرۇش ئۈچۈن شىنجاڭ سەپىرى ھەققىدە بىرەر نەرسە يېزىش مەجبۇرىيىتىم بار.

1938 - يىلى ۋۇخەن قولىدىن كەتتى. مەن ۋاقىتلىق مەركەز قىلىنغان چۇڭچىڭغا بېرىپ يۈز كۆرۈشمىگىلى يېرىم يىل-دىن ئاشقان جاۋدەن بىلەن ئۇچراشتىم. شۇ چاغدا ئۇ ئەمگەك سىڭدۈرگەن «ئا Q نىڭ تەرجىمىھالى» ئوينىلىۋاتاتتى. مەن جۇڭگو كىنو ئىستودىيەسىگە تەييارلىغان «ھۆرلۈك ۋە تېچلىق ئۇ-

چۈن كۈرەش» دىگەن فىلىمىمۇ ئىشلىنىشكە باشلىغان ئىدى. كېيىنچە، جاۋدەن ئىككىيلەن «شاڭخەيدىكى لەمپە تەكتىدە»، «بىر يىل ئىچىدە»، «بارچە خەلق سەپەرۋەرلىككە كېلەيلى» دىگەن ئويۇنلارنى قويدۇق. بىزدە بىر ئورتاق ئارزۇ بولۇپ، ئۇ بولسىمۇ سەھنە سەنئىتىدە پايدىلىق ئىزدىنىش ئېلىپ بېرىش ئىدى.

ئەينى ۋاقىتتا، بىز بۇ ئويۇنلارنى ئىجتىمائىي تەشكىلاتلاردىن پايدىلىنىپ، چۇڭچىڭدىكى داڭلىق ئارتىستلار بىلەن ھەمكارلىشىپ سەھنەگە ئېلىپ چىققان ئىدۇق. بۇ چاغدا بىز، ئارتىستلار ئوخشاش بىر رولغا چىققاندا، ئۇلارنىڭ ئىپادىلەش ئۇسۇلىنىڭ بىردەك بولماسلىقى ۋە ئۆز ئارا ماسلىشالماسلىقتەك ئەھۋالنى سەزدۇق. چوڭ ئارتىستلارنىڭ ھەممىسىدە تاماشىبىنلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلىشتەك ئىپادىلەش ماھارىتى بار ئىدى، بۇ خۇددى «سەككىز خېنىم سەككىز خىل سەنەمگە دەسسەپتۇ» دىگەنگە ئوخشاش بىزدە چوڭقۇر تەسىرات پەيدا قىلدى. بىز ئويۇن كۆرسىتىش مەلۇم ئىدىيىمۇ ئەقىدىنى ئىپادىلىگەندىن باشقا، ئەدىبىي جەھەتتىمۇ تولۇق بىرلىككە كېلىش كېرەك، دىگەن تونۇشقا كەلدۇق. لېكىن بۇنى قانداق ئىشقا ئاشۇرۇش كېرەك. بۇ بىزگە نامەلۇم. دەل مۇشۇ چاغدا، سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ستانىسلاۋسكىنىڭ ئويۇن كۆرسىتىش سېستېمىسى تەرجىمە ئارقىلىق تاغ شەھىرى (چۇڭچىڭ) گە يېتىپ كەلدى. بۇنىڭ بىلەن بىزدە كۈچلۈك ئىستەك پەيدا بولۇپ، جۇڭگودىمۇ مۇسكۋادىكى بولشوي تىياتىرخانىسىغا ئوخشاش تىياتىرخانا قۇرۇپ، جۇڭگو ئەنئەنىسىگە ئىگە تىياتىر قويۇش سېستېمىسىنى تىكلەش ئارزۇسىدا بولدۇق. بۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ ياخشى ئالدى بىلەن

موسكۋا بولشوي تىياتىرخانىسىنى ئېكىسكۇرسىيە قىلىپ ئۈگىنىش كېرەك ئىدى، بىراق بۇ ئەينى چاغدا پەقەتلا قۇرۇق خىيالىدىنلا ئىبارەت ئىدى. بۇ خىل تونۇش، بىز بىلەن ئون نەچچە يىلدىن بۇيان سەھنە سەنئىتىدە ھەمئەپەس بولۇپ كەلگەن سەھنە لايىھىچىسى جۇجىڭمىڭمۇ تەسىر قىلدى. ئېسىمدە قېلىشەنچە، بىر كۈنى كەچقۇرۇن ئويۇن تارقىغاندىن كېيىن ئۈچەيلىن جىم - جىت كوچىدا سەيلى قىلىپ ئۆيگە ماڭغاچ ئۆزىمىزنىڭ گۈزەل غايىلىرى ھەققىدە پاراڭلاشقان ئىدۇق. گەرچە بىرەر خۇلاسىغا كېلەلمىگەن بولساقمۇ، بىراق بىر خىل غۇۋا ئىشەنچ قەلبىمىزدە بەخلىنىشقا باشلىدى.

بىر تەسادىپى ئەھۋالدا چۇڭچىڭدا ئېچىلغان مەملىكەتلىك گېزىت كۆرگەزمىسىدە ناھايىتى ناچار بېسىلغان بىر پارچە «شىنجاڭ گېزىتى» نى كۆرۈپ قالدۇق، ئۇنىڭدا يېزىلغان بىر خەۋەردە دىخۇا (ھازىرقى ئۈرۈمچى) دىكى مەلۇم بىر قىزلار گىمنازىيەسىدە سىنىپلار ئارا دىرامما مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى، دەپ يېزىلىپتۇ. بۇ مەملىكەتتىمىزنىڭ باشقا چوڭ شەھەرلىرىدە زادى كۆرۈلۈپ باقمىغان چوڭ ئىش ئىدى. بىز، شىنجاڭدا دىراممىغا چوقۇم ئەھمىيەت بېرىلسە كېرەك دەپ ئويلىدۇق. ئۇزۇن ئۆت-مەي يەنە دۇجۇڭيۈەننىڭ «شېڭ شىسەي ۋە يېڭى شىنجاڭ» دىگەن ئەسىرىنى ئوقىدۇق. ئۇنىڭدا شېڭ شىسەي شىنجاڭدا يۈرگۈزگەن «جاھانگەرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش، ئىتتىپاق بولۇش، شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىش، خىيانەتچىلىككە قارشى تۇرۇش» تىن ئىبارەت ئاتالمىش 6 بۈيۈك سىياسەت نۇقتىلىق تەرىپلەنگەن ئىدى. بولۇپمۇ، شىنجاڭدا كۆپلىگەن سوۋېت مەۋتەخەس -

سىسلىرى قۇرۇلۇشقا ياردەم بېرىۋاتىدۇ، شىنجاڭدىن ھەر يىلى نۇرغۇن ئوقۇغۇچى سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇپ ئوقۇشقا ئەۋەتىلگەن، دىگەن سۆزلەر كىشىنى تېخىمۇ جەلپ قىلاتتى. دۇجۇڭيۈەن بۇرۇن ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى گېزىت چىقارغان ۋە تەنپەر-ۋەر سانائەتچى بولۇپ، ئۇنىڭ كىتاپىغا بىز قەتئىي ئىشىنىدۇق. بىز خۇددى يېڭى قۇرۇلغۇ تېپىۋالغاندەك خوشال بولۇپ، ئالدى بىلەن شىنجاڭغا بېرىپ، ئاندىن شىنجاڭ دائىرىلىرىدىن بىزنى موسكۋا بولشوي تىياتىرىغا ئوقۇشقا ئەۋەتەشنى ئىلتىماس قىلماقچى بولدۇق، ياپونغا قارشى ئۇرۇش غەلبە قىلغاندىن كېيىن شاڭخەيگە قايتىپ كېلىپ جۇڭگو سەنئەت تىياتىرخانىسىنى ئۇيۇشتۇرماقچى، جۇڭگونىڭ دىرامما ئويۇن كۆرسىتىش سېستېمىسىنى تىكىلىمەكچى بولۇشتۇق.

بىراق شىنجاڭغا قانداق بېرىش كېرەك؟ قەيەردىن يول تېپىش كېرەك؟ دەل مۇشۇ چاغدا گېزىتتە چۇڭچىڭ «تۇر-مۇش كىتاپخانىسى» نىڭ شىنجاڭ شۇيۈەنگە ۋاكالەتەن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىدىغانلىغى توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش بېسىلدى. شۇ كۈنلەردە، «تۇرمۇش كىتاپخانىسى» دا تەھرىر بولۇپ تۇرغان شى مېي مېنىڭ دىرامما ئەسەرىمنى نەشر قىلىش ھەققىدە مەن بىلەن ئۇچراشقان ئىدى. مۇشۇ پۇرسەتتەن پايدىلىنىپ «تۇرمۇش كىتاپخانىسى» نىڭ شىنجاڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى سورۇ-دۇم ۋە ماۋدۇن، جاڭ جۇڭشى ۋە دۇجۇڭيۈەنلەرنىڭ شىنجاڭدا ئىكەنلىكىنى، «تۇرمۇش كىتاپخانىسى» نىڭ شىنجاڭدا شۆبە كىتاپخانا قۇرۇش پىلانىدا بولىۋاتقانلىغىنى بىلدىم. بۇ خەۋەر-لەر بىزنىڭ شىنجاڭغا بېرىش ئىرادىمىزنى تېخىمۇ كۈچەيتتى. بىز زۇتۇۋېن ئەپەندىدىن (تۇرمۇش كىتاپخانىسىنىڭ مەسئۇلى)

بىزنىڭ شىنجاڭغا بېرىشىمىزغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىشىنى سورىدۇق، ئۇ ئۇقۇشۇپ باقماقچى بولدى. ئىككى كۈندىن كېيىن شى مېي كېلىپ، زۇ تاۋ فېن سىلەرنى تونۇشتۇرۇشقا قوشۇلدى ھەم سىلەر بىلەن بىۋاسىتە سۆزلەشمەكچى بولدى، دېدى. زۇ تاۋ فېن بىلەن كۆرۈشكەندە، ئۇ بىزنى شىنجاڭغا بېرىشقا رىغبەتلىنىدۇردى. ماۋ دۇن، چاڭ جۇڭشى ۋە دۇ جۇڭيۈەنگە تېلېگىرامما بەرمەكچى بولدى. بىز نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ماۋ دۇن قاتارلىقلارنىڭ جاۋاب تېلېگىراممىسىنى تاپشۇرۇپ ئالدىق. ئۇنىڭدا ئاساسەن: بۇ ئىشنىڭ شېڭ شىسەيگە مەلۇم قىلىنغانلىغى، ئۇنىڭ قارشى ئالدىغانلىغى، بىراق شىنجاڭنىڭ تۇرمۇشى جاپالىق بولۇپ، بىزنىڭ سالماقلىق بىلەن ئويلىشىمىز كېرەكلىكى... ئېيتىلىپتۇ. بىز شىنجاڭغا بېرىش جېنىمىزنىڭ راھەت كۆرۈش ئۈچۈن ئەمەسلىكىنى ئېيتىپ، زۇ تاۋ فېننىڭ يەنە تېلېگىرامما ئەۋەتىپ بىزنىڭ ئىرادىمىزنى بىلىدۇرۇشىنى سورىدۇق. ماۋ دۇن 2 - قېتىم ئەۋەتكەن جاۋاب تېلېگىراممىسىدا، بىزنىڭ كېلىشىمىزنى قارشى ئالدىغانلىغىنى ۋە كۆپرەك ئادەمنى تەكلىپ قىلىپ ئەكىلىشىمىزنى، بەزى سايمانلارنى ئالغاچ كېلىشىنى، ئىقتىساد ۋە قاتناش مەسىلىسىنى شىنجاڭنىڭ چۇڭچىڭدا تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش باشقارمىسى بىلەن ئالاقىلىشىشىنى يېزىپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ شىنجاڭغا بېرىشىمىز مۇقىملىشىپ قالدى. بىراق بۇ ھەقتە داۋراڭ سېلىشقا بولمايتتى، چۈنكى شېڭ شىسەي «جياڭ جىيېشىغا قارشى» ئىدى. گەرچە جياڭ جىيېشى شىنجاڭغا نىسبەتەن ئامالسىز بولسىمۇ، بىراق لەنجۇ ئەتراپىدا بىۋاسىتە قاراشلىق قوشۇنلىرى بولۇپ قاتتىق مۇداپىئەدە

تۇراتتى. شۇڭا، بۇ ئىشنى بىز پەقەت ئۆزىمىزنىڭ سىرداش، يېقىنلىرىمىزغا يوشۇرۇن رەۋىشتە ئۆتۈردۈك، ئۇلارنىڭ كۆپىنچەسى بېرىشنى خالايدىغانلىغىنى بىلدۈردى. بىز ئۇلارغا بىزنىڭ بۇ سەپىرىمىز نىمە بولىدۇ، كۆڭلىمىزدە سان-يوق، ئەگەر بىرەر ئىش قىلغىلى بولىدىغان بولسا، بىز ئاۋال بېرىپ كۆرۈپ باققاندىن كېيىن سىلەرنى تەكلىپ قىلايلى، ئەكسىچە بولسا تېزلا قايتىپ كېلىمىز، دېدۈك. بىز ئۈچەيلەن ئاستىرتىن مەسلىھەتلىشىپ، تىياتىرخانا تۈزۈلمىسىنىڭ ئاساسىنى سېلىشتا جاۋ دەن بىلەن مەن رېژىسسورلۇق ۋە رول ئېلىشنى تۇتماقچى بولدۇك، جۇجىڭمىڭ سەھنە خىزمىتىنى تۇتماقچى بولدى. بىراق تىياتىرخانا تەشكىلاتچىسى كەم بولۇپ قالدى، بۇنىڭ ئۈچۈن شۇتاۋنى لايىق كۆردۈك، ئۇ كۆڭۈلدىكىدەك تالاندى. ئىككىسى، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىز بىلەن ئون نەچچە يىللىق كونا ئۆلپەت ئىدى. شۇتاۋ بۇ چاغدا گۇاڭدۇڭنىڭ چۈجياڭ ناھىيەسىدە بولۇپ، بىر تىياتىر ئۆمىكىنىڭ مەسئۇلى بولۇپ ئىشلەۋاتاتتى. بىز دەرھال ئۇنىڭغا خەت يېزىپ تەكلىۋىمىزگە قوشۇل-سا چۈڭچىڭغا كېلىشنى ئېيتتۇك. ئۇندىن باشقا مەخسۇس سەھنە مۇزىكىسى ۋە تاۋۇش ئۈنۈمى خىزمىتىنى ئىشلەيدىغان ئادەم كام بولۇپ قالدى. جاۋ دەن بىزگە شاڭخەي مۇزىكا ئىنىستىتۇتىنى پۈتتۈرگەن ياش ئارتىس يى لېنى تونۇشتۇردى. ئۇزۇن ئۆتمەي شۇتاۋ چۈڭچىڭغا كېلىپ بىز بىلەن بىرگە بېرىشنى خالايدىغانلىغىنى بىلدۈردى. شۇنداق قىلىپ، يى لېندىن باشقا ئۆتتۈمىز خوتۇنمىز بىلەن ۋە جاۋ دەننىڭ بىر ياشقا تولىغان ئوغلىنى ئېلىپ، غايىۋانە خىياللار بىلەن ئۇزۇن يوللۇق ئاپتو-موبىلغا ئولتۇرۇپ لەنجۇغا قاراپ سەپەر قىلدۇك، بۇ 1939 -

يىلى 6 - ئاي ۋاقتى ئىدى.

لەنجۇغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ئاياللار ۋە بالىلار تىرانسىپورت ئاي-رۇپىلانغا ئولتۇرۇپ شىنجاڭغا كەتتى. بىز ئەرلەر يۈك - تاق ۋە سەھنە جابدۇقلىرىنى ئېلىپ قارا ماشىنا بىلەن غەرىپكە قاراپ مېڭىپ، جىيايۈگۈەن، شىكشىشىيادىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا كەلدۇق، ئاندىن قۇمۇلدىن دىخۇاغا كەلدۇق. بىزنى نەنگۇەندىكى بىر مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇردى. بىزدىن بۇرۇن يېتىپ كەلگەن ئاياللار بىزنى كۆرۈشى بىلەنلا، ماۋدۇن ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسىنىڭ ئۇلارنى يوقلاپ كېلىپ - كەتكەنلىگىنى، سۆزدە ۋە ھەركەتتە دىققەت قىلىشنى تاپىلمىغانلىغىنى ئېيتتى. بىز بۇ گەپنىڭ مەناسىنى ئاڭقىرالمايدۇق. ماۋدۇن بىزنى يوقلاپ كەلگەندە: «شىنجاڭنىڭ سىياسى ئەھۋالى بىر قەدەر مۇرەككەپ، بىز تېلېگرامما بەرگەنمىزدە بىز ئۈچەيلەن (ماۋدۇن، چاڭ - جۇڭشى، دۇجۇڭيۈەننى كۆرسىتىدۇ) سىلەرنىڭ كەلمىگەنلىكىڭلارنىڭ تۈزۈڭرەك ئىكەنلىگىنى ئويلاشقان ئىدۇق، لېكىن بۇنى ئوچۇق ئېيتىشقا بولمايدى، شۇنىڭ ئۈچۈن بىز شېڭ شىسەيگە جاۋ دەن قاتارلىقلار چوڭ چولپان، چوڭ ئارتىست بولىدۇ، تۇرمۇشتا با - ياشات ئۆتكەن، شىنجاڭغا كەلسە جاپاغا بەرداشلىق بېرەلمەسلىكى مۇمكىن، دىدۇق. شېڭ شىسەي مۇشۇ مەنىدە تېلېگرامما بېرىشكە قوشۇلدى. بىزنىڭ جاۋاپ تېلېگرامما ئەۋەتەشمىزدىكى مەقسەت سىلەرنى تۈسۈش ئىدى، لېكىن سىلەر بۇنى چۈشەنمەيسىلەر، ناھەلەنچە سىلەرنىڭ كېلىشىڭلارغا قوشۇلدىق، كەلگەندىن كېيىن ئىختىيارچە كېتىشكە بولمايدۇ، بىز ئامال بار ئىككى يىللىق توختام تۈزۈپ، شىنجاڭ ئۈچۈن ئازراق ئىش قىلىپ بېرىپ، پىلانلىقلار ئورۇنلانغاندىن كېيىن كېتىش

توغرىسىدا ئىلتىماس قىلساڭلار بولىدۇ دەدى.

ماۋ دۇننىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بېشىمىزدىن بىر چېلەك سۇ قۇيغاندەك بولدى. شىنجاڭغا كېلىشتىن ئىلگىرىكى گۈزەل غايىلىرىمىز خۇددى كۆپۈكتەك پۈتۈنلەي غايىپ بولدى. شىنجاڭنىڭ سىياسى ئەھۋالى زادى قانداق مۇرەككەپ، بۇ ئىككى يىلنى قانداق ئۆتكۈزۈش كېرەك، بۇ بىزگە پۈتۈنلەي قاراڭغۇ ئىدى. كېيىن ئاڭلىشىمىزچە، يولداش جۇڭبۇنىڭ بىزنىڭ چىڭدىن يولغا چىققانلىغىمىزنى ئاڭلاپ يولداش فېڭ نەيچاۋنى بىزنى توسۇشقا ئەۋەتكەن ئىكەن، بىراق كېچىكىپ قالغان ئىدى، بۇ چاغدا بىز ئاللىقاچان شىڭشىيادىن ئۆتۈپ بولغان ئىدۇق.

شېڭ شىسەي بىزگە (ئەرلەرنى) تاماق ھازىرلاپ كۈتۈۋالدى، ماۋ دۇن، جاڭ جۇڭشى، دۇ جۇڭيۈەن ئۈچەيلىن بىللە ئولتۇرۇشۇپ بەردى. شېڭ شىسەي ئانچە ئىگىز ئەمەس، لېكىن تەمبەل ئادەم ئىدى. چىرايى كۆكۈش كەلگەن بولۇپ، كۆزىدىن ۋەھشىلىك يېغىپ تۇراتتى. قاشلىرى توم، كۆزلىرى ئۈچ بۇر-جەك بولۇپ، كالىۋىكى قارا ۋە دورداق ئىدى. بىر قاراشتىلا ئۇنىڭ يامانلىغى چىقىپ تۇراتتى، تاماقتىن بۇرۇن ماۋدۇن بەزىگە ئەسكەرتىپ قويغانلىقتىن، بىز ئانچە كۆپ گەپ ئارىلاشتۇرمىدۇق. شېڭ شىسەي بىزدىن ئانچە-مۇنچە ئەھۋال سورىدى، ماۋ دۇنغا بىزنىڭ خىزمەت مەسىلىمىزنى ھەل قىلىشنى تاپىلىدى. بىز بىر تەجرىبە تىياتىر ئۆمىگى قۇرۇشنى پىلانلاپ بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلماقچى بولدۇق. ئىككى يىل ئىچىدە بۇ ئوقۇغۇچىلارنى يېتىشتۈرۈپ چىقساق بىزنىڭ شىنجاڭدىكى پىلانىمىزمۇ ئادا بولغان بولاتتى.

ئۇندىن باشقا، بىز يەنە شىنجاڭ شۆيۈەن (لىن جىلۇ يۈەنجاڭ ئىدى) دىكى ئوقۇغۇچىلار بىلەن ھەمكارلىشىپ چاڭمىنىڭ «كۈرەش» ناملىق تىياتىرىنى تەييارلاپ دىخۇا تاماشىبىنلىرىغا نۇتۇلغان يۈز كۆرۈشۈش سوغىسى قىلدۇق.

تىياتىر ئۆمىكىنى قۇرۇش جەريانىدا، ماۋدۇندىن دۇجۇڭ-يۈەننىڭ نەزەرىيەت قىلمىغانلىغىنى ئاڭلىدۇق، ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە ئۇ قولغا ئېلىنىپتۇ، دەپ ئاڭلىدۇق. ئېيتىشلارغا قارىغاندا شېڭ شىمەي بىلەن دۇجۇڭيۈەن يۇرتداش ۋە ساۋاقداش ئىكەن. شېڭ گومىنداڭ ئارىسىدا مەرادىغا يېتەلمەي ياپونىيەگە چىقىپ ھەربىي ئىشلارنى ئۈگەنمەكچى بولغاندا دۇجۇڭيۈەن ئۇنىڭغا ئىقتىسادى ياردەم بەرگەن ئىكەن. ئەمدى نىمە جىنايەت ئۆتكۈزۈپ قولغا ئېلىنغاندۇ؟ بىزنىڭ دۇجۇڭيۈەن بىلەن بۇرۇن-دىنلا تونۇشلۇغىمىز يوق ئىدى، بىراق ئۇ بىزنىڭ شىنجاڭغا كېلىشىمىزدىكى تونۇشتۇرغۇچىلارنىڭ بىرسى. بىز ئەمدىلا كېلە-شىمىز بىلەن تونۇشتۇرغۇچىمىز قولغا ئېلىندى، بۇ، بىزدە شىنجاڭغا نىسبەتەن بىر خىل نامەلۇم قورقۇنۇچ تۇيغۇسىنى پەيدا قىلدى.

ئۇزۇن ئۆتمەي، ماۋدۇن ئائىلىسىنى ئېلىپ ئىچكىرىگە ئانىسى-نىڭ ھازىسىغا بارىدىغانلىغىنى، چاڭ جۇڭشىنىڭمۇ كېسەلچان تاغىسىنى يوقلاش ئۈچۈن رۇخسەت سورىغانلىغىنى ئېيتتى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئۆزىمىزنى شىنجاڭدا يار-يۈلەكسىز ئادەمدەك ھېس قىلدۇق.

«شىنجاڭ گېزىتى» چوڭ سەھىپە ئاجرىتىپ ماۋدۇن ئا-ئىلىسىنىڭ مۇسبەت خەۋىرىنى ئېلان قىلدى ۋە ئۇنىڭ ئا-ئىلىسى بىلەن ھازا تۇتقۇلى يۇرتىغا قايتىدىغانلىغىنى خەۋەر

قىلدى. بىر نەچچە كۈندىن كېيىن خەنزۇ مەدىنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا مەيىت ئۆيى ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، شەھەردىكى ھەر قايسى ئورگانلاردىن نۇرغۇن كىشىلەر تەشكىللىك ھالدا كېلىپ تەزىيە بىلدۈردى، ئاخىرىدا، ماۋدۇن ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر كەلگەن مېھمانلار بىلەن بىرگە مەيىت ئۆيى ئالدىدا خاتىرە رەسىمگە چۈشتى. ئەمەلىيەتتە ماۋدۇننىڭ ئانىسى ئاللىقاچان قازا قىلغان بولۇپ، ماۋدۇننىڭ ئانىسىنىڭ ھازىسىغا بارماقچى بولغانلىقى، ئۇنىڭ بۇ يەردىن كېتىش ئۈچۈن قوللانغان چارىسى ئىدى. تېلېگىرامما ماۋدۇننىڭ يۇرتىدىن ئەۋەتىلگەن بولۇپ، ئۇنى جاڭ جۇڭشى ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى. شېڭ شىسەي ماۋدۇننىڭ ئانىسىغا ھازا تۇتۇشنىڭ يالغان، شىنجاڭدىن كەتمەكچى بولغانلىقىنىڭ راست ئىكەنلىكىنى سەزگەن بولسا كېرەك. لېكىن يەنىلا بۇنىڭغا يول قويدى. ماۋدۇن مېڭىش ئالدىدا بىزگە ھەقىقى ئەھۋالنى ئېيتتى ۋە يەنئەنگە بارغاندىن كېيىن بىزنىڭ شىنجاڭدىن كېتىشىمىز ئۈچۈن جەزمەن ئامال قىلىدىغانلىقىمىزنى ۋەدە قىلدى. لېكىن ئويلىمىغان يەردىن ماۋدۇن كېتىپ 2 ئاي بولغاندا، بىر كۈنى كېچىسى بېشىمىزغا بالا - قازا كەلدى. شۇ كۈنى كېچىسى پۇخراچە كىيىنىۋالغان بىر قانچە ئادەم جاۋدەن بىلەن شۇ تاۋنىڭ ئۆيىنى ئاخشۇردى ۋە ساقچى باشقارمىسىنىڭ باشلىغى لى سىلەر بىلەن سۆھبەتلەشمەكچى دەپ ئىككىسىنى ئېلىپ كەتتى. بىز چارە - ئامالسىز قالدۇق. ئاخىرىدا جۇ جىڭمىن، يى لېي ئۈچۈمىز بىرلىكتە شېڭ شىسەيگە خەت يېزىپ، بىزنىڭ شىنجاڭغا كېلىشىمىزنى مەقسىدىمىزنىڭ پۈتۈنلەي تىياتىر ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن بولۇپ، جىننايەت ئۆتكۈزمىگەنلىكىمىزنى ئېيتتۇق ۋە جاۋدەن بىلەن شۇ تاۋنى

بوشۇتۇشنى ئىلتىماس قىلدۇق. بىر نەچچە كۈندىن كېيىن شېڭ-
شىسەي بىزگە: «جاۋ، دەن شۇ تاۋلارنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزگەن
دەلىل-ئىسپاتلىرى تولۇق، ھازىر ئۇلار سوراق قىلىنىۋاتىدۇ.
سىلەر خاتىرجەم خىزمەت قىلىۋېرىڭلار» دەپ خەت ئەۋەتتى.
بىز ئۇنىڭغا يەنە خەت يېزىپ، جاۋ دەن، شۇ تاۋلارنىڭ شىنجاڭغا
كېلىشتىكى مەقسىدى بىز ئۈچىمىز بىلەن ئوخشاش، مۇبادا
جاۋ دەن— شۇ تاۋلار جىنايەتكار دەپ قارالسا بىزمۇ جىنايەت
ئۆتكۈزگەن بولىمىز. ئەگەر بىز گۇناسىز بولساق— جاۋ دەن،
شۇ تاۋلارمۇ گۇناسىز بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن بىز بىر نەچچە
ئائىلە كېپىللىك قىلىمىز، دىدۇق. شۇنىڭدىن كېيىن شېڭ شىسەي—
نىڭ بىز بىلەن كارى بولمىدى.

بىز ئىچكىرى بىلەن ئالاقە قىلىشقىمۇ جۈرئەت قىلالىدۇق،
چۈنكى شىنجاڭدا پوچتا - تېلېگراف ئالاقىسى قاتتىق تەكشۈرد-
لەتتى، ناۋادا مەلۇم بولۇپ قالسا بىزگە ياخشىلىق يوق ئىدى.
نەتىجىدە كۈتمەكتىن باشقا ئاماللىرىمىز قالمايدى.

1941 - يىلى 3 - ئايدا بىز يۈلىنىنىڭ «ف-وسفورلۇق
رومكا» دىگەن دراممىسىنى رېپىتېتىسىيە قىلىۋاتاتتۇق. بىر كۈنى
كېچىسى تەۋەسىدىن ساقچى باشقارمىسىدىن تېلېفون كېلىپ،
لى چۇجاڭ سىلەر بىلەن سۆزلەشمەكچى، دىدى. بىز ئىشىنىڭ
چاتاقلىغىنى، تۈرمىگە كىرىدىغانلىغىمىزنى پەھلىمدۇق. بىز نا ئىلاج
شىنجاڭ خەلقى ئۈچۈن خۇددى يالماۋۇزدەك تۇيۇلىدىغان ساقچى
باشقارمىسىغا قاراپ ماڭدۇق. خېھەۋەرلىشىش بۆلۈمىگە كىرىپ
ئۆزىمىزنى مەلۇم قىلدۇق. بىزنى ئوتتۇرا ياشلىق پاكار بىر
ئادەم ساختا كۈلكىسى بىلەن كۈتۈۋالدى ۋە ئىشىك ئالدىدا
تۇرغان چىرايلىق بىر پىكاپقا چىقىشقا تەكلىپ قىلدى، بۇ خىل

پىكاپ شىنجاڭدا ناھايىتى ئاز ئوچرايتتى. بۇ بىزنىڭ شىنجاڭغا كەلگەن بىر يېرىم يىل ئىچىدە تۇنجى قېتىم پىكاپقا ئولتۇرۇپ راھەتلىنىشىمىز ئىدى. ئۇ بىزنى ئۇدۇل تۈرمىگە ئاپىرىپ تاشلىدى. بەزىلەر، ئۇ يەردە تۇرۇش مۇمكىن بولمىغاندىن كېيىن نىمە ئۈچۈن بىر ئامال قىلىپ قېچىپ كەتمىدىڭلار دەپ سورىشى مۇمكىن. شۇنى بىلىش كېرەككى، شىنجاڭنىڭ پەۋقۇلئاددە جۇغراپىيىلىك ۋە سىياسى شارائىتىدا ئۆزىنى تۇتۇپ بەرمەكتىن باشقا ئامال يوق ئىدى. ئىچكىرى ئۆلكىدىن شىڭشىڭشياغا كەلگەندە پايانسىز چۆللۈك باشلىنىدۇ. بۇ يەردە قۇم ۋە تاشتىن باشقا نەرسە يوق. شەھەر گۈزەلەر خۇددى بىپايان دېڭىزدىكى يەككە-يىگانە ئارالدىكى ئاندا - ساندا ئوچراپ قالىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بارلىق قاتناش قوراللىرى ھۆكۈمەتنىڭ كونتروللىقىدا بولۇپ، ھۆكۈمەتنىڭ تەستىقىسىز ھېچ يەرگە بارغىلى بولمايتتى. يەنە كېلىپ ئۈرۈمچىدە ئىشپىيونلار قىمىلداپ كەتكەن ئىدى. تىياتىر ئۆمەك قۇرۇلۇشى بىلەنلا يۇقۇرىدىن بىر «تىياتىر ھەۋەسكارى» نى ئەۋەتىپ بىزنى نازارەت قىلىشقا قويدى.

ماۋدۇن تۇرغان كوچىنىڭ ئاغزىدا كىيىم - كىچەك ساتىدىغان ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئادەم بار ئىدى، كېيىن ئۇقساق ئىشپىيون ئىكەن. ئەگەر شېڭ شىسەي سېنى تۇتماقچى بولىدىكەن، بۈگۈن بولمىسا ئەتىسى چوقۇم قىلغان ئېلىنىسەن. بىلىشىمىزچە كىچىككىنە دىخۇا شەھرىدە سىياسى مەھبۇسلارنى قامايدىغان تۈرمىدىن بەشى بار ئىدى، ئۇندىن باشقا، مېھمانخانا شەكلىدىكى تۈرمىدىنمۇ بىرمۇنچەسى بار ئىدى. ئۈچۈمىز ئايرىم - ئايرىم ھالدا 3 كامىرغا قامالدىق.

بۇ تۈرمىنىڭ شارائىتى بەكمۇ ناچار بولۇپ، «مەھبۇس»

لار قاتتىق نەز، رەنت قىلىناتتى. شامالغىمۇ بىر - بىردىن ئەپ - چىقىلاتتى. تۈرمىدە ئىككى يىل يېتىپ، بۇ جايدا يەنە كىملىرى - نىڭ بارلىغىدىن خەۋەرسىز ئىدىم. جاۋ دەن، شۇ تاۋالارنىڭ قەيەردىلىكى تېخىمۇ نامەلۇم ئىدى.

بىز تۈرمىدە ياتقان بىر نەچچە يىل ئىچىدە، شىنجاڭنىڭ سىياسى ۋە زىيىتىدە ناھايىتى زور ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى. «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش»، «جياڭ جىپىشىغا قەتئى قارشى تۇرۇش» نى تەرغىپ قىلىپ كەلگەن شېڭ شىسەي، 1941 - يىلدىن كېيىن، يەنى گىتلىر سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەڭ كۆلەمدە تاجاۋۇز قىلىپ، موس - كىۋاغا خەۋپ تۇغدۇرۇپ تۇرغان بىر چاغدا، شۇنىڭدەك مەملىكەت ئىچىدە «ۋەنەن ۋە قەسى» يۈز بەرگەندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ھوقۇقىنىڭ تەۋرەپ قالغانلىغىنى سېزىپ نىقاۋىتىنى يىرتىپ تاشلاپ، بىر تەرەپتىن، ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىپ كەلگەن سوۋېت ئىتتىپاقى مۇتەخەسسسلرى - نى ۋە مۇداپىئە خىزمىتىنى ئىشلەۋاتقان قىزىل ئارمىيە جەڭ - چىلىرىنى شىنجاڭدىن قوغلىسا، يەنە بىر تەرەپتىن، شىنجاڭغا كېلىپ خىزمەت ئىشلەۋاتقان جىك پىئەزالىرىنى ۋە ئۇلار تەر - بىيىلەپ يېتىشتۈرگەن نۇرغۇنلىغان ئىلغار ياش كادىرلارنى، ئوقۇ - غۇچىلارنى قولغا ئېلىشقا باشلىدى.

شېڭ شىسەي شۇ ئارقىلىق جياڭ جىپىشىغا خوشامەتكۈچىلۈك قىلىپ، ئۆزىنىڭ پەدە يېتەكچىلىكىدىن ئىبارەت بىرلىرىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي جياڭ جىپىشى شىنجاڭغا ئىككى دىۋىزىيە ئەۋەتىپ ئورۇن - لاشتۇردى ۋە زور تۈركۈمدىكى گومىنداڭ خادىملىرىنى شىنجاڭدا پائالىيەت ئېلىپ بېرىشقا ئەۋەتتى. بۇ، شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىگە

ئىسسىق تەن ئېيتقاندا چوڭ تاجاۋۇزچىلىق ئىدى. ئەلۋەتتە. كېيىن خەلقارا ۋەزىيەت ياخشىلىنىپ، سوۋېت ئىدارمىسى بېر- لەننى ئىشغال قىلدى. مەملىكەت ئىچىدىكى ئىنقىلاۋىي كۈچلەر كۈچەيگەندە ئۇ، گومىنداڭنى شىنجاڭدىن قوغلاپ چىقىرىش كويىدا بولۇپ گومىنداڭ ئەزالىرىنىڭ ھەممىسىنى تۈرمىگە قامدى، بۇ چاغدا جياڭ جىپىشى لەنجۇدا تۇرۇۋاتقان جۇشاۋلياڭنى شىنجاڭ- غا ئېۋەتتى. شېڭ شىسەينى مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ دىخانچىلىق- ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكىگە تەيىنلەپ، ئۇنى شىنجاڭدىن كېتىش- كە مەجبۇر قىلدى.

شېڭ شىسەي كەتكەندىن كېيىن، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بېسىلىپ قالغان دېلوالارنى ئېنىقلاشقا كىردى، نۇرغۇنلىغان مەھبۇسلار كەينى- كەينىدىن قويۇپ بېرىلدى. بەشىمىزنىڭ ئىچىدە بىي لېي قۇربان بولغان ئىدى (ئاڭلىشىمىزچە ئۇ تۈرمىدە كېسەل بولۇپ قالغاندا زەھەرلىك ئۆكۈل ئۇرۇلغان، خەنزۇ ئۇيۇشمىسىغا ئۇقتۇرۇش قىلىنىپ ئۇلار ئۇنى كېپىل بولۇپ ئېلىپ چىققاندىن كېيىن ئۆلگەن). بىز تۆتىمىزنى بىر يەرگە، بىر تۈرمىگە جايلاشتۇرۇپ قويدى. بىز بىر يەرگە جەم بولغاندىن كېيىن جاۋ دەننىڭ تۈرمىدىكى سەرگۈزەشتىلىرىنى بىلدۈق.

جاۋ دەن دەسلەپتە ئېغىر سىياسى گۇناھكارلار قاملىدىغان 2 - تۈرمىگە قامالغان. تۈرمىگە كىرگەندىن كېيىن ئۇنى ھەيران قالدۇرغان بىردىنچى غەلىتە ئىش؛ تاماق ۋاقتى بولغاندا، گۈندىپايىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە جاۋ دەن تۈشۈكتىن سول قولىنى چىقىرىپ مومىنى ئالغان ۋە پەقەت ئۇچلا موما يىگەن. بىر قېتىم تۈرمىە باشلىغى كامىرلارنى تەكشۈرگەندە جاۋ دەننىڭ ئائىلىسىدىكىلەر ئەكىلىپ بەرگەن كىتاپلارنىڭ ھەم-

مىنىنى مۇسادىرە قىلىپ، پەقەت گوركىنىڭ «ئۈچ ئادەم» دىگەن رومانىنىلا قالدۇرۇپ قويغان، جاۋ دەن بۇنىڭدىن ئەجەپ-لەنگەن، تا ئۇ سوراققا تارتىلىپ، كىمنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ سۈيىقەست ئېلىپ باردىڭ؟ دەپ قايتا-قايتا مەجبۇرلىغاندا، ئاندىن ئەس - ھۇشغا كەلگەن. ئەسلىدە ئۇ-لارنىڭ مەقسىدى، سەن ماۋ دۇن، جاك جۇڭشى ۋە دۇ جۇڭيۈەنلەر (شېڭ شىسەينىڭ نەزەرىدە ئۇلار سولچىلاردىن ئىدى) نىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن سۈيىقەستلىك ھەرىكەت بىلەن شۇغۇللاندىڭ. مەكچى ئىكەن. جاۋ دەن بۇنى ئىنكار قىلغاندا، ئۇلار ئۇنىڭ بىر بارمىغىنى ئىنچىكە تاسما بىلەن ئۇزۇن ئورۇندۇققا باغلاپ قويۇپ بەنزە بىلەن ئۇرغان. بۇ بارماق سۇنغاندىن كېيىن يەنە بىر بارماقنى باغلاپ ئۇرغان. قول ئالغانلىرى تىتىلىپ كېتكەندە، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇۋاق لازا چاچقان. جاۋ دەن ئاغرىققا چىدىماي ھۇشىدىن كەتكەن. كېيىن يەنە نەچچە قېتىملىق قەستەن ئويدۇرۇپ چىققان گۇنالار بىلەن سوراق قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا «تروتسكىچى» دىگەن بەدىنامىنى چاپلىغان. بىز بىر نەچچە يىلەننىڭ كەچۈرمىشلىرىمۇ ئاساسەن مۇشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدۇ.

بۇ چاغدا بىز تېخى بوشۇتۇلمىغان بولساقمۇ، لېكىن تۈرمىنىڭ قائىدە - تۈزۈملىرى خېلى بوشۇشۇپ قالغان ئىدى. بىزنى «ئىشچى مەھبۇس» قىلغاندىن كېيىن، مېڭىش - تۇرۇشتا خېلى ئەركىن بولۇپ قالدۇق. بىر مەزگىل جاۋ دەن بىلەن بىر كامىردا ياتقان كېيىنچە تۈرمىدە ئارخىپ باشقۇرۇشقا قويۇلغان بىر كونا مەھبۇس دۇ جۇڭيۈەن ئەنزىسى بىلەن قولغا ئېلىنغان كىشىلەرنىڭ تىزىملىكىنى بىزگە ئوغرىلىقچە كۆرسەتت.

تى. ئۇنىڭدا بەشمىزنىڭ ئىسمى بار ئىكەن. بۇ ئەنزىگە چىتىلغانلار جەمئى 49 كىشى بولۇپ، ھەر بىر كىشىنىڭ ئىسمى پامبىلىسى، يېشى، يۇرتى، تۈرمىگە ئېلىنغان ۋاقتى شۇنىڭدەك ئاخىرقى بىر كاتەكچىدە ھايات ياكى ئۆلگەنلىكى خاتىرىلەنگەن. ئۆلگەنلەر- گە «ئۆلدى» دەپ يېزىپ قويۇلغان ئىكەن. شۇ 49 ئادەم ئىچىدە دە تۆتىمىز بىلەن شى مېي (ئۇ ئۆز ئالدىغا ئالاقىلىشىپ ئاتى- لىسىنى ئېلىپ شىنجاڭغا كەلگەن، بىز بىلەن بىر ۋاقىتتا قولغا ئېلىنغان) دىن باشقىلارنىڭ جەدۋىلىگە بىردەك «ئۆلدى» دېگەن خەت يېزىپ قويۇلۇپتۇ. كېيىن بىز يولداش جۇ ئېلىدى- نىڭ قۇتقۇزۇشى بىلەن ساق قالغان ئىكەنمىز،- دېگەن ھۆكۈم- گە كەلدۇق. چۈنكى، بىزنىڭ قولغا ئېلىنغانلىغىمىز ھەققىدىكى خەۋەر چۇڭچىڭغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، يولداش جۇ ئېلىدى ئەدبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكى مەشھۇر زاتلارنى ئۇيۇشتۇرۇپ بىزنى بوشۇتۇشنى تەلەپ قىلىپ شېڭ شىسەيگە بىرلەشمە خەت يازغان ۋە گېزىت- ژورناللاردىمۇ ماقالىلار ئېلان قىلىنىپ ئاۋاز قوشقان. يەنئەندىكى ئەدبىيات - سەنئەتچىلەر ۋە بىزنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن شېڭ شىسەيگە بىرلەشمە خەت يازغان. بۇ خىل مەدەت بېرىشلەر ۋە قۇتقۇزۇش پائالىيەتلىرى شېڭ شىسەيگە چوقۇم مەلۇم تەسىر كۆرسەتمەي قالمايغان، ئەلۋەتتە. شېڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن، بىزمۇ ئاخىرى 1945 - يىلى 2 - ئايدا تۈرمىدىن چىقتۇق.

بىز ئەركىنلىككە ئېرىشكەن چاغدا، بسالا - چاقىلىرىمىز ئىسلىمقاچان شىنجاڭدىن كەتكەن ئىكەن. ئەسلىدە، بىز قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن خوتەنلىرىمىز «ئاسىيلار ئائىلىسى» دەپ قارىلىنىپ قىزلار ئوتتۇرا مەكتىۋىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىشقا

ئورۇنلاشتۇرۇلغان، شېك شىسەي گومىنداڭغا بېقىنىپ ئۇزۇن ئۆت-
مەي ئۇلار ئىچكىرىگە قايتۇرۇۋېتىلگەن. ئۇلار يولغا چىقىدىغان
چاغدا ئەللىرى بىلەن كۆرۈشۈۋېلىشنى تەلەپ قىلغان، ساقچى
باشقارمىسى ئۇلارغا، قۇمۇلغا بارغاندا كۆرۈشسەنەر، دېگەن.
ئۇلار بىزلەرنى ئازات قىلغاندىن كېيىن قۇمۇلغا قايتىدىغان
ئوخشايدۇ، شۇ يەردە ئۇچرىشىدىغان ئوخشايمىز دەپ يولغا
چىقىتۇ. ئۇلار قۇمۇلغا يېتىپ كېلىپ ئايرۇپىلانغا چىققانغا قەدەر
بىزنى ئۇچراتمىغاندىن كېيىن تاقەت قىلالماي ئايرۇدۇرۇمدىكىلەردىن
سوراشتۇرغان. ئايرۇدۇرۇمدىكىلەر: «سىلەر كېتىۋېرىڭلار، ئۇلار
كەلمەيدىغان بولدى» دېگەن. خوتۇنلىرىمىز بىزنى ئۆلتۈرۈۋېتىل-
گەن ئوخشايدۇ دەپ كۆڭۈللىرى سۇنۇق ھالدا يولغا چىقىشقان.
بىز تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن بىزگە يار - يۆلەنچۈك
بولدىغان ھىچكىم يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قاتناش مەسلىسىنى
ھەل قىلىش خېلى مۇشكۈل ئىدى. شۇڭا بىز ئاۋال شىنجاڭدا بىر
مەزگىل تۇرۇپ، مۇناسىۋەتلىك كىشىلەر بىلەن سۆزلىشىپ كېتىشكە
ئىمكانىيەت يارىتىشقا مەجبۇر بولدۇق.

گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ بىزدىن ئەلۋەتتە پايدىلانغۇسى
بار ئىدى، بولۇپمۇ جاۋدەندەك بۇنداق داڭلىق ئارتىست شىن-
جاڭدا مەدىنى پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇرسا تېخىمۇ ئوڭلۇق
بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىزنىڭ ئۈستىمىزدە چوت سوقۇش-
ما كىرىشتى. ئۆلكىلىك پىرقە تەشۋىقات بۆلۈم باشلىغى، قوشۇم-
چە مەركىزىي مەدىنى پائالىيەت كومىتېتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ
مۇددىرى سۈن فۇشېڭ بىزنى مەدىنى پائالىيەت كومىتېتىنىڭ
ياتىغىغا ئورۇنلاشتۇردى. ئۇ بىزنى شىنجاڭدا قېلىپ خىزمەت
قىلىشقا ئۈندەپ كۆردى، بىز بۇنى قەتئى رەت قىلدۇق. ئۇ

بىزنىڭ بىر قېتىم ئويۇن قويۇپ شىنجاڭدىكى تاماشابىنلار بىلەن كۆرۈشىشىمىزنى ئوتتۇرىغا قويدى، بۇنىڭغا رازى بولۇشقا مەجبۇر بولدۇق، لېكىن، گومىنداڭ ئۈچۈن تەشۋىقات ئېلىپ بارىدىغان ئەسەرلەرنى ئويناشنى رەت قىلدۇق. بىر قىسىم مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچىلارنى تەشكىلەپ ياكى خەشىڭنىڭ «ھارپا» دىگەن سەھنە ئەسىرىنى ئوينىدىق. ئويۇننى قويۇپ بولغاندىن كېيىن سۈن فۇشېڭ يەنىلا بىزنى قويۇۋەتمەي تۇرۇۋالدى. ئەھۋالدىن قارىغاندا، بىزنى شەكلى ئۆزگەرگەن ئۇسۇل بىلەن نەزەرىيەنت ئاستىغا ئالغان ئىدى. بۇ ئەھۋالنى چۇڭچىڭغا خەۋەر قىلىپ قۇتقۇزۇشنى تەلەپ قىلىش قارارىغا كەلدۇق. لېكىن، چۇڭچىڭ بىلەن ئالاقىلىشىش ئاسان ئەمەس ئىدى، ناۋادا ئىشپىيونلار سېزىپ قالسا تېخىمۇ تەس كۈنگە قالاتتۇق، ئەڭ ياخشى ئۇسۇل، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون باش ئايرىۋاتى ئارقىلىق چۇڭچىڭدىكى يېقىنلىرىمىز بىلەن بىۋاسىتە سۆزلىشىش ئىدى. جاۋدەن ئۆزى بىلەن تۈرمىدە بىللە ياتقان تېلېگىراف ئىدارىسىنىڭ باشلىغىنى ئېسىگە كەلتۈردى، ئەپسۇسكى ئۇ تۈرمىدە ئۆلۈپ كەتكەن ئىدى: شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئايالىدىن ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئىستانسىسىنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇپ كۆرمەكچى بولدۇق. ئۇنىڭ ئۈستىگە مېنىڭ بىر سىڭلىمىنىڭ يولدىشى چۇڭچىڭ تېلېگىراف ئىدارىسىدا بۇغالتىر بولۇپ، مۇمكىن بولسا ئۇنىڭ بىلەن تېلېفوندا سۆزلەش مەكچى بولدۇق. جاۋدەن ئىككىيلەن ھېلىقى پوچتا - تېلېگىراف ئىدارە باشلىغىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئۇنىڭ ئايالىنى تاپتۇق، قوروغا كىرىپ قارىساق ئۇزۇن يوللۇق تېلېفونخانا شۇلارنىڭ ئۆيى بىلەن ئاراتام ئىكەن، بىرمەيلەنلا نۆۋەتچىلىك قىلىدىكەن.

ئىدارە باشلىغىنىڭ ئايالى بىزگە ناھايىتى ھېسداشلىق قىلدى ۋە ئۆزى بىلەن يېقىن بىر رادىست بىلەن سۆزلەشمەكچى بولدى. ئىككى كۈندىن كېيىن، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئىستانسىسىدىكى باش ئاپاراتى ئارقىلىق چۇڭچىڭدىكى تۇققانلىرىمىز بىلەن سۆزلەشتۇق. مەن قېيىنى ئىنىمغا بىزنىڭ ئەھۋالىمىزنى شى دۇڭ-شەنگە يەتكۈزۈپ قويۇشنى تاپىلىدىم. كېيىن بىلىشىمىزچە شى دۇڭشەن بۇنى دەرھال ياك خەنشىڭغا يەتكۈزۈپتۇ، ياك، ئەينى ۋاقىتتا مەركىزىي مەدەنىي پائالىيەت كومىتېتىنىڭ مۇدىرى بولۇپ تۇرۇۋاتقان چاڭ داۋپەندىن ياردەم سورايتتۇ. چاڭ ئۆز ۋاقتىدا چەتئەلدە تىياتىر كەسپىنى ئوقۇغان، 1939 - يىلى چۇڭچىڭدا بىز بىلەن بىرلىكتە «پۈتۈن مەملىكەت -وزغىلايلى» دىگەن ئويۇننى ئوينىغان ئىدى. ئۇ، باش كومىتېت نامىدىن شىنجاڭدىكى شۆبە كومىتېتىغا بىزنى ئىچكىرىگە قايتۇرۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى.

چۇڭچىڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيە تەشكىلى بىز تۆتىمىزگە سىياسى جەھەتتىن غەمخورلۇق قىلدى. بىز ئىلغار تەرەپتە تۇرىدىغان «جۇڭگو تىياتىر سەنئىتى جەمئىيىتى» نى قۇردۇق، ماۋدۇننىڭ يېڭى ئەسەرى «چوكانتال بايرىمىنىڭ ئالدى - كەينىدە» نى سەھنىگە ئېلىپ چىقىپ گومىنداڭ بىيۇرۇكرات دەلئال كاپىتالىنىڭ دۆلەت ۋە خەلقىمىزگە يەتكۈزگەن زىيانلىرىنى پىش قىلدۇق، شۇنداقلا گومىنداڭغا ۋە كەڭ ئاممىغا چاۋ دەن قاتارلىق تۆتەيلەننىڭ قايتىپ كەلگەنلىگىمىزنى ۋە يەنىلا ئىلغار لاگىرغا مەنسۇپ ئىكەنلىگىمىزنى خىتاپ قىلىش ئۈچۈن ئاساسلىق روللارغا چىقتۇق.

ياپون جاھانگىرلىگىگە قارشى تۇرۇش ئۇرۇشى ئاياقلاش-قاندىن كېيىن، تۆتىمىز يولداش جۇنپىنلەينىڭ يوليورۇغى بىلەن

ئۇيۇشتۇرۇلغان كۈنمىلۈن كىنو شېركىتىدە خىزمەت قىلدۇق. ئازاتلىق ئۇرۇشى مەزگىلىدە، جاۋدەن ئاق تېررورلۇقنىڭ ئۆزىگە سېلىۋاتقان تەھدىدىدىن قورقماي «توسۋالىقى بولمايدىغان باھار نۇرى»، «سامىپ جامالارنىڭ تەقدىرى» ۋە «قاغابىلەن قۇشقاچ» قاتارلىق فىلىملاردا ئاساسلىق روللارنى ئالدى.

مىسلىسىز 10 يىللىق قالايمىقانچىلىقتا، بىز تۆتەيلەن ئۆزىمىزنىڭ شىنجاڭدىكى كەچۈرمىشلىرىمىز تۈپەيلىدىن نۇقتىلىق تەكشۈرۈلۈپ، كۆرمىگىنىمىز قالغىنىدى. جاۋدەن جىياڭ چىڭ، جىياڭ چۈنچىياۋنىڭ زىيانكەشلىكىگە بەك كىرەك ئۇچرىدى. 5 يىل نەزەرىيەت قىلىنىپ، تەن سالامەتلىكى بەكمۇ ناچارلىشىپ كەتتى. ھازىر جاۋدەن ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇنىڭ سەنئەت نەتەجىلىرى ۋە تۈرمۈش كەچۈرمىشلىرىنى رەتلەپ چىقىشىمىز، يەكۈنلىشىمىز ۋە ئۇنى مىللىتىمىزنىڭ تىياتىرى، كىنو بايلىقىغا نىڭ تەركىۋى قىسمى قىلىشىمىز لازىم. ئۇنىڭ شىنجاڭ سەپىرى ھەققىدىكى ئىشلىرىنى دوست - يارانلارنىڭ تولىسى نولۇق ۋە تەپسىلىي بىلىمەيدۇ. مەن بۇنىڭ ئالدى - كەينىدىكى ئەھۋالدارى يېزىپ چىقىم. لېكىن، ماقالىنىڭ ھەممىسى ۋە ۋاقىت تۈپەيلىدىن ئاددى، قىسقا بولۇپ قالدى، توغرا بولمىغان جايلىرى بولۇشى مۇمكىن. ئەھۋالنى بىلىدىغان يولداشلارنىڭ تۈزىتىش بېرىشى ۋە تولۇقلىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

ئاخىرىدا، ماقالىمى شىياپەن جاۋدەننىڭ تەزىيە پىشىنىما پىشىلىغان، كۆپچىلىك ئوخشاش ھىس قىلغان مۇنداق بىر چوڭقۇر - ئۆز بىلەن ئىپتىخارلاشتۇرغۇچى: «بىز بىر ئەۋلات كىشىلەر بۇ ئىككىمىز - پەس بولدا ناھايىتىمۇ كۆپ ھايات بولدۇق».

(«پېرسۇناژ» ژورنىلى، 1983 - يىل 3 - سان)

ياڭ زېڭشىننىڭ تارىخىغا ئائىت غەيرى رەسىمى ۋە قەلەر

جاڭ چىيىڭ

1. ياڭ زېڭشىننىڭ كۆتىرىلىشى

شىڭخەي ئىنقىلاۋىنىڭ ئالدى - كەينىدە ياڭ زېڭشىن شىنجاڭ ئەدلىيە ۋازارىتىدا خىزمەت قىلاتتى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ مەنسەپ تۈزۈمى فۇ، فەن، نې دەپ 3 چوڭ تۈرگە ئايرىلاتتى. فۇتەي - ھەربى - مەمۇرى ۋالى مەھكىمىنى؛ فەن تەي - مالىيە ۋازارىتىنى؛ نې تەي - ئەدلىيە ۋازارىتىنى كۆرسىتەتتى. ۋۇشۈي سىياسىي ئۆزگىرىشىدىن كېيىن يېڭى سىياسەت يولغا قويۇلۇپ كېچۈي ئىمتىھان تۈزۈمى بىكار قىلىندى. ھۆكۈمەت مەكتەپلىرى قۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە تىببۇشۇ (مائارىپ نازارەتچىسى) دېگەن ئەمەل قويۇلدى، ئادەتتە شۆتەي دەپمۇ ئاتىلاتتى. ئۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى تۆت چوڭ ئەمەلنىڭ بىرى. ياڭ زېڭشىن شىنجاڭ مالىيە ۋازارىتىنىڭ باشلىغى ۋاڭ شۇنەننىڭ يۈەن داخۇاغا تونۇشتۇرۇشى بىلەن گەنسۇدىن رەسمىيەت ئۆتەپ شىنجاڭغا يۆتكۈلۈپ كەلگەن. دەسلەپتە ئاقسۇغا داۋتەي بولغان. يۈەن داخۇا - يەنە بىر ئىسمى شىڭسۇن، ئەنخۇي

خۇياڭ ناھىيىسىدىن، ئەمەلدار ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان. گۇاڭ شۇ خاننىڭ ئاخىرقى يىللىرى شەرقىي ئۈچ ئۆلكە ئالتۇن كان مەھكىمىسىنىڭ دۇبەنى بولغان. كېيىن خېنەنگە ھەربى - مەمۇرى ئەمەلدار بولۇپ يۆتكەلگەن. ئۇنىڭدىن كېيىن شىنجاڭغا شۇنغۇ بولغان. يۈەن داخۇا شىنجاڭدىكى كىشىلەرنىڭ ئەھۋالى ۋە يەر شارائىتى بىلەن تونۇشمايتتى. ياكى زېڭشىن بولسا گەنسۇدا كۆپ يىل ئەمەلدار بولغان، ئانچە - مۇنچە ناممۇ بار ئىدى. شۇڭا يۈەن داخۇا ئۇنى ئۆزىگە ئىشەنچىلىك ياردەمچى قىلىپ ئۇنىڭ دىگىنى بويىچە ئىش كۆرەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى داۋيۈەن (ۋالى دەرىجىلىك ئەمەل) لىكتىن بىراقلا ئەدلىيە ۋازارىتىنىڭ باشلىغى قىلىپ كۆتەرگەن. شىڭخەي ئىنقىلاۋى ۋاقتىدا ئىلىدىكى فىڭ تېمىن، ياكى زەنشۇ قاتارلىقلار ۋۇچاڭ قوزغىلىڭىغا ئاۋاز قوشۇپ بەش رەڭلىك بايراقنى كۆتۈرۈپ چىقتى. ئىلى جياڭجۈنى جۇرۇي قارشىلىق كۆرسەتكەنلىكتىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلدى. بۇ چاغدا ئۆلكە مەركىزىدە ليۇشىەن-جۈن ئادەملىرىنى باشلاپ ئاۋاز قوشتى. ئىچكى تەرەپتە شېبىياۋ (بىرىڭادا كوماندېرى دەرىجىلىك ئەمەل) نى ماسلىشىشقا دەۋەت قىلدى. بىراق يۈەن - داخۇانىڭ جاسۇسلىرى بۇ مەخپىيەتلىكنى بىلىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئىچكى تەرەپتىن ماسلىشىش ئەمەلگە ئاشمايدۇ. ليۇ-شىەنچۈن نەچچە ئون سەپداشلىرى بىلەن ھەربى - مەمۇرى يامۇغا ھۇجۇم قىلىدۇ. يەر تۈزۈلۈشىنى بىلىمىگەچكە ماخو-غا كىرىپ قالىدۇ ۋە يۈەن داخۇا ئاللىبۇرۇن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان ئەسكەرلەر بىلەن تۇتۇشۇپ قالىدۇ. ئىچكى جەھەتتىن ماسلىشىدىغان ئادەم يوق ۋە ئۆز كۈچى ئاجىز بولغانلىقتىن ليۇ-شىەنچۈن قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچرايدۇ. ئادەملىرىنىڭ

بىر قىسمى ئۆلۈپ بىر قىسمى يارىدار بولىدۇ، قالغانلىرى تىرىك قولغا چۈشىدۇ. ليۇشيەنجۈن قېچىپ چىقىپ ئەسكى تاملىق ئىچىگە يوشۇرۇپ نۇپ ئالغان بولسىمۇ، يۈەن داخۇانىڭ ئەسكەرلىرى ئۇنى ئىزدەپ تۇتۇۋالىدۇ. يۈەن داخۇا ھەربى ھالەت ئېلان قىلىدۇ ھەمدە ھەربى - مەمۇرى يامۇلدا ۋاقىتلىق سوت ئېچىپ ليۇشيەنجۈننى سوراق قىلىدۇ. بۇ چاغدا ئىلى قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ ئۆلكە مەركىزىگە يۈرۈش قىلغان قىسمى جىڭ ناھىيىسىگە يېتىپ كېلىدۇ. بۇنىڭدىن ئۆلكە مەركىزى قاتتىق چۆچۈيدۇ. يۈەن داخۇا توساپ زەربە بېرىشكە ئەسكەر ئەۋەتىدۇ. بىراق ئىلى ئەسكەرلىرى ئوبدان تەلىم ئالغان، قوراللىرىمۇ ئۆلكە ئارمىيىسىدىن خىل بولۇپ، ئۆلكە ئارمىيىسى ئارقا - ئارقىدىن مەغلۇپ بولىدۇ، ساچۇەنزى سوقۇشىدا يۈەن داخۇا قوشۇنى پۈتۈنلەي دىگۈدەك گۇمران بولىدۇ. قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئۆلكە مەركىزىگە قىستاپ كېلىۋاتقانلىغى ھەققىدىكى يامان خەۋەر يېتىپ كەلگەن ۋاقىت دەل يېرىم كېچە بولۇپ، بۇ چاغدا ليۇشيەنجۈن ئەنزىسى ئۈستىدە سوراق قىلىنىۋاتاتتى. ئەسىرگە چۈشكەن ئىنقىلاپچىلارنىڭ قەتئى باش ئەگمەسلىكى ۋە ۋەزىيەتنىڭ جىددىلىكىدىن ليۇشيەنجۈن ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى بىر يوللا قەتلى قىلىنىدۇ. شۇ چاغلاردا ئۆلكە مەركىزىدىكى خۇنەن، خۇبېيلىك زاتلارنىڭ كۆپى گۇەن يىنگې راۋىغى ۋە نياڭنياڭمياۋ بۇتخانىسىدا تۇراتتى. يۈەن داخۇا قوزغىلاڭ يالقۇنىنى ئۆچۈرۈپ ئاشلاش ئۈچۈن ئەسكەر ئەۋەتىپ ئاق - قارىنى سۈرۈشتۈرمەيلا ئۇلارنى قەمەرغىن قىلىدۇ. دىخۇا جۇفۇ (ھاكىم دەرىجىلىك ئەمەل) سى جاڭشاۋبەي ئىبادەتخانىدا ياشاۋاتقانلارنىڭ كۆپى خىزمەت كۈتۈپ تۇرغان كەمبەغەل ئەدەپ خىزمەتچىلەردىن

ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. شۇنداقلا ھۆكۈمەت نەپەقە خىراجىتىدىن ئۇلارنى ياتاق ۋە تاماق جەھەتلەردە قامداپ تۇرغان ئىدى. يۈەن داخۇا ئەسكەرلىرىنىڭ چوڭ قىرغىنچىلىق قىلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ئالمان - تالمان شۇ يەرگە بېرىپ ئۇلارنى قۇتقۇزۇپ قالماقچى بولىدۇ. بىراق يۈەن داخۇا ئەسكەرلىرى ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلمايدۇ. چاڭ شاۋبەي نائىلاج يېرىم كېچىدە يۈەن - داخۇانىڭ ئالدىغا بېرىپ يالۋۇرۇپ ئۆتىنىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ ئۇلارغا كېيىللىك قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. يۈەن داخۇا قىرغىنچىلىقنى توختۇتۇش ھەققىدە ۋەقە تۇغۇلغان جايغا جىددى بۇيرۇق ئەۋەتىدۇ. بىراق ئىبادەتخانا ئاللىقاچانلا جەسەتلەر بىلەن توشۇپ كەتكەن بولۇپ، ئادەم چىدىغۇسىز پاجىئەلىك ھالەتتە ئىدى. جەسەت - لەرنى نەپەقە ئىدارىسىنىڭ كۆمۈپ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرىدۇ. ساق قالغانلارغا يول خىراجىتى بېرىپ ئىچكىرىگە ئېۋەتىۋېتىدۇ. قېپ قېلىشنى خالىغانلارنى ئۆز ئىختىيارىغا قويىدۇ. چاڭ شاۋبەي ئۆزىنىڭ ۋاقتىدا تۇتۇش قىلماسلىقى بىلەن نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ ئۆلۈپ كەتكەنلىكىگە قاتتىق ھەسرەت قىلىدۇ. مەرھۇم لىيۇشىيەنجۇننىڭ ئىشى - ئىزلىرى ھەققىدە ماتىرىيال بولمىغاچقا يازمىدىم.

يۈەن داخۇا قوزغىلاڭچىلار بىلەن قاتتىق ئېلىشىۋاتقان ۋە قوزغىلاڭچىلارغا قارىتا قايتارما ھۇجۇم قوزغاش ئۈچۈن ئەسكەر يۆتكەشنى پىلانلاۋاتقان بىر چاغدا چىڭ سۇلالىسى خانىنىڭ تەختتىن چۈشكەنلىكى ھەققىدە پەرمان كېلىدۇ. يۈەن داخۇا جامائەتنىڭ پىكرى ۋە ۋەزىيەتنىڭ قىستىشى ئاستىدا ئۇرۇشنى توختۇتۇپ سۈلھ تۈزەشكە مەجبۇر بولىدۇ. ئۆلكە قوشۇنلىرى بىلەن ئىلى قوزغىلاڭچىلىرى جىددى

ئېلىشىۋاتقان ۋاقىتتا ياك زېڭىشىن يۈەن داخۇاغا مۇنداق تەكلىپنى بېرىدۇ: «ئىسلام خەلقى سادىق، ئىشەنچلىك كېلىدۇ، ئىسلام مۇرىتلىرى ئەزەلدىن باڭخۇي (يوشۇرۇن ئاممىۋى تەشكىلات) غا قاتنىشىپ باققان ئەمەس. ئۆلكە مەركىزىنى قوغداش، جامائەتنى تېنچلاندۇرۇش ئۈچۈن خۇيزۇلاردىن بىر نەچچە يىڭ ئەسكەر ئېلىپ توپلاڭنى جىمىقتۇرساق». يۈەن داخۇا ئۇنىڭغا خۇيزۇلاردىن بەش يىڭ ئەسكەر قوبۇل قىلىشقا رۇخسەت قىلىدۇ. ياك زېڭ-شىن ئۆزىنىڭ يۇرتدىشى مافۇشىڭ (يەنە بىر ئىسمى ماشېڭ، يۈننەننىڭ مېڭزى دىگەن يېرىدىن، خۇيزۇ، گۇاڭشۇنىڭ ئاخىرقى يىللىرى جىنايەت بىلەن شىنجاڭغا سۈرگۈن قىلىنغان) نىڭ ياردەملىشىشى بىلەن جەمى ئون يىڭ خۇيزۇ ئەسكەر توپلايدۇ. مافۇشىڭنى خۇيزۇ قىسىملىرىنىڭ تۈگىلىشى، قوشۇمچە ھۆكۈمەت پۇل ئىدارىسىغا زۇڭبەن قىلىپ تەيىنلەيدۇ. يۈەن داخۇا ياك زېڭىشىننىڭ ھىلى - مىكىرى ئىشلىتىپ ھەربى ھوقۇقىنى قولغا ئېلىۋالغانلىغىنى كۆرۈپ قاتتىق پۇشايمان قىلىدۇ. بىراق كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۆز بوسۇغىسىدىلا ماجىرا تۇغۇلۇشتىن ئەنسىرەپ شەرققە قايتماقچى بولىدۇ. ئۆز ئورنىغا ئادەم قويماي دىسە لايىغى يوق. يۈەن داخۇانىڭ ئەسلى مەقسىدى قەشقەردە داۋىمىن (ۋالى) بولۇپ تۇرۇۋاتقان يۈەن خۇڭيۈنى شىنجاڭغا دۇدۇ، قوشۇمچە خەلق ئىشلار نازارتىنىڭ نازىرى قىلىش ئىدى. ئەمما يۈەن خۇڭيۈ قەشقەر ئۆزگىرىشىدە ئۆلتۈرۈلگەن ئىدى. بۇ چاغلاردا ياك زېڭىشىن يۈەن داخۇاغا ھەدىسە خوشامەت قىلىپ، يەنە بىر تەرەپتىن خۇيزۇ قىسىملىرى ئارقىلىق خۇنەن، خۇبېي ۋە سەنشى، گەنسۇ ئىككى تەرەپ كۈچلىرىنى سىقىشقا باشلايدۇ. يۈەن داخۇا ئۆز كۈچىنىڭ قولىدىن كېتىپ قالغانلىغىنى كۆرۈپ ياك زېڭىشىننى شىنجاڭغا دۇدۇ قىلىپ كۆرسىتىپ

بېيجىڭدىكى يۈەن شىكەيگە تېلېگرامما يوللايدۇ. ئۆزى يېقىن خىزمەتچى ۋە ئەسكەرلىرىنى، شۇنداقلا قۇدىسى چېن جىستاڭ (ۋاڭ شۇندىنىڭ ئورنىغا مالىيە ۋازارەت باشلىقى بولغان) لارنى ئەگەشتۈرۈپ ئىچكىرى ئۆلكىگە ماڭدۇ. قۇمۇلغا كەلگەندە مېڭىشتىن توختاپ چېڭشى (ھازىرقى بارىكۆل) ئامبىلى يى شۇسۇڭنىڭ ئەسكىرى كۈچىنى ئەشقا سالماق بولۇپ پۇرسەت كۈتۈپ تۇرىدۇ. دەل مۇشۇ چاغدا چېڭشىنىڭ جەنۇبىي تاغ ئەپىزىدا دىخانلار قوزغىلىڭى پارتلايدۇ. يى شۇسۇڭ شەخسەن ئۆزى ئەسكەر باشلاپ بېرىپ باستۇرماقچى بولىدۇ، بىراق مەغلۇپ بولۇپ ئۆزى ئۆلتۈرۈلىدۇ. يۈەن داخۇا ئامالسىزلىقتىن شەرققە يۈرۈش قىلىدۇ. شىڭشىڭشياغا كەلگەندە شىنجاڭ ھەربى - مەمۇرى ۋالى مەھكىمىسى - نىڭ تامغىسىنى مەخسۇس ئادەم بىلەن ياك زېڭشىغا ئەۋەتىدۇ. (بۇرۇنقى مەنسەپ تۈزۈمىدە ھەربى - مەمۇرى ۋالى پادىشاغا ۋاكالىتەن خىزمەت تەكشۈرۈش ئۈچۈن سىرتقا چىققاندا، ھەربى - مەمۇرى ئەشلارنى بىر تەرەپ قىلىشقا بولىدىغان ئالاھىدە ئىمتىيازلىق تامغىسىنى يېنىدا ئېلىپ يۈرۈشكە بولىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن، بۇ تامغا «گۇەنفاڭ» دەپ ئاتىلاتتى، تىك تۆت بۇلۇڭ، بىنەپشە سۇرۇق بىلەن بېسىلىدۇ). ۋاھالەنكى، ياك زېڭشىن دۇدۇ تامغىسىنى ئۆزى ئويدۇرۇپ ئىشلىتىشكە باشلىغان ئىدى. شۇنداق قىلىپ ياك زېڭشىن بىر پاي ئوق چىقارماي تۇرۇپ شىنجاڭنىڭ ئەڭ يۇقۇرى ھۆكۈمرانلىق تەختىگە چىقىۋالدى.

2. رەسىملەشمىگەن بەزى ئەشلار

ياڭ زېڭشىن خەت - ئالاقىلارنى بىر تەرەپ قىلىشتا ئەستايىدىل ئىدى، بېسىپ قويۇشنى يامان كۆرەتتى. كۈندۈزى ئۇششاق ئەشلارنى بىر تەرەپ قىلىپ

كېچىسى چىراق تۈۋىدە ئولتۇرۇپ ھۆججەت كۆرەتتى. يېزىلغان ماقالىلارنى ئۆزگەرتەتتى. بەزىدە تاكى تاك. ئاتقىچە شام ئالدىدا ئولتۇرۇپ ھۆججەتلەرگە تەستىق سالاتتى. بەزىدە ھەر قايسى ئىدارە ئەمەلدارلىرى بىلەن تۈن يېرىمىغىچە سۆھبەتلىشەتتى. باشقىلار چارچاپ ئولتۇرالمىدىغان دەرىجىگە يەتسە، ئۇ يەنىلا سۆزلەپ ھارمايتتى. يەنە بەزىدە ھەرقايسى ئىدارە ئەمەلدارلىرىنى ئۆزىنىڭ ئىشخانىسىغا چاقىرتىپ ئەكىلىپ ئورتاق ئىش كۆرەتتى. بولۇپمۇ تارقىتىلىدىغان ئالاقە - تېلېگراممىلارغا بەك ئەھمىيەت بېرەتتى. جۈملە، سۆزلەرنىڭ ئىخچام، پىششىق بولۇشىنى تەلەپ قىلاتتى. جۈپلۈك يېزىش ئۇسلۇبىغا، ماقال - تەمسىللەرنى نەقىل كەلتۈرۈشكە قارشى ئىدى. سىرتتىن كېلىدىغان خەت - ئالاقىلار - نىڭ سەت - چىرايلىق يېزىلىشىدىن قەتئى نەزەر، پەقەت پاكىت - لىق ۋە مەزمۇنى جايىدا بولسا بولمۇ بىرەتتى. ئومۇمەن، ماقالىلاردا كونا ۋە چۈشۈنۈكسىز خەتلەرنى ئىشلىتىشكە يول قويمىتتى. بىر نۆۋەت بىرەيلەن سىرتقا چىقماقچى بولۇپ، گەپ ئوينۇتۇپ ئىلتى - ماس يازغان، بىراق ياڭ زېڭشىن ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويمىغان ئىدى. ياڭ زېڭشىن ئوردا ئىمتىھانىدا جىڭشى بولغان، ئۆزى ئۇستا خەتتات بولسىمۇ، باشقىلارغا ھەرگىز بۇ توغرىلىق ئېغىز ئاچمايتتى. بولۇپمۇ باشقىلارغا بېغىشلىما يېزىپ بېرىشنى خالىمايتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ قولىدازمىلىرىدىن بىزگە يېتىپ كەلگىنى ناھايىتى ئاز. ئەپيۇننى ئاندا - ساندا چىكىپ قويسىمۇ خۇمارى يوق ئىدى. بەزىمىلەردە ئىچىملىكنى جايىدا ئىچىپ توختاپ قالاتتى. چوڭ - كىچىك بەزىمىلەرنى كۆپ ئۇيۇشتۇرمايتتى، نەغمە - ناۋالار - غىمۇ بېرىلمەيتتى، جۈملىدىن يامان ھەۋەسلىرى يوق ئىدى.

سەيلە قىلىشنى ۋە كونا كىتاپلارنى ئوقۇشنى ياخشى كۆرەتتى. شېئىر ئوقۇغانلىرىدا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن كىرىشىپ كېتەتتى. قەول ئاستىدىكىلەر ئۇچۇر-راپ قالغاندا «ھېلىمۇ چىكىپ تۇرۇۋاتامسەن؟» دەپ سورايىتتى. ئۇنىڭ بۇ سوئالىغا «ھە» ياكى «پاق» دەپ راست جاۋاب بېرىشكە تەوغرا كېلەتتى. راستىنى ئېيتىمىغانلارنى تىللايتتى. سۆزلەت-ۋاز بالىلار بىلەن بەكمۇ خوشى يوق ئىدى.

ھىلە - نەيرەڭ ئىشلىتىپ ئادەم ئۆلتۈرۈش ياكى زېڭىشىنىڭ جاھاندا چىلىق ھۈنەرنىڭ بەرسى ئىدى. ياكى زېڭىشەن گەرچە جۇڭزى تەلىماتىنىڭ مەستانىسى بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇ ئىنتايىن قەبىھ ئادەم ئىدى. يۈەن شىكەي جۇڭخۇا مىنگونىڭ 5 - يىلى دۆلەتنىڭ ھاكىمىيەت ھوقۇقىنى تارتىۋېلىپ ئۆزىنى پادىشا دەپ ئېلان قىلدى. يۈننەن ھەربى قىسىملىرىنىڭ قوماندانى تاڭ جىياۋ ۋە سەيىي قاتارلىقلار ئاساسقانىنى ھىمايە قىلىپ يۈەن شىكەيگە قارشى جازا يۈرۈشى قىلىدۇ، ياكى زېڭىشەن بىلەنمۇ ئالاقىلىشىدۇ. بىراق ياكى زېڭىشەن ئاللا-مېرۇنلا يۈەن شىكەيگە سادىقلىق بىلدۈرۈپ بولغان ئىدى. بۇ چاغدا ئىلى تەرەپ يۈننەن تەرەپكە ئاۋاز قوشقان ئىدى. ياكى زېڭىشەن يەنە ئۆز-گىرىش بولۇشنى كۈتۈپ جىم يېتىۋالدى. سانجى ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى گۇاڭشى (خۇبېيلىك، ئىلىدا «مىنباۋ» گېزىتىنىڭ باش تەھرىرى بولغان. ئۆلكە تەرەپ بىلەن ئىلى تەرەپ سۆلىمە قىلغاندىن كېيىن سانجى ناھىيىسىگە ئامبال بولغان) ئۆلكە مەركىزىگە كېلىپ ياكى زېڭىشەننىڭ يۈەن شىكەينى ئاغدۇرۇشقا قاتنىشىپ مۇستەقىللىق ئېلان قىلىشنى قاتتىق دەۋەت قىلىدۇ. ياكى زېڭىشەن ئىپادە بىلدۈرمەي چىرايلىق سۆزلەرنى قىلىدۇ،

ئاستىرتىن يۈەن شىكەيگە مەخپى تېلېگرامما ئەۋەتىپ يوليورۇق سوزايدۇ. يۈەن شىكەي قەتلى قىلىنسۇن، دەپ جاۋاپ تېلېگرامما ئەۋەتىدۇ. ياڭ زېڭشىن زىياپەت بېرىش نامى بىلەن ئۇنى دۇڭخۇايۇەنگە ئالداپ ئەكىلىپ يۈەن شىكەي ئەۋەتكەن تېلېگراممىنى كۆرسىتىدۇ ۋە ئۇنى قەتلى قىلىدۇ. گۇاڭشى ئۆلگەندە ئەندىلا 50 ياشقا كىرگەن ئىدى.

جۇڭخۇا مىنگونىڭ 10 - يىلى قىشتا سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزىنىڭ ئىلى چېگرىسىغىچە بولغان تېررىتورىيىسىنى قايتۇرۇۋالغان. دىن كېيىن، ياڭ زېڭشىن چىتەيدە تۇرۇۋاتقان ئاق ئورۇس قاچاقلىرىنىڭ باشلىغى ئانىكوۋنى دىخۇاغا ئالداپ ئەكىلىپ ناھىيە تۈرمىسىدە نەزەربەنت قىلىپ قويىدۇ. ئۇنىڭ سەنمۇ-جاڭى دېنسۇن شەرقىي يولدىن ئىچكىرى ئۆلكىگە كىرىپ كېتىش مەقسىدىگە يېتەلمەي، نەچچە يۈز قاچاقچىلار بىلەن چىتەيدە قالىدۇ. ياڭ زېڭشىن ئۇلارنىڭ ئىش تېرىشىدىن ئەنسىرەپ چىتەيگە ئەسكەر يۆتكەپ قامال قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئىلىدا تۇرۇشلۇق مەلۇم قىسىمنىڭ تارماق ئەترەت باشلىغى ياڭ شىجۇڭ ۋە شەرقىي يول مۇداپىئە - چارلاش قىسىمىنىڭ قوماندانى ياڭ-يىڭكۈەنلەر بولۇپ بۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاداۋەت بار ئىدى. تۇرۇشلۇق جايى بىر يولىمۇ خۇددى ئوت بىلەن سۇ چىقىشالمىغان. دەك چىقىشالمىتى. ياڭ يىڭكۈەن ياڭ زېڭشىننىڭ جىيەنى ئىدى. ئۇ، ياڭ شىجۇڭ ئەسكەرلەرنى قۇتۇرۇتۇپ ئۆزگىرىش قىلىماقچى بولىۋاتىدۇ، دەپ ئەرز بېرىدۇ. ياڭ زېڭشىن چىتەيدە تۇرۇشلۇق ئىلى ۋالىسى شۇگۇجېڭغا مەخپى تېلېگرامما ئەۋەتىپ بۇ ئىشنى تەكشۈرۈپ تولۇق مەلۇم قىلىشقا بۇيرۇيدۇ. تېلېگراممە-نىڭ جاۋابى تېخى يېتىپ كەلمەي تۇرۇپ ياڭ يىڭكۈەن ياڭ شىجۇڭنى

ئېتىپ تاشلاپتۇ، دىگەن خەۋەر كېلىدۇ. ياك زېڭشىن بۇنىڭدىن قاتتىق چۆچۈيدۇ. كېيىن، ياك شىجۇڭنى ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى تاۋچۇنتىڭ دىگەن بىر تۇەن دەرىجىلىك ئوفىستىپەر ئېتىپ تاشلىغانلىغى ھەققىدە چىتەي ھەربىي - مەمۇرى ئورنىدىن مەلۇمات كېلىدۇ. ياك زېڭشىن تاۋ چۇنتىڭنى دەرھال ئۆلكە مەركىزىگە ئېلىپ كېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىدۇ. شۇ چاغدا مەن مەخپى ئىشلار بۆلۈمىدە بولۇپ بۇ ئاجايىپ ئويۇننى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن. بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن كانىۋاي ياك زېڭشىنغا تاۋچۇنتىڭ چىتەيدىن ئېلىپ كېلىندى، دەپ مەلۇم قىلدى. ياك زېڭشىن ئۈستەلدە ئولتۇرۇپ خىزمەت قىلىۋاتاتتى. ئۇ تاۋچۇنتىڭنى ئېلىپ كىرىشىنى بۇيرىدى. تاۋچۇنتىڭ ئىشخانىغا ئېلىپ كىرىلگەندىن كېيىن ياك زېڭشىن كۈلۈمىرىگە ھالدا ئۇنىڭدىن ھال - ئەھۋال سوراپ پاراڭلاشتى. چىرايمدا قىلچىمۇ غەزەپ شەپسى يوق ئىدى. ۋەقەنىڭ ئۆتمۈشىنىمۇ سۈرۈشتە قىلىمىدى، پەقەتلا: «بۇ ئىشنى ئوبدان قىلىپسىز، بۇ سىزنىڭ مەرتلىگىڭىزنى تولۇق ئىسپاتلايدۇ. بىراق سىز ئۆزىڭىزگە كۈچلۈك دۈشمەن تېپىۋالدىڭىز، ياك شىجۇڭنىڭ قول ئاستىدىكىلەر سىزنى بوش قويمايدۇ. ئەمدى ئىلىغا قايتىشقا بولمايدۇ. مەنمۇ سىزنى تۇرغۇزالمىمەن، سىزگە سىچۈەنگە قايتىشقا يول راسخودى بېرەيلى، سىچۈەن ھەربىي قوماندانىمىمۇ بىر پارچە خەت يېزىپ بېرەي (ئېھتىمال شىيۇڭ كېۋۇ بولسا كېرەك). سىز مۇشۇ خەتنى ئېلىپ سىچۈەن ھەربىي قوماندانى ئالدىغا بېرىپ خىزمەت تەلەپ قىلىشىڭىز بولىدۇ. دىخۇا ناھىيەسى ماشىنا ھازىرلاپ سىزنى دەرھال سىچۈەنگە يولغا سالىسۇن» - دىدى. (تاۋچۇنتىڭ سىچۈەن باشىيەن ناھىيىسىدىن، بېيياڭ

ھەربى مەكتىۋىدە ئوقۇغان، كېلىشكەن، بەستلىك يىگىت بولۇپ ئاددىلا كېيىنگەن ئىدى، ياك زېڭشىننىڭ ئالدىدا بىخىرامان تۇراتتى). ياك زېڭشىن سۆزىنى تۈگىتىپ ئىشكاپتىن بىر باغلام ھۆكۈمەت پۇلى، 2 دانە نوکچا ئالتۇن ۋە پېچەتلەنمىگەن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ تاۋچۇنتىڭغا بەردى. تاۋچۇنتىڭ بېشىنى يەرگە ئۇرۇپ تازىم قىلىپ رەخمەت ئېيتىپ ئالىدۇ. بۇ چاغدا ياك زېڭشىن كۈلكىسىنى يىغىپ كانىۋايغا تاۋچۇنتىڭنى ئەپچىقىمىپ كېتىشنى بۇيرۇيدۇ، ياك زېڭشىن دەرىزىدىن قاراپ تۇرىدۇ. ئەمدىلا دالاندىن ئۆتۈشكە ياك زېڭشىن توساتتىن رەڭگىنى بۇزۇپ جۈزىنى مۇشتلاپ: شەخسى شان - شۆھرىتىڭ ئۈچۈن ئىگىسىنى ساتقان، كىمىنىڭ نېمىنى يەپ، كىمىنىڭ قازىنىنى چاقماقچى بولمىۋاتىسەن؟ ئىلى گېلاۋخۇي تەشكىلاتىنىڭ ئىسمىلىكىدە سېنىڭ ئىسمىڭ بار، سېنى بۇرۇنلا ئېتىپ تاشلاش كېرەك ئىدى، بىراق پۇرسەت بولمىدى، ھازىر ئۆز باشلىغىڭنى ئۆلتۈردۈڭ، ساڭا رەھىم قىلىشقا زادى بولمايدۇ، دەيدۇ ۋە ئۇنىڭغا كويىزا - كىشەن سالىدۇرۇپ كانىۋايخانەدا بىر تەرەپ قىلىشنى كۈتۈپ تۇرۇشقا بۇيرۇيدۇ. ئۈرۈمچى ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى جاڭ خۇالىڭ (لەقىمى جىنسەن، گەنسۇ نېمەن ناھىيىسىدىن) غا تاۋچۇنتىڭنى لىيۇداۋانغا ئاپىرىپ ئېتىش توغرىسىدا يازما بۇيرۇق ئەۋەتىدۇ. ئىككى سائەتتىن كېيىن ئۈرۈمچى ناھىيىسى يازما بۇيرۇق ۋە پۇل، نوکچا ئالتۇن، ئالاقە قەغەزلىرىنى قايتۇرۇپ ئەپكىلىپ تاپشۇرىدۇ. ياك زېڭشىننىڭ ئاچچىقى تېخى يانمىغان بولۇپ، ئۇن - تۇن قىلماي ئولتۇراتتى.

ياك زېڭشىننىڭ ياك شىجۇڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

ناھايىتى قۇيۇق ئىدى. چىتەي ۋە قەسى جىمىققاندىن كەيىن ياك زېڭشىن ياك يىڭكۈەننى ئۆلكە مەركىزىگە قايتۇرۇپ ئەكىلىپ راسخوت بېرىپ ئىچكىرىگە ئەۋەتىۋەتتى.

ياك زېڭشىن كۆپىنچە دۇڭ جىيەنداۋ (بۇرۇن يىڭجەن بېيىدۇشياڭ دەپ ئاتىلاتتى) دىكى زەمبىرەكچىلەر گازارىمىدا نىڭ ئالدىدا ياكى ئۈرۈمچى ناھىيىسىدىكى جاۋبى تېمى ئالدىدا ئادەم ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئۇ چاغلاردا ليۇداۋان ئىسمى - جىن يوق بوشلۇق ئىدى. ئادەم ئۆلتۈرۈشكە ئۈرۈمچى ناھىيىسى نازارەتچىلىك قىلاتتى، چەت رايونلاردا بولسا داۋانچىڭ، يەتتە قۇدۇق، مورى قاتارلىق جايلاردا ئېلىپ بېرىلاتتى.

زىياپەت سورۇنى ئۈستىدە ئادەم ئۆلتۈرۈش ياك زېڭشىننىڭ ئادىتى ئىدى. بۇنىڭغا ئۇ ئۆلتۈرۈپ تاشلىغان يۈننەنلىك يۇرتدىشى شيا دىڭ ۋە لى يىڭلار مىسال بولالايدۇ. ياك زېڭشىننىڭ ئاخباراتچىلىق تورى ئىنتايىن مۇكەممەل ئىدى. مەخپى تېلېگراف بۆلۈمىگە كەلگەن تېلېگرافمىلارنىڭ مۇھىم بولمىغانلىرىنى ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇراتتى. مۇھىملىرىنى ئۆز ئەينى بويىچە بىر پارچە كۆچۈرۈپ تۆۋەنگە چۈشۈرەتتى، ئەسلى تېلېگرافما مەخسۇس دەپتەر ئىچىگە چاپلاپ ساقلىنىلاتتى. ھەر بىر رايون، ناھىيە ۋە ئادەملەر بويىچە ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئىشكاپقا تەزىپ قويۇلاتتى. ھازىرقى قارخىمپ ساقلاشقا ئوخشاپ كېتىدۇ. بىرەر مەسىلىگە دۇچ كەلگەندە ئاخباراتچىسىلا تېپىلاتتى. ھۆججەت ئىشكاپىنىڭ ئاچقۇچىنى ئۆزى تۇتاتتى، ھەرگىز باشقىلارغا بەرمەيتتى. ئۇ ئۆلتۈرۈلۈشتىن 1 - 2 يىل بۇرۇن ئېھتىمال ھاردۇق يەتكەن بولسا كېرەك، بۇ خىل ئەھۋال ئۆزگەرگەن ئىدى. ياك زېڭشىن -

نىڭ قولىدىن ئۆتكەن مۇھىم ھۆججەتلەرنىڭ ھەممىسى توپلام قىلىپ تۇپلىنەتتى.

ياڭ زېڭشىن ئۆز بالا - چاقىلىرىغا ۋە ئۇرۇق تۇققانلىرىغا بىر ئاز يول قويىسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئۆلكە مەركىزىدە ياكى يېقىن ئەتراپتا تۇرۇشىغا ھەرگىز رۇخسەت قىلمايتتى. بىرەر خىزمەتكە ئەۋەتكەن تەقدىردىمۇ 1 - 2 يىلغا قالمايلا ئۆز يۇرتىغا ئەۋەتمەۋىتەتتى. ئۇنىڭ چوڭ قەدى-زىياڭ يىڭفۇن سەنشى ئۆلكىسى ۋېنشىي ناھىيىسىدىكى ۋاڭ شۆزېڭنىڭ ئوغلى ۋاڭ نەيۋېيغا ياتلىق قىلىنغان ئىدى. جۇڭخۇا مىنگونىڭ 13 - يىللىرى ۋاڭ نەيۋېي شىنجاڭغا كەلگەندە ئۇنى خوتەن ناھىيىسىگە ئامبال قىلىپ تەيىنلىگەن ۋە ئۆزىنىڭ كانۇبىي ۋاڭ لۇچىيەننى قوشۇپ خىزمەت ئورنىغا ئاپىرىپ قويغان. بىر يىل توشقاندا بۇ كۈيۈغلىنى ۋەزىپىسىدىن ئايرىپ بېيجىڭگە يولغا سېلىۋەتكەن. ياڭ زېڭشىننىڭ ئىش بېجىرىش ئورگىنى ئۇنىڭ ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان مەخپى ئىشلار بۆلۈمىدىن سىرت، دۇڭخۇاتىڭ - داھۆكۈمەت ئىشلىرى بېجىرىلەتتى، شىنخۇاتىڭدا ھەربىي ئىشلار بېجىرىلەتتى. مالىيە، مائارىپ، ئىسلاھات نازارەتلىرىنىڭ ئۆز ئالدىغا مەھكىمىسى بار ئىدى. دىخۇا ۋالى مەھكىمىسى ئىسمى بار، جىسمى يوق ئورۇن ئىدى.

3. ياڭ زېڭشىن بىلەن بولغان ئۇستاز - ئوقۇغۇچىلىق مۇناسىۋىتىم

دادام جاڭ شاۋبەي 19 يېشىدا شىنجاڭ ئەدلىيە ۋازارىتىنىڭ باشلىغى روڭ پېي بىلەن بىرگە شىنجاڭغا كەلگەن بولۇپ، شەھەر خىزمەت باشقارمىسىدا مالىيە تالونلىرىنى

رەتلەيدىغان خىزمەتچى بولۇپ ئىشلىدى. ئېيىغا 4 سەرى كۈمۈش ئىش ھەققى ئالاتتى. كېيىن روس تىلى مەكتىۋىگە كىرىپ ئوقۇدى. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن قەشقەرگە تەقسىم قىلىنىپ ئاۋال قاغىلىق ناھىيىسىدە يېزىقچىلىق خىزمەتى بىلەن شۇغۇللاندى، كېيىن سودا ئىدارىسىغا تەرجىمان بولۇپ باردى. ئۇزۇن ئۆتمەي پۇلى (تاشقورغان) غا ھاكىم بولدى. گۇاڭشۋېينىڭ 32 - يىلى شايار ناھىيىسىگە ھاكىم بولدى. دادام قىزىق ياشتىن ئىلگىرى ئامبال دەرىجىلىك ئەمەلگە ئېرىشكەن ھەمدە ئۈچ ئەۋلاتقىچە ئەمەل ساقلاش سالاھىيىتىگە ئېرىشكەن. دادام بىلەن ياڭ زېڭشىننىڭ شىڭخەي ئىنقىلاۋىدىن بۇرۇنلا ھەمىيەتلىكى بولۇپ، ياڭ زېڭشىن ئەدلىيە ۋازارىتىغا باشلىق بولغاندا، دادام دىخۇا ۋالى مەھكىمىسىنىڭ ۋالىسى، قوشۇمچە ئۆلكىلىك خارجى ئىشلار ئىدارىسىنىڭ مەسئۇلى بولغان ئىدى. شىڭخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن شىنجاڭنىڭ ئىچكى - تاشقى ۋەزىيىتى جىددىلىشىپ كەتتى. ھەربى - مەمۇرى ۋالى يۈەن داخۇا، مالىيە ۋازىرى چىن جىتاڭ ۋەزىپىسىدىن ئىستىپا بېرىپ ئىچكىرى ئۆلكىگە كەتتى. يۈەن داخۇا كېتىدىغان چاغدا ياڭ زېڭشىننى مۇۋەققەت مالىيە ۋازىرى ھەم شىنجاڭ ھەربى - مەمۇرى ۋالى تامغىسىنى باشقۇرغۇچى قىلىپ تەيىنلىگەن ئىدى. ياڭ زېڭشىننىڭ ئەدلىيە ۋازىرلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتكۈزۈۋالدى. دىغان ئادەم بولمىغاچقا، يۈەن داخۇا دادامغا بۇ ۋەزىپىنى ئۆتكۈزۈۋېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىدۇ. بۇ چاغدا دادامنىڭ دىخۇا مەھكىمىسىدىكى خىزمەت ۋاقتى توشۇپ، يەكەنگە ۋالى بولۇپ تەيىنلەنگەن ئىدى. يۇقۇرىنىڭ بۇيرۇغىنى ئالغاندىن

كېيىن ئەدلىيە ۋازارىتىگە بارىدۇ. بېيجىڭ ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ، ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ خىزمەتكە تەيىنلەش ئىدارىسى ئەمەلدارلىق كېنىشكىلىرىنى تەكشۈرگەندە، دادامنىڭ رۇسچە مەكتەپتە ئوقۇغانلىغىنى، ئۇزۇن ۋاقىت خارىجى ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغانلىغىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئەدلىيە ئەمەلدارى بولۇشىنى لايىق كۆرمەيدۇ (بۇ چاغدا ئەدلىيە ۋازارىتى ئەدلىيە تەييارلىق باشقارمىسى قىلىپ تۆزگەرتىلىپ، ئالى سوت قۇرۇش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىنىۋاتاتتى، كېيىن ئەمەلگە ئاشمىدى)، زۇڭتۇڭ ئۇنى خارىجى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ ئالاقە باغلىغۇچىسى قىلىپ تەيىنلەيدۇ. بۇ خىزمەت خارىجى ئىشلار مىنىستىرلىكىگە بىۋاسىتە قاراشلىق بولۇپ، شىنجاڭدا پەقەت ئۆلكە باشلىغىنىڭ نازارىتىنى قوبۇل قىلاتتى. ئالاھىدە ئەۋەتىلگەن خادىم ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بىلەن ئادەتتە ئالاقە ئارقىلىق مۇناسىۋەتلىشىپ تۇراتتى. بىراق شىنجاڭنىڭ ئەھۋالى پەۋقۇلئاددە، ئۇنىڭ ئۈستىگە دادام بىلەن ياڭ زېڭشىننىڭ مۇناسىۋىتى ئالاھىدە قويۇق بولغاچقا، ئالاقە ئارقىلىق مۇناسىۋەتلىشىشنى قالدۇرىدۇ. ياڭ زېڭشىن بۇنىڭدىن ئىنتايىن خوشال بولغان.

دادام مېنىڭ چىقىش يولۇم تەۋەرىشلىق كۆپ باش قاتۇراتتى. چىتەي ۋەقەسى جىممىققاندىن كېيىن، ئۇ ئۆلكىگە قايتىپ كېلىپ، ئۆزىنىڭ ياڭ زېڭشىن بىلەن بولغان قەدىناسلىق مۇناسىۋىتىگە تايىنىپ، مېنى ياڭ زېڭشىنغا تونۇشتۇرغان ۋە كىچىك بىر ئەمەل بېرىشنى تەلەپ قىلغان، مېنىڭ ئوقۇشتىن سىرتقى ۋاقىتلىرىمدا مەشىق قىلىپ ئىشلىگەن 4 پارچە ماقالامنى ئۇنىڭغا كۆرسەتكەندە، ئۇ «قەلبى يورۇقكەن، قەلبى كۈچلۈك

ئىكەن، داۋاملىق ئەجىر قىلسا، كىلەچەكتە كارغا كېلىدۇ» دېگەن سۆزلەرنى يېزىپ، ئەمزا قويۇپ تامغىسىنى باسقان. دادام ياك زېڭشىننىڭ تەستىق سۆزىنى ئوقۇپ، ئەھۋالنىڭ پامان ئەمەسلىكىنى بىلىپ، يەنىمۇ ئىچكىرىلەپ ياك زېڭشىننىڭ مېنى ئۆزىگە شاگىرت قىلىۋېلىشىنى تەلەپ قىلغان. ياك زېڭشىن نائىلاج مېنى ئېلىپ كېلىپ يۈز كۆرۈشتۈرۈشنى بۇيرىغان. مەن ياك زېڭشىن بىلەن كۆرۈشكەندە ئۇنىڭغا ئىگىلىپ تازىم قىلسام، ئۇ: «تۇر ئورنىڭدىن، ئارتۇقچە سالام ھاجەتسىز، مۇشۇ يەردە ئويىناپ يۈرۈپ تۇر، ئىش بولسا ۋاڭ زاجىدىن سورىساڭ بولىدۇ» دىدى. مانا شۇنداق بىر تازىم بىلەن ياك زېڭشىننىڭ مۇرىتى بولۇپ قالدىم.

ياك زېڭشىن 3 - بۆلۈم يەنى مەخپى ئىشلار بۆلۈمىدە خىزمەت قىلاتتى، كېيىن لايىق كۆرمەي 3 - بۆلۈم كەينىمەدىكى قوروغا بىر نەچچە ئېغىز ئۆي سالدۇردى ۋە ئائىلىسىنىمۇ شۇ يەرگە جايلاشتۇردى. 3 - بۆلۈمدە غەزىنە، قورال - ياراق ئىسكىلاتى، مەخپى تېلېگىرامخانا (مەخپى تېلېگىرامخانا خادىملىرى يىل بويى خۇددى تۈرمىگە قامالغان مەھبۇسلارغا ئوخشاش ئىشلەيتتى. بەزىدە سىرتقا خىزمەتكە چىقىش ئىمكانىيىتى بولۇپ قالسا، ئىچ - ئىچىدىن خوشال بولۇشاتتى)، قوماندانلىق شىتاۋى بولۇپ، باش كاتىپ بۇ ئىشلارنى باشقۇراتتى، ياك زېڭشىن ئارمىيىسىنىڭ ئايرىمىسى دىگىبەن. جېڭبېن، جىڭبېن دىگەن خەتلەر بىلەن پەرقلەنەتتى، پىيادە قىسىملار ۋە ئاتلىق قىسىملاردا مۇشۇنداق خەتلەر يېزىلاتتى. ياك زېڭشىنغا قاراشلىق ياك، لىيەن قىسىملىرىنى باش كاتىپ باشقۇراتتى. ئەسكەرلەرنىڭ قۇرۇق نامىغا ئېلىنغان پۇل شۇنداقلا ئاتلىرىنىڭ يەم - خەشەكلىرى،

نەق يۇل قاتارلىقلار پۈتۈنلەي قۇماندانلىق شىتاۋدىغا قارايتتى. ياك زېڭ-شىن ھەر كۈنى ھۆججەت كۆرۈپ تەستىق چۈشۈرەتتى. شەخسى تۇرمۇشتا مەسىلەن: يېتىپ قويۇش، غىزالىنىش جەھەتلەردە بەكمۇ ئەستايىدىل ئەمەس ئىدى. 3 - بۆلۈمدە نەرسە - كېرەكلەر قالايمەن تاشلانغان، ساندۇقلار كۆرگەنلا يەرگە قويۇلغان ئىدى. خەنياڭ قورال - ياراق زاۋۇدىدا ئىشلەنگەن مىللىتىق قاچىلانغان ساندۇقلار، ھەر خىل ئوق - دورىلار 3 - بۆلۈمنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا دۆۋىلىنىپ تۇراتتى. ئۇزۇن ۋاقىت بوران، يامغۇر، قار ئاستىدا قاغاچقا مىللىتىقلار بۇزۇلۇپ داتلىشىپ كەتكەن ئىدى. ھىچكىممۇ تۈزەشتۈرۈپ قويۇشقا يېتىنالمىتتى. چۈنكى ياك زېڭشىن گۇمانخور بولۇپ، ئۆپچۆرىسىدىكىلەر سەللا بەغمەلىك قىلىنپلا قويسا ئۆزلىرىگە بالا - قازا تېرىۋالاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن كۆرگەنلەر كۆرمىگەنگە سېلىپ يۈرۈۋېرەتتى. ياك زېڭشىننىڭ مەخپى ئىشلار بۆلۈمىنىڭ ئورنى تۇراقلىق ئەمەس ئىدى، خادىملارنىڭ تۇراقلىق سانى يوق ئىدى. ئىش بېجىرگۈچىلەرنىڭ تۇرمۇشىنىڭ ياخشى ياكى يامان بولۇشى پۈتۈنلەي ياك زېڭشىننىڭ مەجەزى بىلەن بېكىتىلەتتى. ئاز - تولا مەلۇماتى بارلار ھۆججەت، تېلېگىراممىلارنى كۆچۈرۈش ياكى چاپلاش بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ماقالە يېزىش ئىقتىدارى بارلار ياكى ياك زېڭشىننىڭ كۈندىلىك خاتىرىسىنى يازىدىغانلار، بۇ ئىشنى ئەمەلدار بولۇشنىڭ ئالامىتى. دەپ قارايتتى.

مىنگونىڭ 9 - يىلى كۈزدە، مەن مەخپى ئىشلار بۆلۈمىگە كىردىم. 10 - يىلى 12 - ئايدا سىياسى ئىشلار مەھكىمىسىگە ئەۋەتىلىپ پراكتىكانت بۆلۈمىچى نامى بىلەن كۈندىلىك

ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى بېجىردىم. بۇ ئورۇنغا يۆتكىلىشىمنىڭ سەۋىيىسى ۋاڭ زاجىنىڭ ئوتتۇرىدا ئەسكىلىك قىلغانلىقىدىن بولدى. يەنە بىرسى دادام چىتەيدىكى ئانىپىكوف ئەزىسىنى بىر تەرەپ قىلىشتا دىۋىزىيە كوماندىرى جياڭ سۇڭلىنىڭ پىكىرى بىلەن قارىمۇ - قارشى بولۇپ قالدى، ياكى زېڭشىنغا دەۋا قىلغاندا ياكى زېڭشىن جياڭ سۇڭلىغا يان باسقۇچ دادام ئاچچىغلاپ سەنشىگە كېتىپ قالىدۇ. تىيەنجىگە بېرىپ ساراياۋەن بولىدۇ. بېيجىڭ، شاڭخەيلەرنى ساياھەت قىلغان، شۇنداقلا زۇڭتۇڭ شۇشىچاڭ بىلەن ئىككى نۆۋەت كۆرۈشكەن. خارچى ئىشلار مىنىستىرى يەن خۇيچىڭ بىلەن يېقىن ئۆتكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئىككىنچى قېتىم شىنجاڭ پەۋقۇلئادە خارچى ئىشلار خادىمى بولۇپ تەيىنلەنگەن. ياكى زېڭشىن تېلېگىراممىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن قاتتىق غەزەپلەنگەن ۋە دادامنى بېيجىڭدە ئۆزىگە پايدىسىز ئىشلارنى قىلدىمىكەن دەپ قورققان. شۇنىڭ بىلەن شەخسى مۇناسىۋەت بۇزۇلۇپ، دادام ئۇنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ كەتتى. مەنمۇ ئۇنىڭ ئالدىدا ئۇزۇن تۇرۇشنى مۇۋاپىق كۆرمەي چىقىپ كەتتىم. كېيىنچە ئىچكى ئىشلار بۆلۈمىدە پىراكتىكىلىك بۆلۈمچى بولۇپ 7 يىل سوغۇق ئورۇندۇقتا ئولتۇردۇم. جىن شۇرېن تەختكە چىقىشتىن ئىلگىرى، ياكى زېڭشىننىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن تاشكەنتتىكى جۇڭگو-كونسۇلخانىسىدا ئالاقە - ھۆججەت ئىشلىرىنى بېجىردىم. 7 - ئاينىڭ 20 - كۈنى جىن شۇرېننىڭ يازما بۇيرۇقىنى ئىپلىپ دىخۇا بىلەن خوشلاشتىم. شۇندىن ئېتىۋارەن ياكى زېڭشىن بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىم ئاخىرلاشتى.

شېڭ شىسەي دەۋرىدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىياسى كادىرلار كۇرسىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى

چېن فاڭبەي

1

شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىياسى كادىرلار كۇرسى 1938-يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، شۇ يىلى 9-ئايدا مەكتەپ ئېچىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى، 11-ئايدا رەسمى دەرس باشلىدى. 1942-يىلى كۆزدە مەزكۇر كۇرس گومىنداڭ مەركىزىي تەلىم-تەربىيە ئۆمىگىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. شۇنىڭغا قەدەر ئىككى قارار ئېچىلىپ، 300 نەپەردىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى ئوقۇش پۈتتۈردى. ئۇ، شىنجاڭنىڭ ناھىيىدىن تۆۋەن ھەر دەرىجىلىك مەمۇرى رەھبەرلىگىنى تولۇقلاشتا بەلگىلىك رول ئوينىدى.

1938-يىلى دەل شېڭ شىسەينىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈم-رانلىغى ئومۇمى يۈزلۈك روناق تاپقان مەزگىل ئىدى. «6 بۈيۈك سىياسەت» سېستىمىلىق، مۇكەممەل ھالدا ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ ئىجرا قىلىندى. سىياسى، ئىقتىسادى ۋە مەدەنىيەت-مائارىپ جەھەتلەردە مىسلى كۆرۈلمىگەن گۈللىنىش بارلىققا كەلدى. شۇ

يىلى پۈتۈن ئۆلكە بويىچە ھەر مىللەت. ھەر ساھە زاتلىرىنىڭ ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى. قۇرۇلتايدا ۋەكىللەر: خىزمەت ئۆتەۋاتقان ھەر مىللەت كادىرلىرىنى تەربىيىلەشنى كۈچەيتىش، كادىرلارنىڭ «6 بۈيۈك سىياسەت» كە بولغان تونۇشى ۋە كەس-پىي سەۋىيىسىنى يۇقۇرى كۆتۈرۈش، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇشقا ئىخ-تىساس ئىگىلىرىنى ھازىرلاش ئۈچۈن كادىر يېتىشتۈرۈش ئورگىنىنى تېزىدىن قۇرۇپ چىقىش لازىملىغىنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇڭلاشقا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىياسى كادىرلار كۇرسى ئېچىش قارار قىلىندى. سىياسى كادىرلار كۇرسىنى ئېچىشتا يۇقارقى سەۋەپلەر-دىن باشقا، شېڭ شىسەي 1933 - يىلىدىكى «12 - ئاپ-رېل» سىياسى ئۆزگىرىشىدە ھاكىمىيەت ھوقۇقىنى تارتىۋال-غاندىن كېيىن، ئۆزىنى ئىنقىلاپچى قىلىپ كۆرسىتىپ، ئىلغار قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، ھەممە مىللەت ھوقۇقتا باراۋەر بولۇش، خىميانەتچىلىككە قارشى تۇرۇش، تېپىلغىنى ساقلاش، شىنجاڭنى تەمىر قىلىشتىن ئىبارەت 6 بۈيۈك سىياسەتنى ئوت-تۇرىغا قويدى. «6 بۈيۈك سىياسەت» شۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىغا ئۇيغۇن كېلەتتى، ھەممە ئادەم ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش-نى ئارزۇ قىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا تېج ۋەزىيەت بار-لىققا كەلدى. مىللەتلەر ئۆزئارا قىرغىنچىلىق قىلىشتىن مىل-لەتلەرنىڭ ئۆزئارا چۈشىنىشىگە قاراپ يۈزلەندى. تەمىرات ئىش-لىرىغا ئەگىشىپ ئىختىساسلىقلار مەسىلىسىمۇ جىددى ھەل قىلىشقا تېگىشلىك زۆرۈر مەسىلە بولۇپ قالدى. 1934 - يىلىدىن باشلاپ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشكەنتتىكى دۆلەتلىك ئوتتۇرا ئاسىيا ئىنىستى-

تىنئۇتغا ئوقۇشقا ئەۋەتتى. بۇنىڭدا بىر تەرەپتىن نۇرغۇن خە-
 راجەت كېتەتتى، ئادەم سانىمۇ چەكلىك بولاتتى. ئەڭ ئاساس-
 لىغى تۇرۇپ ئوقۇشقا ئەۋەتىلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك
 تەربىيىسىنى قوبۇل قىلىش ئىمكانىيىتى بولمايتتى. شۇ چاغدا
 شېڭ شىسەي ۋە باشقا نۇرغۇن رەھبەرلەر مۇشۇنداق ھېسسىياتتا
 بولغان ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار، شىنجاڭ ھەرىكىتى ياش-
 لىرىغا ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسىنى كۈچەيتىش، ياشلاردا ۋەتەننى
 سۆيۈش نۇقتىئىمىنەزىرىنى تۇرغۇزۇش ناھايىتى مۇھىم دەپ بىردەك
 تونۇشقا كەلگەن ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، 1938 - يىلى
 شىنجاڭدا س-وۋېت ئىتتىپاقىدىن ئەۋەتىلگەن زور بىر تۈركۈم
 بولشېۋىكلار ۋە يەنئەندىن ئەۋەتىلگەن جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ
 كادىرلىرى بار ئىدى. بۇ كادىرلار مول ئىنقىلاۋىي كۈرەش تەجرى-
 بىسىگە ۋە يۇقۇرى ئىنقىلاۋىي نەزىرىيىنى بىلىمگە ئىگە ئىدى.
 ئۇلارنىڭ كېلىشى بىلەن شۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭنىڭ مەمۇرى،
 مەدەنىيەت، مائارىپ، ئاخبارات قاتارلىق جەھەتلىرىدە يېڭى
 قىياپەت بارلىققا كەلدى. شىنجاڭدا مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچىلار ھا-
 زىر بولغاندىن كېيىن، ئىختىساسلىقلارنى ئۆزىمىز تەربىيىلەپ يې-
 تىشتۈرۈشنىڭ شارائىتىمۇ يارىتىلدى. سىياسى كادىرلار كۇرسى
 مۇشۇنداق شارائىت ئاستىدا دۇنياغا كەلدى.

2

سىياسى كادىرلار كۇرسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، شېڭ شى-
 سەينىڭ ئۆزى كۇرس باشلىغى بولۇپ، قوشۇمچە دەرسمۇ بەر-
 دى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى لى رۇڭ ك-ۇرسقا مۇئاۋىن
 باشلىق بولدى. تۆۋەندە ك-ۇرسنىڭ كۈندىلىك خىزمىتىنى باش-
 قۇرۇشقا سىنىپ مۇدىرى قويۇلدى ھەمدە ك-ۇرسنىڭ تۈرلۈك

كەسپى ئىشلىرىنى بېجىرىش ئۈچۈن ئىلمىي بۆلۈم، تەلىم - تەربىيە بۆلۈمى، تەرجىمانلار بۆلۈمى، خوجۇلۇق بۆلۈمى ۋە بۇغال-تىر بۆلۈمىدىن ئىبارەت بەش بۆلۈم قۇرۇلدى.

1 - قارار سىياسى كادىرلار كۇرسى ئېچىلغاندا زاڭ گۇفېڭ سىنىپ مۇدىرى بولدى. زاڭ گۇفېڭ لياۋنىڭ ئۆلكىسى كەيىۋەن ناھىيىسىدىن بولۇپ، كىشىلەرگە توغرا مۇئامىلە قىلىدىغان، ئىش بېجىرىشكە پۇختا، خەت - ئالاقىلارنى يېزىشقا ماھىر بولۇپ، نۇرغۇن يىل كاتىۋات خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان. دۈبەن مەھكىمىسىدە بەنگۇڭنىڭ مۇدىرى ئىدى. ئىلمى بۆلۈمىنىڭ باشلىقى دەي پېڭيەن جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىنىڭ كاتىۋى ئىدى. تەلىم - تەربىيە بۆلۈمىنىڭ باشلىقى لى شېڭۋۇ ھەربى تەلىم - تەربىيە ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ، شىنجاڭ ئوفىتسېرلەر مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن. تەرجىمان بۆلۈمىنىڭ باشلىقى خەمەت (ئۇيغۇر) چۆچەك گېزىتخانىسىنىڭ تەرجىمانى ئىدى. خوجۇلۇق بۆلۈمىنىڭ باشلىقى فېڭ يۈۋېن دۈبەن مەھكىمىسىنىڭ كانىۋىيى ئىدى. بۇغالتىر بۆلۈمىنىڭ باشلىقى بىي $\times \times$ ئىدى. كۇرس رەھبەرلىكىنىڭ كەسپى ئىقتىدارى بىر قەدەر كۈچلۈك بولغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە شېڭ شىسەي ئۆزى كۇرس باشلىقى بولغاچقا، «بۇيرۇق چۈشۈرۈلسە قەتئى ئىجرا قىلىناتتى»، شۇنىڭ ئۈچۈن 3 ئاي ۋاقىتقا بارمايلا تەييارلىق پۈتۈپ رەس-مى ئوقۇش باشلاندى.

سىياسى كادىرلار كۇرسىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى ئەينى ۋاقىتتىكى دىخۇئا (ئۈرۈمچى) نىڭ ئاتاقلىق كىشىلىرىدىن بولۇپ، خېلى يۇقۇرى ئىنىقىلاۋىي نەزىرىيە بىلىمىگە ۋە ئەمىلى كۈرەش تەجرىبىسىگە ئىگە ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە بولشۋىنىكلار، جۇڭ-

گو كوممۇنىستلىرى ۋە دېموكراتىك زاتلار بار بولۇپ، ھەر قايسى ئىمدارلارنىڭ كاتتىۋاشلىرى ئىدى، ئۇلار قوشۇمچە دەرس بېرەتتى. 1 - قاراردا: شىنجاڭ گېزىتخانىسىنىڭ باشلىغى ۋاڭ-باۋچىيەن (جاۋشى، بولشۋىك) خەلقئارا بىلىملەر ھەققىدە، شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسى چېگرا ئىشلىرى باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى چىن پېيشېڭ (ليۇ جىڭجۇڭ، بولشۋىك) سىياسى ئىقتىسادتىن؛ شىنجاڭ ئۆلكىلىك مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى مېڭ يىمىڭ (شۈمىڭچىيۇ، ج ك پ ئەزاسى) مېللى مەسىلە ھەققىدە؛ شىنجاڭ جاھانگىرلىككە قارشى خەلق ئۇيۇشمىسىنىڭ باش كاتىۋى خۇاڭ مىڭفۇ (خۇاڭ خۇچىڭ، ج ك پ ئەزاسى) ئېقىم مەسىلىلىرىدىن؛ شىنجاڭ شۆبۇەنىنىڭ باشلىغى دۇ جۇڭيۇەن (دېموكرات زات) سىياسەتتىن؛ شىنجاڭ دىخۇا يەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى ليۇ خەنجۇ (شېڭ شىسەي-نىڭ يېقىن ئادىمى) قانۇن ھەققىدە؛ كۇرس مۇددىرى زاڭ گۇفېڭ ئىجتىمائى تەرەققىيات تارىخىدىن؛ شېڭ شىسەي 6 بۈيۈك سىياسەت ۋە يېڭى پەلسەپىدىن دەرس بەردى. 2 - قاراردا: شىنجاڭ گېزىتخانىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى ساكۇگلىياۋ (دېموكرات زات)، دۇ جۇڭيۇەندىن كېيىن سىياسى ئىقتىسادتىن دەرس بەردى. شىنجاڭ شۆبۇەنىنىڭ باشلىغى جياڭ زۇجۇۋ، ۋاڭ باۋچىيەندىن كېيىن خەلقئارا بىلىم ھەققىدە دەرس بەردى. شىنجاڭ ئوفىتسېرلەر مەكتىۋىنىڭ سىياسى بۆلۈمى مۇددىرى چىۋىليۇ شىۋىڭ، چىن پېيشېڭدىن كېيىن سىياسى ئىقتىسادتىن دەرس بەردى، لى يىمۇۋ بىلەن چىن فاڭبەي 6 بۈيۈك سىياسەتتىن دەرس بەردى. باشقا ئوقۇتقۇچىلاردا ئۆزگىرىش بولمىدى. 3 - قاراردا رايون، يېزا باشلىقلىرىنىڭ خەۋەردار بولۇشى كېرەك بولغان

دەرسلىك قوشۇلدى. بۇنى شۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەمىرات نازارىتىنىڭ نازىرى ماۋزېمىن ئۆزى دەرسلىك تۈزەپ، ئۆزى دەرس بەردى. ھەر قايسى دەرسلەر ئۆتۈلگەندە تەرجىمان قويۇلدى.

كۇرس ئا، ب ئىككى سىنىپقا بۆلۈندى، ئا سىنىپىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئۆلكە، ناھىيىلىك ھەر قايسى ئىدارىلاردىن كەلگەن خىزمەت ئۈستىدىكى خادىملار بولۇپ، مىللەت ئايرىم-مىسى يوق ئىدى. 6 بۈيۈك سىياسەتكە سادىق بولۇپ، خىزمەتتە ئاكتىپ، ئۆزى روھلۇق، ئىستەكلىك بولغانلار قوبۇل قىلىناتتى، ئادەتتە جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشمىنىڭ ئەزالىرى ئىچىدىن قوبۇل قىلىناتتى. ب سىنىپقا خىزمەت ئۈستىدىكى بىر قەدەر ياش رايون، يېزا كادىرلىرى قوبۇل قىلىناتتى. 6 بۈيۈك سىياسەتكە سادىق بولغان، خىزمەتتە ئاكتىپ بولۇپ، كۆرۈنەرلىك نەتىجە ياراتقانلار مەيلى قايسى مىللەتتىن بولسۇن، ھەر قايسى ناھىيىلەر تاللاپ كۆرسەتسە بولمۇدۇرەتتى. ئوقۇش مۇددىتى بىر يىل ئىدى. 1 - قارار كۇرس 1938 - يىلى 9 - ئايدا ئوقۇش باشلاپ، 1939 - يىلى 8 - ئايدا ئاخىرلاشتى.

1 - قارار كۇرس ئوقۇش پۈتتۈرگەندە، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۆمىگى تەشكىللىدى. مەقسەت: جەنۇبىي شىنجاڭ ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ نۇقسانلارنى تۈزىتىش، خىمىيانەتچى - پارىخورلارنى تەكشۈرۈپ جازالاش، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ۋاكالەتەن ناھىيىدىن تۆۋەن ھەر دەرىجىلىك مەمۇرى كادىرلارنى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش ياكى يۆتكەش بولۇپ، ئەمەلىيەتتە «ئاۋال ئىشلىپ بولۇپ، ئاندىن مەلۇم قىلىش» تىن ئىبارەت ئىدى.

جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۆمىگىنىڭ ئۆمەك باشلىغى ۋاڭ باۋچىيەن، مۇئاۋىن ئۆمەك باشلىغى لۈليۈلن، باش كاتىپ ليۇ خەنجۇ ئىدى. تۆۋەندە تەمىرات، مالىيە، جامائەت خەۋپسىزلىكى، ئەدلىيە قاتارلىق گۇرۇپپىلار قۇرۇلدى. ھەر قايسى گۇرۇپپىلارنىڭ ئەزالىرى پۈتۈنلەي ئۆلكە دەرىجىلىك ئىدارىلار-دىن يۆتكەپ كېلىنگەن بۆلۈم باشلىغىدىن يۇقۇرى بولغان كادىر-لاردىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە سىياسى كادىرلار كۇرسىدىن تاللانغان 30 نەپەر ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى ۋە ساقچى مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن 60 نەپەر ئوقۇغۇچىمۇ ئۆمەك بىلەن بىرگە كۆزدىن كەچۈرۈشكە ماڭدى. ئۇلار جايلار-دىكى خىزمەتتىن قالدۇرۇلغان ياكى يۆتكەلگەن خادىملارنىڭ ئورنىنى تولۇقلاش ئۈچۈن تەييارلانغان ئىدى. كۆزدىن كەچۈرۈش ئۆمىكى ھەر بىر ناھىيىگە بارغاندا ھەر جەھەتنىڭ پىكىرىنى ئاڭلىدى. قايسى ئىدارىنىڭ خادىمى بولۇشتىن قەتئىي نەزەر، خەلقنى ئېزىش، خىيانەت ۋە پارىخورلۇق قىلىش، ئۆز نەپسىگە چوغ تارتىش ئىشلىرى سېزىلىپ، قىلمىشى قەبىھ، خەلقنىڭ غەزى-ۋى كۈچلۈك بولغانلارنى دەرھال خىزمىتىدىن ئېلىپ تاشلاپ جازالىدى. شۇڭا، جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۆمى-گى، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ تۈزەشتۈرۈش رو-لىنى ئوينىدى.

i - قارار كۇرس ئوقۇش پۈتتۈرۈشتىن ئىلگىرى، 1939 - يىلى ياسادۇ، سىنىپ مۇدىرى زاڭ گۇفېڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى، قوشۇمچە ئۆلكىلىك بانكىنىڭ باش-لىقىغا تەيىنلەنىپ يۆتكىلىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئورنىغا لى يە-ئۇۋ قىيىۋۇلدى. لى، دۇبەن مەھكىمىسى تەلىم - تەربىيە باشقار-

مىسىنىڭ باشلىغى بولۇپ، سىنىپ مۇدىرلىغىنى قوشۇمچە ئۆتىدى. 1 - قارار كۇرس ئاياقلىشىپ، 2 - قارار كۇرس دەرس باشلاپ ئۇزۇن ئۆتمەي، 1940 - يىلى 1 - ئايدا لى سىياسى كادىرلار كۇرسىدىن يۆتكىلىپ كەتتى، ئورنىغا چىن فاڭبەي كەلدى. چىن قۇمۇل ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىغىدىن يۆتكىلىپ كەلگەن ئىدى. ئۇ بۇ يەردە يېرىم يىل ۋەزىپىدە تۇرغاندىن كېيىن، 6 - ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىفەن مەكتىۋىگە شياۋجاڭ بولۇپ يۆتكىلىپ كەتتى، ئۇنىڭ ئورنىغا لى يىنئۇ سىنىپ مۇدىرى بولدى. 2 - قاراردا، ئىلىمى بۆلۈم باشلىقلىغىغا ۋاڭ شىيەن قويۇلدى، ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇپ ئوقۇغان 3 - قارارنىڭ ئوقۇغۇچىسى ئىدى. شىنجاڭ شۆبەسىنى پۈتتۈرۈپ چىققان دىڭ كېچاڭ تەلىم - تەربىيە بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىغىغا قويۇلدى، تەرجىمان بۆلۈمىنىڭ باشلىغى خەبەت 1940 - يىلى «12 - ئاپرېل» ۋەقەسىدىن ئاۋال قولغا ئېلىندى، ئۇنىڭ ئورنىغا مارۇلۇڭ بۆلۈم باشلىغى بولدى، خوجۇلۇق بۆلۈم باشلىقلىغىغا چاڭ فۇنيەن قويۇلدى.

2 - قارار كۇرسىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى 1939 - يىلى 10 - ئايدىن تارتىپ ئوقۇپ 1940 - يىلى 9 - ئايدا ئوقۇش پۈتتۈردى. ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئالدىدا، سىياسى كادىرلار كۇرسىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن شىنجاڭ شۆبەسىنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئالدىدا تۇرغان تىل - ئەدەبىيات فاكولتېتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى جەنۇبىي شىنجاڭ قىشلىق ساياھەت ئۆمىكى تەشكىل قىلىپ، ئۆمىك باشلىغى لى يىنئۇنىڭ باشچىلىغىدا ئايرىم - ئايرىم ھالدا قاراشەھەر، ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن قاتارلىق تۆت ۋىلايەتنى ئېكىسكۇرسىيە قىلدى. ساياھەت ئۆمىكىنىڭ ۋەزىپىسى: (1) 6 بۈيۈك

سىياسەتنى تەشۋىق قىلىش؛ (2) جايلارنىڭ سىياسى، ئىقتىساد، مەدەنىيەت، مائارىپ قاتارلىق جەھەتلەرنى كۆزدىن كۆچۈرۈش ئارقىلىق، ئوقۇغۇچىلارنى جايلارنىڭ ئەھۋالى بىلەن تونۇشتۇرۇپ، ئۇلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن جايلارغا بېرىپ خىزمەت قىلىشقا ئىمكانىيەت يارىتىش. ساياھەت ئۈمىگىدە جەمى 200 نەپەر ئادەم بولۇپ، ئوقۇغۇچىلاردىن باشقا يەنە ھەر قايسى بۆلۈملەر- نىڭ بارلىق خىزمەتچىلىرىمۇ قاتناشتى، ئۇلار كۇرستىكى ۋاقىت- تىكىگە ئوخشاش ھەر خىل ئىشلارنى بېجىرەتتى. ساياھەت ئۆ- مىگى 7 ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت داۋامىدا، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەر قايسى ناھىيەلەرنىڭ يېزا، چارۋا رايونلىرىنى كېزىپ چىقتى، 1940 - يىلى 5 - ئايدا دىخۇاغا قايتىپ كەلدى. دىخۇاغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمى ئۆت- كۈزۈلۈپ خىزمەتكە تەخسىم قىلىندى.

2 - قارارنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئالدىدا تۇرغاندا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت شىنجاڭ ئۆلكىلىك تەلىم - تەربىيە كادىرلىرىنى يېتىشتۈرۈش كۇرسىنىڭ كادىر ۋە ئوقۇ- غۇچىلىرىنىڭ كۆپ قىسمى قولغا ئېلىنىپ كەتكەنلىگىنى نەزەردە تۇتۇپ، مۇشۇ كۇرسنىڭ كادىرلىرىنى سىياسى كادىرلار كۇرسىغا ۋاقىتلىق قوشۇۋېتىشنى قارار قىلدى، ئۇلار 8 - ئايدىن 12 - ئايغىچە يەنە 4 ئاي ئوقۇپ ئوقۇش پۈتتۈردى.

3 - قارار 1942 - يىلى 1 - ئايدا ئوقۇش باشلىدى. شۇ ۋاقىتتا كۇرس مۇدىرى بولۇپ تۇرغان لى يىمۇۋۇ قولغا ئېلىن- غان بولۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى مارۇلۇڭ (قاسىم) تەيىنلەندى. مارۇلۇڭ، مىللىتى ئۇيغۇر، شىنجاڭ ئۆلكىلىك 1 - دارىلمۇئەللىمىنى پۈتتۈرگەن، خەنزۇچە تىل

ۋە يېزىقنى پىششىق بىلىمدۇ، نۇرغۇن يىل تەرجىمە ۋە مائارىپ خىزمىتى ئىشلىگەن. مائارىپتىن كېيىن لى يىڭچى قوشۇمچە كۇرس مۇدىرى بولدى. لى يىڭچى جامائەت خەۋپسىزلىگىنى قوغداش باشقارمىسىنىڭ باشلىغى بولۇپ، داڭلىق جاللات ۋە شېڭ شىسەينىڭ قىلچەقچىسى ئىدى.

سىياسى كادىرلار كۇرسى خادىملىرىنىڭ توختىماي يۆتكەلمىپ تۇرۇشىدىن، شېڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ۋە كوممۇنىستىك پارتىيىگە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن شەرت - شارائىت ھازىرلاۋاتقانلىغىنى ھېس قىلغىلى بولاتتى. چۈنكى ئۇ چاغدا سوۋېت - گېرمانىيە ئۇرۇشى جىددى كېتىۋاتقان بولۇپ، گىتلىپ ئارمىيىسى شىددەت بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتكەن، سوۋېت ئارمىيىسى يېقىلىپ ئارقىغا چېكىنىۋاتقان ئىدى. بۇ شېڭ شىسەينىڭ جياڭجىيىشى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈشىنى ئىلگىرى سۈردى. 1942 - يىلى 8 - ئاينىڭ 13 - كۈنى سۇڭ مېيلىڭ ئايرۇپىلان بىلەن دىخۇاغا كەلدى، چېگرا رايوندا ۋەزىيەت جىددىلەشتى، كوممىنىستىك شىنجاڭغا كىرىشكە باشلىدى.

كوممىنىستىك شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن، شېڭ شىسەي 180 كىرادۇس چوڭ بۇرۇلۇش ياسىدى، چۈمپەردىسىنى يىرتىپ تاشلاپ، ئاپ - ئاشكارا سوۋېت ئىتتىپاقىغا ۋە كوممۇنىستىك پارتىيىگە قارشى چىقتى. ئارقىدىنلا، ئۇ، شىنجاڭ جاھانگىرلىكىگە قارشى خەلق ئۇيۇشمىسىنى كوممىنىستىك شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىسىگە ئۆزگەرتتى، سىياسى كادىرلار كۇرسىنى كوممىنىستىك مەركىزىي تەلىم - تەربىيە ئۆمىكىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسىگە ئۆزگەرتتى. شېڭ شىسەي ئىنقىلابقا ئاشكارا قارشى چىقتى، شىنجاڭ قايتىدىن زۇلمەتلىك يىللارغا قەدەم تاشلىدى.

ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە ئىككى قېتىم شىنجاڭغا بارغانلىغىم ھەققىدە خاتىرە

سۇن يۈچى

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش بولۇۋاتقان 1942 - يىلى ۋە 1943 - يىلى ئىككى قېتىم شىنجاڭغا باردىم، ئۇ چاغ دەل شىپىڭ شىسەي شىنجاڭدا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىل ئىدى. 1 - قېتىم شىنجاڭغا بېرىشتا جۇشاۋلياڭ ۋە ۋېن ۋېن - خاۋ بىلەن بىرگە باردىم، 2 - قېتىم شىنجاڭغا بېرىشتا شىخو - دىكى مايتاغ نېفىتلىگىنى ئۆتكۈزۈۋېلىش ئۈچۈن باردىم. شىن - جاڭنىڭ شۇ چاغدىكى سىياسى ئارقا كۆرۈنۈشىنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن، ئىككى قېتىم شىنجاڭغا بارغانلىق ئەھۋالىمنى بايان قىلىشتىن بۇرۇن، ئالدى بىلەن ماڭا ئايان بولغان شىپىڭ شىسەينىڭ 1942 - يىلى كومپارتىيىگە، سوۋېتتە قارشى تۇرۇش، جياڭ جىيېشىگە تەسلىم بولۇشتىكى بەزى ئەھۋاللارنى يازماقچە - مەن. ئۇ چاغلاردا بىز بۇنى شىپىڭ شىسەينىڭ «ئىچكى جەھەت - تىن ۋەتەنگە تەلپۈنۈشى» دەپ ئاتىغان ئىدۇق.

1. شېڭ شىسەينىڭ شىنجاڭدىكى ئەھۋالى ۋە كومپارتىيىگە، سوۋېتتە قارشى تۇرۇش، جياڭ جىيېشىگە تەسلىم بولۇش ئەھۋالى

شېڭ شىسەينىڭ تەبىئىتى سۈيىقەستچى، ئىككى يۈزلىمەچىلىك بىلەن تولغان ئادەم بولۇپ، ياپونىيىگە بېرىپ ئوفىتسېرلەر مەكتىۋىدە ئوقىغان. شىمالغا يۈرۈش قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇ ۋە تەنگە قايتىپ كېلىپ نەنجىڭدا تۇرغان ۋاقتىدا جۇشاۋلياڭنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن ناچالنىڭ ئىشتاپتا ئىشلىگەن. جۇشاۋلياڭنىڭ ئۆيىدە يېتىپ - قوپۇپ يۈرۈپ، ئۇنىڭ قىزىغا ئائىلە ئوقۇتقۇچىسى بولغان. ئۇ ناچالنىڭ ئىشتاپتا ئىشلەشكە ئانچە رازى بولمىغانلىقتىن كۆڭلىدە قارا نىيىتى بار ئىدى. شۇڭا خىزمىتىدىن ئىستىپا بېرىپ شىنجاڭغا كەلدى، كېيىن شىنجاڭنىڭ دۈبەنى جىن شۇرنىڭ ئىشتاپ باشلىغى بولدى.

1931 - يىلى شىنجاڭنىڭ قۇمۇل ۋىلايىتىدە دىخانىلار قوزغىلىڭى پارتلىدى، دىخانىلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش ئۈچۈن، جىن شۇرنى شېڭ شىسەينى ئالدىنقى سەپنىڭ باش قوماندان - لىدىغا تەيىنلىدى، شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن ئۇ ھەربىي ھوقۇققا ئىگە بولدى. 1933 - يىلى جىن شۇرنى تەختتىن قوغلاپ چۈشۈرۈلدى، شېڭ شىسەي ھوقۇق تارتىۋېلىش ئۈچۈن، جىن شۇرنى تەختتىن قوغلاپ چۈشۈرگەن چېن جۇڭ، تاۋمىڭيۈي، شاۋتىيەنلەرنى شۇ يىلى 6 - ئايدا مېھمانغا چاقىرىش نامى بىلەن ئۆلتۈرۈۋەتتى. شىنجاڭ شۆيۈەننىڭ يۈەنجاڭى، مەملىكەت بويىچە نامى مەشھور مائارىپشۇناس دۇجۇڭيۈەن شېڭ شىسەينىڭ يۇرتدىشى، يېقىن دوستى ئىدى، شېڭ شىسەي ئۇنى شىنجاڭدا ئوقۇتقۇچى بولۇشقا ئالاھىدە تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەندىن كېيىن، بۇ كىشىنىمۇ ئۆلتۈرۈۋەتتى. شېڭ شىسەي شۇنداق قارا نىيەتلىك قىلىپ جىق ئادەمنىڭ بېشىغا چىققانلىغى ئۈچۈن، ئۆزىمۇ دۈبەن يامۇل - دىن سىرتقا چىقىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى. بۇ دۈبەن يامۇل

تەك سېلىنغان ئىككى قەۋەتلىك بىنا بولۇپ، ئۆگزىسىنىڭ 4 ئەتە-
راپىدا راۋاق بار ئىدى، كېچە - كۈندۈز پوس قويۇلۇپ، قاتتىق مۇھا-
پىزەت قىلىنىپ تۇرسىمۇ، ھېمىشە دەككە - دۈككىدە بولۇپ، كېچىسى
ئۇخلىيالمىتتى (ئۆزى دەپ بەرگەن)، يۈز - كۆزى مايلىشاڭغۇ
ئىدى (ئۆزەم كۆرگەن)، ھىچكىمگە ئىشەنمەيتتى، تاماققا زەھەر
سېلىپ قويۇلدىمىكىن دەپ ئەندىشە قىلىپ، تاماق ۋاقتىدا
ئالدى بىلەن باشقىلارغا تېتىتىپ باقاتتى.

1934 - يىلى خۇيزۇ ماجۇئىسىنىڭ قوشۇنى ئۈرۈمچىنى قورشى-
ۋالغاندا، شېڭ شىسەي ماجۇئىسى بىلەن ھايات - مامات ئۈستىدە
ئېلىشتى، ئاخىرىدا، شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەس-
كەر چىقىرىشىغا تاياندى، ئەۋەتىلگەن 8 - پۈلك شېڭ شىسەينى
قورشاۋدىن قۇتقۇزدى. شۇنىڭدىن كېيىن، دۈبەن يامۇلىنىڭ ئال-
دىدىكى مەيداننىڭ بايراق مومىسىغا دۆلەت بايرىقى چىقىرىلغاندىن
باشقا، پۈتكۈل شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدا 5 يۇلتۇزلۇق سېرىق
بايراق ئېسىلدى، ھەممە يەردە شېڭ شىسەينىڭ ئۆلچەملىك سۆر-
مى ئېسىلدى، بىر مۇنچە جايلاردا ستالىننىڭ سۆرتىمۇ ئېسىل-
دى. شىنجاڭنىڭ سودا دۇكانلىرىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ
مېلى - كۈندۈلۈك تۇرمۇشقا كېرەكلىك تۈرلۈك مالىلار، يۇڭ
رەخ، پاختا رەخ، تاماكا، ھاراق، قەنت، كەمپىت قاتارلىقلار
قاچىلدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندىن
كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى دۆلىتىمىزدىن ۋولفرام، سۈرمە،
قەلەي قاتارلىق ئالاھىدە خام مەھسۇلاتلارنى ۋە تۇڭيۇ مېيى،
چوچقا يايلى، چاي قاتارلىق دىخانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى
بېرىشنى تەلەپ قىلدى. شېڭ شىسەيگە ئۈرۈمچىدىن گەنسۇنىڭ
چېگىرىسىغا يېقىن بولغان شىڭشىياغىچە بىر تاشيول ياساتقۇزۇپ،

گەنسۇ - شىنجاڭ تاشيولىنى تۇتاشتۇردى. سوۋېت ئىتتىپاقى كونا قورال - جابدۇقلارنى بېرىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا دۆلەتىمىزدىن دىخانچىلىق، كان مەھسۇلاتلىرىنى ئالدى. مەن 1942 - يىلى تۇنجى قېتىم شىنجاڭغا بارغىنىمدا، شېڭ شىسەي بىزگە: بۇ تاشيول جۇڭگونىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشىدا زور خىزمەت كۆرسەتتى، دېدى.

شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلاشقاندىن كېيىن، «6 بۈيۈك سىياسەت دەرسلىكى» نى يازدى. بۇ 6 بۈيۈك سىياسەت جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوس بولۇش، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش، تېچلىقنى ساقلاش، خىيانەتچىلىك - پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇش، شىنجاڭنى تەمىر قىلىشتىن ئىبارەت 12 جۈملە سۆزلۈك سىياسەت بولۇپ، ھەممىلا يەردە شۇنار تاختىسىغا يېزىلدى. بۇ كىتابنىڭ 1 - بېتىگە خەن گاۋزۇ، ليۇ باڭلارنىڭ «بوران» ناخشىسى يېزىلغان، مەن تۇنجى قېتىم شىنجاڭغا بېرىپ، بۇ دەرسلىكنى كۆرگىنىمدە، كونا تىياتىرلاردىكى شېياڭ دىگەن پادىشانىڭ كۆرەڭلىكىنىڭ ئىپادىسى بارلىغىنى ھىس قىلدىم. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ جياڭ جېيشى بىلەن تاق لەنىيە ئارقىلىق ئالاقىلىشىپ تۇردى. ئۇنىڭ ئىككىنچى ئەمىسى شېڭ شىجى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە چۇڭچىڭدا گومىن سەنجىڭخۇيىنىڭ ئەزاسى بولۇپ، شېڭ شىسەيگە ۋاكالىتەن جياڭ جېيشى بىلەن مەخپىي ئالاقە قىلىپ تۇردى.

دۇڭجىيىدە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقان بىر قانچە مىڭ كىشىلىك پەدائىلار قوشۇنى قورالسىزلاندۇرۇلۇپ ئاخىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا چېكىندۈرۈلگەندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى

ئۇلارنى شىنجاڭغا ئەۋەتىپ شېڭ شىسەيگە ئۆتكۈزۈپ بەردى. شېڭ شىسەي مۇشۇ بىر تۈركۈم دۇڭبېيلىق يۇرتداشلىرىغا تايىنىپ ئۆزىنىڭ ئورنىنى مۇستەھكەملىدى. ئۇنىڭ يادرو كۈچى پۈتۈنلەي ئۇرۇقداشلىق ھۆكۈمرانلىغىدىن ئىبارەت ئىدى. ئۇنىڭ قېيىنى ئاتىسى چيۇ زوچۇن ئۇنىڭ ھەربى ئۇستازى. ئۇنىڭ باجىسى ۋاڭ خۇڭزاۋ ئۇنىڭ باش ناچالىنىڭ، ئۇنىڭ ئىنىسى شېڭ شىجى جياڭ جېيىشى بىلەن ئالاقە باغلىغۇچىسى، يەنە بىر ئىنىسى شېڭ شىجى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان بولۇپ، ماشىنىلاشقان بىرىگادىنىڭ باشلىغى ئىدى، كېيىنكى چاغلاردا شېڭ شىسەي ئۇنى كوممۇنىست دەپ گۇمان قىلىپ، ئورنىنى تار-تەۋالمدۇ دەپ قاراپ، قەستلەپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئۇنىڭ قېيىنى ئىنىسى چيۇ يۇشۇنمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان، ئۇ ياش، قولىدىن ئىش كېلىدىغاندەك كۆرۈنەتتى، بۇمۇ شېڭ شىسەينىڭ مۇرتى ئىدى. شېڭ شىسەينىڭ خوتۇنى چيۇ يۇفاڭ شىنجاڭدا چيۇ يۈنچاڭ دەپ ئاتىلاتتى، ئۇ شىنجاڭ قىزلار سەفەن شو-يۈەننىڭ يۈەنجاڭى بولۇپ، شىنجاڭدا ھوقۇقى، كۈچى بار ئىدى.

مەن تۇنجى قېتىم ئۈرۈمچىگە بارغاندا، شېڭ شىسەي مەن ھەم باشقا بىر نەچچە كىشىنىڭ ئالدىدا، خۇاڭمۇسۇڭنى تازا تىللاپ بەردى، ئۇ: «خۇاڭمۇسۇڭ شىنجاڭنىڭ ئەلچىسى بولۇپ تۇرۇقلۇق، ئارىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىپ، مەن بىلەن مەركەز ئوتتۇرىسىدا ئارازچىلىق پەيدا قىلدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ماجۇڭنىڭ ئۈرۈمچىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلدى، ئىلاجىسىزلىقتىن تۇيۇق يولغا كىرىپ قېلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىنلاش-تىم» دىدى. ئۇ، ستالىندىن ھامان خاتىرجەمسىز بولۇپ،

ستالين كۈنلەرنىڭ بىرىدە بەربىر مەندىن ۋاز كېچىدۇ دەپ گۇمان قىلدى. 1942 - يىلى گېرمانىيىنىڭ فاشىست ئارمىيىسى ئۇرۇش قىلىپ ستالينگراد ئەتراپىغا كەلگەندە، ئۇ ئۇزۇن ئۆتمەستىن ستالينگراد قولىدىن كېتىدۇ، سوۋېت ئىتتىپاقى مەغلۇپ بولىدۇ دەپ قاراپ، سوۋېتكە، كومپارتىيىگە قارشى تۇردى، جياڭجىپىشىگە تەسلىم بولدى. كېيىن گېرمانىيە ئارمىيىسى مەغلۇپ بولدى، 1943 - يىلى كۈزدە ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىپ، جياڭجىپىشىگە قارشى تۇرماقچى بولىۋېدى، ئىشقا ئاشمىدى. قىسقىسى، ئۇنىڭ ئۇنداق، مۇنداق قىلىشى ئۆزىنىڭ «شىنجاڭنىڭ خاقانى» بولۇش ئورنىنى ساقلاپ قېلىشىنى مەقسەت قىلغان، نەتىجىدە ئۆزىنىڭ پۇتمىغا ئۆرى پالتا چېپىپ، تارىختا ئۆتكەن سۇيىقەستچىلەر، ئىككى يۈزلىمىچە - لەرگە ئوخشاش، ئۆز ئىشىنى مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلاشتۇردى.

2. بىرىنچى قېتىم جۇ شاۋلىياڭ، ۋېن ۋېنخاۋلار بىلەن بىللە شىنجاڭغا كېلىشىم

1942 - يىلى 6 - ئاينىڭ ئاخىرىدا، يۈيىمېن نېفىتلىكىدە، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئىقتىساد مىنىستىرى قوشۇمچە بايلىق كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ۋېن ۋېنخاۋنىڭ چۇڭچىڭدىن ئەۋەتكەن تېلېگىراممىسىنى تاپشۇرۇپ ئالدىم، تېلېگىراممىدا: ئۇنىڭ ئەتە چۈشتە جىۋچۈەن ئايرۇدۇرۇمى ئارقىلىق ئۈرۈمچىگە بېرىپ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن نېفىتلىكنىڭ ئىشى توغرىلىق سۆھبەت ئۆتكۈزۈلدىغانلىغى، مېنىڭ جىۋچۈەن ئايرۇدۇرۇمىغا بېرىپ ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىدىغانلىغىم ھەم ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئۈرۈمچىگە

بارىدىغانلىغىم ئېيتىلغان. مەن تېلېگىراممىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، نېفىتلىكنىڭ بىر قانچە مەسئۇلى بىلەن مەسلىھەتلەش- تىم، بىزنىڭ دېڭىز پورتلەرىمىزنى پۈتۈنلەي ياپون جاھانگىر- لىكى قامال قىلىۋالغانلىغى، يۈمپىن نېفىتلىكىدە سايمان، ما- تىرىيال قىس بولغانلىغىدىن، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مەس- لىھەتلەشپ نېفىتلىكىگە كېرەكلىك سايمان، ماتىرىيال سېتىۋا- لىدىغان ئوخشىمىدى دىگەن پەرەزنى قىلىشتۇق، شۇنىڭ بىلەن، ئۆزەم بىلەن ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن، نېفىتلىكنىڭ بىر قانچە مەسئۇلى بىلەن بىرلىكتە مۇھىم سايمان، ماتىرىياللارنىڭ تىزى- مىدىن بىر نۇسخىنى كېچىلەپ تەييارلىدىم. 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن جىۈچۈن ئايرۇدۇرۇمغا باردىم، ئايرۇپى- لاندىن 8 - ئۇرۇش رايونى (غەربىي شىمال رايونى) نىڭ سە- لىمىڭ جاڭگۈەنى جۇشاۋلياڭ، ھاۋا ئازمىيە سىلىڭى ماۋ باڭچۇ، قاتناش مەنىستىرلىكى تاشيول باش ئىدارىسىنىڭ باشلىغى گۇڭ- شۇجۇي، غەربىي شىمال تاشيولى ئىدارىسىنىڭ باشلىغى خې جىڭ- ۋۇ، قاتناش مەنىستىرلىكىنىڭ تېخنىكا نازارەتچىسى ۋېي يېفۇ، مەھكىمە باشلىغى پەن گۇاڭجۇڭ، ئاۋىئاتسىيە ئىشلىرى مەھكىمى- سىنىڭ ياردەمچىسى ۋۇ يۈەنچاۋ، ۋېن ۋېنخاۋ ۋە ئۇنىڭ كاتىۋى جۇ داشۇن قاتارلىقلار چۈشتى، ھەممىمىز بىرلىكتە ئايرۇدۇرۇمدا چۈشلۈك تاماق يەپ بولغاندىن كېيىن، يەنە غەربكە قاراپ ئۇچتۇق. ئۇلارنىڭ تۇرقىدىن قارىغاندا، يۈمپىن نېفىتلىكى ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن سايمان، ماتىرىيال سېتىۋالىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. شۇ پەيتتە نازا ئىچىم پۇشتى، ئادەم جىق بولغانلىغى ئۈچۈن، ۋېن ۋېنخاۋدىن سوراشقا ئەپسىزلىنىدىم.

ئۈرۈمچى ئايرۇدۇرۇمغا قونۇپ ئايرۇپىلاندىن چۈشكەندە،

شېڭ شىسەينىڭ ئۆزى چىقماپتۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئوردىسىدىكى ھەننۇئا ھەربى - مەمۇرى ئەمەلدارلار، شېڭ شىسەينىڭ باجىسى ۋاڭ سەنمۇجاڭ، ئۇنىڭ ئىككىنچى ئىمىنىسى شېڭ شىجىنىڭ باشچىلىقىدا ئايرۇدۇرۇمغا بىزنى قارشى ئالغىلى چىقىپتۇ. بىز ئايرۇپىلاننى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىپ، كەلگۈچى ۋە قارشى ئېلىش - قا چىققۇچى بارلىق خادىملار بىرلىكتە سۆرەتكە چۈشتۇق. بۇ سۆرەت ئەتىسى شىنجاڭ گېزىتىگە بېسىلدى. بىز ماشىنىغا ئولتۇرۇپ شىنجاڭ دۇبەن يامۇلىنىڭ ئىچىدىكى مەشھۇر شەرقىي باغ - چا مېھمانخانىسىغا باردۇق، شېڭ شىسەي ئۆزى دەرۋازا ئالدىدا بىزنى كۈتۈپ ئېلىپ، ئۈچ ئىمشىك ئارقىلىق كىرىدىغان مېھمانخانىنىڭ قوبۇل قىلىش زالىغا باشلاپ كىردى. ھەر بىر ئىشىكتە تولۇق قوراللانغان 8 دىن ئەسكەر پوستا تۇرۇپتۇ، مېھمان قوبۇل قىلىش زالىنىڭ ئىچىدە ئۇزۇن بىر جوزا بو - لۇپ، شېڭ شىسەي جوزىنىڭ بىر بېشى تەرەپتە ئولتۇردى، جۇ شاۋلياڭ بىلەن ۋېن ۋېنخاۋ جوزىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئولتۇردى، ھەممىمىز ئۆز رېتىمىز بويىچە ئورۇن ئالدىق. شېڭ - شىسەينىڭ كەينىدە قاپلىق ماۋزۇر ئاسقان 4 مۇھاپىزەتچى ئۆرە تۇراتتى، ئۇ كەينىگە قاراپ قولىنى سىلىكىپ مۇھاپىزەتچىلەرگە چىقىپ كېتىشكە بۇيرۇق قىلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇ قارشى ئېلىش سۆزى سۆزلىدى. جۇ شاۋلياڭ جاۋاب نۇتقى سۆزلىگەندە ئۆزى بىلەن بىرگە كەلگەن كۈيۈغلىنى قولى بىلەن كۆرسىتىپ تۇرۇپ، شېڭ شىسەيگە: بۇ مېنىڭ قىزىم $\times \times$ نىڭ ئېرى بو - لىدۇ، دىدى. (ئۇ شېڭ شىسەيدىن بۇرۇن ئۇنىڭ ئۆيىدە تۇرغاندا ئۇنىڭ قىزىنى ئوقۇتقان). بۇ قېتىم جۇ شاۋلياڭ بىلەن ۋېن ۋېنخاۋنىڭ ئۈرۈمچىگە كېلىشىنى، شېڭ شىسەي جياڭ جىيەش -

گە تېلېگرام بېرىپ تەلەپ قىلغان. مېنىڭ پەرەز قىلمىشچە، جۇشاۋلياڭنىڭ كۈيۈغلىنى بىرگە ئېلىپ كېلىشى ھەمدە باشتىلا ئۆز كۈيۈغلىنى تونۇشتۇرۇشى شېڭ شەيگە يېقىنلىشىشى ۋە كونا مۇناسىۋىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشى مەقسەت قىلغان. كەلگەنلەرنىڭ ھەممىمىز شەرقىي باغچىدا تۇردۇق. شەرقىي باغچا دۇبەن يامۇل بىلەن بىر يەردە ئىدى، تاماق يەيدىغانلار ئىككى جۈزىنى توشقۇزۇپ ئولتۇردى. بىرىنچى كۈنى كەچتە شېڭ شىسەي ئۆزى تاماقتا بىللە بولدى، تاماق يېيىش ئارىلىغىدا شېڭ شىسەي سۆز قىلدى، ئۇ، قارشى ئالدىدىغانلىغىنى بىلدۈرگەندىن باشقا، گېنېرال ماجۇڭنىڭ بىلەن جەڭ قىلغانلىق ئەھۋالىنى، ماجۇڭنىڭ ئۈرۈمچىنى بىر نەچچە ئاي قورشىۋالغانلىغىنى، ئاخىرىدا غەلبە قىلغانلىق جەريانىنى سۆزلەپ بەردى. مەن ماجۇڭنىڭ باتۇر، ئۇرۇش قىلىشقا ماھىر ئىكەنلىكىنى، شېڭ شىسەينىڭ ماجۇڭنىڭ تەڭ كېلەلمەيدىغانلىغىنى ئاڭلىغان ئىدىم. لېكىن شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى شىنجاڭغا ئەۋەتكەن 8 - پولىكىنىڭ ئەسكىرى كۈچىگە تايىنىپ ماجۇڭنى يەڭگەن. ماجۇڭنىڭ ئىزدىرىگى يوق، شۇ چاغ-لاردا ئېيتىلىشىچە، سوۋېت ئارمىيىسىگە ئەسەرگە چۈشكەن تېخى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ھايات ئىكەن. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ 8 - پولىكى شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن شىنجاڭدا قېپ قېلىپ، باش-قىدىن گەزەرمە سېلىپ، ئۇزاققىچە قۇمۇلنى ساقلاپ ياتتى. قۇمۇل شىنجاڭنىڭ شەرقىدىكى چوڭ شەھەر بولۇپ، سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ ئۇ يەردە تۇرۇشى شېڭ شىسەينىڭ شەرقىي چوڭ دەرىۋازىسىنى ساقلاپ بېرىپ، ئىچكىرىدىكى جۇڭگو ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا چىقىشىدىن مۇداپىئە كۆرۈشىنى مەقسەت قىلغان. سو-

ۋېت - گېرمان ئۇرۇشى شۇنداق جىددى بولغان چاغلاردىمۇ، سو-
ۋېت ئىتتىپاقى بۇ پولىكىنى دۆلىتىگە قايتۇرۇپ كەتمىدى.
بىز يېتىپ بارغان كۈننىڭ ئەتىسىدىن باشلاپ،
شېڭ شىسەينىڭ ئىككىنچى ئىنىسى شېڭ شىجى ۋە ئۇنىڭ قېنى-
نى ئىنىسى چىۋى يۈشۈن بىزنى كۈتىدىغان بولدى، ھەر كۈنى
شەرقىي باغچىدا سۆزلىشىشتە، تاماق يېيىشتە بولسۇن بىزگە ھەمرا
بولۇپ يۈردى. تاكى بىز ئۈرۈمچىدىن كەتكەنگە قەدەر ھەمرا
بولدى. گويا تۈرمىگە كىرىپ قالغاندەك، شەرقىي باغچىدا سولەنپ
قېلىپ، خالمانچە كوچىلارغا چىقالمىدۇق.

بارغان كۈننىڭ ئەتىسى بىرسى ۋېن ۋېنخاۋغا ئەتە شىن-
جاڭ گېزىتىنىڭ مۇخبىرى كېلىپ ئۇنى زىيارەت قىلىدىغان-
لىغىنى ئېيتتى. ۋېن ۋېنخاۋ تەكلىپكە قالغاندەك بولدى. ئۇ
گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان رايونلاردىكى مۇخبىرلارنىڭ
زىيارەت قىلغان ۋاقتىدىكىدەك ئەھۋال بولۇپ قالارمىكەن دەپ
ئويلاپ، نىمە دېيىشىنى بىلەلمەي، دەككە - دۈككە بولۇپ،
شېڭ شىجىنىڭ شىسەيدىن سوراپ بېقىشىنى ئۆتۈندى،
شېڭ شىسەي ۋېن ۋېنخاۋنىڭ قانداق جاۋاب بەرگىسى كەلسە
شۇنداق جاۋاب بەرسۇن دىدى. ئەتىسى مۇخبىر زىيارەت قىلىش-
قا كەلدى، ئۇنىڭ ئەتىسى شىنجاڭ گېزىتىگە ۋېن ۋېن-
خاۋنىڭ مۇخبىرنىڭ سوئالىغا بەرگەن جاۋابىنىڭ مەزمۇنى بى-
سىلدى. ۋېن ۋېنخاۋنىڭ بەرگەن جاۋابى پۈتۈنلەي باشقىچە
بېسىلىپتۇ، ئەمەلىيەتتە شېڭ شىسەي ئۆزى يېزىپ تەييارلى-
غان نەرسىنى شىنجاڭ گېزىتىنىڭ ئېلان قىلىشىغا بەرگەن
ئىكەن. مۇشۇ چاغدىلا شېڭ شىسەينىڭ بۇ ئۇسۇلنى بىردىنلا
چۈشىنىپ يەتتۇق.

بىز ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەندە، شېڭ شىسەي ۋېن ۋېن-
خاۋنى دۇبەن ئىشخانىسىغا تەكلىپ قىلىپ ئايرىم سۆزلەشتى.
شېڭ شىسەي: شىخودىكى مايتاغ نېفىتلىگىنى شىنجاڭ بىلەن
سوۋېت شىرىكلىشىپ باشقۇرغان، يېقىندا سوۋېت ئىتتىپاقى ئە-
ۋەتكەن بىر پارچە نېلېگىراممىنى تاپشۇرۇپ ئالدىم، نېفىتلىككە
دائىر ئىشلار توغرىسىدا سۆزلىشىشكە تاشقى ئىشلار مەنسىتىرلە-
گىنىڭ بىر مۇئاۋىن مەنسىتىرىنى ئۈرۈمچىگە ئەۋەتمەكچى بوپ-
تۇ. سوۋېت ئىتتىپاقى شىنجاڭغا ئەزەلدىن بۇنداق يۇقۇرى دەرى-
جىلىك ئەمەلدارلارنى ئەۋەتكەن ئەمەس؛ بۇ قېتىم ئۇشتۇمتۇت
مۇشۇنداق بىر مۇئاۋىن مەنسىتىرىنى ئەۋەتىشىدىن ئەندىشە قە-
لىۋاتىمەن، راستىنلا شىخودىكى نېفىتلىك توغرىلىق سۆزلىشەمدى-
غاندۇ؟ مەركىزىي ھۆكۈمەت نامىدىن ئۇلارغا تاقابىل تۇرۇش ئۇ-
چۇن، سىزنى تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەن دىگەن. شېڭ شىسەي
ۋېن ۋېنخاۋ بىلەن رەسمى سۆزلىشىشى ناھايىتى ئاز ئىدى، لې-
كىن ھەر كۈنى ئەتىگەندە دىگىدەك جۇشاۋلياڭنى ئۆزىنىڭ دۇ-
بەن يامۇلدىكى ئۆيىگە ئەتىگەنلىك تاماققا تەكلىپ قىلاتتى،
تەخمىنەن ئۇدا 9 - 10 كۈن سۆزلەشتى. كېيىن جۇشاۋلياڭ
بىر تاغار ھۆججەتنى ئېلىپ بىز ئولتۇرۇپ كەلگەن مەخسۇس
ئايرۇپىلان بىلەن چۇڭچىڭغا قايتتى. جۇشاۋلياڭ مېڭىش ئالدى-
دا: كۈن بەك ئىسسىپ كەتتى، چۇڭچىڭغا بېرىپ جياڭ ۋېيۈەنجاڭ
بىلەن كۆرۈشكەندە رەسمى ھەربى كىيىمنى كەيمەي بولمايدۇ،
تازا گەپ بولدى-دە، دىدى. بىر قانچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن،
جۇشاۋلياڭ ئۈرۈمچىگە قايتىپ كېلىپ، ئېلىپ كەلگەن جاۋابىنى
شېڭ شىسەيگە يەتكۈزدى.

كېيىن ئوقۇشۇپ كۆرسەم، جياڭ جىپىشىدىن ئەسلىدە خە-

شى كارىدورىنى (يەنى ۋۇ ۋېي، جاڭيە، جىۋچۈەن، دۇڭخۇاڭنى) ساقلانغان چىڭخەيدىكى ما بۇئاڭنىڭ ئاكىسى ما بۇچىڭنىڭ قو- شۇنىنى يۆتكىۋېتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا خۇ زۇڭنەننىڭ قوشۇنىدىن ۋۇۋى، جاڭيە، جىۋچۈەننى ساقلانغان بىردىن كورپۇس ئەۋە- تىشنى تەلەپ قىلىپ، شېڭ شىسەي جۇشاۋلياڭنى ئەۋەتكەن ئە- كەن. شېڭ شىسەي ما بۇچىڭ قوشۇنىنىڭ جەڭ قىلىش كۈچى- ئاجىز، شىمالىي شەنشىدىكى قىزىل ئارمىيەنىڭ خېشى كارىدورىغا قىلغان ھۇجۇمغا تاقابىل تۇرالمايدۇ دەپ قارىغان. ئۇ ھەم شى- مالىي شەنشىدىكى قىزىل ئارمىيەنىڭ خېشى كارىدورى ئارقىلىق شىنجاڭغا ھۇجۇم قىلىشىدىن ئەنسىرەپ، ھەم سوۋېت ئارمىيەسى- نىڭ قۇمۇلدا تۇرۇشلۇق 8- پولىكى بىلەن شىمالىي شەنشىدىكى قىزىل ئارمىيەنىڭ شەرق، غەرب تەرەپتىن ما بۇچىڭنىڭ قو- شۇنىغا ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قى- لىشىدىن ئەنسىرەپ، جياڭ جىيېشنىڭ قوشۇنلىرىنى قويۇشنى تەلەپ قىلغان. جياڭ جىيېشى بۇنىڭدىن خوشال بولۇپ، ما بۇچىڭ- نى سەيدام چېگرىسىنى ساقلان دۇبەنى قىلغان، شۇنىڭ بىلەن ما بۇچىڭ ئۆز قوشۇنىنى باشلاپ سەيدام ئويمانلىغىغا يۆتكەلگەن، خۇزۇڭنەننىڭ 3 كورپۇسىنى خېشى كارىدورىنى ساقلانغان يۆتكەلگەن. بۇ چاغدا سوۋېت ئارمىيەسىنىڭ قۇمۇلدىكى 8- پولىكى- مۇ جۇڭگو ئارمىيەسىنىڭ شىنجاڭغا كېلىپ ئۆزلىرىنى جايلىۋېتىش- دىن قورقۇپ، ئۈرۈمچىدىن ئەگىپ ئۆتۈپ سوۋېتكە قايتقان.

ئىلگىرى شېڭ شىسەي جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئادەم ئەۋەتىپ ئۆزىنىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشىغا ياردەم بېرىشىنى تەكلىپ قىلغان، چېن نەنجىۋ، ماۋزېمېن باشچىلىقىدىكى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ 100 نەچچە كىشىلىك

ۋەكىللەر ئۆمىكى شىنجاڭدا تۇرغان ئىمدى. كېيىن شېڭ شىدەي پوزىتسىيەسىنى ئۆزگەرتىپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى قىلغىغا ئالدى.

بىز ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىن، ماۋ بىناچۇ ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىرگە كەلگەن ھاۋا ئارمىيە خادىملىرى بىز چۈشكەن مەخسۇس ئايرۇپىلانغا ئولتۇرۇپ ئۈرۈمچىدىن جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىپ، ئاندىن جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئۇچۇپ قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ ئۈستىدىن ئۆتۈپ پاكىستاننىڭ پىشاۋۇر دىگەن يېرىگە باردى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدى. تۇنجى قېتىم سىناق قىلىپ ئۇچۇش مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغاندىن كېيىن، ئۇلار ئاۋال چۇڭچىڭگە قايتىپ كەتتى.

جۇ شاۋلىياڭ چۇڭچىڭغا قايتىپ كەتكەندىن كېيىن، ۋېن ۋېنخاۋ ئۈرۈمچىدە قەپ قىلىپ، شىخودىكى مايتاغ نېفىتلىگىگە بېرىپ ئېكسكۇرسىيە قىلىشنى شېڭ شىسەي بىلەن مەسلىھەتلەشتى، شېڭ شىسەي ماقۇل بولدى. ۋېن ۋېنخاۋ مېنى ۋە باشقىلارنى ئېلىپ مايتاغ نېفىتلىگىگە باردى. بۇ نېفىتلىك ئۈرۈمچىنىڭ غەربىدە بولۇپ 200 نەچچە كىلومېتىر كېلەتتى. سوۋېت تەرەپتىن بولغان نېفىتلىك باشلىغى، قوشۇمچە باش ئىمىن-ژېنېر بىلەن بىر نەپەر سوۋېت گىئولوگىيە مۇتەخەسسسىسى بىزنى كۈتتى ۋە باشلاپ يۈرۈپ ھەممە يەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلىدۇردى، بىزلەرگە تۇرلۇك خەرىتە - جەدۋەللىرىنى كۆرسەتتى، نېفىتلىكنى چارلاش - ئېچىش جەريانىنى چۈشەندۈردى. بۇ نېفىتلىكلىك ئۈرۈمچىدىن ئىمپورت قىلىنغان چىملىق چاق شەكىلىدىكى دولتانى ئىشلەتمەستىن، بەلكى بېلىق قۇيۇپ

رۇغى شەكلىدىكى دولتانى ئىشلىتىۋاتقانلىغىنى كۆردۈم. نېفىتلىك-نىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالىمۇ يۈيىمەن نېفىتلىكىگە يەتمەيتى، شۇ چاغنىڭ ئۆزىدىن ئېيتقاندا، بۇ نېفىتلىكتىن چ-ۈڭ ئۈ-مت كۈتكىلى بولمايتتى، ئىستىقبالىمۇ يۈيىمەن نېفىتلىكىدەك ياخشى ئەمەس ئىدى. شۇڭا، ئۇلار بىزنى زىياپەت بېرىپ كۈ-تۈۋالغاندا، «ئىككى نېفىتلىك مۇسابىقىلىشىپ باقايلى» دېدىم، ئى-چىمدە سوۋېت ئىتتىپاقىنى كۆزۈمگە ئېلىمىدىم، شىنجاڭغا كەلگەن ۋاقىتىمىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن نېفىتلىكىگە كېرەكلىك سايمان، ماتېرىيال سېتىۋېلىش نىيىتىم تېخىمۇ يوققا چىقتى. لېكىن ماي-تاغ نېفىتلىكىنىڭ ماي ئايرىش ئۈسكۈنىلىرى ۋە زاپاس ماي-ساقلاش باكىلىرى يۈيىمەن نېفىتلىكىنىڭكىدىن كۆپ ھەم ياخشى ئىدى. ئۇ يەرنى 2 كۈن ئېكىسكۇرسىيە قىلىپ ئۈرۈمچىگە قاي-تىپ كەلدۇق.

بۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلى-كىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى دىكىنوسوف ئۈرۈمچىگە كەلدى، شېڭ-شىسەي ئۆزى ئۇنىڭ ئالدىغا چىقىمىدى، ۋاڭ سەنمۇجاڭ ۋە كىمىل بولۇپ دۇبەن يامۇلىنىڭ مېھمان كەتۈۋېلىش زالىدا زىياپەت ئۆتكۈزۈپ، بۇ مۇئاۋىن مىنىستىرنى كۈتۈۋالدى، تەكلىپكە بىنائەن ۋېن ۋېنخاۋ ۋە ھەممىمىز (شۇ چاغدا جۇ شاۋلياڭ ئۈرۈمچىدە بولسىمۇ زىياپەتكە قاتناشمىدى)، شۇنداقلا ئۈرۈمچىدىكى نۇرغۇن يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار زىياپەتتە بىللە بولدى. ۋېن-ۋېنخاۋ بۇ مۇئاۋىن مىنىستىر بىلەن كۆرۈشتى. زىياپەت باشلان-غاندا ھەم زىياپەت داۋاملىشىۋاتقاندا، ئوركىستىر چاڭ چىقىرىۋەت-تى. كېيىن ۋېن ۋېنخاۋ جۇڭگو مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى بولۇش سالاھىيىتى بىلەن بۇ مۇئاۋىن مىنىستىر بىلەن نېفىت-

لىكىنى شېرىكلىشىپ باشقۇرۇش ئۈستىدە سۆھبەت ئۆتكۈزدى. لېكىن سۆھبەتتىن نەتىجە چىقىمىدى. دېكنوسوفنىڭ ئۈرۈمچىدە شېڭ-شىسەي بىلەن ئالاقىدار سىياسىي مەسلىھەت ئۈستىدە ئايرىم سۆزلەشكەن - سۆزلەشمىگەنلىكى بىزگە نامەلۇم.

7- ئاينىڭ 30- كۈنى ۋاڭ شەن-مۇجاڭ شېڭ شەن-سەيگە ۋاكالەتتەن ۋېن ۋېن-خاۋنى دۇبەن يان-مۇلىنىڭ زالىدا سۆز قىلىشقا تەكلىپ قىلدى، نىمە مەقسەتتە سۆزلەشنى ئالدى بىلەن ۋېن ۋېنخاۋ بىلەن مەسلىھەتلەشمىدى. ۋېن ۋېنخاۋغا پەقەت مەنلا ھەمرا بولۇپ باردىم، مەجلىسكە كەلگەنلەر ناھايىتى جىق ئىدى. ۋېن ۋېنخاۋ زالىنىڭ كەينى تەرىپىدىن كىرىپ، مۇنبەرنىڭ يېنى تەرەپتىن سۆز مۇنبىرىگە چىقتى، مەن پەستە ئورۇن ئېلىپ بولغاندىن كېيىن، سۆز مۇنبىرىنىڭ كەينىدىكى تامغا جۇڭگونىڭ دۆلەت بايرىغى بىلەن گومىنداڭنىڭ پىرقە بايرىغىنىڭ ئېسىلغانلىغىنى كۆردۈم، بايراق ۋېن ۋېنخاۋنىڭ كەينىدە بولغاچقا ئۇ كۆرمىدى. ۋېن ۋېنخاۋ سۆز قىلغاندا، تىلىنىڭ ئۈچىدىنلا شېڭ شىسەينىڭ ياخشى گېپىنى قىلدى. ۋېن ۋېنخاۋ سۆزلەپ بولۇپ، دەرۋازىدىن چىققىنىدا، دەرۋازىغىمۇ دۆلەت بايرىغى بىلەن گومىنداڭنىڭ پىرقە بايرىغى ئېسىلغان ئىدى. ۋېن ۋېنخاۋ بۇ يېڭى ئۆزگىرىشنى شۇ چاغدىلا كۆردى. شۇ كۈنى كېچىسى پۈتۈن شەھەرنى پى-وجاڭزا ئاۋازى قاپلاپ كەتتى، تەبرىكلەش يۈزىسىدىن پىرقە بايرىغى بىلەن دۆلەت بايرىغى ئېسىلدى. ئېيتىلىشىچە، شەھەر بويىچە كېچىلەپ دۆلەت بايرىغى بىلەن پىرقە بايرىغى ياسىتىلغان، ئەتىسى بىز ئۈرۈمچىدىن ئايرىلىدىغان چاغدا، پۈتۈن شەھەردە دۆلەت بايرىغى ئېسىلغان ئىدى.

جۇشاۋلياڭ ئۈرۈمچىدە سىرتقا زادى ئۆزىنى ئاشكارا قىلمىدى، جامائەت بىلەن كۆرۈشىدىغانلىقى ئىشلارنى ۋېن ۋېن-خاۋ قىلدى. بۇنىڭدىن شېڭ شىسەينىڭ چوڭقۇر باش قاتۇرغانلىغىنى، ھۈنەرنىڭ بارلىغىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

مەن ۋېن ۋېنخاۋ بىلەن بىرگە 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئۈرۈمچىدىن ئايرىلىپ لەنجۇغا بېرىپ، جۇڭگو ئىنژېنېرلار ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ يىللىق مەجلىسىگە قاتناشتىم. جۇڭگو ئىنژېنېرلار ئىلمىي جەمئىيىتى ھەر يىلى يىللىق مەجلىس ئاچقاندا، جەمئىيەت ئەزالىرىدىن خىزمەتتە نەتىجە ياراتقان بىر كىشى كۆپچىلىك تەرىپىدىن كۆرسىتىلىپ، ئۇنىڭغا بىر مېدال مۇكاپات بېرىلەتتى. لىڭ جۇڭشۈن، خۇدېياڭ، ماۋ يىشىڭلاردىن كېيىن، بۇ قېتىمقى يىللىق مەجلىستە بىر مېدال بىلەن مۇكاپاتلاندىم.

مەجلىستىن كېيىن، ۋېن ۋېنخاۋ ئايرۇپىلان بىلەن چۇڭ-چىڭگە كەتتى، مەن يىللىق مەجلىسكە قاتناشقان بىر قىسىم ئىنژېنېر، پروفېسسورلاردىن تەركىپ تاپقان 10 نەچچە كىشىگە ھەمرا بولۇپ، ماشىنا بىلەن يۈيمېنىگە ئاپىرىپ ئېكىمىكۇرسىيە قىلدۇردۇم. بۇلارنىڭ ئىچىدە ۋۇخەن داشۇ سانائەت شۆبەسىنىڭ يۈەنجائى شىۋېيچۇ بار ئىدى، كېيىن ئۇنى گەنسۇ نېفىتلىك ئىدارىسى باشلىغىنىڭ ياردەمچىسى بولۇشقا تەكلىپ قىلدىم.

3. مېنىڭ ئەمگىكىمچى قېتىم شىنجاڭغا بېرىپ شىخو- دىكى مايتاغ نېفىتلىكىنى ئۆتكۈزۈۋېلىش

مەن يۈيمېن نېفىتلىكىگە قايتىپ كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا 9 - ئايدا جياڭ جىيىشى بىلەن سۇڭ مېيلىڭ جيايۈيگۈەنگە كەلدى،

بىلەن كەلگەنلەردىن خۇزۇڭنەن بىلەن مۇھاپىزەتچى ۋاڭ شىفەي قاتارلىقلار بار ئىدى، جياڭ جىيېشى سۇڭ مېيلىڭنى ئۈرۈمچىگە ئەۋەتىپ، ئۆزى ئۇنى ساقلىماقچى بولۇپ جىيايۇيگۇەندە قەپ قالىدى. ئۇ، جىيايۇيگۇەندە بىر ھەپتە تۇردى، ئۇ يۈزۈمپەن نېفىتلىگىنى كۆزدىن كۆچۈرۈشكە بارغاندا مەن ھەمرا بولدۇم، ئۇنىڭ سۇڭ مېيلىڭنى ئۈرۈمچىگە ئەۋەتىشى ئىچكى لېنىيىدە مېڭىش بولۇپ، شېڭ شىسەينىڭ خوتۇنى چىيۇ يۇفاڭ ئارقىلىق شېڭ شىسەي بىلەن مەخپى سودا قىلىپ، ئۆتكەن قېتىم جۇ شاۋلياڭ ئۈرۈمچىگە بارغاندا ئورۇنلىمىالمىغان ۋەزىپىنى ئورۇنلاشنى مەقسەت قىلغان. مەسىلەن، شېڭ شىسەينىڭ ئورنى مەسىلىسى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە تاقابىل تۇرۇش مەسىلىسى، سوۋېت ئىتتىپاقىغا تاقابىل تۇرۇش مەسىلىسى ھەم گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا پارتىيە، ھۆكۈمەت خادىملىرىنى ئەۋەتىش مەسىلىسى قاتارلىقلار، بۇ مېنىڭ پەرىزىم.

جياڭ جىيېشى جىيايۇيگۇەندىن سۇڭ مېيلىڭنى ئۈرۈمچىگە بولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن، يۈزۈمپەن نېفىتلىگىنى كۆزدىن كۆچۈردى، سۇڭ مېيلىڭ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئايرۇپىلان بىلەن چۇڭچىڭگە قايتىپ كەتتى. كېيىن ئۇ شېڭ شىسەينى يەنىلا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلىدى، گومىنداڭنىڭ مەركىزىي پىرقىسى لياڭ خەنساۋنى شىنجاڭدا گومىنداڭ پىرقىسىنى قۇرۇشقا ئەۋەتتى، تەپتىش مەھكىمىسى مېنىڭ ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە داشۆدىكى ساۋاقداشم لوجالۇنى شىنجاڭنىڭ تەپتىشى قىلىپ ئەۋەتتى (نامدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسنىڭ ئورنى بىلەن تەڭ)، ئۇنىڭدىن باشقا قەدىناس دوستۇم لىن جىيۇڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك نەقلىيات نازارىتىنىڭ

نازىرى بولۇپ كەلدى.

شېڭ شىسەي كومپارتىيىگە، سوۋېتكە قارشى تۇرۇپ جياڭ جىيىشى بىلەن يېقىنلاشقاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى 8 - پولىكىنى قايتۇرۇپ ئەكەتتى. شىخودىكى مايتاغ نېفىتلىگىدىكى روسلار ماي ئايرىش زاۋۇتىنىڭ ئۈسكۈنىلىرىدىن باشقا، ئىش قىلىپ چۇۋۇپ ئېلىپ كېتىشكە بولىدىغان ماشىنا ماتېرىيال ھەم يەر ئاستىغا كۆمۈلگەن سۇ تۇرۇبىسى، نېفىت تۇرۇبىسى قاتارلىقلارنى پۈتۈنلەي چۇۋۇپ ئېلىپ كەتتى. شېڭ شىسەي ئىقتىساد مىنىستىرلىگىنىڭ بۇ نېفىتلىگىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ باش قۇرۇشىنى تەلەپ قىلدى، بايلىق كومىتېتى 1 مىليوندىن ئوشۇق ئامېرىكا دوللىرىلىق مەبلەغ ئاجرىتىپ نيۇيوركتا پۇلنى تۆلەپ، سوۋېت ئىتتىپاقى قالدۇرۇپ كەتكەن مۈلۈكلەرنى سېتىۋالدى ھەمدە بۇ نېفىتلىگىنى يۇيىمېن نېفىتلىگىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتۈپ كۆزۈپ بەردى، رەسمىيەت بېجىرىشكە مېنى مەسئۇل قىلدى. مەن يۇيىمېن نېفىتلىگىنىڭ ئىنژېنېرى لى تۇڭشاۋنى (ئۆلۈپ كەتتى) شىخودىكى مايتاغ نېفىتلىگىنىڭ مۇدىرى قىلىپ ئەۋەتتىم، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىر تۈركۈم قۇرۇلۇش، باشقۇرۇش خادىملىرىنىمۇ بىللە ئەۋەتتىم، بىر قانچە يۈك ئاپتوموبىلىنى ئىشقا سېلىپ، قۇدۇق قېزىشقا ۋە ماي ئاققۇزۇشقا كېرەكلىك بىر تۈركۈم سايمانلارنى ئەۋەتتىم.

شېڭ شىسەي سوۋېتكە قارشى تۇرغاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى 8 - پولىكىنى قۇمۇلدىن چېكىندۈرۈپ ئېلىپ كەتكەن بولسىمۇ، يەنىلا تەن بەرمىدى. تاشقى مودۇلغىيە ئارقىلىق ئاتچىلار دۇيىنىڭ ئورنىغا تۆگىچىلەر دۇيىنى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ خېشى كارىدورىنىڭ غەربىدىكى

ئەنشى بىلەن شىڭشىڭشيا ئوتتۇرىسىدىكى تاشيولغا يوشۇرۇن ئەۋەتىپ، مۇنا كۆمدۈرۈپ، گەنسۇ بىلەن شىنجاڭنىڭ قاتنىشىغا بۇزغۇنچىلىق قىلدى. خېلى بىر مەزگىللەرگىچە مۇشۇ تاشيولدا كېلىپ - كېتىۋاتقان ئاپتوموبىللار مۇناغا تېگىپ كېتىپ پارتلاپ بىرمۇنچە يولوچىلار ئۆلدى، ليۇيۈەن ئاپتوموبىل بېكىتىگە بىر مەزگىل كېچىسى تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، بۇ بېكەتنى ساقلا-ۋاتقان قوشۇندىن بىرقانچە 10 كىشىنىڭ ئۆلۈشىگە سەۋەپ بولدى. كېيىن جىۈچۈەندە تۇرۇشلۇق ئارمىيە بۇ رايونغا قىسىم ئەۋەتىپ مىنالارنى تازىلىدى، تۆگىچىلەر دۈيىنى بازىدىن قوغلىۋەتتى. مەن 1943 - يىلى 7 - ئاينىڭ باشلىرىدا، يۈي-مېن نېفىتلىگىنىڭ باشلىغى يەن شۇاڭ، نېفىت ئايرىش زاۋۇ-تىنىڭ باشلىغى جىڭ كەيىڭ، لى تۇڭشاۋ قاتارلىقلار بىلەن يۈي-مېن نېفىتلىگىدىن شىنجاڭغا شىخودىكى مايتاغ نېفىتلىگىنى ئۆتكۈزۈۋېلىشقا بارغان ۋاقىتتا، بۇ تاشيولنىڭ بىخەتەرلىك ئەھۋالى ئىلگىرىكىگە قارىغاندا ياخشىلانغان بولسىمۇ، لېكىن ھەر ۋاقىت ھۇشيار بولغانلىغىمىز ئۈچۈن، بەختكە يارىشا ھېچقانداق پىشكەللىككە ئۇچرىمىدۇق.

بىز 7 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىپ، شېڭ شىسەي بەلگىلەپ بەرگەن بىر مېھمانخانىغا چۈشتۈق، مېھمانخانىنىڭ مۇدىرى سۇڭ فامىلىلىك بولۇپ، دۇڭبېيلىق ئىكەن. مەن ئاۋال بېرىپ لوجالۇن بىلەن لىن جىيۇڭنى يوقلىدىم، ئۇنىڭدىن كېيىن شېڭ شىسەي بىلەن كۆرۈشكىلى باردىم، خەۋەرلىشىش بۆلۈمىدىن ئىسمىم يېزىلغان كارتوچكىنى شېڭ شىسەيگە كىرگۈزۈپ كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلدىم. شېڭ شىسەي ماڭا تېلېفون بېرىپ: «ھازىر ئاغرىپ قالدىم، سىز

بىلەن كۆرۈشەلمەيمەن، كۆچۈرسىز، سىز شىخودىكى نېفىتلىكتىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن سىزنى چايغا ئېيتىمەن، شۇ چاغدا كۆرۈشەيلى، ئىشىڭىز بولسا ۋاڭ سەنمۇجاڭ بىلەن ئالاقىلىشىڭ. مەن مايتاغ نېفىتلىگىنىڭ مەسئۇلىغا تېلېگرام بېرىمەن. سىز بارغاندا نېفىتلىكنى ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ» دىدى. مەن يەنە لو جالۇن بىلەن كۆرۈشكىلى باردىم، لو جالۇن ھەيران بولۇپ: «شېڭ شىسەيدىن چاتاق چىقىدىغان ئوخشايدۇ، ئۇ ھەر قېتىم بەرەر ئىش تۇغدۇرۇشتىن ئىلگىرى مېھمان قوبۇل قىلمايدۇ، يېقىندىن بېرى مەنمۇ ئۇنى كۆرمىدىم، سىز يىراقتىن كەلگەن تۇرسىڭىز، بۈگۈن سىز بىلەن كۆرۈشمىگەندىن قارىغاندا، يەنە بەرەر ئىش تېرىيدىغان ئوخشىمادۇ» دىدى. ئۇنىڭ گېپىگە تازا ئىشەنگىم كەلمىدى، پەرۋا قىلمىدىم، بىر - ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ۋاڭ سەنمۇجاڭ مېنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ زالىغا بېرىپ (بۇلتۇر سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرىگە زىياپەت بەرگەن ھەم ئۇنىڭدىن كېيىن ۋېن ۋېنخاۋنى سۆز قىلىشقا تەكلىپ قىلغان جاي) ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ خىزمەتچىلىرىگە سۆز قىلىشقا تەكلىپ قىلدى. مەن ئىقتىساد مىنىستىرلىگىنىڭ بايلىق كومىتېتى شېڭ شىسەينىڭ تەلپۈگە بىنائەن مېنى شىخودىكى نېفىتلىكنى ئۆتكۈزۈۋېلىشقا ئەۋەتكەنلىكى، بۇ يەردە ئولتۇرغانلارنىڭ كۆپرەك ياردەم بېرىشى توغرىسىدا سۆز قىلدىم. شېڭ شىسەينىڭ قول ئاستىدىكىلەرنىڭ ئىلگىرى شىخودىكى نېفىتلىكتىن ماينىڭ كۆپ چىقىمىسىنىڭ رولىنى روسلارنىڭ قەستەن ماينى ئاز چىقىرىشىدىن بولغان، چۈنكى بۇ يەردىن ماي چىقىپ چىقسا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باكو نېفىتلىگىگە تەسىر يېتىپ ماي ئاز چىقىدىكەن دەپ

گۈمانلانغانلىغىنى ئاڭلىغان ئىدىم. بۇ ئەلۋەتتە نېفىتلىكنى
 ئېچىشقا نىسبەتەن ساۋاتنىڭ كەمچىل بولغانلىغىدىكى بىر خىل
 ئاددى قاراش. بۇ گەپچە بولغاندا، مەندىنمۇ ماينى قەستەن
 ئاز چىقاردى دەپ گۈمان قىلىپ، يۈيىمەن نېفىتلىگىدىن چىقىم-
 دىغان مايغىمۇ تەسىر يەتكۈزۈشى مۇمكىن. بۇ گەپ شېڭ شىسەي-
 نىڭ قۇلمىغا يېتىپ قالدىغان بولسا، خىزمەتتىمىزگە ئورۇنسىز
 قىيىنچىلىقلارنى كەلتۈرۈپ قويۇشى مۇمكىن. ئۇلارنىڭ بۇنداق
 گۈمانىنى تۈگىتىش ئۈچۈن، سۆزۈمنى داۋاملاشتۇرۇپ نېفىتلىك ئېچىش
 ساۋادىنى سۆزلىدىم، مىسال كەلتۈرۈپ ئاياللاردا ئىككى ئەمچەك
 بولۇپ، بالا ئەمچەك ئىمىشتە، بىر ئەمچەكنىڭ سۈتىنى ئىمىپ
 تۈگەتكەندىن كېيىن، يەنە بىر ئەمچەكنى ئىمىدىغانلىغىنى،
 ئادەم بەدىنىدىكى ئىككى ئەمچەك بىر - بىرىگە يېقىن بولسىمۇ
 لېكىن سۈتىنىڭ ئوخشىمايدىغانلىغىنى، شۇڭا، ئارىلىغى ناھايىتى
 يىراق بولغان ئىككى نېفىتلىك بىر - بىرىگە تۇتاشمايلا بىر -
 بىرىنىڭ مەھسۇلاتىغا تەسىر يەتكۈزمەيلا قالماستىن، بىر
 نېفىتلىكنىڭ ئۆزىدىمۇ نۇرغۇن قۇدۇق قازغاندا ماينى چىقىدىغان-
 لىغىنى، بالا ئانىسىنىڭ سۈتىنى ئەمگىنىگە ئوخشاش بولىدىغانلىغى-
 غىنى چۈشەندۈردۈم. بۇنى مىسال كەلتۈرگەندىن كېيىن ھەممەي-
 لەن كۈلۈشۈپ كەتتى. شىخودىن ماي چىقسا باكۇ ياكى يۈيىمەن
 نېفىتلىگىدىن ماي ئېلىشقا تەسىر يەتكۈزۈش دېيىش ئاساسسىز
 دىگەن گەپنى ئوچۇق دېمىسەممۇ، لېكىن ئۇلار بۇ مىسالنى
 ئاڭلىغاندىن كېيىن كۆڭلىدە چۈشەندى، شۇنداق قىلىپ، كەل-
 گۈسىدە پەيدا بولۇش ئېھتىمالى بولغان ئۇقۇشماستىقنىڭ ئالدى
 ئېلىندى.

7 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئۈرۈمچى بىلەن بولغان ئارىلىغى

200 نەچچە كىلومېتىر كېلىدىغان غەرب تەرەپتىكى شىخو نېفىتلىگىگە قاراپ يول ئالدىم. يولغا چىقىشتىن بۇرۇن شېڭ شىسەيگە تېلېفون بېرىپ، ئەتە شىخودىكى نېفىتلىككە بارىدىغانلىغىمنى، شىخودىكى نېفىتلىكنى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، ئىلىغا بېرىپ ئېكىسكۇرسىيە قىلىش ئويۇمنىڭ بارلىغىنى ئېيتتىم. ئۇ: بولىدۇ، مەن ئىلى ۋىلايىتىگە سىزنى قارشى ئېلىش توغرىلىق تېلېگرام بېرىمەن، دىدى.

7 - ئاينىڭ 11 - كۈنى شىخوغا كېتىۋېتىپ يولدا بىر جىپ ماشىنىنى ئۇچراتتىم، جىپ ماشىنىدا بىر ئەمەلدار بىلەن قاپلىق ماۋزۇر ئېسىۋالغان ئىككى ئەسكەر بار ئىكەن، بىز ماشىنىمىزنى توختىتىپ سۈرۈشتە قىلىمدۇق، لېكىن مەن شىنجاڭنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش ئەھۋالى شۇنچە ياخشى تۇرسا، نېمە ئۈچۈن ئىككى ئەسكەر قوراللىق مۇھاپىزەت قىلىپ ماڭىدۇ؟ دەپ گۇمان قىلدىم.

شۇ كۈنى شىخودىكى مايتاغ نېفىتلىگىگە يېتىپ بېرىپ، شېڭ شىسەي نېفىتلىككە ئېۋەتكەن مەسئۇل ئادەملەر بىلەن كېڭىشىپ، ئۆتكۈزۈپ بېرىش - ئۆتكۈزۈۋېلىش ئىشىنى 7 - ئاينىڭ 17 - كۈنى بېجىرمەكچى بولدۇق. شۇ مەزگىلدە شاڭخەي - نىڭپو، شاڭخەي - خاڭجۇ ئىككى تۆمۈر يول ئىدارىسىنىڭ باشلىقى - مېنىڭ قەدىناس دوستۇم چىن بوجۇاڭنىڭ ئوغلىنى تۆمۈر يول مەنسىتىرلىگى گەنسۇ - شىنجاڭ تۆمۈر يولىنى چارلاش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە ئېۋەتكەن ئىكەن، ئۇ، 7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئۈرۈمچىدىن مايتاققا كەپتۇ ۋە ماڭا لوجالۇننىڭ ئۆزىدىن باشقا، شىنجاڭغا ئېۋەتىلگەن گومىنداڭنىڭ بارلىق پائىسى - ھۆكۈمەت خادىملىرىنى شېڭ شىسەينىڭ قولغا

ئالغانلىغىنى، ساق قالغانلىغى ياكى ئۆلگەنلىگىنىڭ ئېنىقى ئەمەسلە -
گىنى ئېيتىپ قويۇشنى تاپشۇرغانلىغىنى ئېيتتى. بۇنى ئاڭلاپ دەك -
كە - دۈككىدە قالدىم. مۇنۇ ئىككى ئىشنى ئويلىدۇم: (1) 17 - كۈنى
نېفىتلىكنى ئۆتكۈزۈۋېلىشم كېرەكمۇ - يوق؟ (2) ئىلىغا بېرىشم
كېرەكمۇ - يوق؟ بىرىنچى مەسىلىدە، شېڭ شىسەينىڭ شىخودىكى
نېفىتلىككە ئېۋەتكەن مەسئۇلىنىڭ (دوڭبېلىق) روھى ھالىتىگە
قاراپ بېقىشم كېرەك، روھى ھالىتى بىر نەچچە كۈننىڭ ئال -
دىدىكى روھى ھالىتى بىلەن ئوخشاش بولسا، ئۆتكۈزۈۋاللىمەن
دېگەن قارارغا كەلدىم. ئىككىنچى مەسىلىدە، مېنىڭ ئىلىغا
بارىدىغانلىغىمنى شېڭ شىسەي تېلېگرام ئارقىلىق ئىلى ۋىلايەت -
تىگە ئۇقتۇردى، ئەگەر ئىلىغا بارمىسام، شېڭ شىسەي مەندىن
گۇمانلىنىدۇ، ئىلى شىنجاڭنىڭ چېگرىسى ئەچىدە، ئۇ مېنى
تۇتۇمەن دېسە، نەدە بولسام تۇتۇۋېرىدۇ دېگەن ئويغا كېلىپ
يەنىلا ئىلىغا بېرىش قارارىغا كەلدىم.

كېيىن شىخودىكى نېفىتلىكنىڭ مەسئۇلىنىڭ پوزىتسىيىسى
بۇرۇنقىدەكلا بولدى، بۇ خەۋەرنى ئۇ ئۇقماي قالمايدۇ، شۇڭا
يەنىلا 17 - كۈنى ئۆتكۈزۈپ بېرىش - ئۆتكۈزۈۋېلىش مۇراسىمى
ئۆتكۈزۈلدى، ئۇلار تېخى پوچاڭزا ئېتىپ تەبرىكلىدى. ئۆتكۈزۈ -
ۋېلىنغاندىن كېيىن، كاننىڭ بارلىق خىزمىتى لى تۇڭجاۋنىڭ
رىياسەتچىلىگىدە ئېلىپ بېرىلدى، مەن يەن شىۋاڭ، جىڭ كەي -
يىڭلار بىلەن بىرگە ئىلىغا باردىم. ئىلىغا بارغاندىن كېيىن
11 - كۈنى مەن يولدا ئۇچراتقان جىپ ماشىنىدىكى كىشى
ئىلىنىڭ ۋالىسى ئىكەنلىگىنى ئاندىن ئۇقتۇم. بىزنى ۋالىنىڭ
مۇۋەققەتچىسى كۈتۈۋالدى، ۋالىنى شېڭ شىسەي قولىغا ئېلىپ
ئۈرۈمچىگە ئەكەتكەن ئىكەن.

ئىلىدا جەمئى 9 شەھەر بولۇپ، چىڭ، كاڭ، شىي دەۋر-
 لىرىدە بىنا قىلغان، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇ 9 شەھەر-
 نى ساقلاش ئۈچۈن مانجۇ ئەسكەرلىرىدىن 20 مىڭ ئادەم
 ئېۋەتىلگەن، ئەمەلىيەتتە 9 ئىستىھكام، 9 شەھەرنىڭ مەركىزى
 غۇلجا بولۇپ، ئىلى جاڭجۇنى مۇشۇ يەردە تۇرغان، غۇلجا ئىلى
 دەرياسىنىڭ يۇقۇرى تەرىپىگە جايلاشقان. ئىلى دەرياسىنىڭ
 جۇڭگو چېگرىسى ئىچىدىكى قىسمىدا كىچىك ماتورلۇق كېمە
 قاتنىيالايدۇ، ئىلى دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىنىڭ سۈيى
 سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرىسى ئىچىدىكى بالقاش كۆلىگە
 قۇيۇلىدۇ، ئۇنىڭدا چوڭ پاراخوت قاتنىيالايدۇ. ئىلى ۋىلايىتى
 بويىچە قازاقلار كۆپ ساننى تەشكىل قىلىدۇ، بىز غۇلجىدا
 3 - 4 كۈن تۇرغاندىن كېيىن، دۆلىتىمىز بىلەن سوۋېت ئىتتى-
 پاقىنىڭ چېگرىسىغا جايلاشقان قورغاس ناھىيىسىگە بېرىپ
 بىر كېچە قوندۇق، بۇ يەر دەل چېگرىنىڭ ئۆزىگە 10 نەچچە
 كىلومېتىر كېلىدۇ، ئەتىسى سوۋېت ئىتتىپاقىغا چېگرىداش
 بولغان بىر كىچىك دەريانىڭ بويىغا باردۇق، ئادەتتىكى
 ۋاقىتتا دەريادا سۇ ئاز ئاقىدىكەن، كەلكۈن كەلگەندە دەريا-
 نىڭ ئېتىكى كېڭىيىپ كېتىدىكەن. دەرياغا تەخمىنەن بىر
 نەچچە 10 مېتىر ئۇزۇنلۇقتا كۆۋرۈك سېلىنغان بولۇپ، كۆۋرۈك-
 نىڭ ئوتتۇرىسىدا ياغاچ رىشاتكىلىق دەرۋازا بار ئىكەن،
 كۆۋرۈكتىن 2 يېرىم توننىلىق چوڭ ماشىنا ئۆتەلەيدىكەن.
 كۆۋرۈك ئوتتۇرىسىدىكى ياغاچ رىشاتكىلىق دەرۋازا ئىككى
 دۆلەتنىڭ چېگرىسىنى ئايرىپ تۇرۇدىغان بەلگە قىلىنى-
 ۋان. ھەر ئىككى تەرەپتە 3 - 4 قەۋەتلىك ئىگىز بىنا دەك
 كۈزۈتۈش مۇنارى ياسالغان، لېكىن بىز تەرەپنىڭ كۈزۈتۈش

ھۇنارغا كۆزۈتۈشكە ئادەم چىقارمىغان. سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپنىڭ يەرلىرىنى ئورمان قاپلىغان، ئۆيلىرى خېلى جىق بولۇپ، قىزىل قاڭالتىرلىق ئۆگزىلەر كۆرۈنۈپ تۇرۇدۇ. لېكىن بىز تەرەپتە دەل - دەرىخ، ئۆيمۇ يوق دېمىشكە بولىدۇ، كۆۋ-رۈككە خېلى يىراق بىر يەردە بىر كورپۇس گەزەرمە سېلىنغان بولۇپ، بىر پەي ئەسكەر قويۇلغان. سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىنى بويلاپ تاشيول ياسىغان، ھەر كۈنى ماشىنا چىقىرىپ چارلاپ تۇرغان، ئايرۇپىلانلىرىمۇ چېگرىنى ياقىلاپ ئۇچۇپ يۈرگەن. بىز تەرەپتە بولسا، چېگرىنى بويلاپ تاشيول ياسالمايىغان، چارلاش ئېلىپ بېرىشقىمۇ ئەسلا ئادەم چىقارمىغان. ئىككى تەرەپنى سېلىشتۇرۇپ كۆرگەننىمىزدە، بىزنىڭ چېگرىمىز پۈتۈنلەي مۇداپىئەسىز ئىكەن دېگەن يەرگە كەلدۇق.

قورغاستىن باشلانغان گەنسۇ-شىنجاڭ تاشيولى جۇڭگو-سوۋېت سودىسى، قاتنىشىشنىڭ ئاساسلىق يولى. جۇڭگو-سوۋېتنىڭ ماددى ئەشياىلارنى ئۆتكۈزۈپ بېرىش-ئۆتكۈزۈۋېلىش ئورنى دەسلەپتە گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ لەنجۇ شەھرىدە بولغان، كېيىن شىنجاڭدىكى قۇمۇلدا بولۇشقا ئۆزگەرتىلگەن. شۇنىڭ بىلەن جۇڭگونىڭ ئاپتوموبىل كالىونلىرى بىر قەدەر ئىلگىرىلىگەن، لېكىن شىنجاڭنىڭ دائىرىسىدە يەنىلا سوۋېتنىڭ ئاپتوموبىللىرى قاتنىغان، يەنى بويلىرىدا ئاساسلىقى سوۋېتنىڭ شوپۇرلىرىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن مېھمانخانىلار قۇرۇلغان، بىزمۇ شۇ مېھمانخانىلاردا قوندىق، پۈتۈنلەي روسلار يەيدىغان سەي، تاماقلارنى يىدۇق، ھەر بىر مېھمانخانىدا بولكا پۇشۇرۇدىغان ئۆي بار ئىكەن، بۇنىڭدىن شىنجاڭنى روسلاشتۇرۇشنىڭ تۇرمۇشنىڭ ھەر قايسى ساھەسىگە چوڭقۇر سىڭگەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

شىنجاڭنىڭ چېگرىسىنى سوۋېت ئۈچۈن پۈتۈنلەي ئېچىۋېتىل-
گەن دېيىشكە بولىدۇ.

چېگرىنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇدۇللا شىخودىكى نېفىت-
لىككە قايتتۇق، ماشىنا بىلەن 3 كۈن يول يۈردۈق. شىخودا
بىر - ئەككى كۈن تۇرۇپ قالدۇق، ئۈرۈمچى توغرىسىدىكى
خەۋەرلەرنىمۇ ئاڭلىيالمىدۇق، شېڭ شىسەينىڭ ئادەملىرىدىن
سوراشمۇ ئەپسىز بولدى، شۇنىڭ بىلەن مەن، مەن شۇاڭ،
جىڭ كەيىڭ ئۈچىمىز ئۈرۈمچىگە قايتتۇق.

ئۈرۈمچىنىڭ شىمالىغا بىر نەچچە كىلومېتىر كېلىدىغان
جايدىكى تەكشۈرۈش پونكىتىغا يېتىپ كېلىپ، ماشىنىدىن چۈشۈپ
تەكشۈرۈش پونكىتىنىڭ ئۆيىگە كىردۇق، ئۆيدە شىنجاڭ گېزىتى
بار ئىكەن، گېزىتكە ئامېرىكا قوشۇنلىرىنىڭ فرانسىيەنىڭ
نومىندى يېرىم ئارىلىدا قۇرۇقلۇقتا چىققانلىقى توغرىسىدا بېسىل-
غان خەۋەرنى كۆرۈپ، بىر تەرەپتىن ئىچىمىزدە تازا خوش
بولدۇق، يەنە بىر تەرەپتىن ئۈرۈمچىگە ئىتتىك كېلىپ قالغان-
لىغىمىزدىن جىددىلىشىپ قالدۇق. بىز شەھەرگە كىرگەندىن
كېيىن، دەرھال بۇرۇن چۈشكەن مېھمانخانىغا بېرىپ، بۇرۇنقى
سۇڭ سوجاڭنى سورىساق، (شىنجاڭلىقلار تۈرمىنى كۆرسىتىپ)
ئۇ ئۆي ساقلاۋاتىدۇ دەپ جاۋاب بەردى. تەونۇش ئادەم
بولمىغانلىغىدىن، ئۇ يەردە قونۇشقا ئامال بولمىدى.
ماشىنىمىز بىلەن يولغا چىقىپ بىر دۇكاننىڭ ئالدىدا توختۇ-
تۇپ قويۇپ، ماشىنىدىن چۈشۈپ دۇكانغا كىرىپ، دۇكاندىكى
تېلېفوندىن پايدىلىنىپ شەرقىي بىناغىغا تېلېفون بەردىم،
تېلېفوننى ئالغۇچى شېڭ شىسەينىڭ ئىسمى شېڭ شىجى بولۇپ،
قايتىپ كەلگىنىڭىز ياخشى بولتۇ، × × كۈچىدىكى × مېھمانخانىغا

چۈشۈك، سىزلىرىنى كۈتۈۋېلىشنى ئۇلارغا ئۇقتۇرۇمەن دىدى. ئۇ يەنە ماڭا سىلىڭ جاڭگۈەن جۇ شاۋلياڭنىڭ ھازىر شەرقىي باغچىدا ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. مەن بۇنى ئاڭلاپ، ئۇ يەنە نىمىشقا كەلگەندۇ؟ دەپ ئەجەپلەندىم. لېكىن ئۇنىڭدىن قايدى تىلاپ سوراشنى ئەپسىز كۆردۈم. دۇكاندىن چىقىپ، ماشىنا تۇرغان جايغا قاراپ كېتىۋاتسام، كوچىدا تۇرغان يەن شۇاڭ بىلەن جىڭ كەيىنىڭ مېنى كۆرۈپ قول ئىشارىتى قىلدى، مەن 10 قەدەم ئالدىغا مېڭىپ ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلدىم، تامغا يېڭىدىن چاپلانغان گومىنداڭ ھۆكۈمەتنىڭ ئېلانغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى. بۇ شېڭ شىسەينىڭ مەركىزىي دىخانچىلىق - ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرلىكىگە يۆتكەلگەنلىكى، ۋۇ جۇڭشىڭنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلەنگەنلىكى توغرىسىدىكى ئېلان ئىكەن، بۇ بىزنىڭ كۈتۈمگەن يېرىمىزدىن چىققان خوش خەۋەر بولۇپ، خوشاللىغىمىز ئىچىمىزگە پاتماي كەتتى. بېشىمىزنى بېسىپ تۇرغان بىر يوغان تاش يەرگە چۈشۈپ كەتكەندەك بولدى. جۇ شاۋلياڭنىڭ كېلىشىمىدىكى سەۋەپنى ئەمدى ئۇقتۇق، ئۇ ۋۇ جۇڭشىڭنى مۇھاپىزەت قىلىپ ئەكەلىش ئۈچۈن كەلگەن ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن، شېڭ شىجى كۆرسەتكەن مېھمانخانىغا ماشىنا بىلەن بېرىپ جايلاشتۇق.

ئەتىسى شەرقىي باغچىغا بېرىپ جۇ شاۋلياڭ بىلەن كۆرۈشۈپ، شىنجاڭنىڭ چېگرىسىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋانامىسى بېرىشنى تەلەپ قىلدىم، ئۇ: مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەيدۇ، شېڭ شىسەي تېخى ئىشنى ئۆتكۈزۈپ بەرگىنى يوق، چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋانامىسىنى شېڭ شىسەيدىن ئالغىنىڭىز تۈزۈك، دىدى.

مەن: سىز ۋۇ جۇڭشىڭ بىلەن بىرگە كەلگەنلىكىڭىز ئۈچۈن خائىرجەم بولدۇم دىدىم. ئۇ: «ئاتايىم، ھازىر شېڭ شىسەينىڭ ئۆزى چاتاق چىقارماسلىغى مۇمكىن، لېكىن ئۆتكۈزۈپ بېرىش ئىشى تېخى بېجىرىلمىگەچكە، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەر ھەربىي ئۆزگىرىش قىلىشى مۇمكىن، مەنمۇ ئىشەنچە قىلالمايۋاتىمەن، مەن يولغا چىقىش ۋاقتىدا خوتۇنۇمغا، بۇ قېتىمقى سەپىرىم ئاق يوللۇق بولامدۇ ياكى پىشكەللىك بولامدۇ، بىر نەمە دىگىلى بولمايدۇ، ھاياتلىغىمىزدا يەنە كۆرۈشەلەيمىزەۇ - يوق، بۇنىڭغا بىر نەرسە دىيەلمەيمەن دىدىم. ئىتتىگىرەك كەتكىنىڭىز ياخشى» دىدى. ئۇنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ بەكمۇ بوشاپ كەتتىم. مەن يەنە شېڭ شىسەينىڭ خەۋەرلىشىش بۆلۈمىگە بېرىپ تېلېفون بېرىپ چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋاھنامىسى بېرىشنى تەلەپ قىلسام، ئۇ: «قايتىپ كەلگىنىڭىز ياخشى بويۇم، ئەسلىدە سىزنى چايغا ئېيتماقچى ئىدىم، ئىشنىڭ ئالدىراشلىغىدا ۋاقىت چىقىمىدى، ئەپۇ قىلارسىز، مەن ۋاڭ سەن مۇجاڭغا ئېيتىپ قويناي، سىز بىلەن ئالاقىلاشسۇن» دىدى. شۇنىڭ بىلەن مېھمانخانىدا جاۋابنى كۈتۈپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدۇم. لېكىن ۋاڭ سەنمۇجاڭ مېنى ئىزدىمىدى. ھەربىي ئۆزگىرىش بولۇپ قالارمىكىن دەپ ئەنسىرەپ، بەك تىت - تىت بولۇپ كەتتىم. بۇ ئارىلىقتا لوجالۇن، لىن جىيۇڭنىڭ ئايالى كېلىپ ۋۇ جۇڭشىڭ بىلەن ئۇرۇشقانلىغىنى ماڭا ئېيتتى، لىن جىيۇڭ قاتارلىق كىشىلەر تېخىچە تۇرمىگە قاماپ قويۇلغانلىغى ئۈچۈن، ئۇلارنى دەرھال قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلغان، ۋۇ جۇڭشىڭ بولسا يا بولمىدۇ، يا بولمايدۇ دىمىگەن. لوجالۇن ماڭا: «قولىغا ئېلىنغان بارلىق كىشىلەرنى يوقىلاپ

كېلىشكە جۇشاۋلياڭ، ۋۇجۇڭشىنلار ئادەم ئېۋەتتى، ئۇلار تىچ - ئامان ئىكەن، لېكىن قاچان قويۇپ بېرىلىدىغانلىغىغا بىر نىمە دىگىلى بولمايدۇ» دىدى. ئۇ يەنە: «ھازىر خەقلەرنىڭ دېيىشىچە، بېسەن تېغىدا ھەر كۈنى كېچىسى ئادەم ئالتان مەلىتىق ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇرىدىكەن، ئۆزەمنىڭمۇ، لىن جىيۇڭ قاتارلىق كىشىلەرنىڭمۇ ئەستىقبالىنىڭ قانداق بولىدىغانلىغىغا بىر نىمە دېيەلمەيمەن، سىلەر ئامال قىلىپ بالدۇرراق كەتكىنىڭلار تۈزۈك» دىدى. 4 - 5 كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ۋاڭ سەنمۇجاڭ شۇ كۈنى كەچتە مېنى، يەن شىۋاڭنى، جىڭ كەيىڭنى چايغا ئېيتىپ باغاق ئېۋەتتى، تاماق يەۋاتقاندا، چىراق تۇيۇقسىز ئۆچۈپ قالدى، بىز چۆچۈپ كەتتۇق، ۋاڭ سەنمۇجاڭ چىراقنىڭ ئۆچكىنى نىمىسى دىدى، بىر دەمدىن كېيىن چىراق يەنە ياندى، شۇنىڭ بىلەن يۈرگىمىز ئورنىغا چۈشتى. چايدىن كېيىن ۋاڭ سەنمۇجاڭ چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋانامىسىنى ماڭا بەردى، بۇ چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋانامىسىغا شېڭ - شىسەينىڭ شەخسى تامغىسى بېسىلمىتۇ. ئۇقۇشمىزچە، شېڭ شىسەينىڭ شەخسى تامغىسى ھۆكۈمەتنىڭ تامغىسىدىنمۇ بەكرەك كۈچكە ئىگە ئىكەن. مېھمانخانىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ھەممىمىز خوش بولۇپ كېتىپ، ئەتىسى سەھەردىلا ماشىنىمىزغا چۈشۈپ ئۈرۈمچىدىن كەتتۇق، جۇشاۋلياڭ، ۋۇجۇڭشىڭ، لو جالۇن، لىن جىيۇڭنىڭ ئايالى قاتارلىق كىشىلەرگە دەپ قويۇشقىمۇ ئۈلگۈرەلمىدۇق. شېڭ شىسەيدىن چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋانامىسىنى ئالغان بولساقمۇ، 5 - 6 كۈن يول باسقاندىن كېيىن ئاندىن شىڭشىڭشياغا يېتىپ كەلگىلى بولاتتى (شىنجاڭ بىلەن گەنسۇنىڭ چېگرىسىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرۇدىغان بېكەت).

ئەگەر بۇ ئارىلىقتا بىرەر ئۆزگىرىش بولۇپ قالسا، چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋاھنامىسى بولغىنى بىلەنمۇ ھېچ نىمىگە ئەسقاتمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ، قۇمۇلدىن ئوتۇدىغان چاغدا، ئەسلىدە سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ 8 - پولىكى ئۈچۈن يېڭىدىن سېلىنغان گازارمىلەرنى ئېكىسكۇرسىيە قىلدۇق. شىڭشىياغا كەلگەندە، چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋاھنامىسىنى تەكشۈرتۈپ، ماشىنىنى تەكشۈرۈش پونكىتىدىن ھەيدەپ چىقىپ كەتتۇق. شوپۇر يولداش چىن يۇڭشىڭ (ئازاتلىقتىن كېيىن چۇڭچىڭدا كوممۇنىستىك پارتىيىگە ئەزا بولۇپتۇ) ماشىنىنى شەرققە قاراپ بولۇشچە ھەيدىدى، ئۇ كېتىۋېتىپ: «شۇكرى، ۋەتەن گە قايتىپ كەلدۇق» دېدى. مەن: «شىنجاڭ چەتئەلىمكەن؟» دېدىم، ئۇ، «چەتئەل بۇنداق قورقۇنۇچلۇق بولمىسا كېرەك!» دېدى.

شېڭ شىسەي 1942 - يىلى جياڭ جېيىشنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىپ بىر يىلچە ۋاقت ئۆتكەندىن كېيىن، 1943 - يىلى 7 - ئايدا يەنە ئۇشتۇمتۇت پوزىتسىيىسىنى ئۆزگەرتىپ، جياڭ جېيىشى شىنجاڭغا ئېۋەتكەن پارتىيە - ھۆكۈمەت خادىملىرىنىڭ ھەننېۋاسىنى قولغا ئالدى، لوجالۇن بۇنىڭ سىرتىدا، ئۇنىڭ بۇنداق ئۆزگىرىشىدىكى سەۋەپ شۇكى، ئۇ چاغدا ستالىن گراد قولدىن كەتمەيلا قالماستىن، بەلكى سوۋېت ئارمىيىسى سوۋېت - گېرمانىيە ئۇرۇشىدا قايتارما ھۇجۇمغا ئۆتۈپ غەلبە قىلدى، شۇنداقلا ئىتتىپاقداش ئارمىيىمۇ ياۋرۇپادا قۇرۇقلۇققا چىقىپ، ئىككىنچى جەڭ مەيدانىنى ھازىرلاش ئالدىدا تۇراتتى. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، شېڭ شىسەي يەنە بىر قېتىم سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلاشماقچى بولدى.

لېكىن بۇ چاغدا سالتىن شېك شىسەينىڭ تۇراقسىزلىقىدىن يىرەنگەن ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى پانىيۇشەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەمدى شېك شىسەينى قوللىمايدىغانلىقىنى جياڭ جىيېشىگە مەخپى يۇسۇندا بىلدۈرگەن. شۇڭا، جياڭ جىيېشى خۇزۇڭنەننىڭ ئەسكەرلىرىنى يەنىلا خېشى كارىدورىدا تۇرغۇزۇپ، ئۇنى ئەمىلى كۈچ ئارقا تىردىكى قىلىپ، شېك شىسەينى شىنجاڭدىن يۆتكەپ چىقىپ، دىخاندە چىلىق - ئورمانچىلىق مىنىستىرى قىلىشقا بەل باغلىغان. شېك شىسەي ئالدى تەرەپتە بېسىم بارلىقىنى، كەينى تەرەپتە چېكىنىش يولىنىڭ يوقلىقىنى ھىس قىلىپ، ئامالنىڭ يوقلىقىدىن تىز يۈكۈشكە مەجبۇر بولۇپ، ئۈرۈمچىدىن ئايرىلىپ، چۇڭچىڭغا بېرىپ دىخاندە چىلىق - ئورمانچىلىق مىنىستىرى بولۇش تەك قۇرۇق مەنەسپكە ئىگە بولغان. شۇنىڭ بىلەن، شىنجاڭدا قىلغان ئېلىنغان گومىنداڭنىڭ بارلىق پارتىيە - ھۆكۈمەت خادىملىرىنى قويۇپ بەرگەن، ئاخىرقى ھىساپتا ئۆلتۈرمىگەن. لېكىن ئۇ جياڭ جىيېشىگە ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن، مېڭشىتىن بۇرۇن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭغا ئەۋەتكەن ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى چېن تەنجىيۇ، ما ۋېيىن، لىن جىلۇ قا - تارلىق كىشىلەرنى ئۆلتۈرگەن. لىو جالۇن ئېيتقان بېسەن تېغىدا ھەركۈنى كېچىسى ئادەم ئاتقان مىلتىق ئاڭلىنىپ تۇردى دېگەن دېگەن گەپمۇ ئاساسسىز ئەمەس ئىكەن.

ئىلىنىڭ ۋالىسى بىلەن سۇڭ فامىلىلىك سوچاڭنىڭ قانداق بولغانلىقى ئېنىق ئەمەس، بۇ ئىككىيلەن دۇڭبېيلىق ئىدى. شېك شىسەي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىللەردە مەنەسپى ئۆسۈش، بىر ئائىلە كىشىلىرى ئۈچۈن ئېيتقاندا خوشاللىق بولماس -

تىن بەلكى بىر ئازاپ بولغان. چۈنكى مەنسىۋى ئۆسۈپ بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، شېڭ شىسەي ئۇ ئادەمدىن گۇمانلىنىپ، تۇتۇپ تۈرمىگە تاشلىغان. مەنسىۋى ئۆسۈش قولىغا ئېلىپ تۈرمىگە تاشلىنىشىنىڭ بىشارىتى بولۇپ قالغان، شىنجاڭ ھەقىقەتەنمۇ ئاق تىرورلۇق قاپلىغان دۇنيا بولۇپ قالغان، شوپۇر يولداشنىڭ قورققانلىقى ئەجەپلىنەرلىك ئەمەس ئىكەن.

ئۇزۇن ئۆتمەيلا جياڭ جىپىشى شېڭ شىسەيگە: چۇڭچىڭغا كېلىپ دىخانچىلىق - ئورمانچىلىق مەنسىۋىلىكىنىڭ مەنسىۋىلىكى ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇپ ئېلىش ئۈچۈن يولغا چىققان چاغدا، شىنجاڭ - دىن چۇڭچىڭغا كېلىشتە ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچىلەر دۇيىنى بىللە ئېلىپ كېلىشنى تاپمىغان. بۇ مۇھاپىزەتچىلەر دۇيىسى كېيىنكى چاغلاردا چۇڭچىڭنىڭ جەنۇبىدىكى شېڭ شىسەي ئولتۇرغان بىناغا جايلاشتۇرۇلغان.

(ئەسلى «تارىخى مائىرىياللاردىن تاللانما» نىڭ 84 -

سانىغا بېسىلغان)

«تەيەنشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى»

توغرىسىدا

لى فەنچۈن

1943 - يىلى مەركىزىي سىياسى مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغىمىدا شىنجاڭغا بېرىشنى ئارزۇ قىلغان ئىدىم. لېكىن مېنىڭ شىنجاڭغا بېرىشىمغا ھەقىقىي ئىلھام بەرگەنلەر مەن ئۆزۈم ئىلگىرى كۆرۈشۈپ باقمىغان ئاتاقلىق ئۈچ كىشى - فەن چاڭجياڭ، سىتېينىن ۋە سىۋنھەدىن بولدى. مەن فەن چاڭجياڭنىڭ «قورۇلغا سەپەر» ۋە «جۇڭگونىڭ غەربىي شىمال بۇرجىگى» دىگەن ئەسەر - مېنى ئوقۇغان. ئۇنىڭ راۋان ئۇسلۇبى بىلەن مەيۋەتلىك كۆرۈنۈشى مېنىڭ قەلبىمدە كەسپكە بېرىلىش ئوتىنى تۇتاشتۇرۇپ، تېخىمۇ كۆپرەك يېزىشىم، تېخىمۇ يىراقلارغا بېرىش كېرەك دەيدىغان جەسۇرانە ئىرادىنى تىكلەشكە ئىمكان بەردى. سىتېينىننىڭ «غەربىي رايون ساياھەتتىن خاتىرىلەر» دىگەن ئەسىرىنى ۋە سىۋنھەدىننىڭ «ئاسىيانىڭ ئىچكىرى جايلىرىنى ساياھەت قىلىش خاتىرىسى» دىگەن ئەسىرىنىمۇ ئوقۇدۇم. بۇلار - بۇ قەلبىمدە ۋەتەنگە بولغان قىزغىن مۇھەببەتنى ئۇرغۇتۇپ، جۇڭگولۇقلاردا بولۇشقا تېگىشلىك چەتئەللىكلەر بىلەن بىر بەس - مېشىش كېرەك دەيدىغان غەيرەتكە كېلىشىمگە ئىمكان بەردى.

شۇڭا، پۈتۈن شىنجاڭنى كېزىپ، شىنجاڭنى تونۇشتۇرۇدىغان بىر كىتاپ يېزىش مۇددىئايىم چۈڭچىڭنىڭ كىچىك ئارشىڭمىدىكى كەپە ئۆيۈمدە بىخ ئۇرغان ئىدى. مۇشۇنداق قەتئى ئىشەنچنىڭ مەدەت بېرىشى ئارقىسىدا، كېيىنكى چاغلاردا 3 يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ، ئاخىرى بۇ غايەمنى مېڭ بىر مۇشەققەتتە ئەمەلگە ئاشۇردۇم.

1943 - يىلى 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى، جاڭ چيەن، بەن - چاۋنىڭ غەربىي رايونغا ئەلچى بولۇپ چىققىنىغا ئوخشاش ئىپتىد - خار بىلەن، «مېڭ بىر كېچە» دىكىگە ئوخشاش سىرنى قوغلۇشۇپ، «كوئىنلون» ناملىق مەخسۇس ئايرۇپىلان بىلەن چۈڭچىڭدىن ئۈرۈمچىگە كەلدىم. لېكىن مۇستەبىت شېڭ شىسەي ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان شارائىتتا، مېنىڭ يۈرۈش - تۇرۇش ئەركىنلىگىم بولمىدى. 1944 - يىلى 9 - ئايدا شېڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن، 1945 - يىلى 1 - ئايدىن ئېتىۋارەن پۈتۈن شىنجاڭنى كېزىپ چىقىش ساياھىتىمنى باشلىدىم. مېنىڭ ساياھىتىم غەربىي شىنجاڭ، جەنۇبىي شىنجاڭ ۋە شەرقىي شىنجاڭدىن ئىبارەت 3 چوڭ قىسىم - غا بۆلۈندى. پۈتۈن شىنجاڭ دائىرىسىدە، ئىلى، تارباغاتاي، ئالتايدىن ئىبارەت 3 ۋىلايەت ۋە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى تاشقور - غان شۇ چاغدا پەۋقۇلئاددە شارائىتتا تۇرغانلىغى تۈپەيلىدىن بۇ جايلارغا بارالمىغانلىغىمنى ھىساپقا ئالمىغاندا، قالغان 7 ۋى - لايەتنىڭ ھەر بىر ناھىيىسىدە مېنىڭ ئاياق ئىزىم بار. مەن داۋانلار ئېشىپ كوئىنلونغا ئىچكىرىلەپ كىرىپ، يىپەك يولىدىن ئۆتۈپ، تىمىنشاننى توغرىسىغا كېسىپ، 20 مەڭ چاقىرىمىدىن كۆپرەك يول بېسىپ، پوۋست شەكلىدە 500 مەڭ خەتلىك ساياھەت خاتىرىسى يازدىم، ئۇنىڭدا شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىسى، جەمئىيىتى، تەبىئى شارائىتى، ئۆرپ - ئادىتى يېزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ مۇت -

لەق كۆپ قىسمى «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئۇدا ئېلان قىلىندى، ئاز قىسمى نەنجىڭدە چىقىدىغان «جۇڭياڭ رىباۋ» گېزىتىدە ئېلان قىلىندى.

غەربىي شىنجاڭغا سەپەر

1944 - يىلى قىشتا شىنجاڭنىڭ غەربىدە ئىنقىلاپ ئوتى تۇتاشتى، ئىككىنچى يىلى باھار بايرىمىنىڭ ئالدى - كەينىدە يەر - جاھاننى قار - مۇز قاپلىدى، مەن شىنجاڭ گېزىتىنىڭ زىيارەت قىلىش مۇدىرى سالاھىيىتىم بىلەن مەخسۇس غەربتىكى جايلارنى زىيارەت قىلىشقا ماڭدىم، سانجى، قۇتۇبى، ماناس، شىخودىن ئۆتۈپ، ئاشلىق توشۇيدىغان بىر ماشىنىغا چۈشۈپ جىڭغا قاراپ يول ئالدىم، كېچىدە ماشىنا چۆلدە ئاران - ئاران ماڭاتتى، ماشىنىدا مەن بىلەن ئىككى ئۇيغۇر شوپۇرلا بار ئىدى. ماشىنىدا بىر كېچە ئولتۇرۇپ، ئىككى پۈتۈم توڭلاپ، بە - دەنلىرىمنى تىترەك بېسىپ، توڭلاپ ئۆلگىلى تاسلا قالدىم. ئۇ چاغدا ئىلى ۋالى مەھكىمىسى بىلەن 19 - جىتۈن جۈننىڭ باش قوماندانلىق ئىشتاۋى جىڭدا ئىدى. ئىلىنىڭ ۋالىسى زۇشۇپىڭ، 19 - جىتۈن جۈننىڭ باش قوماندانى لى تىيېجۇن، سەنمۇجائى خۇشەن، 45 - دىۋىزىيىنىڭ قوماندانى شې يىفېڭلار بىلەن كۆرۈش - تۈم. شۇ چاغدا، دىنۇس ئېغىزى ئارقىلىق ئىلىدىكىلەرگە قايتۇر - ما ھۇجۇم قىلىش جېڭى ئەمدىلا ئاخىرلىشىپ، ئالدىنقى سەپتىن مەغلۇپ بولغان ئەسكەرلەر جىڭغا چېكىنىۋاتقان، داخىيەن ئەتراپى بىر بىرى بىلەن تۇتۇشۇۋاتقان ھالەتتە تۇرغان ئىكەن. زىيارەت قىلىش ئۈچۈن ئالدىنقى سەپكە بارماقچى بولۇۋىدىم، زۇشۇپىڭ مې -

نىمىڭ بىمخەتەرلىگىمنى كۆزدە تۇتۇپ، بېرىشىمغا زادى قوشۇلمىدى، كېيىن يەنە ئۇنىڭ بىلەن بىرگە چېكىنىپ شىخوغا قايتىپ كەلدىم. ئۇنىڭدىن كېيىن چېكىشۇرغا باردىم ھەم تىمىانشاننىڭ ئىچكىرىسىگە جايلاشقان بىر لاما ئىبادەتخانىسىنى زىيارەت قىلىپ، ئاندىن كېيىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدىم.

بۇ قېتىمقى سەپەر جەريانىدا قىلىنغان ساياھەت خاتىرىسى «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلىندى. ئالدىنقى سەپىمنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدا ئۇزۇنراق ئايرىم بىر خەۋەر يېزىپ، گېزىتخانىنىڭ باشلىغى جىڭ شاۋشەن ئارقىلىق جۇ شاۋلياڭنىڭ تەكشۈرۈپ كۆرۈشىگە سۈندۈم، جۇ شاۋلياڭ بۇ خەۋەرنى بېسىشقا قوشۇلماي، ئۆزىنىڭ كۈيۈغلى جاڭ شۈەنزېنى ئەۋەتىپ، ئۇ ئارقىلىق ئۆزىمنىڭ: ئەگەر مەن قوشۇلسام، باشلىقلار بۆلۈمىنىڭ «داڭگۇباۋ» گېزىتىگە ئەۋەتىپ بېرىشىگە توغرا كېلىدۇ دىگەن گېمىنى يەتكۈزدى. مەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش داۋام قىلىۋاتىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە چېگرىدىكى جايلاردا ئۇرۇش ئۈتى تۇتۇشۇپ كەتتى، «داڭگۇباۋ» گېزىتىدە ئېلان قىلىشىڭمۇ ھاجىتى يوق دەپ قاراپ، ئاخىرىدا تاشلاپ قويدۇم.

غەربىي شىنجاڭغا سەپەر دىگەن خاتىرەم «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلىنغاندا، ئۇنىڭغا تېخى «تىمىانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» دىگەن ئىسىم قويۇلمىغان ئىدى. «تىمىانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» دىگەن ئىسىمنى جەنۇبىي شىنجاڭغا سەپەر قىلىنغاندىن كېيىن قوللىنىشقا باشلىدىم. بۇ ئىسىمنىڭ كېلىشىمىدىكى مەنبە شۇكى، شىخودا بولغان ۋاقتىمدا، زوشۇپىڭ ماڭا بىر مەسرا شېئىر تەقدىم قىلدى، ئۇنىڭدا: «كەزدىم كەڭ تىمىانشان باغرىنى قالمىدى ئۇنىڭ جەنۇب ۋە شىمالى» دىگەن سۆز بار ئىكەن، بۇ سۆز ياخشى

يېزىلغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى كىتابىمىزنىڭ ئىسمى قىلىدۇ.

جەنۇبىي شىنجاڭغا سەپەر

1945 - يىلى قىشتا، چاڭ چۈجۈڭ 3 ۋىلايەت بىلەن تېچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈپ، «ھەربىي ئىنتىزامنى كۆزدىن كۆچۈرۈش ئۆمىگى» تەشكىللىدى، دېڭ ۋېنىي ئۆمەك باشلىغى بولدى، ئۆمەك ئەزالىرى تەركىۋىدە ۋاڭ زېڭشەن، لىيۇيۇنشياڭ، قاسىم، گۇاڭ لۇ..... لار بار ئىدى، مەنمۇ ئۆمەك ئەزالىرىنىڭ بىرى ئىدىم. ئاۋال ماناس، قۇتۇبى، سانجىغا بېرىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن قارا شەھەر، خېجىڭ ۋە كورلىغا باردۇق. كۆزدىن كۆچۈرۈش تۈگىگەندىن كېيىن، ئۇلار ئۈرۈمچىگە قايتتى، مەن تەكلىماكان چۆلىنى ئايلىنىشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ ساياھەتتىكى باشلىدىم.

ئالدى بىلەن خېجىڭغا قايتىدىن زىيارەت قىلىشقا بېرىپ، سەپىرىمنى تىيانشاننىڭ شىمالىدىن باشلاپ، موڭغۇل مەنخەنۋاڭغا قاراشلىق خان ئوردىسىنى ۋە لاما ئىبادەتخانىسىنى زىيارەت قىلىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن كورلا بىلەن لوپنۇرغا باردىم. كۆنچى دەرياسى بويىدىكى ساسلىقلارنى بويلاپ مېڭىپ، مۇز توڭلىغان كۆللەردە سۈپ - سۈزۈك مەۋز ئاستىدىكى سۇ ئىچىدە ۋە ئوت - چۆپلەر ئارىسىدا ئۇزۇپ يۈرگەن بېلىقلارنى كۆردۈم، ئەتىسى قارا شەھەرگە يېتىپ كەلدىم. ئاندىن كېيىن بۈگۈر ئارقىلىق كۇچارغا بېرىپ، سەپىرىمنى تىيانشاننىڭ شىمالىدىن باشلاپ، ئۇ يەردىكى مەڭ ئۆيىنى ۋە نېفىتلىرى يەر ئۈستىگە سېڭىپ چىقىپ تۇرغان نېفىتلىكنى زىيارەت قىلدىم.

ئۇنىڭدىن كېيىن جەنۇپقا قاراپ يول ئېلىپ شىڭخا، شايارغا بېرىپ، بۇ يەر ئارقىلىق تارىم دەرياسى بويىغا باردىم. ئۇگەن دەرياسى ۋادىسىدا غارلار ئىچىدىكى مىڭ ئۆيىنى زىيارەت قىلدىم. ئاندىن كۇچارغا يېنىپ كېلىپ، باي ئارقىلىق ئاقسۇغا باردىم.

بۇ چاغ دەل ئاقسۇنىڭ مۇھاسىرىدىن ئەمدىلا قۇتۇلغان ۋاقتى ئىكەن، شەھەر مۇھاسىرە ئىچىدە قالغانلىق ھەققىدىكى بىرمۇنچە ھىكايىنى، مىللى ئارمىيىنىڭ قانداق قىلىپ ئىلىدىن كېلىپ مۇزداۋاندىن ئېشىپ جەنۇپقا يۈرۈش قىلغانلىغىنى، قانداق قىلىپ ئاقسۇنى مۇھاسىرە قىلغانلىغىنى، شەھەر ئىچىدىكى ئارمىيىنىڭ قانداق تىرىكشىپ كۈرەش قىلغانلىغىنى، مىللى ئارمىيىنىڭ سېپىلغا ياماشقاندا ۋە يەر ئاستى يولى كولىغاندا ئۇلاردىن قانداق مۇداپىئە كۆرگەنلىكىنى، ئاخىرىدا مۇھاسىرىدىن قانداق قىلىپ قۇتۇلغانلىغىنى ئاڭلىدىم. مەن بۇلارنى ئەلۋەتتە «تىيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» دىگەن كىتابىغا يازمايمەن، چۈنكى ئۇ چاغدا مىللى ئارمىيىنىڭ ئۇرۇش قىلىش ئەھۋالى توغرىسىدىكى خەۋەرلەر زادىلا ئېلان قىلىنمايتتى.

ئاقسۇ كۈنىمىشەردە قەدىمقى زاماندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ خاراپ بولغان ۋاڭ ئوردىسىنى زىيارەت قىلدىم، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇچتۇرپان بىلەن ئاچچىغا باردىم، ئاندىن كېيىن تاغ - چوققىلار - دىن ئېشىپ كەلپىنگە كەلدىم، ئاخىرىدا ئاقسۇغا قايتىپ كەلدىم.

يەنە ئاقسۇدىن ئاۋاتقا بېرىپ، تۈگۈمگە مىنىپ قۇملۇققا ئىچكىرىلەپ كىرىپ، رىۋايەتلەردە ئېيتىلىپ كەلگەن قۇمنىڭ ئاستىدا قالغان بىر قەدىمى شەھەرنى ئىزدىدىم، بىپايان قۇملۇق -

تا بىر قانچە كۈن مېڭىپ، قەدىمى شەھەرنىڭ ئىزىنى تاپالمىدىم. كېيىن ئىچىدىغان سۇنىڭ ئۈزۈلۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، يەنە ئاۋاتقا قايتىپ كېلىشكە مەجبۇر بولدۇم.

ئاقسۇدىن ئايرىلىپ، ئۇدۇل قەشقەرگە قاراپ يول ئالدىم. بۇ يەر ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمى مەركىزى، شۇنداقلا جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە ئەڭ چوڭ شەھەر. بۇ يەردە خېلى ئۇزۇن تۇردۇم، قولدا يېزىلغان ۋە باسما زاۋۇتىدا بېسىلغان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە تارىخىغا ئائىت بىرمۇنچە كىتاپ سېتىۋالدىم. بۇنىڭ ئىچىدە قەدىمقى ئۇيغۇر يېزىغىدا يېزىلغان «پەرھات - شىرىن» دېگەن كىتاپمۇ بار، بۇنى ئابباس ماڭا ئاغزاكى تەرجىمە قىلىپ بەردى. بۇنى مەن رەتلەپ، ئىسمىنى «ئىشق شەجەرىسى» دېگەن نام بىلەن، 1947 - يىلى شىنجاڭ گېزىتىدە ئېلان قىلدىم.

قەشقەردە كۈتۈلمىگەن يەردىن سىتېيىننىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان بىر پارچە خېتى قولۇمغا چۈشۈپ قالدى، بۇ خەت سىتېيىننىڭ «قەدىمقى خوتەن» دېگەن كىتابىنىڭ ئىچىگە قىستۇرۇپ قويۇلغان ئىكەن. بۇ خەت قەشقەر تاموژنىسىنىڭ باشلىغى جاڭ خۇڭكۈينىڭ ئەنگىلىيە كونسۇلخانىسىدىن ئارىيەت ئېلىپ ماڭا ئەكىلىپ بەرگەن بۇ كىتابنىڭ ئىچىدىن چىقىپ قالدى. خەتنىڭ مەزمۇنىغا كەلسەك، قەشقەرنىڭ ئەھۋالىنى ئىگەللەش ئۈچۈن، يەنە بىر قېتىم شىنجاڭغا كەلمەكچى بولغان - لىغى يېزىلغان. خەت ئېنگىلىزچە يېزىلغان. سىتېيىن كېيىنكى چاغلاردا جۇڭگوغا قايتا كەلمىدى.

قەشقەردىن ئايرىلىپ غەربكە سەپەر قىلدىم. ئۇلۇغچاتتىن ئۆتۈپ ئادىمىزات ئايىغى كەم دەسسەيدىغان سۇڭلىڭ (پامىر)

غا چىقىشقا باشلىدىم. سۇڭلىڭدا ياۋا پىياز ئوبدان ئۆسۈدىغان. لىنى ئۈچۈن سۇڭلىڭ — «پىيازلىق چوققا» نامى بېرىلگەن. ئۇ پامىر تېغى تەزىمىدا بولۇپ چوققىلار ئىگىزلىكىدىن ئاسمانغا تاقىشىدۇ. يولدا ئادىمىزات كەم ئۇچرايدۇ. تاغ يوللىرىنىڭ كەڭلىكى بەزى چىلا بولۇپ سول تەرىپى تىك يىلار، ئوڭ تەرىپى قاينام بولۇپ. ئاتنى يېتىلەپ پىيادە مېڭەشقا مەجبۇر بولىدۇم. ھەر ۋاقىت تىك ياردىن غۇلاپ كېتىپ كۆكۈم تالقان بولۇشتىن ئەندىشە قىلدىم. چازا ساقلايدىغان فېندۇي — نىڭ ئاددى ھەم ۋەيرانە بولۇپ كەتكەن ئۆيىدە قوندۇم، تالا — دا سوغۇق شىۋىرغاننىڭ ۋە چېلىنىۋاتقان نەينىڭ ئېچىنىشلىق ئاۋازىنى ئاڭلاپ، چېگرىنى قوغداشنىڭ ئازاۋىدىن ۋە چېگرا مۇداپىئەمىزنىڭ ئاجىزلىقىدىن ئاھ ئۇردۇم. ئەتسى ئاتقا مىنىپ جۇڭگو — سوۋېت چېگرىسىغا بېرىپ، تاغنىڭ چوققىسىغا چىقىپ، سوۋېت چېگرىسىدىكى ئاق بۇلۇتلار ئارىسىدا تۇرغان تاغلارنى ۋە كېتىۋاتقان ئاتلىق چارلىغۇچى ئەسكەرلەرنى بىراق — تىن كۆردۈم. بۇ ھەيۋەتلىك مەنزىرىلەر مەندە ئۈنتۈلگۈسىز تەسىر قالدۇردى.

قەشقەردە مەلۇم ۋاقىت دەم ئېلىپ بولۇپ، مارالۋېشىغا، ئاندىن كېيىن پەيزىۋاتقا، ئاتۇشقا، يېڭەسارغا باردىم، ئۇنىڭ — دىن كېيىن قەشقەرگە قايتىپ كەلدىم.

سايھەتكە كېرەكلىك خىراجەت ئۆزەمنىڭ ئازغىنا مائاشى — دىن ئىبارەت بولدى. بىراق، يول بويى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت — لەرنىڭ مېھمانخانىسىدا قونغانلىغىم ئۈچۈن، ياتاق — تاماق پۇلى تۆلىمىدىم. سايھەتكە چىققاندا، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت يول باشلى — غۇچى قوشۇپ بەردى ۋە ئات بەردى. قەشقەردە تۇرغان ۋاق —

تىمدا شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىنىڭ قەشقەر شۆبە ئىدارىسىدا يېتىپ - قوپقانلىغىم ئۈچۈن، ماناشىم پوچتا ئارقىلىق پىرۋۇت قىلىنىپ يېتىپ كېلەلمىسە، گېزىتخانىدىن قەرز ئېلىپ تۇردۇم. بىر مەزگىللىك ساياھەتتىم تۈگىگەندىن كېيىن، بىر نەچچە كۈن دەم ئېلىپ، يول بويى كۆرگەن، ئاڭلىغانلىرىمدىن كۈنىگە 5 - 6 مىڭ خەتلىك خاتىرە يېزىپ، پوچتا ئارقىلىق زاكاز قىلىپ ئۈرۈمچىگە - شىنجاڭ گېزىتىگە ئەۋەتىپ تۇردۇم.

مېنىڭ ساياھەتتىمنى يەرلىك ھۆكۈمەت، شۇ جايلاردا تۇرۇشلۇق ئارمىيە ۋە ئامما قوللىدى، ياتاق، قاتناش جەھەتتە نۇرغۇن ئوڭايلىق تۇغدۇرۇپ بەردى. چارۋىچىلىق رايونلىرىدا قىرغىز چارۋىچىلىرىنىڭ كىگىز ئۆيلىرىدە ياتتىم، يېزىلاردا بولسا دىخانىلارنىڭ ئۆيلىرىدە ياتتىم. دالادا ۋە چۆللەردە بولسا ئوچۇقچىلىقتا ياتتىم. غەربىي شىمال مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ مۇدىرى جاڭ جۇڭ ئىكەندى ماڭا ئىنتايىن غەمخورلۇق قىلدى. ئۇ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ناھىيىلەرگە ئومۇمى بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، مەن بارغانلىكى جايدا ماڭا ھەمكارلىشىشنى، مەدەت بېرىشنى تاپىلاپتۇ. مەن چەرچەنگە بارغاندىن كېيىن، بۇنى چەرچەننىڭ ھاكىمى ماڭا دەپ بەردى.

قەشقەردىن چىقىپ، يوپۇرغا، يەكەن، پوسكام، قاغىلىققا باردىم. ئەسلىدە تاشقورغانغا بارماقچى ئىدىم، ئۇ يەردە ئۇرۇش بولۇۋاتقانلىغى ئۈچۈن بارالمىدىم، شۇڭا، پۈتۈن جەنۇبىي شىنجاڭنى ساياھەت قىلىش سەپىرىمدە، شۇنىسى پەقەت تاشقورغان توغرىسىدىكى خاتىرە كەم بولۇپ قالدى.

قاغىلىقتىن چىقىپ، گۇما، قارقاش، خوتەنگە باردىم.

ئاندىن كېيىن كوئىنلۇن تاغلىرىنىڭ ئىچىگە ئىچكىرىلەپ كىرىپ، ئۇ يەردىكى بىر ئالتۇن كېنىنى زىيارەت قىلدىم. خوتەندىن قايتىپ كېلىشتە ئىككى يول بولۇپ، بىرى خوتەن دەرياسىنى بويلاپ ئاقسۇغا بارىدىغان يول؛ يەنە بىرى چەرچەن، چارقە-لىق ئارقىلىق قارا شەھەرگە بارىدىغان يول. بۇ ئىككى يول ئوخشاشلا جاپالىق بولسىمۇ، كېيىنكىسى تېخىمۇ جاپالىق ئىدى. لېكىن قەدىمقى يىپەك يولىنىڭ قالدۇق ئىزىنى تېپىش ئۈچۈن، كېيىنكى يولنى تاللاش قارارىغا كەلدىم.

كىرىدىن چەرچەنگە كەلدىم، ئاندىن چەرچەندىن چارقە-لىققا كەلدىم، بۇ جەرياندا 10 نەچچە كۈن يول ماڭدىم، ھەممە يەر قۇملۇق بولۇپ، ئادىمىزات كۆرۈنمەيتتى، يولغا چىقىشتىن بۇرۇن، بىر نەچچە كۈن يەتكىدەك ئۇزۇق-تۇلۇك تەييارلىدىم. بۇ ۋاقىت يازنىڭ تومۇز ئىسسىق كۈنلىرى بولۇپ، كۈندۈزى قۇملۇقتا چىققان ئىسسىق شامالنىڭ دەستىدىن بېشىم گاڭگىراپ، كالىپۇكلىرىم قۇرۇپ يېرىلىپ كەتتى، بۇنداق ئەھۋالدا كېچىسى يول مېڭىشقا توغرا كەلدى. لېكىن كېچىسى يول ماڭغاندا ئا-دەم ئاسانلا يولدىن ئېزىپ كېتىدىغانلىغى ئۈچۈن، ئاتتىن چۈ-شۈپ قۇم دۆۋىلىرىنىڭ تۈۋىدىكى ئېشەك تىزەكلىرىنى قول بى-لەن سېپاشتۇرۇپ يولنى پەرقلەندۈرۈشكە مەجبۇر بولدۇم. بىر كۈنى يولنى ئاۋۇتۇش ئۈچۈن، كۈندۈزى قۇملۇقتا ماڭدىم. ئىسسىقنىڭ تەپتىدىن بېشىم قېيىپ، كۆزلىرىم قاراڭغۇلىشىپ كەتتى. سايم-داش ئۈچۈن بىر تۈپ توغراقنىڭ تۈۋىگە ئۆزەمنى تاشلىدىم، ھۇشۇمدىن كېتىپ ئۇخلاپ قاپتىمەن، چۈشۈمدە تاۋۇز، كۇۋاس، مارجىنى كۆردۈم. يەنە بىر كۈنى ئىچىدىغان سۈيىمىز تۈگەپ كەتتى، يېرىم كۈن مېڭىپ، بىرەر بۇلاقمۇ ئۇچرىتالمىدىم. ئۇس-

ساپ كەتكىنىمدىن پۇت - قولۇم ماغدۇرسىزلىنىپ، پۈتۈن بەدە -
نىم بوشۇشۇپ، كۆزلىرىم قاراڭغۇلىشىپ، ئاتتىن يىقىلىپ چۈ -
شۈپ يەردە يېتىپ قالدىم. جېنىم تۇمشۇغۇمغا كېلىپ قالدى.
بەختىمگە يارىشا يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر نەچچە ئۇيغۇر
خۇرجۇنىدىن سۇ قاپىغىنى چىقىرىپ ئۇسسۇزلىغىنىنى قاندۇردى،
شۇنىڭ بىلەن مەڭ تەسلىكتە بىر كىچىك ئۆستەڭگە يېتىپ
بېرىۋالدىم. ئۇ يەردە بىر بۇلاق، بىر نەچچە ئېغىز كونا ئۆي
بولۇپ، بىر ئۇيغۇر بوۋاي جاھاندارچىلىق قىلىپ يۈرۈپتۇ، ئۇ
ماڭا بىر چۆچەكتە سۇ ئەكىلىپ بەردى. يەردە يېتىپ تۇرۇپ
تىنماستىن ئىككى چۆچەك سۇنى ئىچىۋەتتىم، ئارقىدىنلا ئىسسىتمام
ئۆرلەپ، چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمدۈم.

يەنە بىر كۈنى قۇملۇقتا قارا بوراننىڭ ئىچىدە قالدىم،
دەسلەپتە يىراقتىن ئۇپۇق سىزىغىدىن قارا تۈتەكنىڭ كۆتۈرۈل -
گەنلىكىنى كۆردۈم. ئارقىدىنلا دېڭىز شاۋقۇنىدەك بوران چە -
قىپ، يەر - جاھاننى توپا - چاڭ قاپلاپ كەتتى، بېشىمنى جۇۋا
بىلەن پۈركەپ بىر ھارۋا چاقىنىڭ تۈۋىدە تۈگۈلۈپ ياتتىم،
بۇ قارا بوران يېرىم كېچىگىچە چىقتى، بوران توختىغاندىن
كېيىن قۇمنىڭ تېگىدىن ئۆمىلەپ چىقتىم، چىشلىرىمنىڭ ئارد -
لىغىغىمۇ قۇم كىرىپ كېتىپتۇ.

بىر كۈنى قۇملۇقتا كېتىۋېتىپ، ياۋا ئاتتەك بىر ھايۋان -
نى يىراقتىن كۆرۈپ قالدىم، لېكىن يېقىن بېرىپ قارىسام، بىر
تۈگە قۇش ئىكەن، بۇ قۇش بىزنى كۆرۈپ قانات قېقىپ بې -
شىمىزنىڭ ئۈستىدىن ئۇچۇپ كەتتى، قارىماققا ئاق قاناتلىق
كىچىك ئايرۇپىلانغا ئوخشاپ قالاتتى.

بىر نەچچە كۈن چارقىلىقتا دەم ئېلىپ، ئاندىن كېيىن

كۆنچى دەرياسىنى بويلاپ شىمال تەرەپكە ماڭدىم، يولدا بىر غەلىتە ئادەمنى ئۇچراتتىم، ئۇ، بىر نەچچە چى ئۇزۇنلۇقتا سا- غۇش چاچ قويۇۋالغان (ئۇيغۇرلار چېچىنى ئۇزۇن قويىۋەتمەيدۇ). پۈتەنچا چورۇق كىمىۋالغان، تازا ئوي-كۆز، ئىگىز قاكشالمق بولۇپ، 50 ياشلاردا كۆرۈنەتتى، قىلغان سۆزمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ سۆزىگە ئوخشىمايدۇ، سېتىمىنىڭ خاتىرىسىدە بۇ يەردە بىر خىل «لوپ ئادىمى» دەپ ئاتالغان ئادەملەر ياشايدۇ دەپ يېزىلغان. يەرلىك ئاھالىلارنىڭ دېيىشىچە، كۆنچى دەرياسىنىڭ بويىدىكى قۇمۇچلۇقتا بىر خىل ئادەم بولۇپ، ئۇلار يۇمران قۇمۇچى ۋە بېلىقنى ئوزۇقلۇق قىلىدىكەن، قوي ئېرىسىنى ۋە يۇڭلۇق توقۇلمىلارنى يېپىنچە قىلىدىكەن، دۇنيادىن ئاساسەن خەۋەرسىز ئىكەن. مەن كۆرگەن بۇ ئادەم ھىلىقى «لوپ ئادىمى» مۇ ئەمەسمۇ، ئۆزەممۇ ئۇقمايمەن.

چارقىلىقتىن لوپنۇرغا كېلىپ، «باش ئەگىم» ئارقىلىق قارا شەھەرگە قايتىپ كەلدىم.

بۇ چاغدا، «تىيانشاننىڭ جەنۇبى-شىمالى» ئارقا-ئارقىدىن «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلىندى. چۆللەرنى كېزىپ يۈرگەنلىگىم ئۈچۈن، ساياھەت خاتىرىمىنىڭ قانداق ئىكەنلىكى كاسلار قوزغىغانلىغى توغرىسىدا خەۋەرسىز ئىدىم. قارا شەھەرگە كەلگەندىن كېيىن، بۇ خاتىرىلىرىمنىڭ كىتاپخانلارنىڭ كەڭ قىزىقىشىنى قوزغىغانلىغىنى، بۇنىڭ بەزىلىرىنىڭ ئىچكىرى ئۆل-كىلىرىدىكى بەزى گېزىتلەرگە بېسىلغانلىغىنى ئاڭلىدىم. سەپەر جەريانىدا ھەددىدىن زىيادە چارچاپ كەتكەنلىگىمدىن، قارا شەھەردە بىر مەزگىل دەم ئېلىپ، بۇ بىر باسقۇچلۇق ساياھەت خاتىرىمىنى يېزىپ بولۇپ، يېڭى سەپەرىمنى يەنە باشلىدىم.

ئەسلىدە ماشىنا بىلەن قارا شەھەردىن ئۈرۈمچىگە كەپ،
تىپ قالسام بولاتتى، لېكىن مەن يېقىن يولنى تاشلاپ، يەنە
راق يولدىن مېڭىشنى ئارزۇ قىلىپ، تىيانشاننى توغرىسىغا كەپ،
سىپ ئۆتۈشتەك ئۇلۇغ سەپىرىمنى باشلىدىم. ئاتقا مىنىپ خوتەن
شۆتىن تىيانشانغا ئىچكىرىلەپ كىردىم، ياز كۈنلىرى تاغدا
قېلىن قار ياغدىغانلىغىغا قارىماي، تاغ چوققىلىرىغا ياماشتىم،
جىلغىلار ئىچىدە ماڭدىم، بەزىدە كېچىسى سۇ ئېقىۋاتقان ساي-
نىڭ بويىدا ياتاتتىم، تاغدىكى بۆرىلەرنىڭ ھۇۋلىغان ئاۋازى
قۇلۇغۇمغا ئاڭلىنىپ تۇردى، ئەتىسى يول ئۈستىدە چىل بەرد-
لىر تالمۇەتكەن ئىشەك ۋە قويلارنىڭ قانغا مىلىنىپ ياتقانلىغىنى
كۆردۈم.

مەن 5 كۈندە تىيانشاننى بېسىپ ئۆتۈپ، ئاخىرى ئۈرۈم-
چىگە يېتىپ كەلدىم. بۇ چاغدا كۈزنىڭ سوغۇقى باشلانغان ئىدى.
قايتىپ كېلىپ ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا، جاڭ جۇجۇڭ ئە-
پەندى مېنى قوبۇل قىلىپ، جەنۇبىي شىنجاڭغا قىلغان سەپ-
رىم ھەققىدە سورىدى. پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيەنىڭ مۇھىم
ئەرباپلىرى يىغىلغان بىر قېتىملىق مەجلىستە، جەنۇبىي شىن-
جاڭغا قىلغان سەپىرىمدىن دوكلات بەردىم.

شۇ يىلى قەشتا، شىنجاڭ گېزىتخانىسى ئەۋەتكەن پەۋ-
قۇلئاددە خادىم سالاھىيىتىم بىلەن، گومىنداڭنىڭ مەملىكەتلىك
قۇرۇلتىيىغا شىنجاڭدىن قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر بىلەن بىرگە
نەنجىڭگە باردىم، مەركىزىي داشۆ جۇغراپىيە پاكولتېتىنىڭ مۇ-
دىرى ساشۇبىلەن مېنى مەركىزىي داشۆدە بىر قېتىم نۆۋتۈق
سۆزلەشكە تەكلىپ قىلدى، چۈشتىن بۇرۇن يېرىم كۈن سۆزلە-
دىم، ئاڭلىمغۇچىلار زېھنىنى قويۇپ ئاڭلىدى، چۈنكى سۆزۈمدىكى

كۆپ قىسىم مەزمۇنلارنى جۇغراپىيە كىتابىدىن تاپقىلى بولمايتتى.

بۇ چاغدا، شىنجاڭ گېزىتخانىسىنىڭ باشلىقى خۇاڭ جىڭ-شىيا شاڭخەيدە «ئالەم» ناملىق رەسىملىك ژورنال چىقاردى. بىر پارچە ماقالە يېزىپ بېرىشىمنى تەلەپ قىلدى، ئۇنىڭ تەلۈكىگە بىنائەن «تەكلىماكان چۆلىنى ئايلىنىپ چىقىش» دېگەن ماقالىنى يېزىپ بەردىم، ئۇ «ئاخىرقى سۆز» دەپ مېنى زا-مانىمىزنىڭ «شۇەنچۇاڭى» دەپ ئاتىدى.

شەرقىي شىنجاڭغا سەپەر

1947 - يىلى يازدا، مەن مەلۇم سەۋەپلەر بىلەن شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىدىن چىقىپ كەتتىم، بۇ، مەن ئۈچۈن يامان ئىش ئەمەس. بوش ۋاقتىمدىن پايدىلىنىپ «تىيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» نىڭ ئاخىرقى بىر قىسمى توغرىسىدىكى ساياھەتتىمىنى تۈگىتەلەيمەن. بۇ چاغدا بەيتىك ۋەقەسى يۈز بەرگەن ئىدى، مەن ئۈرۈمچىدىن يولغا چىقىپ، فۇكاڭ، جىمىسار ئارقىلىق گۈ-چىڭغا باردىم، ئۇنىڭدىن كېيىن جاڭجۇن سېيىدىن ئۆتۈپ بەي-تىككە باردىم. مەن گۇچىڭدىن يولغا چىقىدىغان چاغدا، گۇچىڭ-دا تۇرۇشلۇق بىرىكادىنىڭ باشلىقى خەن يۇۋېن بەيتىكىنى ساق-لاۋاتقان ئاتلىق ئەسكەرلەر 1 - دىۋىزىيىسى 2 - پولكىنىڭ كۈ-ماندىرى خەن فەنگە مېنى «ئاللاھىدە كۈتۈۋېلىش» توغرىسىدا تېلېگرام ئارقىلىق بۇيرۇق چۈشۈردى. بەيتىكتە پولك كوماندى-رى خەن فەنگە بەيتىكتىكى ۋەقەدە بولغان پۈتۈن ئۇرۇشنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدىكى تونۇشتۇرۇشنى ئاڭلىدىم، ئالدىنقى سەپ-

تىكى ئىستىھكاملارغا بېرىپ، موڭغۇلىيە ئارمىيىسىنىڭ ماشىنا ئەترەت-
لىرىنى ۋە جىلغىلىرىنى دۇربۇن بىلەن كۆردۈم، ئوسمان
ۋە ئۇنىڭ خوتۇنىنى زىيارەت قىلدىم.

ئارقىدىنلا گۇچىڭغا يېنىپ كېلىپ، يەتتە قۇدۇق ئارقىلىق
قۇمۇلغا باردىم، ئاندىن تىيانشاندىن ئۆتۈپ بارىكۆلگە بېرىپ،
بارىكۆل كۆلىنى ۋە شۇ يەردىكى خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى
مەشھۇر خاتىرە تاشنى زىيارەت قىلدىم. ئۇنىڭدىن كېيىن باردىم-
كۆلدىن چىقىپ ئاراتۇرۇككە بېرىپ، شىمال تەرەپتىن نوم
كۆلىگە كېلىپ، پايانسىز سايدا تۇرۇپ، جۇڭگو - موڭغۇلىيە چېگ-
رىسىنى يىراقتىن كۆردۈم.

ئاراتۇرۇكتىن قۇمۇلغا قايتىپ كېلىپ، ئاندىن كېيىن پە-
چان ئارقىلىق تۇرپانغا كەلدىم، ئەينى يىللاردا سىتېيىن بە-
لىن بىرگە قەدىمقى جايلارنى تەكشۈرگەن بىر ئۇيغۇر بوۋاي-
نىڭ كۆرسىتىپ بەرگىنى بويىچە، ئاستانىدىكى تاڭ سۇلالىسى
دەۋرىدە بىنا بولغان ئىددىقۇت شەھرىدىكى بىر قانچە قەدىمقى
قەۋرىنى قازدىم، موميا قىلىنغان جەسەتنى شۇ يېتى قەۋرىنىڭ
ئىچىدە قالدۇرۇپ باشقا قەۋرىلەردىكى كۆمۈلگەن نەرسىلەرنى،
مەسىلەن، گۈللۈك يىپەك، ساپال سايمان، قەۋرە خاتىرىسى قا-
تارلىقلارنى پۈتۈنلەي ساندۇققا قاچىلاپ ئۈرۈمچىگە ياندۇرۇپ
كەلدىم.

بۇ چاغدا مەن شىنجاڭ گېزىتخانىسىدىن چىقىپ كەتكەن-
لىكىم ئۈچۈن، شەرقىي شىنجاڭنى ساياھەت قىلىش خاتىرىسىنى
«شىنجاڭ گېزىتى» دە داۋاملىق ئېلان قىلىش ئىمكانىيىتى بول-
ماي نەنجىڭدىكى «جۇڭياڭ رىباۋ» گېزىتىگە ئەۋەتتىم، خاتىرە-
نىڭ ھەجىمى چىقراق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ بىر قىسمىلا

ئېلان قىلىندى. «ئىدىقۇت شەھرىدىكى قەدىمقى قەۋرلەرنى قە-
زىش جەريانى» دىگەن ماقالام جاڭ زىڭى تەھرىرلىگىدىكى
«ھازىرقى زامان» ژورنىلىدا ئېلان قىلىندى ھەمدە «شىنجاڭ
گېزىتى» گە كۆچۈرۈپ بېسىلدى.

مېنىڭ «تىيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» ئۈستىدە قىلغان
ئۇلۇغۋار ساياھىتىم شۇ تەرىقىدە تامامەن ئاخىرلاشتى.

نەشر قىلىش ۋە قەپ قىلىش

«تىيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» يېقىنقى زاماندا شىنجاڭ-
نىڭ ئەھۋالى بىر قەدەر ئەتراپلىق تونۇشتۇرۇلغان ساياھەت
خاتىرىسى، شۇنداقلا پوۋىست بولۇپ، كەڭ كىتاپخانىلارنىڭ قە-
زىقىشىنى قوزغىغان ئىدى. «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ ماتىرىيال
بۆلۈمىدە ساقلانغان گېزىتلەرنىڭ كېسىلمىگىنى قالمىدى. ھەر
ساھەدىكىلەر بىر كىتاپچە قىلىپ نەشر قىلىنىشىنى ئۈمىت
قىلدى، مەن بىر يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ رەتلەپ چىقتىم.
لاڭ شىۋېيى ماڭا ياردەملىشىپ بىر قىسىمنى كۆچۈرۈپ بەر-
دى. شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەشۋىقات ھەيئىتىنىڭ مۇ-
دىرى ليۇ مىڭچۈننىڭ قىزغىن ياردەم قىلىشى ئارقىسىدا، ھۆ-
كۈمەت ماڭا 10 مىليون يۈەن كىتاپ باسقۇچىنى خىراجىتى
قەرز بېرىپ تۇردى. 1948 - يىلى 5 - ئايدا، «تىيانشاننىڭ
جەنۇبى - شىمالى» نىڭ پۈتۈن مۇندەرىجىسىنى «شىنجاڭ گېزى-
تى» دە ئېلان قىلدىم ھەمدە شۇ يىلى يازدا ئۇنى نەنجىڭدى-
كى «جۇڭياڭ رىباۋ» گېزىتىنىڭ تىزىشىغا بەردىم. پۇلىنى تۆ-
لىدىم، توختامنى تۈزدۈم، ماقالىنى پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىپ

بەردىم. ماقالا تىزىلىپ بولدى، لېكىن خۇەيخەي ئۇرۇشى ئا-
خىرلىشىپ، گومىنداڭ بىلەن گۇڭچەنداڭنىڭ تېجىلىق سۆھبىتى
باشلاندى، «جۇڭياڭ رىباۋ» گېزىتخانىسى ئالدىراپ - تەنەپ
تەي-ئەنگە ك-ۆچۈرۈپ كېتىلدى، بۇ ئىشنى بېجىرىدىغان
ئادەملەر يۆتكىلىپ كەتكەنلىكىدىن، ئارگىنال يۈتۈپ كەتتى.
1980 - يىلى شىنجاڭنى قايتا زىيارەت قىلدىم، ئارىلىقتا
30 نەچچە يىل ئۆتكەن بولسىمۇ، لېكىن بىر مۇنچە يى-ولداشلار
بۇ ئەسەرگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈپ، ئەسەرنىڭ نەشر قىلىن-
مىغانلىقىدىن ئەپسۇسلاندى. مەن بېيجىڭ كۈتۈپخانىسىغا خەت
يېزىپ، ئۇلاردا «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ بار - يوقلىقىنى سورى-
ۋىدىم، يولداش ۋاڭ مىتاك بېيجىڭ كۈتۈپخانىسىدا 1946 - يىل-
دىكى «شىنجاڭ گېزىتى» بار دەپ جاۋاب بەردى ھەمدە «تىيانشان-
شاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» نىڭ بىر قىسىم مۇندەرىجىسىنى
يېزىپ ئەۋەتتى. ھەممىسى تولۇق تېپىلمىسىمۇ كۆپ قىسمى تېپىلدى.
شىنجاڭ مېنىڭ ئىككىنچى يۇرتۇم، ئۇ يەردە ئالتۇندەك
ياشلىق باھارىمنى ئۆتكۈزدۈم، مەندە نۇرغۇن ئۇنتۇلغۇسىز خا-
تىرە قالدۇردى. جۇڭگو تارىخىدا، مەن يەككە - يىگانە ھالدا
شىنجاڭنى كېزىپ چىققان تۇنجى ئاخبارات مۇخبىرى. ھازىر
ئەسلىدىغان بولسام، ئىش قىلىپ شۇ يىللاردا ئۆمرۈمنى بە-
كار ئۆتكۈزمەپتىمەن. ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا، تىيانشانغا يىراقتىن
خەزەر سالسام، كۆڭلۈم ئارام تاپىدۇ.

1982 - يىلى 12 - ئاينىڭ 10 - كۈنى

ياڭزىجاڭ دەرياسى بويىدا.

بوۋام لى گېنيۇەننىڭ 1938 - يىلى شىنجاڭغا كېلىشتىكى جەريانى توغرىسىدا

لى چىڭجىڭ

بوۋام لى گېنيۇەن 1904 - يىلى ياپونىيىگە بېرىپ، ئىلى-
گىرى - كېيىن بولۇپ ياپونىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيە مەكتىۋى ۋە
ئوفىتسېرلار مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن، شۇ جەرياندا بوۋام سۈن-
جۇڭشەن، خۇاڭ شىن ئەپەندىلەر بىلەن بىرلىكتە ئىنقىلاۋىي
پائالىيەت ئېلىپ بارغان، شۇنداقلا تۇڭمېڭخۇينى قۇرغان 37
كىشىنىڭ بىرسى، 1909 - يىلى بوۋام ياپونىيىدىن ۋەتەنگە قايتىپ
يۈننەن ئۆلكىلىك ھەربى مەكتەپىنىڭ مۇپەتتىشى، باشلىغى
بولغان. بۇ جەرياندا ئىنقىلاۋىي تەشۋىقات ۋە ئىنقىلاپچى
خادىملارنى تەربىيەلەش ئىشلىرى بىلەن ئاكتىپ شۇغۇللانغان.
ۋۇچاڭ قوزغىلىڭى پارتلىغاندا، سەي ئې ئەپەندىنىڭ چاقىرىغىغا
ئاۋاز قوشۇپ، ھەربى مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىرىنى
تايانچ قىلىپ كۈنىمىڭدە قوزغىلاڭ كۆتەرگەن، سەي ئې قوزغىلاڭ-
چىلار قوشۇنىنىڭ باش قوماندانى، بوۋام مۇئاۋىن باش قوماندان-
دانى بولغان، يۈننەندە داليەن ھەربى ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندا،
بوۋام مۇشۇ ھەربى ھۆكۈمەتنىڭ باش قوماندانى، قوشۇمچە كېڭەش

باشلىغى بولغان. 1913 - يىلى بوۋام قاتناشقان - «2 - قېتىملىق ئىنقىلاپ» مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، يۈەن شىكەي بوۋامنى تۇ- تۇشقا بۇيرۇق چۈشۈرىدۇ. بوۋام شۇ سەۋەبتىن ياپونىيىگە چىقىپ كەتكەن. ياپونىيىدە زاۋداۋتەن ئۇنۋېرسىتېتىگە كىرىپ سىياسىي- ئىقتىساد كەسپىدە ئوقۇغان، خۇاڭ شىن، چېن دۇشيۇلار بىلەن بىرلىكتە ياۋرۇپا ئىشلىرىنى تەتقىق قىلىش جەمئىيىتىنى قۇرغان. كېيىن بوۋام قايتا ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ يۈەن شىكەيگە قارشى ۋەتەننى قوغداش ھەربى يۈرۈشىگە قاتنىشىدۇ ۋە ھەربى ئىشلار مەھكىمەسىنىڭ شىمالغا يۈرۈش قىلىش بىرلەشمە ئارمىيە شىتابىدا سەنمۇ بولىدۇ. كېيىنچە يەنە گۇاڭدۇڭغا بېرىپ قانۇننى ھىمايە قىلىش ھەرىكىتىگە قاتنىشىپ، گۇاڭدۇڭ - يۈننەن ئارمىيەسىنىڭ باش قوماندانى بولۇپ تەيىنلىنىدۇ. بۇ جەرياندا ئۇ يەنە شاۋگۇەن ھەربى مەكتىپىنى تەسىس قىلىدۇ. 1922 - يىلى - دىن 1932 - يىلىغىچە شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتىنىڭ يېزا ئىگىلىك ۋە سودا مىنىستىرى، مۇۋەققەت زۇڭلى بولىدۇ، كېيىن ساۋكۇننىڭ سايلامدا پارە بېرىپ سايلانغانلىغىغا نىسبەتەن بىلىدۈرۈپ شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتىدىن چېكىنىپ چىقىپ كېتىدۇ. «18 - سىنتەبىر» ۋەقەسىدىن كېيىن، بوۋام ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇشتا چىڭ تۇرۇپ، مۇرەسسە قىلىش، تەسلىم بولۇشقا قارشى تۇرىدۇ، 1937 - يىلى 1 - ئايدا خەنكۇدا دۇڭ بىۋۇننىڭ تەكلىۋى بىلەن «شىنخۇا رىباۋ» گېزىتىگە «نومۇ- سىمىزنى يۈيۈپ كۈرەش قىلىشقا دىغىبەتلەندۈرەيلى» دىگەن بېغىشلىمىنى يازىدۇ. پۈتۈن مەملىكەتنى زىل - زىلىگە كەلتۈرگەن «7 زات» ۋەقەسى يۈز بەرگەندە، بوۋام ئۇلارنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن كۆپ كۈچ چىقارغان. شېن جۇنرو ئىپادىسى تۈرىدىن

ئازات قىلىش ئۈچۈن سۇجۇدىكى ئاتاقلىق زات جياڭ يىلۈنى كېيىللىك قىلىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىدۇ. ئۆزى جاڭ نەيجىگە كېيىللىك قىلىدۇ. زۇتاۋفېن، شى لياڭ قاتارلىق 5 كىشىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن جاڭ يىمپىڭ، پەن جىڭباۋلارنى كېيىل بو-لۇپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىدۇ.

باش قوماندان جۇدې بوۋام يۈننەندە ھەربى مەكتەپ باشقۇرۇۋاتقان چاغدا ئوقۇغان. 1922 - يىلى باش قوماندان جۇدې گېرمانىيىگە ئوقۇشقا بېرىش ئۈچۈن پاشپورت ئالماقچى بولغاندا، بوۋام ياردەم قىلغان. جۇدې گېرمانىيىدە جۇڭگو كوم-مۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ كىرىدۇ ۋە شۇندىن ئېتىۋارەن ئۇلۇغ كوممۇنىزم جەڭچىسى بولۇپ يېتىشىدۇ.

بوۋام ھايات چېغىدا چىڭ سۇلالىسىنى يەقىتىش، يۈەن شىكەيگە قارشى جازا يۈرۈشى قىلىش، قانۇننى قوغداش، ياپون-غا قارشى تۇرۇش قاتارلىق ئىسقىلاۋىي ھەركەتلەرگە قاتناشقان. سۇن جۇڭشەن، خۇاڭ شىن، جاڭ تەييەن، سەي ئې، فىڭ يۈشياڭ، شىۋىڭ كېۋۇ، چىڭ چيەن قاتارلىقلار بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولغان. ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا جياڭ جىيېشىنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلى-غىغا نىسارازى بولۇپ، ھۆكۈمەت ئىشىغا ئارىلاشماي سۇجۇغا كېلىپ تەركى دۇنيا بولۇپ ياشىغان. ئازاتلىقتىن كېيىن بوۋام مەملىكەتلىك سىياسى كېڭەشنىڭ ئەزاسى، تارىخى ماتىرىياللار تەتقىقات ھەيئىتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 1965 - يىلى كېسەل سەۋىيىدىن بېيجىڭدا ۋاپات بولدى. شېڭ شىسەي - بوۋام قۇرغان ھەربى مەكتەپتە ئوقۇغان ئوقۇغۇچى ئىدى. شېڭ شىسەي شىنجاڭغا دۇبەن بولغاندىن كې-يىن، 1937 - يىلى بوۋامغا تېلېگرامما ئېۋەتىپ ئۇنىڭ شىنجاڭغا

كېلىشىمنى قارشى ئالدىغانلىغىنى بىلدۈرگەن. شۇ چاغلاردا شېڭ شىسەي شىنجاڭدا «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەر ھوقۇقتا باراۋەر بولۇش، خىيائەتچىلىككە قارشى تۇرۇش، تېجىلىقنى قوغداش، شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىش» تىن ئىبارەت 6 بۈيۈك سىياسەتنى يۈرگۈزگەن ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى دۆلىتىمىزنىڭ ياپونغا قارشى ئۇرۇشىغا ياردەم قىلغان ماددى ئەشياسى شىنجاڭ ئارقىلىق ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە توشۇلاتتى. شۇنداق بىر پەيتتە جياڭ جىپېشى بوۋام بىلەن شېڭ شىسەي ئوتتۇرىسىدىكى ئۇستازلىق ۋە ئوقۇغۇچىلىق مۇناسىۋەتتىن پايدىلىنىشنى نەزەردە تۇتۇپ، بوۋامنى ھەربى ئىشلار كومىتېتىنىڭ مەسلىھەتچىسى دىگەن نام بىلەن، شىنجاڭغا بېرىپ، شېڭ شىسەي بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى قويۇقلاشتۇرۇش خىزمىتىنى ئىشلەشكە ئېۋەتتى. بۇ ھەقتە بوۋام يولداش دۇڭ-بىۋۇ ئارقىلىق باش قوماندان جۇدېگە تېلېگرامما ئېۋەتىپ مەسلىھەت سورىغان. جۇدې بوۋامغا ھەربى ئىشلار كومىتېتىنىڭ مەسلىھەتچىسى دىگەن ئەمەلنى قوبۇل قىلىشقا بولىدىغانلىغىنى ئېيتىپ جاۋاب تېلېگرامما ئېۋەتكەن.

بوۋام نەنجىڭدىن سەپەرگە چىقىش ئالدىدا، سۈن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ قەۋرىسىنى زىيارەت قىلىدۇ، يول ئۈستىدە چاڭشادا توختاپ يولۇشەن تاغ ئېتىكىگە قويۇلغان خۇاڭ شىن، سەي ئې ئەپەندىلەرنىڭ قەۋرىسىنى زىيارەت قىلىدۇ.

1938 - يىلى 2 - ئاينىڭ 15 - كۈنى بوۋام ئايرۇپىلان بىلەن ئۈرۈمچىگە كېلىدۇ. ئايرۇدۇرۇمدا شېڭ شىسەي باشچىلىقىدىكى شىنجاڭ ھەربى - مەمۇرى ئەمەلدارلىرى ۋە ھەر ساھە زاتلارنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا سازاۋەر بولىدۇ. شېڭ شىسەي

سەي بوۋامنى دۇڭخۇايۈەنگە ئورۇنلاشتۇرۇپ ئالاھىدە كۈتكەن. بوۋام سوۋېت ئىتتىپاقى دۆلىتىمىزنىڭ ياپونغا قارشى كۈرىشى ئۈچۈن ياردەم قىلغان ماددى ئەشيانى شىنجاڭدىن ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە توشۇش ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان سودا قاتار-لىق مەسىلىلەر ئۈستىدە شېڭ شىسەي بىلەن كۆپ قېتىم سۆھ-بەت ئۆتكۈزگەن، مەملىكىتىمىز ۋە خەلقارا ۋەزىيەت ئۈستىدە پىكىر ئالماشتۇرغان. شىنجاڭدىكى ھەربى، مەمۇرى ئەمەلدارلارغا ۋە ھەر ساھە زاتلارغا ياپونغا قارشى ئۇرۇش ھەققىدىكى ئەھۋاللارنى تونۇشتۇرغان. يەنە شۇ چاغدىكى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىلەن ئۇچراشقان. ئۇرۇمچىنىڭ مەنزىرىلىك جايلىرىنى ساياھەت قىلغان. ئۇ ئۆزىنىڭ يازغان شېئىرلىرىدا ۋە تىنىمىزنىڭ گۈزەل غەربىي شىمال زىمى-نىغا بولغان چەكسىز مۇھەببىتىنى ئىزھار قىلىدۇ.

بوۋام ھايات ۋاقتىدا مىس ۋە تاش ئابىدىلەر، يادنا-مىلارغا قارىتا نۇرغۇن تەتقىقات ئېلىپ بارغان. شىنجاڭدا تۇرغان يېرىم يىل ۋاقت ئىچىدىمۇ شىنجاڭ مىس ۋە تاش ئابىدىلىرىنى، يادنامىلىرىنى تەتقىق قىلغان. ئۇ «شىنجاڭ مىس ۋە تاش ئابىدىلىرى» دىگەن كىتابىدا ئۆزىنىڭ بۇ ھەقتىكى تەتقىقاتىنى تەپسىلىي بايان قىلىدۇ. بۇ مىس ۋە تاش ئابى-دە، يادنامىلار ۋە تىنىمىز تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا قىممەتلىك ماتېرىياللاردىن بولۇپ سانىلىدۇ.

ئەسلىدىكى پىلان بويىچە بوۋام تەكلىپكە بىنائەن. سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ «1 - ماي ئەمگەكچىلەر بايرىمى» نى خاتىرىلەش مۇراسىمىغا قاتناشماقچى، ئاندىن باشقا جايلارنى ئېكىسكۇرسىيە قىلماقچى بولغان. بىراق تۇيۇقسىز يۈرەك كېسە-

لىگە گىرىپتار بولۇپ قېلىپ، ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشماي قالىدۇ. ئۇ دىخۇادا ئىككى ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت دوختۇرخانىدا يېتىپ داۋالىنىدۇ. 1938 - يىلى 8 - ئايدا سوۋېت كونسۇلخانىسى ئېۋەتكەن دوختۇر شامالمن ۋە شېك شىسەي ئېۋەتكەن دوختۇر چۇنىڭ ھەمراھلىقىدا داۋالىنىش ئۈچۈن ئايرۇ-پىلان بىلەن شىئەنگە بارىدۇ. دادامۇ كۈنىمگىدىن شىئەنگە كېلىپ بوۋامغا ھەمرا بولىدۇ. بوۋام شىئەندە سۇڭجيا-يۈەن سارىيىدا تۇرۇپ داۋالانغان. شۇ چاغدا، باش قوماندان جۇدى ياپونغا قارشى ئالدىنقى سەپ بولغان سەنشى لىڭشىيەندىن شىئەنگە كەلگىنىدە، لىن بوچۇي، ۋۇيۈنپۇ ئەپەندىلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا سۇڭجيايۈەن سارىيىغا كېلىپ بوۋامنى ئىككى قېتىم يوقلىغان. بوۋام ئۇلارغا ئۆزىنىڭ شىنجاڭ سەپىرى ھەققىدىكى ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بەرگەن. جۇدى ناھايىتى خوشال بولغان. ئۇلار يەنە بۇنىڭ ھەربىي مەكتىۋىدىكى ئىشلارنى ۋە شىڭخەي ئىنقىلاۋى مەزگىلىدىكى ئىشلارنى ئەسلىپ پاراڭلاشقان. جۇدى بوۋامنىڭ كېسىلىگە كۆڭۈل بۆلگەن ۋە ئۇنى چىڭدۇغا بېرىپ داۋالىنىشقا دەۋەت قىلغان. ئايرىلىش ئالدىدا باش قوماندان جۇدى ماۋجۇشنىڭ ئىمزاسى قويۇلغان «ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغان ئۇرۇش توغرىسىدا» دىگەن ئەسىرىنى بوۋامغا سوغات قىلغان. بوۋام ئائىلىسىنىڭ كۈنىمگىدە ئىكەنلىكىنى ۋە داۋالىنىش، تۇرمۇش جەھەتتە قولايلىق بولۇشىنى نەزەردە تۇتۇپ 11 - ئاي ئارىلىقىدا كۈنىمگىغا قايتىپ كەتكەن.

يۇقۇرقىلار بولسا بوۋامنىڭ ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇشنىڭ ئاخىرقى غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن يولنى يىراق كۆرۈمەي شىنجاڭغا كېلىپ، شېك شىسەي بىلەن بولغان بىرلىككەپنە ئىلىگىرى سۈرۈشتە قىلغان بەزى ئىشلارنىڭ خاتىرىسىدىن ئىبارەت.

«شىنجاڭ جاھانگىرلىككە قارشى خەلق ئۇيۇشمىسى» ۋە باش- قىلار توغرىسىدا

خې يۈجۇ، كاڭ بىڭلىن

1934 - يىلى خې يۈجۇ (خې گېڭگۈۋاڭ). كاڭ بىڭلىن (كاڭ مېنيۈەن)، ۋاڭ لىشى، شۈليەن، لاڭ داۋخېڭ، ۋاڭ خېچاۋ، گوشىلياڭ، چىن دۇڭبەي، سۈي جىمىڭ قاتارلىقلار شىنجاڭ دىخۇا (ئۈرۈمچى) گە يېتىپ كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا، شۇ يىلى 7 - ئايدا خې يۈجۇ شېڭ شىسەيگە سىياسى خاراكتىرلىك بىر ئاممىۋى تەشكىلات قۇرۇش ھەققىدە تەكلىپ بەردى، شۇ چاغدا بۇ تەشكىلاتقا «يېڭى شىنجاڭ جەمئىيىتى» دەپ نام بېرىل- مەكچى بولدى. بۇ تەشكىلاتنىڭ ئاساسلىق مەقسىدى جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنى بىردەك باراۋەر قىلىش، بىردەك ئىتتىپاقلاشتۇرۇش، شىنجاڭنىڭ ئىچكى تېجىلىغىنى قوغداش، سانائەت، يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىش، بۇ ئارقىلىق شىنجاڭنىڭ قالاق قىياپىتىنى ئۆزگەرتىپ، شىنجاڭنىڭ جۇڭگو- نىڭ مەڭگۈ زىمىنى بولۇپ تۇرۇشىنى قوغداشتىن ئىبارەت ئىدى. كېيىن شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق

باش كونسۇلى ئاپروسوپ بىلەن مەسلىمەتلىشىپ، ئۇنىڭ نامى - نى «شىنجاڭ جاھانگىرلىكىگە قارشى خەلق ئۇيۇشمىسى» (قىس - قىچە «جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇيۇشما») غا ئۆزگەرتتى ھەمدە خېي يۇجۇ، گۇڭ جېنخەن (شۇ چاغدا گۇڭ جېنخەن چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ كاتىۋى، تىيانشان گېزىتخانىسىنىڭ باشلىغى بولۇپ، روسچىغا ئۇستا ئىمدى) لەرنى تەشكىلى نىزام تەييارلاشقا بەلگىلىدى. نىزامنىڭ ئومۇمى پىرىنسىپىدا مۇنداق دەپ كۆرسىتىلگەن: مەزكۇر جەمئىيەت زۇڭلىسى (سۈن جۇڭشەن ئەپەندى) نىڭ ۋەسىيىتىگە بىنائەن، دۇنيادىكى بىزگە تەڭ - باراۋەرلىك ئاساسىدا مۇئامىلە قىلىدىغان مىللەتلەر بىلەن بىرلىشىپ، جاھانگىرلارنىڭ جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىشىغا قارشى تۇرۇپ، ئازاتلىقنى قولغا كەلتۈرۈپ، مىللەتلەرنى ئىتتىپاقلاش - تۇرۇپ، تېچلىقنى قوغداپ، يېڭى شىنجاڭ، خەلققە بەخت - سائادەت يارىتىدۇ ۋەھاكازالار.

بۇ ئۇيۇشمىنىڭ ئۈستىدە باش ئۇيۇشما كومىتېتى، ئاس - تىدا شۆبە ئۇيۇشمىلار تەسىس قىلىندى. باش ئۇيۇشما كومى - تېتىقا بىر قانچە ھەيئەت ئەزا قويۇلدى، ئۇيۇشمىنىڭ ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلىش ئۈچۈن، كومىتېت بىر كومىتېت باشلىغى، بىر مۇئاۋىن كومىتېت باشلىغى سايلاپ چىقتى. كومىتېت ئاستىدا كاتىۋات باشقارمىسى، تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، مائارىپ بۆلۈمى، مەدەنىيەت بۆلۈمى، ياشلار بۆلۈمى، ئاياللار بۆلۈمى تەسىس قىلىندى، 1935 - يىلى يەنە ھەربىي ئىشلار بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. باشقارما، بۆلۈم ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئۈچۈن، ھەر بىر بۆلۈمگە بىردىن بۆلۈم باشلىغى ۋە مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىغى قويۇلدى. بۇنىڭدىن باشقا ھەر

قايسى شۆبە ئۇيۇشمىلارنىڭ ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش ئۈچۈن، بىر قانچە يېتەكچى تەيىنلەندى.

خې يۈجۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى ئاپروسوپ بىلەن قايتا - قايتا مۇھاكىمە قىلىش ۋە شېڭ شىسەينىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق، خې يۈجۇ (شىنجاڭ روس تىلى - سىياسى - قانۇن ئىنىستىتۇتىنىڭ باشلىغى) كومىتېت باشلىقىغا، ئابدۇراخمان (شىنجاڭ مالىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى) مۇئاۋىن كومىتېت باشلىقىغا، لاڭ داۋخېڭ باش كاتىپلىققا (1935 - يىلى ئۆزگىرىپ ۋاڭ - شۇچىن باش كاتىپ بولدى، لاڭ داۋخېڭ شۇ چاغدا ئۆلكىلىك سىغىن مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى ئىدى)، ۋاڭ يەنلىك (ۋاڭ خېچاۋ)، ۋاڭ لېشىلار تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ بىرىنچى ۋە ئىككىنچى باشلىقىغا (ۋاڭ يەنلىك شۇ چاغدا قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ باش ئىزدىنىرى، ۋاڭ لىشى دىخۇا شەھرىنىڭ باشلىغى ئىدى، ۋاڭ - يەنلىك ئىلىغا كەتكەندىن كېيىن، ۋاڭ لىشى بۆلۈم باشلىقىغا تەيىنلەندى)، ليۇفۇۋۇ (شىنجاڭ روس تىلى سىياسى - قانۇن ئىنىستىتۇتىنىڭ سىياسى ئىقتىساد پىروپېسسورى) تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقىغا، شۈليەن (شىنجاڭ سودا بانكىسىنىڭ باشلىغى)، بۇرھان شەھىدى (شىنجاڭ يەرلىك مەھسۇلاتلار شېركىتىنىڭ دېرىكتورى) مائارىپ بۆلۈمىنىڭ بىرىنچى ۋە ئىككىنچى باشلىقىغا، جاڭ شىن (شىنجاڭ مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى) مەدىنىيەت بۆلۈمىنىڭ باشلىقىغا، چېن دۇڭبېي (روس تىلى سىياسى - قانۇن ئىنىستىتۇتىنىڭ ئىلمى مۇدىرى) ياشلار بۆلۈمىنىڭ باشلىقىغا، چيۇيۇفاڭ (شىنجاڭ ئۆلكىلىك قىزلار سىغىن مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى، شېڭ شىسەينىڭ خوتۇنى)

ئاياللار بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىغىغا سايلاندى. شېڭ شىمىي، لى رۇڭ
 (ئۆلكە رەئىسى)، گودامىڭ (ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باش كاتى-
 ۋى)، لۇشياۋزۇ (زەھەرلىك چىكىملىكلەرنى مەنئى قىلىش ھەي-
 ئىتىنىڭ باشلىغى)، گۈي فېن (دىخۇاننىڭ مەمۇرى باشلىغى)،
 چېن دېلى (ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى)، كاڭ بىڭلىن
 (چېگرا مۇداپىئە دۈبەن مەھكىمىسى قاتناش باشقارمىسىنىڭ
 باشلىغى قوشۇمچە چىڭخەي - شىنجاڭ ئېلېكتىر ئىشلىرىنى
 باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ باشلىغى)، گوشىلياڭ (چېگرا مۇداپىئە
 دۈبەن مەھكىمىسى ترانسپورت باشقارمىسىنىڭ باشلىغى، كې-
 يىن شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئاپتوموبىل ترانسپورت باش ئىدارى-
 سىنىڭ باشلىقلىغىغا ئۆزگەرتىلدى)، جاڭ يىمۇ (شىنجاڭ سىياسى
 قوغداش ئىدارىسىنىڭ باشلىغى)، ۋاڭ لىشاڭ (سىياسى قوغداش
 ئىدارىسىنىڭ باش كاتىۋى)، سۈي جىمىڭ (ئۆلكىلىك ئوتتۇرا
 مەكتەپنىڭ مۇدىرى، كېيىن ئىلى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھ-
 كىمىسىنىڭ باش كاتىپلىغىغا تەيىنلەندى)، لى فۇلىن (مالىيە
 تەپتىش كومىتېتىنىڭ كومىتېت باشلىغى)، گاۋشىبىڭ (ئۆلكىلىك
 قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ نازىرى)، شى شىچاڭ (چېگرا مۇداپىئە
 دۈبەن مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىۋى)، گۇڭ چېنخەن، تاھىر
 (شىنجاڭ مىللەتلەر ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىغى)، كېرىمخان (مالى-
 يە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى)، لەن يەنشۇ (خەلق ئىشلىرى
 نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى، خۇيزۇ يۈچىنگو (كېيىن خوتەن-
 گە مۇئاۋىن مەمۇرى باشلىق بولۇپ تەيىنلەندى، خۇيزۇ) قاتار-
 لىقلار ئۇيۇشمىغا ھەيئەت ئەزا بولدى.

«جاھانگىرلىككە قارشى شۆبە ئۇيۇشما» غا ئۈچ نەپەر
 گەنسى قويۇلغان بولۇپ، ئۇلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا كاتىپلىق،

تەشكىلات، تەشۋىقات ئىشلىرىنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. شۇ چاغدا ئۆلكە مەركىزىدىكى نازارەت، تەشكىلات، مەكتەپلەرنىڭ ھەممىسىدە «جاھانگىرلىككە قارشى شۆبە ئۇيۇشما» تەشكىلاتلىرى بار ئىدى، ئۇلار باش ئۇيۇشمىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلاتتى، ئۆلكە مەركىزىدىكى شىمىگو ھەربى قورال - ياراق زاۋۇتى شۇ چاغدا «جاھانگىرلىككە قارشى شۆبە ئۇيۇشما» تەشكىلاتى تەسىس قىلغان بىردىن - بىر زاۋۇت بولۇپ، باش ئۇيۇشما كاڭبىڭلىمىنى مەزكۇر شۆبىنىڭ تەشكىلات، تەشۋىقات، مائارىپ قاتارلىق ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش ئۈچۈن يېتەكچى قىلىپ ئېۋەتتى. شۇ چاغدا ئۆلكە مەركىزىدىن باشقا شىنجاڭدىكى رايون، ناھىيىلەر ئىچىدە تۇرپاندىلا «جاھانگىرلىككە قارشى شۆبە ئۇيۇشما» بار ئىدى، باش ئۇيۇشما كاڭبىڭلىمىنى تۇرپانغا بېرىپ مەزكۇر شۆبىنىڭ تۈرلۈك ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش ئۈچۈن 1934 - يىلىدىن 1935 - يىلىغىچە ئىككى قېتىم ئېۋەتكەن ئىدى.

«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» ئۇيۇشما ئەزالىرى ۋە ئاممىغا تەشۋىق قىلىش ۋە ئۇلارنى تەربىيەلەش ئۈچۈن، ئۇيۇشما مىنىڭ تەشۋىقات بۆلۈمى «جاھانگىرلىككە قارشى ئاۋانگارت» ناملىق قەرەلسىز ژورنالنى نەشر قىلدى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما كادىرلىرىنى تەربىيەلەش كۇرسى» نى ئېچىپ، ھەر قايسى شۆبە ئۇيۇشمىلارنىڭ تايانچلىرىنى تەربىيەلەدى، شېڭ شىسەي، خېي يۈجۇ، كاڭبىڭلىمىلار دەرس ئۆتتى، شېڭ شىسەي «ھۆكۈمەتنىڭ نۆۋەتتىكى ئاساسلىق ۋەزىپىسى» دىگەن تېمىدا دەرس بەردى. بۇ لېكسىيە كېيىن خېي يۈجۇ، ليۇفۇۋۇلار تەرىپىدىن تەھرىرلەنىپ، تىيانشان گېزىتخانىسى تەرىپىدىن رسالە قىلىپ بېسىپ تارقىتىلدى، پۈتۈن كىتاب

5 قىسىمغا بۆلۈنگەن: (1) جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش؛ (2) سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش؛ (3) مىللەتلەرنى باراۋەر قىلىش؛ (4) ئەمەلدارلىق تۈزۈمىنى تەرتىپكە سېلىش (خىيانەتچىلىككە، پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇش)، (5) شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىش، كېيىن بۇنىڭغا يەنە «تېچلىق» دېگەن بىر ماددا قوشۇلۇپ، كېيىنكى ئاتالمىش «6 چوڭ سىياسەت» كە ئايلاندۇرۇلۇپ، شىنجاڭ ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسى پىروگراممىسى قىلىندى. خېيۇجۇ «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» نىڭ تەشكىلات، تەشۋىقات، مائارىپ قىسمى ھەققىدە دەرس ئۆتتى. كاڭبىڭلىن ئىقتىساداتشۇناسلىق ھەققىدە دەرس ئۆتتى، ئۇنىڭ مەزمۇنى ماتېرىيالزىم، دىئالىكتىكا دىگەندىن ئىبارەت ئىدى. خېيۇجۇ كېيىن يەنە «6 چوڭ سىياسەتنىڭ باغلىنىشى» دېگەن دەرسنى ئۆتتى.

«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇ بارلىق سىياسى ھەرىكەتلەرگە رەھبەرلىك قىلدى. بۇ ئۇيۇشما 1934 - يىلى «18 - سېنتەبىر» ۋەقەسىنىڭ 3 يىللىغىنى خاتىرىلەش كۈنىدە، دىڭشياڭۋاڭ بۇتخانىسىدا ئاممىۋى يىغىن ئېچىپ، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا ئالاھىدە ئەۋەتكەن خادىمى لىچىيالارنىڭ «تاجاۋۇزچىلارغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن - ئاۋال ئىچكى قىسىمنى تېنچلاندۇرۇش كېرەك» دېگەن ئەكسىيەتچىل تەشۋىقاتىغا تاقابىل تۇردى ھەمدە لەنجۇدىن توشۇپ كېلىنگەن زور تۈركۈمدىكى ئەكسىيەتچىل ژورنال ۋە تەشۋىقات ۋە رەھبەرلىرىنى مۇسادىرە قىلغان ئىدى.

1935 - يىلى 4 - ئايدا، «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» شىنجاڭ مىللەتلەر ئۇيۇشمىسى بىلەن بىرلىكتە «ئاپ-

رىل ئىنىقىلاۋى» پائالىيىتىنى ئۇيۇشتۇردى. يەنە شىنجاڭ بويىچە 2 - قېتىملىق خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىنى چاقىردى. 1935 - يىلى ئەتىيازلىق تېرىلغۇ مەزگىلىدە، «جاھان-گىرلىكىگە قارشى ئۇيۇشما» ئەتىيازلىق تېرىلغۇ تەشۋىقات ئەتە-رىتىنى تەشكىللىپ، ھۆكۈمەتكە ياردەملىشىپ ئەتىيازلىق تېرىلغۇ پائالىيىتىنى ئېلىپ باردى. شىنجاڭ ئىنىستىتۇتى (1935 - يىلى 1 - ئايدا روس تىلى - سىياسى - قانۇن ئىنىستىتۇتى شىنجاڭ ئىنىستىتۇتىغا ئۆزگەرتىلگەن ئىدى) ۋە دىخۇا ئوتتۇرا مەكتىۋىدىكى قىسمەن ئوقۇغۇچىلار «جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇيۇشما» نىڭ چاقىرىغىغا ئاۋاز قوشۇپ، بەس - بەستە بۇ پائالىيەتكە قاتنىشىپ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ۋەزىپىسىنى ئورۇن-لىدى، بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا شۇ قالايمىقانچىلىقتىن كېيىن دىخانچىلىقتا بىرىنچى قېتىم مول ھوسۇل ئېلىش ئۈچۈن پۇختا ئاساس سېلىنغان ئىدى،

«جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇيۇشما» سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باش كونسۇلى ئاپروسوپ بىلەن دائىم ئالاقىلىشىپ تۇراتتى، خېيۇجۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باش كونسۇلىخانسىغا ھەر ھەپتەدە بىر قېتىم بېرىپ ئاپروسوپ بىلەن ئۇچرىشىپ، خىزمەتلەرنى بىرلىكتە مۇھاكىمە قىلاتتى. 1935 - يىلى ۋاڭ شۇچىن باش كاتىپلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، خېيۇجۇ سوۋېت كونسۇلىخانسىغا ۋاڭ شۇچىن بىلەن بىللە بارىدىغان بولدى.

1935 - يىلى يەنە يېڭىدىن بىر تۈركۈم ھەيئەت ئەزا-لىرى كۆپەيتىلدى. ئۇلار: ۋاڭ شۇچىن، ۋەن شىيەنتىڭ، ۋۇدېمىڭ (جاڭ زېمىن)، ليۇشەنچېن، جىن يىجۇن، ۋاڭ يىجى،

خۇدۇڭلىك، ياك خېلىك، سۇك يىڭگۇ، سۇك بەيشاك، سۇن جۇچاۋ، سۇك مىڭدى، سۇۋېنلىن، جۇچۇنخۇي، سۇك شياۋپۇ، جاۋ سېنىشك قاتارلىقلار. ۋاك شۇچىن لاڭ داۋخېڭنىڭ ئورنىغا باش كاتىپ بولدى. يەنە ھەربى ئىشلار بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، ئۇنىڭغا شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسىدىن سۇك بەيشاك (سىياسى تەربىيە باشقارمىسىنىڭ باشلىغى) باشلىق بولدى.

1935 - يىلى 12 - ئايدا، «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلىپ نىزامغا تۈزىتىش كىم-گۈزۈلۈپ، كومىتېت باشلىغى تۈزۈمى ئۇيۇشما باشلىغى تۈزۈمىگە ئۆزگەرتىلىپ، باش ئۇيۇشمىغا بىرىنچى ۋە ئىككىنچى باشلىق قويۇلدى، كومىتېت گەنسەلەر ئۇيۇشمىسىغا ئۆزگەرتىلدى. شېڭ شىسەي ئۇيۇشما باشلىغى بولدى، لى رۇڭ مۇئاۋىن ئۇيۇشما باشلىغى بولدى، ۋاك شۇچىن يەنىلا باش كاتىپ بولۇپ، خېيۇجۇ تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىقىغا، ۋەن شەنتىڭ مۇئاۋىن باشلىقىغا تەيىنلەندى. بۇرۇن ھەيئەت ئەزا بولغانلار گەنسەيگە ئۆزگەرتىلدى.

«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» 1934 - يىلى قۇرۇلغاندىن تارتىپ 8 يىل داۋام قىلدى، 1942 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا شېڭ شىسەي ئۇنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋەتتى.

«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» نىڭ ئورنى دەسلەپتە لومەنچىڭدىكى مېھمان كۈتۈش باشقارمىسى (چىن شۇرېننىڭ سارىيى) دا ئىدى، 1935 - يىلى ليۇگۇڭ ئىبادەتخانىسىغا يۆتەلدى (ئۇ يەر شىنجاڭ ئىنىستىتۇتىنىڭ ئەسلى ئورنىنىڭ غەربىدە، ليۇگۇڭ ئىبادەتخانىسى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى

دەۋرىدىكى خۇنەن ئارمىيىسىنىڭ قوماندانى ليۇجىڭتاڭنىڭ ئىمىيا - دەتخانىسى ئىدى، ليۇجىڭتاڭ شىنجاڭ ئۆلكە بولغاندىن كېيىن بىرىنچى قېتىم شۇنڧۇ بولغان بولۇپ، ئۆلكە باشلىقى بىلەن باراۋەر ئىدى، ئۇ خۇنەنلىك بولۇپ، شەنشى - گەنسۇنىڭ باش ۋالىمى زوزۇڭتاڭنىڭ قولى ئاستىدا ئىشلىگەن، كېيىن يەنە لياڭخۇخۇي سارىيىغا يۆتكەلدى.

« 6 چوڭ سىياسەت » توغرىسىدا

1934 - يىلى «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي، بىر باش كۈز ئاخشىمىسى، شېڭ شىسەي دۇبەن مەھكىمىسى 3 - زالىنىڭ شەرقىدىكى مېھمانخانىدا بىر قېتىم سۆھبەت يىغىنى ئاچتى، بۇنىڭدا شىنجاڭ ھۆكۈمىتى يولغا قويۇۋاتقان فاڭجېن مەسلىھەت مۇزاكىرە قىلىنىپ، شىنجاڭنىڭ سىياسى پروگراممىسى ئۈستىدە دەسلەپكى قەدەمدە ئىزدىنىش ئېلىپ بېرىلدى.

يىغىنغا قاتناشقۇچىلار «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» نىڭ تايانچلىرىدىن خې يۈجۇ، ۋاڭ لىشى، ۋاڭ يەنلىڭ، كاڭ بىڭلىن، لاڭ داۋخېڭ، شۈليەن، گوشىلياڭ، سۈي جىمىڭ، جاڭ يىۋۇ، ۋاڭ لىشاڭلار ئىدى. شۇ چاغدا، خې يۈجۇ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، تېجىلىق، ئىسلاھ قىلىشتىن ئىبارەت 3 چوڭ پىرىنسىپنى ئوتتۇرىغا قويدى ھەمدە بۇلار ئۈستىدە قىسقىغىنا ئىمزاھات بېرىپ مۇنداق دېگەن ئىدى: بۇ 3 پىرىنسىپ بىر - بىرىگە چېتىشلىق، ئاۋال جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، ئاساس - لىمىغى ياپون جاھانگىرلىكىگە ۋە شىنجاڭغا چېگرىداش بولغان

ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىگە (شۇ چاغدا شىنجاڭغا چېگرىداش بولغان ھىندىستان ئەنگلىيە ئىشغالىيەتچىلىكى مۇستەملىكە جاي ئىدى) قارشى تۇرۇش كېرەك، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن دۇنيادىكى بىزگە باراۋەرلىك ئاساسىدا مۇئامىلە قىلىدىغان مىللەتلەر بىلەن بىرلىشىش لازىم. شۇڭا، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللىي سىياسەتنى توغرا ئىجرا قىلىش، تېجلىقنى ئىشقا ئاشۇرۇش كېرەك، تېج مۇھىتقا ئىگە بولغاندىلا، ئاندىن يېڭى شىنجاڭ قۇرغىلى بولىدۇ. خېي يۈجۇ ئوتتۇرىغا قويغان 3 پىرىنسىپقا يىغىنغا قاتناشقۇچىلار قوشۇلدى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا، شېڭ شىسەي «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» كادىرلىرىنى تەربىيەلەش كۇرسىدا دەرس ئۆتۈش ئۈچۈن، مۇشۇ 3 پىرىنسىپ ئاساسىدا كېڭەيتىپ «ھۆكۈمەتنىڭ نۆۋەتتىكى ئاساسلىق ۋەزىپىسى» نى يېزىپ چىقىپ، بۇنى 5 جەھەتتىن بايان قىلدى. بۇ 5 تۈرلۈك ۋەزىپە: جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەرنى بىردەك باراۋەر قىلىش، پاراخورلۇق، خىيانتچىلىككە قارشى تۇرۇش، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش دىگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. بۇ رىسالە خېي يۈجۇ، لىيۇ فۇۋۇلار تەرىپىدىن تەھرىرلىنىپ، تىيانشان گېزىتخانىسى تەرىپىدىن رەسمىي كىتاپ قىلىپ نەشر قىلىنىپ، ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىكى قىلىندى. 1935 - يىلى 4 - ئايغا كەلگەندە، شىنجاڭ بويىچە ئېچىلغان 2 - قېتىملىق خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىدىن بۇرۇن، شېڭ شىسەي يەنە ئۇنىڭغا «تېجلىق» دىگەن بىر ماددىنى قوشتى. بۇنىڭ بىلەن

بىر قەدەر مۇكەممەل بولغان «6 چوڭ سىياسەت» سېستىمىسى بارلىققا كېلىپ، شىنجاڭ بويىچە ئېچىلغان 2 - قېتىملىق خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىدا رەسمى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. كېيىن «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» كادىرلىرىنى تەربىيەلەش كۇرسىدا، خېيۇجۇ مۇشۇ رىئالىگە ئاساسەن «6 چوڭ سىياسەتنىڭ باغلىنىشى» دىگەن دەرسنى ئۆتۈپ، «6 چوڭ سىياسەت» نىڭ ئىچكى باغلىنىشى، «6 چوڭ سىياسەت» نىڭ ئۆزئارا باغلىنىشى، بىر - بىرىگە نىسبەتەن تەقەززالىغى، بۇلارنىڭ قايسى بىرى كەم بولسا بولمايدىغانلىغىنى بايان قىلغان ئىدى.

1935 - يىلى يازدا، شىنجاڭ ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلۇش ئارپىسىدا ئېچىلغان بىر قېتىملىق «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» يىغىنىدا خېيۇجۇ بىلەن ۋاڭ شۇچىن: «شەكلى مىللى، مەزمۇنى 6 چوڭ سىياسەتنى ئاساس قىلغان مائارىپ ۋە مەدەنىيەتنى راۋاجلاندۇرۇش لازىم» دىگەن شۇئارنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن مەدەنىيەت، مائارىپ جەھەتتە توغرا فاتحچىن بارلىققا كەلدى. ئۇ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە تۈرتكە بولدى.

«ئاپرىل ئىنقىلاۋى» ناخشىسى توغرىسىدا

«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» قۇرۇلغاندىن كېيىن، پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە «ئاپرىل ئىنقىلاۋى» نىڭ ئەھمىيىتىنى تەشۋىق قىلىپ، پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر

مىللەت خەلقىنى ۋەتەننى سۆيۈشكە، شىنجاڭنى سۆيۈشكە ئىلھاملاندۇرۇپ، پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئىناق ئىتتىپاقلىشىپ، تېچلىق مۇھىتتا باراۋەر، ئەركىن ۋە ئورتاق ھالدا يېڭى شىنجاڭ قۇرۇپ، جاھانگىرلارنى يوقۇتۇپ، ئاساسلىقى شۇ چاغدا جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن ياپون جاھانگىرلىكىنى يوقۇتۇپ، جۇڭگونى ئازات قىلىشقا دەۋەت قىلىش ئۈچۈن، خېيۇجۇ بىلەن كاڭ بىڭلىن بىرلىكتە 1934 - يىلى كۈزدە، دۇنياغا مەشھۇر بولغان قىزىل بايراق ناخشىسىنىڭ نوتىسىغا تېكىست يېزىپ، «ئاپرىل ئىنقىلاۋى» دېگەن ناخشىنى بارلىققا كەلتۈردى. بۇ ناخشا 3 كۈبىلىت بولۇپ، مەزمۇنى ئاساسلىقى «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش»، «تېچلىق» ۋە «قۇرۇلۇش» تىن ئىبارەت ئىدى. ئەينى چاغدا پۈتۈن شىنجاڭدا ئوقۇلىدىغان بۇ ناخشىنىڭ بىرىنچى كۈبىلىتى مۇنداق ئىدى:

شانلىق «ئاپرىل ئىنقىلاۋى»،

ئېلىپ كەلدىڭ مەڭگۈ تېچلىق يېڭى شىنجاڭنى.

بارچە مىللەت بولدى باراۋەر، ئالدى ئەركىنلىك،

بۆسۈپ ئۆتۈپ زۇلمەتنى - چاڭنى،

نۇرلۇق يولغا ئەيلىمدۇق سەپەر.

ئىتتىپاق بولۇپ، كۈچكە تولۇپ، يېپ - يېڭى شىنجاڭ

قۇرۇپ،

ھەممە مىللەت قۇچايلى زەپەر.

بوقۇتايلى جاھانگىرلىكنى،

ھىمايە قىلىپ ھۆكۈمەتنى،

كەلتۈرەيلى جۇڭگونىڭ ھۆر - ئازاتلىغىنى.

维吾尔 دىگەن خەتنى قوللىنىش ھەققىدە ئېچىلغان يىغىن

1934 - يىلى شىنجاڭدا 4 مىليون نوپۇس بار بولۇپ، ئۇيغۇرلار 60 پەرسەنتنى ئىگەللەيتتى، شىنجاڭغا نىسبەتەن ئۇيغۇرلار كۆپ ساننى ئىگەللىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇيغۇرلار «缠头» (چەنتۇ) دەپ ئاتىلاتتى، بۇ تولىمۇ بەھۆر-مەتلىك بولۇپ، چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى «缠回» (چەنخۇي) دىگەن ئاتالغۇدىن بارلىققا كەلگەن ئىدى. «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي (1934 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرى)، شىنجاڭدىكى ئاساسلىق مىللەت - ئۇيغۇرلارغا مۇۋاپىق بىر خەنزۇچە تەرجىمە ئات قويۇپ، ھۆرمەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن بىر يىغىن ئېچىلدى. بۇ يىغىنغا: بۇرھان شەھىدى، جاڭ يىۋۇ، خې يۈجۇ، شۈليەن، كاڭ بىڭلىن، ۋاڭ لىشى، ۋاڭ يەنلىڭ، چېن دۇڭبەي، گو شىلياڭ، لاڭ داۋخېڭ، سۈي جىمىڭلار قاتناشقان ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا ھەر مىللەتنىڭ داڭلىق ئەرباپلىرىدىنمۇ قاتناشقان ئىدى، بولۇپمۇ ئۇيغۇر داڭلىق ئەرباپلىرىدىن قاتناشقانلار ئاز ئەمەس ئىدى (ئەپسۇسكى ئۇزۇن يىللار ئۆتكەنلىكى تۈپەيلىدىن بۇلارنىڭ ئىسمىنى ئۇنتۇپ قاپتۇق). يىغىندا كۆپچىلىك مۇنداق مۇھاكىمە قىلدى: ئۇيغۇرلارنىڭ ئەسلى نامى «uyghur» ئىدى، تاڭ سۇڭ سۇلالىسىدىن بۇيان، تارىخىي كىتابلاردا «回纥» (خۇيخې)، «回鹘» (خۇيخۇ)، «畏吾尔» (ۋېيۋۇئېر) دەپ تەرجىمە قىلىنىپ كەلگەن ئىدى، چىڭ سۇلالىسىدىن باشلاپ «缠回» دەپ ئاتىلىپ، بۈگۈنگە قەدەر مۇشۇنداق قوللىنىپ كېلىندى، بۇ تولىمۇ بەھۆرمەتلىك،

بۇنىڭغا مۇۋاپىق ئات (تەرجىمە ئات) قويۇش كېرەك. يىغىندا بەزىلەر «uyghur» نىڭ تاۋۇش تەرجىمىسى بويىچە خەنزۇچە «威武儿» دەپ ئاتاش كېرەك، دەپ ئوتتۇرىغا قويدى، شۇ چاغدا يىغىنغا قاتناشقان شۈلپەن: «威武尔» دىگەنمۇ يامان ئەمەس، ئۇ بۇ مىللەتنىڭ قۇدرەتلىك، جەسۇر ۋە ئاللاننىڭ ئەركىسى، دىگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. لېكىن «维吾尔» دەپ تەرجىمە قىلغانغا يەتمەيدۇ، ئۇ قوغداش (维护) (维) بىز (吾) ھەر قايسى مىللەتلەر (尔)، بىز چوڭ ئائىلە، شىنجاڭدىكى بارلىق مىللەتلەر بىردەك باراۋەر، ئىناق، بىردەك ئىتتىپاقلاشقان، شىنجاڭنى بىرلىكتە گۈللەندۈرىدۇ، قوغدايدۇ، جاھانگىرلارنى يوقىتىدۇ، جۇڭگونى ئازات قىلىدۇ دىگەن مەنىلەرنى بىلدۈرۈپ كېلىدۇ» دەپ ئوتتۇرىغا قويدى. كېيىن مۇھاكىمە قىلىش ئارقىلىق: «维吾尔» دىگەن ئۈچ خەت ھەم شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ بىردەك باراۋەر بولۇش، ئىناق ئۆتۈش، ئۆزئارا ياردەملىشىش، شىنجاڭنى بىرلىكتە گۈللەندۈرۈش، بىردەك ئىتتىپاقلىشىش، جاھانگىرلارنى يوقىتىش، جۇڭگونى ئازات قىلىش دىگەن مەنىلەرنى بىلدۈرۈپ كېلىدىكەن، ھەم چوڭ مىللەتلەردە بولىدىغان شوۋىنىزىم ۋە تار يەرلىك مىللەتچىلىك تۈسىنى ئالمىغان ئىكەن، مۇشۇ بىر قەدەر مۇۋاپىق ئىكەن» دەپ قارايدى. شۇڭلاشقا، ئاخىر كۆپچىلىك «uyghur» نى خەنزۇچىغا «维吾尔» دەپ تەرجىمە قىلىشنى بىردەك ماقۇللىدى. بۇ نام بۈگۈنگە قەدەر قوللىنىپ كېلىنمەكتە.

1982 - يىلى 10 - ئاينىڭ 25 - كۈنى

ماجۇگېيىڭنىڭ شىنجاڭغا ئىككىنچى قېتىم كىرىشى ۋە جىمىسارنى قوغداش ئۇرۇشىنىڭ ئومۇمى ئەھۋالى

جاڭ يەنپىڭ

«گاسىلىك» دەپ ئاتالغان ماجۇگېيىڭ شىنجاڭغا ئىلگىرى - ئاخىر ئىككى قېتىم كېلىپ، 1931 - يىلدىن 1934 - يىلغىچە بولغان شىنجاڭ ۋەزىيىتىنى تېخىمۇ جىددىلەشتۈرۈش رولىنى ئوينىدى. تۆۋەندە ماجۇگېيىڭنىڭ شىنجاڭغا ئىككىنچى قېتىم كىرگەن ۋاقتىدا پەيدا قىلغان ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكىنى بايان قىلىپ ئۆتۈمەن. گەرچە مەن بۇ ئۇرۇشنى بىۋاستە ئۆز بېشىم - دىن كەچۈرگەن بولساممۇ، لېكىن بۇنىڭغا ئۇزۇن ۋاقىتلار بولماقچى، بايانلىرىمدا خاتالىق ۋە قېپ قالغان ئورۇنلىرى بولۇشى مۇمكىن. ئەھۋالنى بىلىدىغان يولداشلارنىڭ تۈزىتىش بېرىشىنى سورايمەن.

1933 - يىل، تاۋمىڭيۈ قاتارلىقلار «12 - ئاپرىل» سە - يىسى ئۆزگىرىشىنى قوزغاپ، جىن شۇرېننى قوغلاپ كەتكۈزۈۋەتتى. ئەينى ۋاقىتتا شېڭ شىسەي ھەربى ھوقۇقىنى ئىگەللەپ، ۋاقىت -

لىق دۇبەن بولدى، بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ سىياسى ۋەزىدە-
يىتى ئەنسىزلىك ئىچىدە قالدى، ماجۇڭنىڭ بۇ پۇرسەتتىن
پايدىلىنىپ، پۈتۈن ئەسكىرى كۈچىنى باشلاپ، ئىككىنچى قېتىم
شىنجاڭغا كىردى. قۇمۇلدىكىلەر ئەسكەرلىرىنى مۇداپىئە ئورۇن-
لىرىدىن قايتۇرۇپ كەتكەچكە، ئۇ شىنجاڭغا تەسالىغۇسىز
باستۇرۇپ كىرىپ، بىۋاسىتە گۇچۇڭغا باردى. قەمەرىيە 5 - ئاي-
نىڭ 5 - كۈنى تاڭ سەھەردە ھۇجۇم قىلىپ كىرىپ، شەھەرنى
قوغداۋاتقان ئەسكەرلەرنى تارمار قىلدى. لى رۇخەي، جاڭ جىرشەن
(يەنە بىر ئىسمى جۇيەن) قاتارلىق ئىككى قوماندان ئەس-
كەرلىرىنى باشلاپ بېرىپ تەسلىم بولدى. قوماندان لى رۇڭخۇا
كوچا جېڭىدە ئۆلدى. ماجۇڭنىڭ ئەسكەرلىرى شەھەرگە
ھۇجۇم قىلغاندا، ماجۇڭنىڭ ئىسمى ماجۇڭجىيىگەمۇ ئوق
تېگىپ ئۆلدى. ماجۇڭنىڭ شەھەرگە بېسىپ كىرگەندىن كېيىن،
دەرھال ئۆز قىسمىنىڭ پۇقرالار ئولتۇراقلاشقان مەھەللىگە
بېرىشنى توسۇپ، 8 مىڭدىن ئارتۇق ھەر خىل قۇرال - يىراق
ۋە زور تۈركۈمدىكى ئوق - دورىلارنى ئوڭۇشلۇق ھالدا قولغا
چۈشۈردى. ماجۇڭنىڭ، تەسلىم بولغان قوشۇن ئىچىدىن قاۋۇل-
لىرىنى ئەسكەرلىككە تاللىۋېلىپ، ئاجىزلىرىنى ئۆز ئورۇنلىرىغا
قايتۇرۇپ، باشقىدىن قوشۇن تەشكىللىپ ئۆز كۈچىنى تېخىمۇ
زورايتتى.

ماجۇڭنىڭ جىمىسارغا يۈرۈش قىلماقچى بولۇپ، ئاۋال
ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇلارنى تەسلىم بولۇشقا ئۇندىدى، ئەينى ۋا-
قتتا، جىمىساردا تۇرۇۋاتقان ئەسكەر 2 مىڭدىن ئارتۇق ئىدى،
ئۇلارنىڭ قوماندانى دۇڭ چىڭخۇ، چىن چىڭيۇ ئىككىۋىلەن بولۇپ،
باۋ لياڭچىن، لى شۇفۇ، گاۋشىجىي يىڭلىرىنى باشقۇراتتى. لىۋ-

يىڭلىن ھاكىم دۇڭ، چېن ئىككى قوماندان بىلەن مەسلىھەتلىمەشپ، دۈشمەننىڭ سان جەھەتتە كۆپ، ئۆزىمىزنىڭ ئاجىز ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە پۇقرالارغا بالا-يى - قازا كەلتۈرۈپ قويۇشتىن قورقۇپ، قوشۇننى باشقىدىن تەشكىللەشكە كىچىك بولدى. ماجۇڭنىڭ ئاۋال تۈەنجاڭ ماركۇنى جىمىسارغا بېرىپ قورال - ياراق ۋە ئوق دورىلارنى ئۆتكۈزۈۋېلىشقا ھەمدە ئەسكەرلەرنىڭ قورقۇنچاق - ئاجىزلىرىنى قايتۇرۇۋېتىپ قىسمىنى باشقىدىن تەشكىللەشكە ئەۋەتتى. ئارقىدىن شەخسەن ئۆزى باردى. لېۋيېڭلىن شەھەر خەلقىنى سەپەرۋەر قىلىپ ماجۇڭنىڭ قارشى ئېلىش يىغىنىدا سۆز قىلىپ (ئاساسى مەزمۇنى): «مېنىڭ شىنجاڭغا كېلىشىم ھوقۇقنى قولغا ئېلىپ، پۇقرا-لارنى پاراكەندىچىلىككە سېلىش ئەمەس، بەلكى ئۇلارنى بالا-يى - قازادىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈندۇر. سىلەر خاتىرجەم بولۇڭلار، ساراسىمغا چۈشۈشنىڭ ھاجىتى يوق.....» دەيدۇ. ئۆلكە تەرىپىدىن ئادەم كېلىپ ماجۇڭنىڭ قوشۇنى بىلەن سۆھبەت ئېلىپ بېرىۋاتقان پەيتتە، يەنى 5 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى ماجۇڭنىڭ پىيادە، ئاتلىق بولۇپ 5 مىڭدىن ئارتۇق يېنىك قوراللانغان ئەسكەرنى باشلاپ سەنتەيگە ئۈشتۈمتۈت ھۇجۇم قىلىپ، زىنچۇەنزىگە يۈرۈش قىلدى. شېڭ شىسەي بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن پىيادە، ئاتلىق، توپچى قىسىم بولۇپ 10 مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرنى باشلاپ، شەرقتە فۇكاڭدىن جەڭگە ئاتلاندى، ئىككى تەرەپ زىنچۇەنزىدە قاتتىق جەڭ قىلدى. شىددەتلىك جەڭ چۈشكىچە داۋاملاش-قاندىن كېيىن، ھاۋا تۇيۇقسىز ئۆزگىرىپ، كېچىلەپ ياققان قاتتىق يامغۇرغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن ماجۇڭنىڭ قوشۇنى جەڭگىۋارلىغىنى

يوقەتتىپ، تېرە - پېرەك بولۇپ كەتتى. ئۆلكە ئارمىيەسى بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۇلارغا قوغلاپ يۈرۈپ زەربە بەردى. ماجۇگىيەك ئەسكەرلىرى مۇجىيادى جىلغىسى ئارقىلىق قېچىپ كېلىپ، تۇرپان، پىچاننى ئىگەللىۋالدى. لى، دۇك، چىن قاتارلىق قوماندانلار تەسلىم بولۇپ، بۇ ئىككى شەھەرنى قولدىن بېرىپ قويغانلىق جىنايىتىدىن قورقۇپ ما- جۇگىيەككە ئەگىشىپ قېچىپ كەتتى.

شېك شىسەي گۇچۇگۇغا كىرگەندىن كېيىن، دۇشمەنگە تەسلىم بولۇپ شەھەرنى قولدىن بېرىپ قويغان قوماندان جاك- جىشۋىيەن (جۇيەن) نى قەتلى قىلىپ، ھەربى قانۇننى ئىجرا قىلدى. شېكنىڭ ئەۋەتكەن ئەسكەرلىرى مورى دەرياسىغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، شەرققە قاراپ يۈرۈش قىلىمىدى. ئۇ، ئۆلكە مەركىزىدىكى تاۋ مىگىۋ، لى شياۋتىيەن، چېك جۇك قاتارلىقلارغا ئىشەنچ باغلىيالمىدى ئاز ساندىكى ئەسكەرلىرىنى گۇچۇگۇغا قوغداشقا قالدۇردى. قاچقۇن - تەسلىم بولغان ئەسكەرلەردىن بىر قوشۇن تەشكىللىدى، قالغان قىسىملىرىنى ئارقا - ئارقىدىن ئۆلكىگە قايتۇردى. ئۆزى (شېك) 500 دىن ئارتۇق يېنىك قۇراللانغان ئاتلىق ئەسكەرنى باشلاپ، ئالدىن يولغا چىقتى، ئۇلار جىمىساردىن ئۆتكەندە، لىۋيگىلىنى ھاكىملىققا، يۈدېشكىنى نىغىۋېلىش دادۇيىنىڭ دۇيچاڭلىغىغا تەيىنلەپ ئۆز قوشۇنىنى زورايتتى، يۈدېشكى دەھال پىتراپ يۈرگەن ئەسكەرلەردىن 100 دىن ئارتۇق كىشىنى توپلاپ، يوشۇرۇپ قويغان قۇرال - ياراق، ئوق - دورىلار ۋە كونا قۇراللار بىلەن قۇراللىنىپ ئامان - لىقنى قوغداش ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلىدۇ، شۇنداقلا شەھەرنىڭ مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەملەشكە كىرىشىپ شەھەرنىڭ 4

دەرۋازىسىغا پىلىتىملىق زەمبىرەك ئورۇنلاشتۇرىدۇ. 4 دەر - ۋازىنىڭ 4 بۇلۇڭىغا پۇقرا ئەسكەرلەرنى كېچە - كۈندۈز پوسقا قويۇپ، كۈتۈلمىگەن بىرەر ھادىسىنىڭ تۇغۇلۇپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەييارلىغىنى قىلىدۇ.

ماجۇڭىيىڭ ئۆزلىكىدىن تۇرپان، پىچاندىن چېكىنىپ چىقىپ قاندىن كېيىن، يەنىلا جىمىسارنى قولدىن بېرىپ قويغىنىغا تەن بەرمەيدۇ. چۈنكى:

1. جىمىسارنىڭ ئاشلىق ئامبىرىدا بىر مىليون جىڭدىن ئارتۇق ئاشلىق ساقلىنىۋاتقان بولۇپ، بۇ ئۇلار ئۈچۈن ئېھتە-ياجلىق ئىدى.

2. جىمىسارنىڭ ئىستىراتېگىيىلىك ئورنى مۇھىم بولۇپ، بۇ ئارقىلىق گۇچۇڭ بىلەن ئۈرۈمچى ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقىنى ئۈزۈۋېتىشكە بولاتتى.

ماجۇڭىيىڭ ئاۋال ۋاڭچۈەنلۇنى جىمىسارنى قالايمىقان قىلىپ ئاشلىقنى ئولجا ئېلىشقا ئەۋەتتى. ئۇ جىمىسار شەھىرىگە (بازىرىغا) يېقىنلاشقاندىن كېيىن، لۈكچەك ۋە باندىتلارنى توپلاپ بارغانلا يېرىدە ئادەم ئۆلتۈرۈپ، ئوت قويۇپ ۋە يولۇچىلارنى بۇلاپ، شۇ جايدىكى خەلقنىڭ قاتتىق ئۆچمەنلىكىنى قوزغىدى. بۇنىڭ بىلەن بۇ يەرنى ئىشغال قىلىپ تۇرغان قوشۇن پۇقرا ئەسكەرلەر بىلەن بىرلىشىپ، ئۇنىڭ ھۇجۇمىنى بىرقانچە قېتىم چېكىندۈردى.

1933 - يىلى قەمەرىيە 6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ماجۇڭىيىڭ يەنە، تەسلىم بولغان ھەربى ئەمەلدار چېن چىڭيۈنى ۋاڭ چۈەنلۇ - نىڭ 300 دىن ئارتۇق ئەسكەرگە ماسلىشىپ جەڭ قىلىشقا ئەۋەتتى ۋە ئۇنى شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشقا مەسئۇل قىلدى.

چېن چىڭيۇ جىمىسارغا بارغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن نەنمېن (جەنۇبى دەرۋازا) نىڭ سىرتىدىكى تاش يولدا نامايىش ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۇلارنى تەسلىم بولۇشقا دەۋەت قىلماقچى بولدى. لېۋ ھاكىم، يۈ دادۇيچاڭلار مەسلىھەتلىشىپ، مۇئاۋىن رايون باشلىغى لېي شىڭيۇ ۋە تىجارەتچىلەر ۋەكىلىنى چېندىن ئەپسۇ سوراشقا چىقىرىدۇ. لېكىن چېن شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ قاتمال ھا- نەت پەيدا قىلىپ قويدى. بۇ چاغدا ۋاڭ چۈەنلۇ شەھەرنىڭ سىرتىدا مىڭ ئۆيىدىكى قەدىمى يادىكارلىقلارغا ئوت قويۇۋەت- كەن ئىدى. شەھەرنى ساقلاۋاتقان ھەربى ۋە پۇقرا ئەسكەرلەر، ما ئەسكەرلىرىنىڭ دۇڭگۇەندىكى مىچىت پەشتىغىدىن پايدىلىنىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇنىڭغا ئوت قويىۋېتىدۇ. مانا مۇشۇنداق قىلىپ، ھەر ئىككى تەرەپ ئۇرۇشۇشقا پائال تەييارلىق قىلىشتى.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇن چېن، ۋاڭ ئىككى يۈزدىن ئارتۇق ئەسكەرلەرنى باشلاپ كېلىپ، دۇڭمېن (شەرقىي دەرۋازا) غا ھۇ- جۇم قىلدى ھەمدە سېپىل دەرۋازىسىغا كىرىشنى چىچىپ ئوت قويدى، ما ئەسكەرلىرى بولسا بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۇ- زۇن شوتتا بىلەن سېپىلغا يامىشىپ چىقىپ چوقان - سۈرەن سې- لىپ يۈتۈن جاھاننى بېشىغا كەيدى. شەھەرنى قوغداۋاتقان ئەسكەر ۋە خەلق بۇرۇنلا ما ئەسكەرلىرىنىڭ بۇ سۈيىقەستىنى پەملىگەن بولۇپ، سېپىل دەرۋازىسىدىن ئېچىپ قويغان بىر تۆشۈكتىن سۇ چىچىپ ئوتنى ئۆچۈرۈۋالدى. ما ئەسكەرلىرى ئۇزۇن شوتىنىڭ قاق بىلىگە چىققاندا، پىلتىلىق زەمبىرەك كارامەت كۆرسىتىپ، قاتتىق ئوت ئاچتى، مۇداپىئەگە قاتناشقان پۇقرا ئەسكەرلەرمۇ ئۇلارغا قاتتىق ئوق ياغدۇردى. نەتىجىدە مانىڭ سېپىلغا يامىشىپ چىق-

قان بارلىق ئەسكىرى قاتتىق زەربىگە ئۇچرىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ شەھەرگە قىلغان ھۇجۇمى مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، تاڭ سۈزۈلمەيلا تىكىۋەتتى.

بۇ قېتىملىق قوغداشتا، ليۇيىڭلىن باشتىن - ئاخىر سېپىل - نىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ، ھەربى ۋە خەلققە مەدەت بېرىپ، ئىنتايىن زور خىزمەت كۆرسەتتى. كېيىن، ليۇيىڭلىن يەنە شەھەرنى قوغداشنىڭ تولۇق تەييارلىغىنى ئىشلىدى. مائەسكەر - لىرىنىڭ پاراگەندىچىلىك سېلىشىمنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن بىر - بۆلۈم دىخانلارنى مال - مۈلۈك، ئات - ئۇلاق ۋە ئۇرۇق - تۇققانلىرى بىلەن شەھەرگە كۆچۈرۈپ ئەكەلدى ھەمدە شېڭ دۈبەن - گە تېلېفون بېرىپ يۇدېشىڭنى يىڭجاڭلىققا كۆتۈرۈشنى ئىلتىمە - ماس قىلدى. شېڭ يەنە سىلىڭ ۋېي جېنگونىڭ قارمىغىدىكى جەن شىچىڭ تۈەنىدىكى ئۈچ يۈزدىن ئارتۇق ئادەمنى يۈزدىن - ئارتۇق قورال بىلەن دۇڭگۈەنگە جايلىشىپ جىمىسارنى قوغداشقا ياردەم بېرىشكە ئەۋەتتى. سېپىل لەخمىسىگە سۇ قۇيۇۋېتىپ، ما قىسىملىرىنىڭ شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ كىرىشىنىڭ ئالدىنى ئال - دى. ئەسكەرلىككە تۇتۇپ ئەكەلگەن دىخان بالىلىرىنى ھەر كۈنى شەھەرنىڭ سىرتىغا مال بېقىشقا ئېۋەتىپ، شەخسىلەرنىڭ مال - مۈلۈكلىرىنى كۆزدىن كۆچۈرۈش ۋە ما ئەسكەرلىرىنىڭ ئەھۋالىنى رازۇبىتكە قىلىپ تۇردى، شەھەر ئىچىدە كېچىلىك - چارلاشنى كۈچەيتتى.

چېن چىڭيۈنىڭ جىمىسارنى قورشاپ ھۇجۇم قىلىش پىللا - نىنىڭ ئىشقا ئاشماسلىغى، ما جۇڭيىڭنىڭ ئاچچىغىنى كەلتۈرۈپ قويدى. ئۇ: چېن ئۆتكەندە گەنسۇدا يۇڭچاڭ، مەنچەننى ئېلىپ

نام چىقارغان ئىدى. ئەمدى بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئالغانچىم-
لىك جىمىسارنى ئالالماسلىقى ئۇنىڭ قولىدىن ئىش-كەلمەيدىغان-
لىغىنى بىلدۈرمەيدۇ دەپ قاراپ، قەمەربىيە 9 - ئاينىڭ كېيىنكى
يېرىمىدا شەخسەن ئۆزى تاللانغان ئون نەچچە لىيەن ئاتلىق
ئەسكىرى (تەخمىنەن ئىككى مىڭدىن ئارتۇق ئادەم) نى باشلاپ،
سۇڭشۇگۇ داۋىنى ئارقىلىق جىمىسارغا قاراپ يۈرۈش قىلدى.
ئۇ بىر ئەتتىگەندىلا جىمىسارنى ئىشغال قىلىپ، ئاشلىقنى قولغا
چۈشۈرۈپ، قاتناشنى ئۈزۈپ، ئاندىن ئۆلكە شەھىرى (ئۈرۈمچى)-
گە قورشاپ ھۇجۇم قىلماقچى ئىدى.

26 - كۈنى ماجۇڭنىڭ شەھەرگە يېقىنلىشىپ، شەھەرنىڭ
غەربىي شىمالى تەرىپىدە يوشۇرۇندۇ. بۇ ۋاقىتتا قار يېغىۋاتقان
بولۇپ شەھەرنى ساقلاۋاتقان ھەربى ۋە خەلقلەر مۇھاپىزەتنى
بوشاشتۇرۇپ قويغان ئىدى. ما ئەسكەرلىرى بىمالال ئىش ئې-
لىپ بارىدۇ، ئىككى ئۇزۇن شۇتا ھازىرلاپ سېپىلغا چىقىشقا
تەييارلىق قىلىدۇ ۋە تاڭ ئاتقاندا شەھەرنى ساقلاۋاتقان ھەر-
بى ۋە خەلق سېپىلدىن چۈشكەندە، بىر كۈچەپلا شەھەرنى
قولغا ئالماقچى بولىدۇ، ما، ئەسكەرلىرىگە ئوق چىقارماسلىقىنى
تاپىلايدۇ.

27 - كۈنى تاڭ سۈزۈلۈش ئالدىدا ما قىسىملىرى شۇتا
بىلەن سېپىلغا چىقىشقا باشلىدى. بۇنى كۆرۈپ قالغان مۇھا-
پىزەتچى ئەسكەرلەر ئارقا - ئارقىدىن بىر قانچە پاي ئوق چى-
قىرىدۇ، بۇ ما ئەسكەرلىرىنى ئومۇمى يۈزلۈك ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە
مەجبۇر قىلىپ قويدى. بۇ چاغدا سېپىل ئۈستىدە نەيزە بىلەن
قوراللانغان پۇقرالارلا بار ئىدى. مانىڭ قىسىملىرى ئىككى شۇتا
بىلەن چىقىشقا باشلىغان بولۇپ، ئەھۋال ئىنتايىن خەۋپلىك

ئىدى. سېپىلنىڭ ئۈستىدىكى پۇقرالار ما ئەسكەرلىرىگە تاش ئاتاتتى. بەختكە يارىشا سېپىلنىڭ ئورنىگە سۇلىق توشقۇزۇلغانلىقتىن، ما قىسىملىرىنىڭ ھۇجۇمغا ئۆتۈشىنى ئاستىلاتتى. بۇنىڭ بىلەن شەھەر قوغدىغۇچى ئەسكەرلەرنىڭ سېپىلغا چىقىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىلدى. بۇ چاغدا يۈيىڭجاڭ بېيىمىن (شمالى دەۋاۋا) دىن سېپىلغا چىقىپ، قايتۇرما زەربە بېرىشكە باشلىغاندىن كېيىن ما قىسىملىرى ئورەكتىن قېچىپ چىقىشقا باشلىدى. شەھەرگە ھۇجۇم قىلغۇچىلار سېپىلنىڭ ئاستىدا بولۇپ، سېپىل ئۈستىدە ئوت كۈچى دەھشەتلىك بولغاچقا، ما ئەسكەرلىرىمنىڭ چېكىنىشى قىيىن بولدى. مۇشۇ سەۋەپتىن، پەقەت شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىدىلا ئۇلارنىڭ ئىككى يۈزدىن ئارتۇق ئادىمى ئۆلۈپ تۈگدى.

مەن بۇ چاغدا سېپىلنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى پۇقرا ئەسكەرلەرنىڭ مۇداپىئە قىلىش ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدىم. سىگنالنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، دەرھال مۇئاۋىن رايون باشلىغى لېي-شېڭيۇ، پەيچاڭ ياكى ۋەنجېننى پۇقرا ئەسكەرلەرنى سېپىلغا چىقىشقا ھەيدەكچىلىك قىلىشقا بۇيرۇدۇم. مەن ماۋزېرنى تۇتقان ھالدا بىرىنچى بولۇپ سېپىلغا چىقتىم. بۇ چاغدا يۈننىڭ قىسىملىرى تېخى سېپىلغا چىقمىغان بولۇپ، مانىڭ ئون نەچچە ئەسكىرى بېيىمىغا قاراپ كېلىۋاتاتتى، مەن ئىككى دانە گىراناتنى ئېتىپ ئۇلاردىن بىر قانچىسىنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، ما قىسىملىرىمنىڭ ھۇجۇمىنى توختىتىپ تۇرۇش مەقسىدىدە يەنە پوتەي تۆشۈكلىرى ئارىلىغىدا يۈگرەپ يۈرۈپ ئوق چىقاردىم. يۈننىڭ ئەسكەرلىرى سېپىلغا چىققاندىن كېيىنلا خاتىرجەم بولدۇم. بۇ ۋاقىتتا ما قىسىملىرى سېپىلنىڭ غەربىي شىمالىغا

ئىدىن بىر تۆشۈك ئېچىۋالغان بولسىمۇ، لېكىن شەھەرنى قوغدا-
ۋاتقان ھەربى - خەلق تىمرە - يۈك نەرسىلەرنى كالىك قىلىپ
تۆشۈكنى توسۇۋالغان ئىدى. جەن تۇەننىڭ دۇڭگۈەندە تۇرۇشلۇق
قىسىملىرى شەرقىي سېپىلنى قوغدايدۇ. ما ئەسكەرلىرى غەربىي
شىمال سېپىلغا ھۇجۇم قىلغاندا، چىقىم ناھايىتى كۆپ بولۇپ
كەتكەنلىكتىن، دۇڭگۈەننى ئىگەللەش ئۈچۈن ئوت كۈچىنى مەر-
كەزلەشتۈرۈپ، شەھەرنىڭ شەرقىي سېپىلغا شىددەتلىك ھۇجۇم
باشلاپ، شەھەر سېپىلنىڭ غەربىي شىمالدىكى بىر قانچە كۈن-
گۈرەننى بۇزۇپ تاشلىدى. بىز يەنىلا يۈك كالىكلىرى بىلەن
بۇ يەرلەرنى ئىتىۋالدۇق. بۇ ئەسنادا ماجۇڭنىڭ شەھەر ئە-
چىدىكىلەرنى يەنە تەسلىم بولۇشقا ئۈندەپ خەت كىرگۈزدى.
ئەگەر ئۈچ كۈننىڭ ئىچىدە شەھەر دەرۋازىلىرىنى ئېچىۋەتمە-
سەڭلار، شەھەرگە باستۇرۇپ كىرگەندىن كېيىن، ئىنىسى - جىنىنى
قويماي قىرىپ تاشلايمىز. دەپ پوپوزا قىلىپتۇ. لىۋ ھاكىم، يۈ-
يىڭجاڭ مۇزاكىرىلىشىپ، ئەگەر شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىۋېتىپ
تەسلىم بولساقمۇ، ئۇلار شەھەرگە ھۇجۇم قىلغان چاغدىكى ئە-
غىر چىقىمىنى تۆلىتىۋېلىش ئۈچۈن بىزنى تىرىك قويمىدۇ، بۇند-
دىن باشقا يەنە ئالدىنقى كۈنلەردىكى ھۇجۇم ۋە باشقا مۇدا-
پىئە تەجرىبىلىرىمىزگە ئاساسەن جىمىسار شەھەرنى ساقلاپ قې-
لىش تامامەن مۇمكىن، دىگەن پىكىرگە كېلىشتى ۋە «شىددەت-
لىك ھۇجۇم قىلىش بىلەن قەتئى قوغدىنىش» تاكتىكىسىنى
«شەھەر ئىچىدە قامىلىپ تۇرۇپ، مۇستەھكەم قوغداش» تاكتى-
كىسىغا ئۆزگەرتتى، بۇ چاغدا ھەربى - خەلق بىر نىيەتتە شە-
ھەرنى مۇداپىئە قىلىشنى كۈچەيتىپ، ماجۇڭنىڭ بىر ئەت-
تىگەندىلا جىمىسارنى قىلغا ئېلىش خام خىيالىنى يوققا چىقاردى.

ماجۇڭيىنىڭ شەھەرگە قىلغان ھۇجۇمى ۋە ئالداپ تەس-لىم قىلىش سۈيىقەستى مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندىن كېيىن، شۇ-ئان فۇچىڭ، جاۋسۇدىن ئىبارەت ئىككى كەنتكە ئورۇنلۇشۇپ، دىخانلارنىڭ ئوزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەكلىرىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ، شەھەرنى بىر تەرەپتىن مۇھاسىرە قىلىپ، بىر تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى.

چۈشتىن ئىلگىرىكى جەڭدە، پۇقرالارنىڭ جەڭ قىلىش تەجرىبىسى يوق بولغانلىقتىن، ھە دىسىلا كۈنگۈرەدىن ماراپ، ئۆزىنى يوشۇرۇشنى بىلمەي، نەتىجىدە چىقىم كۆپرەك بولدى. چۈشتىن كېيىن، شەرقىي شىمال تەرەپتە ھۇجۇم تېخىمۇ جىددە-لەشتى. جەڭدە شەھەرنى قوغداۋاتقان ھەربى ۋە خەلقنى يۈز-دىن ئارتۇق كىشى ئۆلدى. ئورۇنسىز قۇربان بېرىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، پۇقرالارغا ئالدى بىلەن ئۆزىنى قوغداش، ئاندىن قارشى تەرەپكە ئوق چىقىرىشتەك ئاساسىي ساۋاتلارنى تەشۋىق قىلدۇق ھەم يەر ئاستى ۋە مىناغا قارشى تەدبىر - چارىلەرنى ئىشلىدۇق.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇن، ئون نەچچە نەپەر پۇقرا ئەسكەر لىۋ ھاكىمىنىڭ ماقۇللىغىنى ئېلىپ سېپىلدىن يەرگە چۈشۈپ جە-سەتلەرنىڭ قورال ۋە ئوقلىرىنى يىغىپ كەلدى. ئولجا ئېلىنغان ئوتتۇز نەچچە دانە مىللىتىق، ئەللىك نەچچە خالتا ئوق سېپىلدىن چۈشكەنلەرگە بېرىلگەندىن تاشقىرى قالغانلىرى شەھەرنى مۇدا-پىئە قىلىش تەۋەلىگىگە ئۆتكۈزۈلۈپ پۇقرا ئەسكەرلەرگە تەق-سىم قىلىندى. ما قەسىملىرى توك سىملىرىنى ئۈزۈۋەتكەنلىك-تىن، يېرىم كېچىدە فۇكاڭغا ئادەم ئەۋەتىپ ئۆلكە (مەركىزى) دىن ياردەم سوراپ تېلېگىرامما ئوردى. ما ئەسكەرلىرىنىڭ

كېچىدە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ كىرىشىدىن ئەنسىرەپ، كۈنگۈ-
رىلەرگە پانۇس ئېسىلدى. پانۇسلارغا ئوق تېگىپ ئۇچۇپ قال-
غاندىن كېيىن، كىرىشىگە چىلانغان يېڭى خىشقا ئوت تۇتاشتۇر-
دۇق ۋە بىر سائەتتە بىر يۆتكەپ، كېچىچە يورۇتۇپ چىقتۇق.
بۇ دەل «ياۋ قورشىدى شەھەرنى، كېچە دەھشەت - سۇر-
بەتتە، يانار پانۇس ئورنىدا كىرىشىلغان كېسەكلەر، ئوردا
شىمال قوۋۇغى يالقۇنچار ئوت ئەۋجىدە، ئەكسى نۇردىن چۈچۈ-
دى ما قوشۇنى شۇ قەدەر» دېگەن مەنزىرىنى ھاسىل قىلغان
ئىدى.

ما قىسىملىرى بۇ كۈنى كەچتە ھۇجۇم قوزغىمە-
دى. ئىككىنچى كۈنىمۇ ئانچە قاتتىق ھۇجۇم قىلمىدى. ئۇلار
دەسلەپ دۇڭمېندا يەر ئاستى يول كولاپ، دۇڭمېننى پارىتلات-
ماقچى بولدى. يەنە شەرقىي سېپىلنىڭ شىمالىي تەرىپىدىن يەر
ئاستى يول كولاپ، كېچىلىك ھۇجۇمغا ئادەم كىرگۈزمەكچى بولدى.
بىزمۇ دۇڭمېندىكى تۆشۈك ئىچىدىن ۋە شەرقىي سېپىلنىڭ
ئاستىدىن بىر يەر ئاستى يول كولاپ ئۇلارنىڭ يەر ئاستى
يولىنى توسۇۋالدىق ھەمدە توسالغان جايغا چىلەكنى كۆمتۈرۈپ
يولنىڭ قايسى تەرەپكە قاراپ كولىنىۋاتقانلىغىنى ئۇقۇپ تۇر-
دۇق. ئاساسىي نۇقتىنىڭ شەرقىي سېپىلنىڭ دەرۋازىسى ئاستىدا
ئىكەنلىكىنى بايقىۋېلىپ، دۇڭمېن ئىچىدىن ئاي شەكىللىك بىر
ئاكوپ كولىدۇق، يەنە دەرۋازا تۆشۈگىنىڭ ئاغزىغا توپا قاچە-
لانغان تاغلار بىلەن قوغدىنىش توسىغى ياسىدۇق. ما قىسىم-
لىرىنىڭ شەرقىي سېپىلنىڭ شىمالىي تەرىپىدە كولىغان يەر
ئاستى يولى سېزىۋېلىنمىغاچقا، ئۇلار ئوڭۇشلۇق ھالدا شەھەر
ئىچىگە كولاپ كىرىۋەرگەن ئىكەن. 4 - كۈنى چۈشتىن كېيىن،

يەر ئاستى توسما يول كۆلمىغان بىر پۇقرا ئەسكەر تەييارلىغۇچى بۇتخانىسىنىڭ تېمىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، شۇ جايدىكى بوشلۇق-قا تەرەت قىلىدۇ، بۇ بوشلۇق دەل ما قىسىملىرى كولاپ كىرگەن يولنىڭ ئاغزى ئىدى. پۇقرا بۇنى بايقىغاندىن كېيىن دەرھال سېپىلنىڭ ئۈستىدە شەھەرنى قوغداۋاتقان ئەسكەرلەرگە مەلۇم قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئوق چىقىرىپ، مانىڭ ئەسكەرلىرىنى قاچۇرىۋېتىدۇ. كېيىن يەنە باشقا تەدبىر قوللىنىپ يولنىڭ ئاغزىنى چوڭايتىپ، ئۇنىڭغا بىر ھارۋا پاختال، ئىككى تاغار لازا ۋە تاماكا ياغىچى تەقىپ ئوت ياقىدۇ ھەم ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر پارچە كىگىزنى يېپىپ، شامالدىرغۇچ بىلەن يەل بېرىپ، يەر ئاستى يولىدىكى ما ئەسكەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى سىرتقا چىقىشقا مەجبۇر قىلىدۇ.

ئىككىنچى كۈنى ما قىسىملىرى شەھەرگە ھۇجۇم قىلغاندا شەرقىي سېپىلنىڭ شەرقىي شىمال بۇرجىگىدىكى سەھنىگە بىر قانچە زەربىدارلىرىنى يوشۇرۇپ قويغان بولۇپ، شىمالىي سېپىلدىكى ئارمىيە ۋە خەلقنىڭ باش كۆتۈرىش ئىمىكانىمىنى بولماي قالىدۇ. چىقىم كۆپ بولدى. ئۈچىنچى كۈنى مەن ۋۇلياڭ بۇتخانىسى ئۈستىگە پىستۇرما قويۇپ، پۇقرا مەرگەن ۋاڭ جۇنخې، دايمىر (موڭغۇل) ئىككىسىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇۋىدىم، ئۇلار پۇرسەت كۈتۈپ قارشى تەرەپنىڭ زەربىدارلىرىدىن بىر قانچە-سىنى ئېتىپ چۈشۈرۈپ، شىمالىي سېپىلدىكى ئارمىيە ۋە خەلقنى خەۋپتىن قۇتۇلدۇرۇپ قالدى.

ئۈچىنچى كۈنى ئىككى تەرەپ ھۇجۇم - مۇداپىئە تەدبىر-لىرى ئۈستىدە تەييارلىق كۆرۈۋاتقاندا، ئۆلكە تەرەپ تېلېگرام-مىنى ئالغاندىن كېيىن ئەۋەتكەن بىر قوش قاناتلىق ئايرو-بۇ

پىلان بىزگە ھەر خىل ئوق - دورىلارنى تاشلاپ بەردى. لېكىن ئىۋىتچىققا ئوق تېگىپ كەتكەنلىكتىن، ئۆلكە مەركىزىگە قايتىپ كەتتى (ئۇ، ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۆلۈپ كېتىپتۇ). شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، شېڭ شىسەي ياردەمگە يەنە ئەسكەر ئەۋەتكەن ئىدى. ماجۇكىنىڭ بۇ ئاخباراتقا ئىگە بولغاندىن كېيىن، ھۇجۇمنى تېخىمۇ جىددىلەشتۈردى. بۇ چاغدا شەھەردىكى ئەر - ئايال، قېرى - ياشلار ھەممىسى ھەركەتكە كېلىپ، دۇڭمېنغا سۇ، كىگىز قاتارلىق كېرەكلىك نەرسىلەرنى توشۇغىلى تۇردى. بىز بېيىمېندا بارلىق كۈچىمىز بىلەن يەر ئاستى يولىنى توسۇشتىن باشقا، يەنە مۇداپىئە كۆرۈش ئاكوپلىرى ۋە قۇم قاچىلانغان تاغلاردىن توسمىلارنى ياساپ ئىككى قاتار ئەسكەر ئورۇنلاش-تۇردۇق. بۇ كۈنى كەچتە، لىۋ ھاكىم شەھەرنى قوغداۋاتقان ئارمىيە ۋە خەلققە: ئەگەر مېنا پارىتىلغان تەقدىردىمۇ ئۆز ئورنۇڭلارنى قاتتىق ساقلىشىڭلار لازىم، دەپ ئومۇمى ئۇقتۇرۇش قىلدى.

قەمەرىيە 10 - ئاي بايرىمىنىڭ 1 - كۈنى (يەنى تۆتىنچى كۈنى) تاڭ سەھەردە، بىزنىڭ ئادەملىرىمىز شەھەرنىڭ دۇڭمېن-دىكى تۆشۈكى ئىچىدە يەر ئاستى يولىنى توساۋاتقاندا، تۇيۇق-سىزدىن مېنا پارتلاپ كېتىپ، قوۋۇقنى ئورۇۋېتىدۇ، جاۋليەن-جاڭنېمۇ ئىرغىتىپ بىر قانچە مېتىر يەرگە تاشلىۋېتىدۇ. دەل مۇشۇ ۋاقىتتا، قارشى تەرەپ پىلىموت، مىلتىق بىلەن دۇڭمېنغا قاتتىق ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى، قۇم قاچىلانغان تاغلاردىن ياسالغان توسمىنىڭ ئارقا تەرىپىگە يوشۇرۇنغان ئەسكەرلەر ئارقا - ئارقىدىن قايتۇرما زەربە بېرىپ، ما ئەسكەرلىرىمىزنىڭ بىر قانچە قېتىملىق شەددەتلىك ھۇجۇمىنى چېكىندۈردى.

شەھەرنى قوغداۋاتقان بارلىق ئارمىيە ۋە خەلق ئۆز ئورۇنلىرىدا چىڭ تۇردى. كۆك چىڭچىڭ بىلەن ھاكىمىنىڭ خىزمەتچىسى دۇ × × پۈتۈن شەھەرگە ئۇرۇش ئەھۋالىدىن ئومۇمى ئۇقتۇرۇش قىلغاندىن كېيىن ئاممىنىڭ كەيپىياتى تېخىمۇ تېجىلاندى. شەرقىي سېپىل پارتلىتىۋېتىلگەندىن كېيىن، دەرھال شەھەرنىڭ دەرۋازىسى ئۈستىدىن بىر تۆشۈك ئاچتۇق ۋە ئون نەچچىلىگەن ئۆسمۈرنى سېپىلغا توپا ئېلىپ چىقىپ، شۇ تۆشۈكتىن توپا تۆكۈپ كېچىچە قوۋۇقنى تولدۇرۇۋېتىشكە ئورۇنلاشتۇردۇق.

ئۈچ كېچە - كۈندۈز داۋام قىلغان شىددەتلىك ئۇرۇش ئارقىلىق، قارشى تەرەپنىڭ كۆپ ئادىمى چىقىم بولدى، نۇر-غۇنلىرى قېچىپ كەتتى. ئاقىۋەتتە ئۇلارنىڭ 700 دىن ئارتۇق ئەسكەرنى چىقىم بولدى. بۇ ئارىدا ئۆلكە مەركىزىدىن ياردەمگە ئەۋەتكەن ئەسكەرلەر زىنچۈەنزىگە يېتىپ كەلگەن بولۇپ، ما جۇڭ-يىڭ ئىشەنچ باغلىمىغان ئاز ساندىكى ئەسكەرلىرىنى شەھەرنى مۇھاسىرە قىلىشقا قالدۇرۇپ، قالغان مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرلىرىنى باشلاپ سەنتەيگە بېرىپ جەڭ قىلىدۇ. توققۇزىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن، سەنتەيدىمۇ مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، ئومۇمى يۈزلۈك تارمار بولۇپ چېكىنىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، جىمىسار مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇ، پۈتۈن شەھەردىكى ئەسكەر ۋە خەلق ئۆزلىرىنىڭ قايتىدىن دۇنياغا كەلگەنلىگىگە بارىكالا ئېيتىشتى.

بۇ قېتىملىق شەھەرنى قوغداش جېڭىدە بىز ئاز ئادەم بىلەن كۈچلۈك ئەسكەر ئۈستىدىن غەلبە قىلدۇق. ماجۇڭيىڭ شەخسەن ئۆزى شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشقا قوماندانلىق قىلغاندا، شەھەرنى قوغداۋاتقان ئەسكەر ۋە خەلق باتۇرلۇق بىلەن قار-شېلىق كۆرسىتىپ، قارشى تەرەپنىڭ كۆپلىگەن ئادەملىرىنى

ئېتىپ ئۆلتۈردى، ھەتتا ماجۇڭيىڭ ئۇلارنى تەسلىم بولۇشقا ئۈن-
دىگەندىمۇ، پىسەن قىلمىدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ماجۇڭيىڭ
ئۆزى تەڭسىزلىكتە قالدى.

پۈتۈن شەھەردىكى ئەسكەر ۋە خەلق چېنىدىدا ھايات -
ماماتتا بىرگە بولۇشتەك ئىرادە بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ، پۈتۈن
شەھەرنىڭ قانغا بويۇلىشىدىن ساقلاپ قالدى. بۇندىن باشقا،
ليۇ ھاكىمنىڭ رەھبەرلىك قىلىشتا تەدبىرلىك بولۇشى، تەشكىلى
ئورۇنلاشتۇرۇشنىڭ جايىدا بولۇشىمۇ غەلبە قىلىشتىكى بىر ئا-
مىل ھىساپلىنىدۇ. كېيىن، ليۇ يىڭلىن خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى
ئۈچۈن ئەمىلى ئېسۈپ يۆتكىلىپ كېتىش ۋاقتىدا قوغ-دىغۇچى
قوشۇننىڭ يىڭجاشى يۈدېشىڭ ئۇنىڭدىن خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى
ئۈچۈن مۇكاپات تەلەپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ، يىغىۋېلىش
دادۇيىنىڭ دۇيىجاڭلىغىدىن دادۇيىجاڭلىققا ئۆستۈرۈلدى. ئەمىلىيەتتە
ئۇ كۆپ ساندىكى ئاممىنىڭ شەھەرنى قوغداشتا كۆرسەتكەن
تۆھپىسىنى ئۆزىنىڭ قىلمۇۋېلىپ قۇربان بولغانلارنىڭ جەسمىگە
دەسسەپ يۇقۇرىغا ياماشقان ئىدى. ئۇ يەنە شەھەر ۋە يېزىلاردا
ھەدىسە ئەسكەرلىككە ئادەم تۇتۇپ، ئۆزىنىڭ كۈچىنى تولۇقلىدى.
ئاخىرى دىگەندەك قارا شەھەر گارنىزونىنىڭ سىلىڭى بولدى،
لېكىن ئەڭ ئاخىرى بېرىپ يەنىلا شېڭ شىسەي ئۇنىڭ كاللى-
سىنى ئالدى.

ئۇرۇشتىن كېيىن، شەھەرنى مۇداپىئە قىلىش ئىش باش-
قۇرۇش ئورنى پۈتۈن شەھەردىكى ئامما بىلەن بىرلىشىپ شە-
ھەرنى قوغداش جەريانىدا قۇربان بولغانلارنىڭ جەسسەتلىرىنى
جامائەت قەۋرىستانلىغىغا قويدى (دۇڭمېننىڭ سىرتىدا)، ئېڭى -
چاقىلىرى بارلار ئۆزلىرى ئېلىپ كېتىپ يەرلىككە قويدى. 10

چى ئىگىزلىكتە خاتمىرە تاش تىكلەپ، ئۇلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالىنى تاشقا ئويۇپ يازدى. گەرچە بۇ خاتمىرە تاشلار ھازىر يوقۇلۇپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن بىز بۇنىڭغا گۇۋالىق بېرەلەيمىز. خاتمىرە تاشنىڭ ئورنى ھازىرقى ناھىيىلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ يېنىدا.

بۇ قېتىملىق ئۇرۇش ئاپىتىدە دىخانلار ئېغىر ئازاپ - ئوقۇبەتكە ئۇچرىدى. 1934 - يىلى دىخانلار تېرىقچىلىق قىلىشقا ئائىلاج بولۇش بىلەن چوڭ ئاچارچىلىق پەيدا بولدى. بۇ ۋاقىتتا يۈز بەرگەن ئېچىنىشلىق ئەھۋاللارنى ھەقىقەتەنمۇ يېزىپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ.

قوشۇمچە: شەھەرنى قوغداش كومىتېتىنىڭ ھەيئەتلەر ئىسمىلىكى:

لېي جېڭۋىن، چى بوفاك، لى شىڭسەي، لى تىنرۇڭ، ئەندۇجېن، ساۋ ئېرشى، ياۋ شىشۇن، ۋاڭ شوچەن، ۋاڭ كۈەن، ۋاڭ گۇيراڭ، لېي شىڭيۈ، ياڭ ۋەنجېن، ۋاڭ شوتىڭ، ۋاڭ ئېنجى، لى گۇاڭدى، لى گۇاڭجۇڭ، سۇڭ كەيشەن، جاڭ گۇاڭجىي، ۋاڭ خۇڭرۇ، لىيۇدى، مادېخەي، ياڭ دىيەنكۇي، جاۋ جۇن، ۋاڭ چۈەن، كۇڭ چىڭۋۇ، جاڭ يەنپىڭ، جاڭ يىنشەن، ۋاڭ دۇنغۇ، جاۋنمىشۈي لىردىن ئىبارەت ئىمدى.

مەن قاتناشقان بىر نەچچە قېتىملىق جەڭنىڭ ئەمىلى ئەھۋالى

جىن گۇجىڭ

كېرىش سۆز

1933 - يىلدىن 1935 - يىلغىچە مەن شىنجاڭ چېگرا مۇ-
داپىئە قۇرۇقلۇق قىسىم ۋاقىتلىق ئارىلاشما لۇيىنىڭ 1 - ئاتلىق
تۈەندە ئىشلەيتتىم، شۇنىڭ ئۈچۈن، داۋانچىڭ ئۇرۇشى، زىن-
چۈەنزى، نەنسەن - شۈيشىڭو ئۇرۇشى، ئۇلاۋسۇ - سەندۇخوزا ئۇرۇ-
شى، ئۈرۈمچىنى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۇرۇشى، 2 - قېتىم-
لىق داۋانچىڭ ئۇرۇشى قاتارلىق مۇھىم ئۇرۇشلارغا بىۋاسىتە قات-
ناشتىم. ئۇرۇشلارنىڭ ئەمىلى ئەھۋالىنى تۆۋەندىكىچە بايان
قىلىمەن.

جىن شۇرېننىڭ تەختىن چۈشۈشى ۋە شېڭ شىسەي
نىڭ تەختكە چىقىشى

1928 - يىلدىن 1933 - يىلغا قەدەر شىنجاڭ جىن شۇرېن-
نىڭ چېرىك ھۆكۈمرانلىغى ئاستىدا بولۇپ، ھەربى ۋە سىياسى
جەھەتلەردىكى ئەمەللەرگە ئاساسەن جىن شۇرېننىڭ يۇرتداشلىرى

(گەنسۇ خېجۇلىقلار)، تۇققانلىرى ۋە دوستلىرى تەيىنلەنگەن ئىدى. كەشىنى غەزەپلەندۈرۈدىغىنى شۇكى، جىن شۇرېننىڭ 4 - ئىنىسى جىن شۇجى قەشقەرنىڭ گارنىزون قوماندانى، قوشۇمچە دىۋىزىيە باشلىغى ئىدى، 5 - ئىنىسى جىن شۇشىن ھەربى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىغى ئىدى، سۈي جاۋجى قۇرۇقلۇق قىسىم تۇەنجاڭ، جاڭ پېيۋەن ئىلى بوزيەر ئېچىش مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى، قوشۇمچە دىۋىزىيە باشلىغى ئىدى. بۇ خىيانەتچى، زومىگەرلەر ئېكىسپىلاتاتسىيە ۋە خىيانەت قىلىشىنىلا بىلىپ ھەربى ئاشلىق ۋە خىراجەتنى قىسىپ، خەلقنى بوزەك قىلاتتى، ئازسانلىق مىللەتلەرنى كەمسىتىپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۆزئارا ئۆچلىشىپ، قىرغىنچىلىق قىلىشىنىڭ ئۇرۇغىنى چاچقان ئىدى. ئەينى چاغلاردا شىنجاڭدا 1931 - يىلى قۇمۇل دىخانلار قوزغىلىڭى پارتلاپ ئارقىدىنلا يولۋاس گەنسۇدىن ماجۇكىنىڭ شىنجاڭغا تەكلىپ قىلىپ ئەكەلدى. بۇنىڭ بىلەن مىللەتلەر ئارىسىدىكى زىددىيەت تېخىمۇ كەسكىنلەشتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە جىن شۇرېن ھەدىسىلا ھەربى جەھەتتىن ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىدى. جەنۇبى ۋە شىمالىي شىنجاڭنىڭ قاتنىشى تۈسۈلۈپ قېلىپ، تەرتىپ بۇزۇلۇپ، كىشىلەر دەككە - دۈككە ئىچىدە قالدى. جىن شۇرېن جىجىسوزىدا (دىخۋادىن قىرىق كىلومېتىر يىراقلىقتا) 4 لىيەن پىيادە ئەسكەر روتىسى تۇرغۇزغان بولۇپ، بۇنىڭغا زۇۋبىيە شىن تۇەنجاڭ (لەقىمى ساراڭ) قوماندانلىق قىلاتتى. قەمەردە يە 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى كېچىدە ماجۇكىنىڭ قول ئاستىدىكى ماچۈنلۈ قىسىملىرى نەنسىدەندىكى توپۇلاڭچى پۇقرالار بىلەن بىرلىشىپ تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى دىگىدەك قىرىپ تاشلايدۇ. ئارقىدىنلا ئۆلكە مەركىزى قورشاۋ

دىمچىدە قالمىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە دىخۇا ئەتراپى ۋە چاڭ-
 شەنزە ئەتراپىدىمۇ توپىلاڭ يۈز بېرىپ ئۆزئارا قىرغىنچىلىق
 بولۇپ، ئەھۋال ناھايىتى خەتەرلىك ھالەتكە يەتكەن ئىدى.
 جىن شۇرپىن دەرھال شەرق، غەرب تەرەپلەردە تازىلاش ئېلىپ
 بېرىۋاتقان قوشۇننى دىخۇا مۇھاسىرىسىنى بۇزۇش ئۈچۈن يۆتكەپ
 كەلدى. بۇ جەرياندا جىن شۇرپىنىنىڭ سەنمۇ باشقارمىسىنىڭ
 مۇدىرى چېن جۇڭ، ئاۋىئاتسىيە ئەترىدىنىڭ باشلىغى لى شياۋ-
 تىيەن ۋە تاۋىمىڭيۇ قاتارلىقلار، ھەر قايسى قىسىملارنىڭ قوماندانلىرى ۋە گۇيخۇا جۇنىنىڭ (شىنجاڭغا قېچىپ كىرگەن ئاق
 ئورۇسلار دۆلىتىمىز تەۋەلىكىگە ئۆتكەندىن كېيىن گۇيخۇازۇ
 (مىللىتى) دەپ ئاتالغان، كېيىن ئۇلاردىن ئىككى تۈەن ئاتلىق
 ئەسكەر ئېلىنغان) قوماندانى باپىنىڭوت بىلەن ئاستىرىتىن ئالاقە-
 لىشىپ، 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغىلى
 5 يىل بولغان جىن شۇرپىن ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى.
 جىن شۇرپىن ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش ئۈچۈن ئېلىپ
 بېرىلغان مەخپى مۇناسىۋەتكە شېڭ شىمەي ئاۋال قاتناشمىغان
 ئىدى (شۇ ئىشتىن كېيىن لى شياۋتىيەن ئۇنى ئايرۇپىلان بىلەن
 ئۇلانبايدىكى باش قوماندانلىق شىتاۋىدىن ئەكەلگەن). ئۇنداقتا
 شېڭ شىمەي قانداق بولۇپ تەختكە چىقىپ قالدى؟ بۇنىڭغا
 ئەينى ۋاقىتتىكى ۋەزىيەت سەۋەبىچى بولغان ئىدى. بۇنىڭدا،
 بىرىنچىدىن، ئۇلار ئالدى بىلەن چېڭ رۇنچېڭ (شەرقىي شىمال
 ئارمىيىسىنىڭ لىۋىجاڭى)، چېڭ پىنشىۋ (جىن شۇرپىنىنىڭ ھەربى
 قوماندانى) لارنى كۆرسەتكەندە ئۇلار ئۇنىمىدى؛ ئىككىنچىدىن،
 1932 - يىلى كۈز ۋە قىش پەسىللىرىدە 50 مىڭدىن كۆپ شە-
 رقىي شىمال ياپونغا قارشى پىدائىلار قوشۇنى سوۋېت چېگرىسى

ئارقىلىق شىنجاڭغا چېكىنىپ كېلىپ، ئىلى، دىخۇا ۋە غەربىي يوللاردا تۇردى، شېڭ شىسەي شەرقىي شىماللىق بولۇپ، بۇ قىسىملار بىلەن يۇرتداشلىق مۇناسىۋىتى بولغاچقا، ئۇلارنى ئاسان كونترول قىلالايتتى. ئۈچىنچىدىن، شېڭ شىسەي ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭ ئالدىنقى سېپىنىڭ باش قوماندانى بولۇپ، يەر-لىك قىسىملارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ باشقۇرۇشىدا ئىدى. مۇشۇنداق ئەھۋاللار ئاستىدا ئۇ شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە مەھكىمىسىنىڭ ۋاقىتلىق دۈبەنى، ليۇۋېنلۇڭ (خۇنەنلىك، مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى) ئۆلكە رەئىسى قىلىپ تەيىنلىنىپ، شىنجاڭنىڭ ۋەيرانە بولغان ۋەزىيىتىنى ئىدارە قىلىشقا باشلىدى.

شېڭ شىسەي تەختكە چىققاندىن كېيىن دەرھال ھەربىي قوشۇنلارنى تەرتىپكە سېلىپ چېگرا مۇداپىئە قۇرۇقلۇق ئارمىيە ئارىلاشما لۈيى تەسىس قىلىپ، ئۆزى قوشۇمچە لۈيىچاڭ بولدى. بۇ لۈيىنىڭ قارمىقىدا 4 ئاتلىق ئەسكەر تۈەنى ۋە بىر مۇھاپىزەتچىلەر تۈەنى بولۇپ، ئاتلىق ئەسكەر تۈەنلىرىگە لۇخۇيشيەن، جاڭ يۇتاك، مادېشەن، لياڭ چىۋىنلار تۈەنچاڭ بولدى. مۇھاپىزەتچىلەر تۈەنىگە لۈيۈلىن تۈەنچاڭ بولدى. ئاندىن باشقا يەنە شەرقىي شىمال ئارمىيىسىنى تەرتىپكە سېلىپ 4 پىيادە ئەسكەرلەر لۈيى قىلىپ، ئۇلارغا قورال-ياراق تارقىتىپ بەردى. شۇ يىلى 5-ئاي ئىچىدە ماجۇڭنىڭ قىسىملىرى تۇرپان، پىچان، توخسۇن قاتارلىق جايلارنى بېسىپ ئالغان بولۇپ، داۋانچىڭغا ئەسكەر ماڭغۇزۇپ دىخۇاغا ھۇجۇم قىلىش ئالدىدا تۇراتتى، شۇڭلاشقا شېڭ شىسەي نەنلىياڭ سەندۇڭىدا پىيادە، ئاتلىق، توپ-چى قىسىملاردىن بولۇپ، 20 مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنى يىغىپ، قەسەم قىلدۇرۇپ داۋانچىڭغا ماڭغۇزدى. بۇ شېڭ شىسەي تەخت-

كە چىققاندىن كېيىنكى تۇنجى قېتىملىق ئۇرۇش بولۇپ، مەن شۇنىڭدىن باشلاپ، ھەر قايسى ئۇرۇشلارغا قاتناشتىم.

مەن قاتناشقان ئۇرۇشلارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى

1. بىرىنچى قېتىملىق داۋانچىڭ ئۇرۇشى

1933 - يىلى 5 - ئاي ئىچىدە ماجۇڭنىڭ، قىسىملىرىنى باشلاپ ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن تۇرپاندىن داۋانچىڭغا كەلدى. شۇ چاغدا نەنسەن بىلەن جىجىسوزا ئەتراپىدا ئىسيان كۆتەرگەن خەلق پات - پات بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ تۇراتتى. شېڭ شىسەي پىيادىلەر، ئاتلىقلار، توپچىلار ۋە ھەربىي لازىمەتلىكلەر قىسمى بولۇپ 20 مىڭدىن كۆپرەك ئادەمنى يىغىپ داۋانچىڭغا يۈرۈش قىلدى. بىزنىڭ بىرىنچى ئاتلىق تۈەننىڭ تىزىمىدا لۇخۇيشىيەن (خېنەنلىك، فىڭ يۈيشياڭنىڭ قول ئاستىدا پەيىچاڭ، ليەنجاڭ بولغان. باتۇر ۋە پاراسەتلىك كىشى)، يول ئاچقۇچى چەۋەنداز قىلىپ بەلگىلىنىپ جىجىسوزا تەرەپكە ماڭدۇرۇلدى، لۇخۇيشىيەن بىرىنچى ليەننىڭ ليەنجاڭ جاڭ - جىنۋۇنى ئالدى تەرەپكە قويۇپ ياك چاڭزىنگودىن ئىلگىرىلەشكە بەلگىلىدى. ئىككىنچى ليەننىڭ ليەنجاڭ ليۇ جەنچىڭ ئوڭ قانات، 3 - ليەننىڭ ليەنجاڭ سول قانات قىلىپ بەلگىلىنىپ، ئوڭ - سولدىكى تاغ يوللىرى ئارقىلىق ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىشقا ماڭدۇرۇلدى. چۈشتىن كېيىن جىجىسوزىغا يېتىپ كەلدى، ھېچقانداق دۈشمەن ئەھۋالى سېزىلمىدى. ھەر قايسى مۇھىم جايلارغا پوست قويۇلدى. جىن شۇرېن ۋاقتىدا (شۇ يىلى باھاردا)

ما جۇڭيىنىڭ قىممەتلىرى ۋە نەنەسەندىكى توپىلاڭچىلار تەرىپىدىن ھەر قايسى جىلغىلار ۋە ئۆيلەرنىڭ ئىچىدە ئۆلتۈرۈلگەن 100 دىن ئارتۇق ئادەمنىڭ جەسەتلىرىنى كۆمدۈق. ئەتمىسى سەيپۇ- پۇغا يۈرۈش قىلدۇق. 3 - كۈنى داۋانچىڭغا 10 نەچچە لى كې- لىدىغان جايلارنى ئاقتۇرغىنىمىزدا، ما جۇڭيىنىڭ ئەسكەرلىرىنى 4 - 5 قېتىم ئۇچراتتۇق، لېكىن ئۇلار قارشىلىق كۆرسەتمەيلا قېچىپ كەتتى. بىزنىڭ تۈەن چۈشتىن كېيىن داۋانچىڭ بازى- رىنى ئىشغال قىلدى. ئاڭلىشىمىزچە، ما جۇڭيىنىڭ قىممەتلىرىنى شۇ كۈنى سەھەردە پۈتۈنلەي چېكىندۈرۈپ ئەپقېچىپ كەتكەن ۋە تاغ ئېغىزىنى قامال قىلىپ، ئاكوپ كولاپ تەييارلىق قىل- غان ئىكەن. ئۇ چاغلاردا ئارقا جىلغىدا تېخى تاشيول يوق ئىدى، ھارۋىلار داۋانچىڭ تاغ ئارىسىدىكى ئىگىز - پەس ساي- لاردىن مېڭىشقا توغرا كېلەتتى. بۇ خۇددى «بىر ئەسكەر قىل- سا قامال، مىڭ ئەسكەرنىڭ ئۆتمىگى تەس بولار» دىگەندەك ئىش ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ جاي شىمالىي شىنجاڭدىن جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتىدىغان بىردىن - بىر چوڭ يول بولۇپ، ھەربى جەھەتتە چوقۇم تالاش - تىارتىش قىلىدىغان ئورۇن ئىدى.

ئۇ چاغلاردا بىزنىڭ تۈەن ھەممە جايلارغا پوست قوي- غان ئىدى، شېڭ شىسەينىڭ قوماندانلىق شىتاۋىمۇ داۋانچىڭنىڭ ۋەيرانە شەھرى ئىچىگە جايلاشقان ئىدى. ئاخشىمى شېڭ شىسەي ھەر قايسى لۈي، تۈەن باشلىقلىرى يىغىنى ئېچىپ، بىزنىڭ ئاتلىق 1 - تۈەننى سول قانات، مادېشەننىڭ ئاتلىق 3 - تۈەن- نى ئوڭ قانات، ليۇ جېنباڭ (جىلەن ئۆزىنى قوغداش ئارمىيىسىگە قارشىلىق بولۇپ، ئايىغى چاققان ليۇ دەپ ئاتىلاتتى) نىڭ

پىيادىلەر تۈەنى ئۇدۇلدىن يۈرۈش قىلىشنى بەلگىلەپ، سەھەر- دە ئومۇمىي يۈزلۈك ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ما جۇڭخېمىڭ قىسىملىرى ئىگەل- لىمگەن تاغ چوققىسىنى تارتىۋېلىش قارار قىلىندى. لۇخۇيشىيەن شۇ جاينىڭ ئۆزىدىلا ئورۇنلاشتۇرۇش ئېلىپ بېرىپ جاڭ جىزۇ، لىۈ جەنچىڭلارنىڭ 1 - ، 2 - لىيەنلىرىنى سولدىن ھۇجۇم قىلىپ ھەر قايسى تاغ چوققىلىرىنى ئىگەللەشكە؛ سۇ جۇڭيۈي، لىۈ - يۇلارنىڭ 3 - ، 4 - لىيەنلىرىنى زاپاس قىسىم بولۇپ تۇرۇشقا بەلگىلىدى. 2 - كۈنى سەھەردە جەڭ باشلىنىپ، ئوق ۋە زەمبە- رەك ئاۋازى تاغ باغرىنى زىل - زىلىگە كەلتۈردى. ما جۇڭخېمىڭ قىسىملىرى تاغ ئۈستىدە بولغاچقا، ئىگىزدىن تۆۋەنگە قارىتىپ ئوقنى يامغۇردەك ياغدۇردى، بۇ جەڭ ئەتىگەندىن كەچكىچە دا- ۋاملاشتى. بىزنىڭ قىسىملىرىمىز باتۇرلۇق بىلەن ئۆمىلەپ ئال- غا ئىلگىرىلەپ كۈرەش قىلغان بولسىمۇ، پەقەت بىر قانچە كىچىك تاغ چوققىلىرىنىلا ئىگەللىيەلدى. جىددى جەڭ ئىك- كىنچى كۈنى چۈشكىچە داۋاملاشقان بولسىمۇ، بىر نەچچە جايدى- كى ئىگىز تاغ چوققىلىرىنى تارتىۋېلىش يەنىلا مۇمكىن بول- مىدى. توساتتىن تۈەنجاڭ لۇ خۇيشەن شېڭ شىسەينىڭ چېكى- نىش توغرىسىدىكى بۇيرۇغىنى تاپشۇرۇپ ئالدى. بۇ چاغدا ئوڭ ۋە سول تەرەپتىن قىلىنىۋاتقان ئۇرۇش ئوڭۇشلۇق كېتىۋاتقان بولۇپ، بۇ چېكىنىش بۇيرۇغى بىزنى ھەقىقەتەن ھاڭ- تاڭ قالدۇردى. ھەممىمىز تاغدىن چېكىنىپ چۈشىۋاتقاندا ئۇچار پۇت لىۈنىڭ بىر لۈيى بىلەن شېڭ شىسەينىڭ قۇماندانلىق شە- تاۋى ئاللىقاچان داۋانچىڭ بازىرىنىڭ ئۇ تەرىپىگە چېكىنىپ بولغان ئىكەن (داۋانچىڭ بازىرى داۋانچىڭ تاغ ئېغىزىدىن 3 - 4 چاقىرىم كېلەتتى). دەل شۇ چاغدا ما جۇڭخېمىڭنىڭ 100

گە يېقىن ئاتلىق ئەسكىرى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ جىلغا ئىچىدە دىن ئۇچقان دەك چىقتى. دە، چېكىنىۋاتقان قىسىملارنى قوغلاپ زەربە بەرگىلى تۇردى. ئۇدۇلدىن چېكىنىۋاتقان قىسىمىمىز ھۇجۇمغا ئۇچراپ، سەپ قالايمىقانلىشىپ ئەسكەرلەر ھەر تەرەپكە قاچتى. ۋەزىيەت ناھايىتى خەتەرلىك بولۇپ، ئومۇمى يۈزلۈك مەغلۇپ بولۇش ئېھتىمالى بار ئىدى. دەل مۇشۇ چاغدا تاغدىن چېكىنىپ چۈشۈۋاتقان ئوڭ ۋە سول قانات تۈەنمىمىز ھۇجۇمغا ئۆتكەن ما جۇڭمىڭ ئەسكەرلىرىگە شىددەتلىك ئوق ياغدۇردى. بۇنىڭدىن قارشى تەرەپ يوشۇرۇن زەربىگە ئۇچرىدۇقكىمىن دەپ ئويلاپ دەرھال جىلغا ئىچىگە قېچىپ كىرىپ كەتتى. بىز تۈەننى رەتتە سېلىپ داۋاملىق چېكىنىپ ماڭدۇق. داۋانچىڭ بازىرىدىن ئۆتۈپ 10 چاقىرىم يىراقلىققا بارغاندا، شېڭ شىسەي ۋە ئۇنىڭ قوماندانلىق شىتاۋىدىكى خادىملار شۇ جايدا كۈزىتىپ تۇرغان ئىكەن. بىز يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، شېڭ شىسەي لۇخۇيشىەن تۈەنچاڭغا: «سىلەر چېكىنگەن قىسىملارنى قوغداڭلار، ئاندىن سەي ۋوپۇغا جايلىشىپ چېچىلغان ئەسكەرلەرنى يىغىپ، ئىككى كۈندىن كېيىن جىجىساۋزىغا بېرىپ مۇداپىئەدە تۇرۇڭلار، شۇ جايدا دىخۇاغا قايتىش بۇيرۇغىنى كۈتۈڭلار» دىدى. يولىيۇرۇقنى بېرىپ بولۇپ، شېڭ شىسەي قىسىملىرىنى باشلاپ دىخۇاغا قايتتى. بىزنىڭ تۈەن بۇيرۇققا بىنائەن ئۈچىنچى كۈنى جىجىساۋزىغا بېرىپ ئورۇنلاشتى. بۇ ۋاقىتتا چېچىلىپ كەتكەن ئەسكەرلەر داۋاملىق يېتىپ كەلگىلى تۇردى. يېرىم ئاي مۇداپىئە كۆرگەندىن كېيىن دىخۇاغا قايتىش بۇيرۇغىنى تاپشۇرۇپ ئالدۇق. بۇ قېتىمقى داۋانچىڭ ئۇرۇشىدا بىزنىڭ تۈەندىن 10 كىشى يارىدار بولدى، 4 كىشى ئۆلدى. 2 - لىيەننىڭ لىيەن -

جاڭى ليۇجەنچىڭ (گەنسۇ ۋۇۋېيلىق) نىڭ قوسىمىغا ئوق تې-
گىپ ئۈچەيلىرى تاشقىرىغا چىقىپ قالغان بولسىمۇ، ئۇ ئۈچەي-
لىرىنى قوسىمىغا تىقمۇپ تىپ باغلىمۇپ قىسمىنى باشلاپ دا-
ۋاملىق جەڭ قىلدى. شۇ چاغدا ئۇ ئۈچەيىنى كۆتىرىپ يۈرۈپ
جەڭ قىلغان قەھرىمان دەپ مەدھىيلەنگەن ئىدى.

بىز دىخۇاغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن شېڭ شىسەينىڭ
بۇ قېتىمقى ھۇجۇمدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىغىنىڭ سەۋىيىنى
بىلىدۇق. قوشۇنىمىز داۋانچىڭغا يېتىپ كەلگەندە ماجۇڭنىڭ
شەرقىي شىمال ئارمىيىسىنىڭ جېن رۇنچېڭ، گۇي يىنكۇي، يىڭ-
جەنىڭ، يۇڭ ياۋجۇن قاتارلىق لۇيچاڭلىرىغا بىر پارچە مەخپى
خەت ئېۋەتكەن. بىراق خەت توشۇغۇچى ئادەم قىسمىمىز تەرىپى-
دىن تۇتۇلۇپ قېلىپ شېڭ شىسەيگە تاپشۇرۇلغان. شېڭ شىسەي
خەتنى كۆرگەندىن كېيىن شەرقىي شىمال ئارمىيىسىنىڭ لۇيچاڭى
جېن قاتارلىقلار ماجۇڭنىڭ بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ ئىچكى
ئۆزگىرىش پەيدا قىلماقچى ئوخشايدۇ، دېگەن گۇمانغا كېلىدۇ.
شۇنىڭ بىلەن قوشۇننى توساتتىن چېكىندۈرۈپ، نەتىجىدە مە-
لۇبىيەتكە ئۇچرايدۇ. كېيىن شېڭ شىسەينىڭ كانمۇۋاي باشلىغى
جاۋجىيەنغىنىڭ (شەرقىي شىمال ئارمىيىسىدە تۈەنجاڭ بولغان)
ئېيتىشىچە خەتنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىكەن: «سىلەر ياپونغا قار-
شى تۇرۇپ ۋەتەننى قۇتقازغۇچى قەھرىمانلار. سىلەر ئۆزەڭلار-
نىڭ شەرەپلىك نامىڭلارنى ساقلاپ، ئىچكىرىگە قايتىپ كېتىپ
داۋاملىق ياپونغا قارشى ئۇرۇش قىلىشىڭلار كېرەك، يەرلىكنىڭ
ئۇرۇشىغا قاتناشماسلىقىڭلار كېرەك.....» شېڭ شىسەي دىخۇا-
غا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن شەرقىي شىمال ئارمىيىسىنىڭ
بۇ باشلىقلىرىغا زىياپەت بېرىش نامى بىلەن جېن رۇنچېڭ، يىڭ-

جەنىبىڭ، گۇيىنكۇي قاتارلىق 3 لۇيچاڭنى ۋە سەنمۇجاڭ سۇگو قاتارلىق 10 نەچچە كىشىنى نەزەربەنت قىلىدى، كېيىن ئۆل-تۈردى. پەقەتلا يىڭ جەنىبىڭ قويۇپ بېرىلدى. ئەمىلىيەتتە جېن-رۇنچىڭ قاتارلىقلار ماجۇڭنىڭ بىلەن ھېچقانداق تىل بىرىكتۈر-مىگەن ئىدى. شېڭ شىسەي ئىزچىل ھالدا گۇمانخور ۋە ياۋۇز ئىدى. شۇڭا ما جۇڭيىڭنىڭ بۆلگۈنچىلىك ھىلمىسىگە ئالدىنىپ، بۇ قېتىمقى ھۇجۇمدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. جېن رۇنچىڭ قا-تارلىق ياپونغا قارشى ھەربىي قوشۇن يېتەكچىلىرى بولسا نە-زەربەنت قىلىنىپ تۈرمىدە ناھەق ئۆلۈپ كەتتى.

2. زىنچۇەنزە ئۇرۇشى

1933 - يىلى 5 - ئاي ئىچىدە شېڭ شىسەي ۋە ماجۇڭ-يىڭلارنىڭ داۋانچىڭدىكى جېڭى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ما جۇڭيىڭ تۇرپان، پىچان، توخسۇن 3 ناھىيىدە ئەسكەر-بىي كۈچىنى تولۇقلاپ، ھەربىي مەشىقنى كۈچەيتتى. 6 - ئاي ئىچىدە خوجەنىياز ھاجى بىلەن بىرلىشىپ مورى، گۇچۇڭنى ئىشغال قىلدى. ئەينى چاغدا گۇچۇڭدا تۇرۇشلۇق قىسىمنىڭ لۇيچاڭى جىڭ جۇئەن (خېچۇلۇق، يىڭجاڭ، تۇەنجاڭ بولغان) ئەسكەرلىرىنى باشلاپ دۈشمەنگە تەسلىم بولدى. شۇنىڭ بىلەن ماجۇڭنىڭ زور بىر تۈركۈم ئەسكەر، قورال - ياراق ۋە ھەربىي تەمىناتقا ئېرىشىپ، ھەربىي كۈچى زورايدى. ئارقىدىنلا غەرب تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ جىمىسار ناھىيىسىنى مۇھاسىرىگە ئالدى ۋە بىر نەچچە قىسىمغا بۆلۈنۈپ ئىلگىرىلەپ سەنتەينى ئىشغال قىلدى (سەنتەي جىمىساردىن 40 چاقىرىم يىراقلىقتا)، ئارقىدىن يەنە

زىنچۈەنزىگە ھۇجۇم قىلدى (بۇ جاي فۇكاگاغا 90 چاقىرىم كې-
 لىدۇ)، فۇكاگا ناھىيىسى جىددى ئەھۋالدا قالدى. شېڭ شىسەي
 ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن پىيادە، ئاتلىق ۋە توپچى
 قىسىملاردىن بولۇپ 20 مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرنى ئۆزى باش-
 لاپ شەرق تەرەپتىن فۇكاگاغا يېتىپ كېلىدۇ. ليۇ جىنياڭنىڭ
 پىيادىلەر لۈيىنى ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلىشقا بەلگىلەپ، بىزنىڭ
 1 - ئاتلىق تۈەننى لۇخۇيشەننىڭ قوماندانلىغىدا سول قانات، 3 -
 ئاتلىق تۈەننى مادېشەننىڭ قوماندانلىغىدا ئوڭ قانات قىلىپ
 بەلگىلەيدۇ. گۇيخۇاچۇننىڭ ئىككى ئاتلىق تۈەننى فۇكاڭنىڭ
 شەرقى جەنۇبىي تاغ باغرىدىن باخۇگوغا كىرىپ خۇاڭسەن تې-
 خىنى ئىگەللەپ دۈشمەننىڭ ئارقا تەرىپىدىن ھۇجۇم قىلىشقا
 بەلگىلەيدى. قالغانلار زاپاس قىسىم بولۇپ قالدى. ئىككىنچى
 كۈنى ئەتتىگەندە قىسىمىمىز زىنچۈەنزىدىكى ماجۇڭنىڭ قىسىم-
 لىرىغا ئومۇمىي يۈزلۈك ھۇجۇم باشلىدى. شۇ كۈنى ھاۋا ئىم-
 تايىم ئىسسىق بولۇپ، قىسىمىمىز زىنچۈەنزىگە 10 چاقىرىم
 كېلىدىغان توپا دۆڭگە كەلگەندە ماجۇڭنىڭ قىسىملىرى بىلەن
 ئۇچرىشىپ قېلىپ جىددى جەڭ باشلىنىپ كەتتى. بىزنىڭ تۈەن
 دۈشمەننىڭ سول تەرىپىدىن ھۇجۇمغا ئۆتمۈۋاتقاندا شېڭ شىسەي-
 نىڭ: «دۈشمەن تەرەپتىكى خوجىنىياز ھاجى بىز بىلەن ياراش-
 تى. قىسىمنى باشلاپ سول تەرىپىمىزدىن ئەرداۋيا (كونا مە-
 چۈەن ناھىيىسى) گە كېلىپ ئۆزگەرتىشنى كۈتۈپ تۇرىدۇ، سە-
 لەرنىڭ تۈەن تېز سۈرئەتتە ئايلىنىپ ئۆتۈپ زىنچۈەنزىنى ئىشغال
 قىلىڭلار» دىگەن بۇيرۇغىنى تاپشۇرۇپ ئالدۇق، لۇ خۇيشەن
 تۈەنجاڭ دەرھال قارارغا كېلىپ، 20 نەچچە كىشىنى باشلاپ،
 يېنىك پىلىموتتىن 4 نى ئېلىپ، زىنچۈەنزىنىڭ ئارقا تەرىپى-

گە ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنىڭ قوماندانلىق شىتاۋىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى. باشقا ليەنلەر مۇئاۋىن تۈەن-جاڭ دەي يۈزلىمىن (گەنسۇ تىيەنشۈيلىك) نىڭ قوماندانلىغىدا جىددى يۈرۈش قىلدى ھەمدە بۇ ئەھۋالدىن شېڭ شىسەي خەۋەر-لەندۈرۈلدى. بۇ چاغدا ھاۋا توساتتىن ئۆزگىرىپ، چۈش ۋاقىتى سائەت 3 لەردە قاتتىق يامغۇر يېغىپ كەتتى. بىز مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ زىنچۇەنزىگە ئارقا تەرەپتىن كېلىپ، ماجۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭ قوماندانلىق شىتاۋىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلدۇق. ھۇجۇم باشلانغاندىن كېيىن بىزنىڭ ھەر قايسى تۈەن ۋە ليەنلەر تېزىدىن يېتىپ كەلدى، شۇنىڭ بىلەن ماجۇڭ-يىڭنىڭ قوماندانلىق شىتاۋى بىلەن زىنچۇەنزە تېزلا قولغا ئېلىندى. يېنىڭ پىلىموتتىن 4 تى ۋە نۇرغۇنلىغان قورال-ياراقلار غەنىمەت ئېلىندى. بۇ خوشخەۋەر شۇ ۋاقىتتىن ئۆزىدىلا شېڭ شىسەيگە يەتكۈزۈلدى. بۇ چاغدا ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلىشقا بەلگىلەنگەن ليۇ چاققاننىڭ پىيادە لۇيىنىڭ بىر قىسمى ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى تەرىپىدىن چېكىندۈرۈلگەن بولۇپ، ماجۇڭيىڭ ئەسكەرلىرىدىن 20 نەچچىدەك كىشى شېڭ شىسەي تۇرۇۋاتقان كونا ئۆيىنىڭ ئەتراپىغا يېقىملىشىپ قالغان ئىدى. بۇ چاغدا ھاۋا تۇتۇق بولۇپ، يامغۇر سۈدەك قۇيۇلۇۋاتاتتى. ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنىڭ ھەممىسى ئاق رەختتىن كالتا ئىشتان ۋە كالتا يەڭلىك كۆيىنەك كەيگەن ئىدى، بەختكە يارىشا بۇ ئەھۋالنى شېڭ شىسەينىڭ فۇ گۇەنجاڭى جاۋجىيەنغېڭ كۆرۈپ قېلىپ قول ئاپتوماتى بىلەن ئوققا تۇتۇپ، خېلى كۆپلىرىنى ئېتىپ يىقىتتى، قالغانلىرى قېچىپ كەتتى. شېڭ شىسەي بىزنىڭ تۈەننىڭ غەلبە خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، پۈتۈن ئارمىيە-

نى ئومۇمىي يۈزلۈك ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە بۇيرۇق قىلدى، بىزنىڭ چوڭ قىسمىمىز غەلبىسىپىرى ئالغا بېسىپ قايتارما ھۇجۇمغا ئۆتتى. بۇ چاغدا يامغۇر سەلدەك قۇيۇلۇپ، ما جۇڭيىڭ قىسمىمىز لاي - پاتقاق ئىچىدە قالدى، ئۇلارنىڭ كىيىمى يېلىڭ بولغاچقا سوغۇققا بەرداشلىق بېرەلمەي، تەرەپ - تەرەپكە پىتىراپ قېچىشتى، نۇرغۇن ئەسكىرى ئۆلدى ۋە يارىدار بولدى.

بىزنىڭ تۈەن زىنچۇەنزىنى ئىگەللىگەندىن كېيىن، 3 - 4 - كۈنى ما جۇڭيىڭ قىسمىمىزنى قوغلاپ يوقۇتۇش ئۈچۈن سەنتەي تەرەپكە ئېۋەتتۇق. 1 - ، 2 - لىەن زىنچۇەنزىدە قېلىپ چوڭ قوشۇننى كۈتتى. كەچقۇرۇن قىسمىمىزنىڭ ھەممىسى يىغىلدى. قوغلاپ يوقۇتۇشقا ئېۋەتىلگەن 3 - ، 4 - لىەن دۈشمەننى دۇڭ - شۇۋوزا ئەتراپىغىچە قوغلاپ، قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەچكە قايتىپ كەلدى. بۇ قېتىمقى زىنچۇەنزە ئۇرۇشى مانا شۇنداق ئاخىرلاشتى.

بۇ قېتىمقى زىنچۇەنزە ئۇرۇشىدا قىسمىمىز ما جۇڭيىڭنىڭ گۇچۇڭ، مورى قاتارلىق جايلاردا قولغا چۈشۈرگەن زور بىر تۈركۈم قورال - ياراق، ئوق - دورا، ھەربىي لازىمەتلىكلىرىنى ئولجىغا ئالدى. 2 مىڭ 400 - 500 دەك ئادىمى ئەسىر چۈشتى. 2 - كۈنى سەنتەيگە ئاختۇرۇش يۈرۈشى قىلغاندا، يول بويى نۇرغۇنلىغان ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن ۋە توڭلاپ ئۆلگەن ما جۇڭيىڭ ئادەملىرىنىڭ جەسەتلىرىنى ئۇچراتتۇق. سەنتەيگە بارغاندا ما - جۇڭيىڭ زىنچۇەنزىدە مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن قالدۇق قىسمىمىز لىرىنى باشلاپ چۈەنزىجى تاغ يولى ئارقىلىق تۇرپانغا كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپتۇق.

ئارمىيىمىزنىڭ بۇ قېتىمقى غەلبىسى شېڭ شەينىڭ

ئاۋال ئادەم ئېۋەتىپ خوجىنىياز ھاجىنى ئۆزىگە مايىل قىلدۇر-
غانلىغى، ئاندىن لۇ خۇيشىيەن تۈەنجاڭنىڭ ما جۇڭيىڭنىڭ قومان-
دانلىق شىتاۋىغا تۇيۇقسىز زەربە بەرگەنلىكىدىن بولدى. شۇنىڭ
بىلەن بىر چاغدا ھاۋا توساتتىن ئۆزگىرىشى بىلەن قاتتىق
يامغۇر يېغىپ، سوغۇق بولۇپ كېتىپ دۈشمەن ئەسكەرلىرى يېلىم
كېيىم بىلەن قالدى. بىزنىڭ قوشۇنىمىز قاتتىق يامغۇر ۋە
سوغۇقتىن پايدىلىنىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى، ما جۇڭيىڭ قىسىملىرى
مەغلۇپ بولۇپ پىتىراپ قېچىشتى.

شۇنىڭدىن كېيىن بىزنىڭ تۈەن گۇچۇڭ، جىمىسار، مورى
3 ناھىيىگە يۈرۈش قىلىش جەريانىدا ما جۇڭيىڭ ئارمىيىسىنىڭ
قارشىلىق كۆرسىتىشىگە ئۇچرىماي، يۇقۇرقى 3 ناھىيىنى ئوڭۇش-
لۇق ھالدا قايتۇرۇپ ئېلىپ، جەمىيەت ئامانلىغىنى ۋە قاتناشنى
ئەسلىگە كەلتۈردى. شېڭ شەسەي گۇچۇڭغا بارغاندىن كېيىن
ئىلگىرى گۇچۇڭدا تۇرغان ۋە كېيىن قوشۇنلىرى بىلەن
ما جۇڭيىڭغا تەسلىم بولغان جاڭ جۇئەن لۇيچاڭنى سازايى قىلىپ
ئاتتى، ئاندىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەتتى.

بىزنىڭ تۈەن مورىدىن گۇچۇڭغا قايتىپ كېلىپ، بىر ھەپ-
تە ئەسكەرلەرنى تەرتىپكە سالغاندىن كېيىن ئۈرۈمچىگە ياندى.
بۇ چاغدا توساتتىن شېڭ شەسەينىڭ چېن جۇڭ، لى شياۋتيەن،
تاۋمىڭيۇ قاتارلىق 3 كەشىنى دۇڭخۇايۈەندە ئېتىپ ئۆلتۈرگەن-
لىمكى توغرىسىدىكى خەۋەر كەلدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، چېن
قاتارلىقلار شېڭ شەسەينى ئاغدۇرۇپ تاشلاش توغرىسىدا مەخپى
پىلان قىلغان، بۇ ئىش ئاشكارىلىنىپ قېلىپ ئۆلتۈرۈلگەن ئىكەن.
ئەينى ئەھۋال زادى قانداق، بۇ نامەلۇم، بىراق شېڭ شەسەي
گۇمانخور، قارا نىيەت ئادەم ئىدى. چېن قاتارلىقلارنىڭ ئۆل-

تۈزۈلۈشى تارىختىكى «توشقان تۈگىدى دەپ، ئىتنى ئۆلتۈرۈپ يەپتۇ» دىگەن تىراگېدىيىنىڭ قايتا ئوينىلىشى بولسا كېرەك.

3. ئۈرۈمچى نەنسەندىكى شۈيشىگۇ ئۇرۇشى

ماجۇگىيىڭ زىنچۈەنزە ئۇرۇشىدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، قالدۇق قىسىملىرىنى باشلاپ، تۇرپانغا قېچىپ كەتتى. ئېيتىمىش-لارغا قارىغاندا شېڭ شىسەي ليۇ بىڭ (مەھكىمە سەنمۇجاڭى)، لەن يەنشۇ (تەمىرات نازارتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى)، يۈ چىنگو قاتارلىق كىشىلەرنى ماجۇگىيىڭ بىلەن ئۇرۇشنى توختىتىش توغرىسىدا كېڭىشىش ئۈچۈن تۇرپانغا ئېۋەتكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش ۋاقتىنچە بىر نەچچە ئاي توختىلىدۇ. شۇ يىلى 10 - ئايدا كەلگەندە ماجۇگىيىڭنىڭ ماشىمىڭ (خېچۇلۇق) قىسمى دەسلەپتە تۇرپان، پىچان، توخسۇن قاتارلىق جايلارنى پاراكدە-دە قىلىپ قىرغىنچىلىق ئېلىپ باردى. كېيىن يەنە قارا شە-ھەرگە باردى. ئارقىدىن يەنە ئادەم ئېۋەتىپ شېڭ شىسەي دىخۇاننىڭ نەنسەن تېغىدا تۇرغۇزغان ۋاقىتلىق 6 - دېۋىزىيىنىڭ باشلىغى مادېشياڭ (خېچۇلۇق، بۇرۇن ماجۇگىيىڭنىڭ قول ئاس-تىدا ئىشلىگەن، باشتا نەنسەنگە قالايمىقانچىلىق سېلىپ، ما چۈەن-لۇ بىلەن بىرلىشىپ كېچىدە جىجىساۋزىدا تۇرۇشلۇق قىسىمغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ئۆلكە مەركىزىنى مۇھاسىرە قىلغان، كېيىن چېكىنىپ نەنسەندە تۇرغان ئارقىدىن يەنە ما چۈەنلۇنى ئۆلتۈرۈپ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ شېڭ شىسەيگە تەسلىم بولغان. شېڭ ئۇنى دېۋىزىيە باشلىغى قىلغان) نى ئۆلتۈرىدۇ. شۇنداق قىلىپ ماشىمىڭ قايتىدىن نەنسەننى ئىگەللەپ، ياۋمۇشەن قا-

تارلىق جايلارغا توختىماي ئەسكەر ئېۋەتمىپ ئوق ئېتىپ پاي-
راكەندە قىلىدۇ. شېڭ شىمىي ياكى ياۋجۈننى باش قوماندان
قىلىپ 3 يولغا بۆلۈپ نەنسەن شۈيشىگۇ جىلغىسىغا ئەسكەر
كىرگۈزدى. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا ليۇجىنباڭنىڭ پىيادە لۈيى
ئۇدۇلدىن ساڭپاڭكو، نەيپىڭچۇ ئارقىلىق شۈيشىگۇغا ماڭماقچى
بولدى. گۇيخۇاجۇننىڭ ئىككى ئاتلىق تۈەنى شىمىي تېغى ئار-
قىلىق شۈيشىگۇغا كېلىدىغان بولدى، بىزنىڭ تۈەن ئۇلانبايدىن
نەنسەن شۈيشىگۇغا قاراپ يول ئالدى. بىز شۈيشىگۇ جىلغىسىدا
ئۇچراشماقچى بولدۇق. بىزنىڭ تۈەن ۋۇشىلى خارابىسىگە كەل-
گەندە ماشىمىڭنىڭ ئاساسلىق قىسىملىرىنىڭ نەنسەن ئەتراپىدا
ئىكەنلىكىنى، شۈيشىگۇدا ئانچە كۆپ ئەمەسلىكىنى بىلدۈرۈپ.
شۇنىڭ بىلەن لۇ خۇيشىيەن تۈەنجاڭ يېنىكىلىك بىلەن قارار
چىقىرىپ، ئۆزى 10 نەچچە ئاتلىقنى باشلاپ شۈيشىگۇغا ھۇ-
جۇم قىلماقچى بولدى، 1 - لىيەننىڭ لىيەنجاڭ جاك جىرۇ بىلەن
مېنى دۈشمەنگە ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلىشقا؛ 2 - ، 3 - لىيەنلەرنى
ئوڭدىن ۋە سولدىن تەڭ ھۇجۇم قىلىشقا، 4 - لىيەننى زاپاس
قوشۇن قىلىپ مۇئاۋىن تۈەنجاڭ دەيۋولىمىنىڭ قوماندانلىقىدا
ئىلگىرىلەشكە بۇيرىدى، لۇ خۇيشىيەن ۋەزىپە ئورۇنلاشتۇرۇپ
بولۇپ، ئۆزى ئاتلىق ئەسكەرلەرنى باشلاپ يۈرۈپ كەتتى. شۈي-
شىگۇغا كەلگەندە شىمىي تېغىدا يېڭىلىپ 100 گە يېقىن ئەس-
كەرلىرى بىلەن چېكىنىپ كېلىۋاتقان ماشىمىڭ ئاتلىقلىرىغا
دۇچ كەپ قالىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ قورشاۋىدا قالىدۇ. بۇ چاغدا تازىلاش-
قا ماڭغان لىيەنلەر ئالدى تەرەپتە ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازىنى
ئاڭلاپ، ئۇ يەرگە ئۇچقاندەك بېرىپ جەڭگە قاتنىشىپ ماشى-
مىڭ قىسىملىرىنى تارمار قىلىدۇ. بىراق، لۇ تۇنجاڭ بىلەن

5 نەپەر جەڭچى ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن ئىدى. تۈەنمىزنىڭ ھەر قايسى لىەنلىرى دەرھال ماشىمىڭ قوشۇنىنى قوغلاپ ئۇنىڭ كۆپ ئادىمىنى يوقاتتى، ماشىمىڭ ئارقا تاغ بويلاپ قېچىپ قارا شەھەرگە بېرىۋالدى. دېخۇا نەنسەن شۇيىشىگۇ ئۇرۇشى شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى. ماشىمىڭغا قارشى يۈرۈش قىلغان لىۈجىنباڭ لۈبىجاڭمۇ تەيپىڭچۇدا قازا تاپتى.

بۇ قېتىمقى نەنسەن شۇيىشىگۇ ئۇرۇشىدا گەرچە غەلبە قازانغان بولساقمۇ، بىز تەرەپتىن ئىككى نەپەر قوماندان قازا تاپتى، 10 نەچچە ئەسكەر يارىدار بولدى ۋە ئۆلدى. شۇ ۋەقەدىن كېيىن شېڭ شىسەي 1 - لىەننىڭ لىەنجاڭى جاڭ جىزۇنى 1 - ئاتلىق تۈەنگە تۈەنجاڭ قىلدى. سوشىجېنى (شەرقىي شىمال ئارمىيىسىدىن، كېيىن تۈەنجاڭ بولغان) مۇئاۋىن تۈەنجاڭ قىلدى. بىزنىڭ تۈەن شۇيىشىگۇدا بىر ھەپتە مۇداپىئەدە تۇرغاندىن كېيىن، ئۇلانباينىڭ سول تەرىپىدىكى ئۇلاچىن تېغىغا بېرىپ جايلاشتۇق. كېيىن يەنە قايتىپ كېتىپ ھەربى تەلىم ئالدۇق. 12 - ئايلاردا يەنە بۇيرۇق بويىچە ماناسقا كېلىپ ئۇلاۋسۇدىكى سەندۇخوزىدا ئىلمىدىكى جاڭ پېيىۋەننىڭ ئۆلكە مەركىزىگە قارىشى ھۇجۇمغا ئېۋەتكەن ياكى جېڭجۇڭ شىجاڭ بىلەن ئۇرۇش قىلدۇق.

4. ئۇلاۋسۇ سەندۇخوزا ئۇرۇشى

ئىلى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى، قوشۇمچە 8 - دىۋىزىيىنىڭ شىجاڭى جاڭ پېيىۋەن (چىڭخەي گۇيدېلىق، لىەنجاڭ، دۇبەن مەھكىمىسى ھەربى ئىشلار

باشقارمىسىنىڭ بۆلۈم باشلىغى بولغان)، جىن شۇرېننىڭ يېقىنى بولۇپ، جىن شۇرېن تەختكە چىققاندىن كېيىن، ئىلى بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى بولغان. جاڭ پېيىۋەن شەھۋانلىقتا چېكىمدىن ئاشقان ئۆكتەم ئادەم ئىدى. ئىلىدا ئەسكىرىي كۈچىنى كۆپەيتىپ، ئۆزى قوشۇمچە دىۋىزىيە باشلىغى بولمىغان. ئۇزۇن ۋاقىت شىنجاڭنىڭ يۇقۇرى ھوقۇقىنى تارتىۋېلىش قارا نىيىتىدە بولۇپ كەلگەن. 1933 - يىلى 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى جىن شۇرېن ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇپ تاشلىنىپ، شېڭ شىسەي شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۋىزىيە بولدى، بۇنىڭدىن جاڭ پېيىۋەن قاتتىق نارازى بولدى ۋە شىنجاڭنىڭ ھاكىمىيەت ھوقۇقىنى تارتىۋېلىش غەرىزىدە بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بۇرۇن جىن شۇرېننىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن بىر قىسىم كىشىلەر مەسىلەن: ياك جىڭجۇڭ (خېجۇلۇق، باندىتلارنى تازىلاش قىسىملىرىغا قوماندان بولغان، قەبىھ - مۇتەھەم ئادەم. جىن شۇرېن يىقىلغاندا گۇيخۇاچۇن قىسىملىرى بىلەن قاتتىق ئېلىشقان، سەندۇخوزىدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىپ بېرىپ ماجۇڭنىڭ قىسىمىدا مۇئاۋىن دىۋىزىيە باشلىغى بولغان) ۋە بىر قىسىم مەمۇرى خادىملار ئىلىغا بېرىپ جاڭ پېيىۋەننى ھامى قىلدى ۋە ئۇنى جىن شۇرېن ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىشقا كۈشكۈرتتى. شۇ يىلى 7 - ، 8 - ئايلاردا نەنجىڭ ھۆكۈمىتى خۇاڭ مۇسۇڭ ۋە خارچى ئىشلار مىنىستىرى قوشۇمچە ئەدلىيە مىنىستىرى لوۋنىڭگە نىيىتى شىنجاڭدىن ھال سوراش ئەلچىسى قىلىپ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ شىنجاڭغا ئېۋەتىپ، مەركەزگە ۋاكالىتەن ليۇۋېنلۇڭ بىلەن شېڭ شىسەينىڭ رەسمىي خىزمەت قوبۇل قىلىش قەسەمىيات مۇراسىمىنى نازارەت

قىلىدۇ. ئاندىن كېيىن لوۋېنگەن غۇلجىغا بېرىپ جاڭ -
 پېيۇەننىڭ يېڭى 8 - دىۋىزىيەنىڭ باشلىغى بولغانلىغىغا
 كېيىنلىك قىلىدۇ. لوۋېنگەن بۇ ئارىلىقتا يەنە جاڭ پېيۇەن
 بىلەن ماجۇڭنىڭنى ياخشىلاشتۇرۇپ، ياخشىلىق - يامانلىقتا بىللە
 بولىدىغان قېرىنداشلاردىن بولۇپ، شېڭ شىسەينى يىقىتىشقا،
 سوۋېت ئىتتىپاقىنى توساپ زىمىنىنى قوغداشقا رىغبەتلەندۈرىدۇ.
 شۇنىڭدىن كېيىن جاڭ پېيۇەن ھەركەت قىلىشقا كىرىشتى. ئۇ
 يەنە ئۆزىنىڭ كانىۋاي باشلىغى شۇ خۇەنجاڭنى (خېجۇلۇق)
 ئۈرۈمچىگە ھەركەت قىلىشقا ئېۋەتتى. ئۇ گۇيخۇاچۈن قوشۇن -
 لىرىنىڭ جاڭ پېيۇەنگە قوشۇلۇشى توغرىسىدا ئالاقە قىلىۋاتقان -
 دا، شېڭ شىسەي سېزىپ قېلىپ ئۇنى قولغا ئالدى. شېڭ
 شىسەي يەنە بۇرۇن ئىلىدا تۇرغان، كېيىن ئۈرۈمچىگە كەلگەن
 دىۋىزىيە باشلىغى شىن جەنچىڭ (شەرقى شىمال ئارمىيىسىدىن
 بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى
 25 - لۈينىڭ لۈيجاڭنى ۋاڭ شىۋۇجۇ ۋە ئۇنىڭ قوشۇنلىرى
 بىلەن شىنجاڭغا كىرگەن، ئۇنىڭ شەرقىي شىمال ئارمىيەسى
 ئىچىدە خېلى ئابرويى بار، ئىلىدا تۇرغاندا جاڭ پېيۇەن
 بىلەن يېقىن ئۆتكەن) بىلەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باش
 كاتىۋى شى شىچاڭنى ئىلى بىلەن ئۈرۈمچى ئوتتۇرىسىدا
 ساقلىنىۋاتقان زىددىيەتنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئىلىغا ئېۋەتتى
 ۋە جاڭ پېيۇەننى شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۈبەن مەھكىمىسى -
 نىڭ ياردەمچى ۋالىسى قىلىپ تەيىنلىدى. بىراق جاڭ پېيۇەن -
 گە قوشۇلغان ياڭ جىڭجۇڭ بۇيرۇققا بىنائەن شىن جەنچىڭنى
 ئۈرۈمچىگە قايتىش يولىدا ئۆلتۈرۈۋەتتى، شى شىچاڭ بىرەيلەنلا
 ئۈرۈمچىگە قېچىپ كەلدى. شۇ يىلى 12 - ئاي ئىچىدە جاڭ -

پېيۋەن بىلەن ماجۇگىيەنىڭ بىرلىشىپ شەرق ۋە غەرب تەرەپتىن ئەسكەر چىقىرىپ ئۆلكە مەركىزىگە ھۇجۇم قىلىپ شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇۋەتمەكچى بولدى. ياكى جېڭجۇڭ جاڭنىڭ بۇيرۇغىغا بىنائەن بىر دىۋىزىيە ئەسكەرنى ئېلىپ شەرققە يۈرۈش قىلىپ چىك، شىخولارنى ئىشغال قىلدى ۋە ماناسقا قاراپ يۈرۈش قىلدى. شېڭ شىسەي بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ دەرھال دۈبەن مەھكىمىسىنىڭ سەنمۇجاڭى لىيۇنىڭ (شەرقىي شىمال ئارمىيىسىدىن) نى قايتارما زەربە بېرىشكە بۇيرۇدى. بىزنىڭ 1 - ئاتلىق تۈەنمىز ئالدىنقى قىسىم بولۇپ ماناسقا كېلىپ، ماناسنىڭ قىرغاق قىرغاق نېرىسىدىكى ئۇلاۋسۇدا تۇردۇق ۋە رازۋېتكا قىلغان مەلۇماتتىن ياكى جېڭجۇڭنىڭ ئالدىنقى قىسىملىرى كۈيتۇڭغا (ئۇلاۋسۇنىڭ 80 چاقىرىم نېرىسىدا) يېتىپ كەلگەنلىكىنى بىلدۈردى.

ماناس بىلەن ئۇلاۋسۇ ئارىلىقىدا كەنتلەر ئاندا - ساندىلا ئۇچرايتتى. تېرىلغۇ يەرلەر ئاز بولۇپ، ئاساسەن قۇمۇشلىق ۋە چاتقاللىقلاردىن ئىبارەت ئىدى. بارلىق كەنتلەردىكى چوڭ - كىچىك، قېرى - چۆرى، خوتۇن - بالىلارنىڭ ھەممىسى ئۆلتۈرۈلگەن بولۇپ، ئۆي ئىچىدە، قورا ۋە تام بويلىرىدا جەسەتلەر تاشلىنىپ ياتاتتى. بەزىلەرنىڭ قوساقلىرى يېرىلغان، بەزىلەر - نىڭ كۆزلىرى ئويۇلغان بولۇپ، كىشى قاراشقا پېتىنالمىتتى. بۇنىڭدىن بىزنىڭ تۈەندىكى جەڭچىلەر قاتتىق غەزەپلەندى ۋە ھۇشيارلىقى ئۆستى. ھەممەيلەن: «بىز ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىش - مىز كېرەك. ئۆز ئارا قىرغىنچىلىق قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ» دېيىشتى. شۇ كۈنى ئاخشىمى جاڭ جىزۇ تۈەنجاڭ بىلەن مۇئاۋىن تۈەنجاڭ سۇشىجى ۋە مەن مۇشۇ ئىش توغرىسىدا

مەسىئەتلىشىپ، ھەر قايسى ليەن، پەي كوماندىرلىرىنى يىغىپ كۆچمىلىككە يولبويى ئۇچرىغان ئۆلتۈرۈلگەن پۇقرالارنىڭ پاجىئەلىك ئەھۋالىنى سۆزلەپ بەردۇق ۋە مۇشۇنداق پەيتتە ئىتتىپاقلىقنى تېخىمۇ كۈچەيتىش كېرەكلىكىنى، ئۆز ئارا قىرغىنچىلىق قىلماسلىقىنى تەكىتلىدۇق، شۇنداقلا ھەر قايسى ليەن، پەي كوماندىرلىرىغا ھەر قايسى بەنلەردىكى قېرىنداشلار-نىڭ بۇ قېتىم ياكى جېڭجۇڭ قىسىملىرى بىلەن ئۇچراشقاندا يۇقۇرقى سۆزلەرنى ئۈنلۈك ئاۋازدا جاكالاشنى جېكەلىمىدۇق. چۈنكى ياكى جېڭجۇڭ قوشۇنىدىكى كوماندىر-جەڭچىلەرنىڭ كۆپ قىسمى خەنزۇ ۋە شىۋە مىللەتلىرىدىن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئاۋاز قوشۇشى چوقۇم ئىدى. شۇڭا ئۇلارغا يەنە «مىللىتىمىنى ئاسمانغا قارىتىپ ئېتىمىڭلار، ئۆز ئادەملەر ئۆز ئارا ئېتىشىمايلى، قوشۇنىمىز يېتىشىپ كەلگەندە بىزگە قوشۇلۇپ ياكى جېڭجۇڭغا زەربە بېرىڭلار، بىللە بولۇشنى خالىمىغانلارنىڭ كېتىش ئەركىنلىكى بار» دەپ توۋلاشنى جېكەلىمىدۇق، ئىككىنچى كۈنى سەھەردە بىزنىڭ تۈەن سەندىخوزىغا (ھازىرقى ساۋەن ناھىيىسى) يېتىپ كەلگەندە ياكى جېڭجۇڭنىڭ ئالدىنقى قوشۇنلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدۇق، بىزنىڭ تۈەن ئىستېھكاملارغا ئورۇنلىشىۋالغاندىن كېيىن ھەر قايسى بەنلەرنىڭ جەڭچىلىرى: «ئۆز ئادەملەر ئېتىشىمايلى...» دەپ ئۈنلۈك ۋاقىراشقا باشلىدى. يېرىم سائەتتىن كېيىن قارشى تەرەپ مىللىتىمىنى ئاسمانغا قارىتىپ ئېتىشقا باشلىدى. بىزنىڭ ھەر قايسى ليەنلىرىمىز ئات چاپتۇرۇپ، ئاتاكىغا ئۆتتى، قارشى تەرەپتىكىلەرنىڭ كۆپ قىسمى تەسلىم بولۇپ، بىزگە ئەگىشىپ ماڭدى، بىزگە ئەگىشىشنى خالىمىغانلار قورالنى تاپشۇرغاندىن كېيىن چۆل-باياۋانغا قاراپ كېتىشتى، بۇ چاغدا ياكى جېڭجۇڭ-

نىڭ كېيىنكى قىسىملىرى قوشۇنمىزنىڭ ئۇشتۇمتۇت زەربىسىگە ئۇچراپ مەغلۇپ بولۇپ پىتىراپ كېتىشتى. بىز ئۇلارنى كۈيتىۋىدۇ. نىچە قوغلاپ بېرىپ دۈشمەننىڭ 200 دىن ئارتۇق ئۈستى يېپىق ئاپتوموبىل، رادىئو پىرىيومنىڭ، ھەربىي لازىمەتلىكلەر، ئوق - دورا قاتارلىقلارنى غەنىمەت ئالدى. بىزنىڭ تۈەن 60 نەپەردىن كۆپ ئەسكەرنى تولۇقلىدى. باشقا ئەترەتلەرمۇ 400 دىن كۆپ دۈشمەن ئەسكەرنى ئەسەرگە ئالدى. 3 - كۈنى بىزنىڭ تۈەن يەنىسە يەنە كىرىپ ئورۇنلاشتى. خەۋەرلەرگە قارىغاندا ياك جېڭجۇڭ قىسىملىرى بۇزۇلۇپ - چېچىلىپ كەتكەچەكە ئۆزى 50 - 40 چە قالدۇق ئاتلىق ئەسكەرلىرىنى باشلاپ شىخو ئارقىلىق غۇلجىغا قاراپ قاچقان (كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىپ بېرىپ ماجۇڭمىڭنىڭ قول ئاستىدا مۇئاۋىن دىۋىزىيە باشلىقى بولدى). بىز ئۇدا 3 - كۈن يۈرۈش قىلىپ چىگىشور (جىڭ ناھىيىسىنىڭ 80 چاقىرىم يېرىمىدە) غا كەلگىچە ھېچقانداق قارشىلىققا ئۇچرىمىدۇق. شۇنىڭ بىلەن بۇ قېتىمقى سەندۇخوزا ئۇرۇشى ئاخىرلاشتى.

بىزنىڭ تۈەن چىگىشورغا جايلىشىپ 3 - كۈنى قوماندان لىۋېڭ ئۆزىگە قاراشلىق قىسىملارنى باشلاپ شىخودىن يېتىپ كەلدى ۋە بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى جاڭ - پېيۋەننىڭ مەغلۇپ بولۇپ قېچىپ جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتەلمىگەن مازا دېگەن يەردە ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغانلىغىنى بىزگە ئۇقتۇردى. بىزنىڭ تۈەننى قايتىپ بېرىپ شىخودا تۇرۇشنى، چىگىشوردا بىر لىيەن ئەسكەر قالدۇرۇشنى بۇيرۇدى. 2 - كۈنى سەھەردە قوماندان لىۋېڭ قىسىملىرىنى باشلاپ بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى ۋە گارنىزون قوماندانلىق ۋەزىپىسىگە ئولتۇرماق

بولۇپ ئىلمغا كەتتى.

جاڭ پېييۈەننىڭ مەغلۇپ بولۇپ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشىغا كەلسەك، ئەسلى ئۇ ماجۇكىنىڭ بىلەن بىرلىشىپ شەرق - غەرب تەرەپتىن شېڭ شىمەينى ئوتتۇرىغا ئېلىپ زەربە بەرسەك، غەلىبە قىلىشىمىزدا شەك يوق دەپ ئويلىغان، بەدراق ئۇ شىنجاڭنىڭ شۇ چاغدىكى ۋەزىيىتىنى پەللىمىيەلمىدى:

① خەنزۇ ئەسكەرلەر ھەر قايسى ناھىيىدىكى خەنزۇ پۇقرالارنىڭ قىرغىن قىلىنىشىدەك پاجىئەلىك ئەھۋالنى كۆردى. شۇڭلاشقا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھاياتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۆز ئارا قىرغىنچىلىق قىلىشنى خالىمىدى، ئەكىسچە ھەممەيىلەن ئاكتىپلىق بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ ئۆز ئارا ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلىشتى.

② جاڭ پېييۈەن دېۋىزىيە باشلىغى شىن جەنچىڭنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈش بىلەن شەرقىي شىمال ئارمىيىسىدىكى كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ھىسداشلىغىنى يوقۇتۇپ نازارلىق ۋە غەزەپ - نەپرەتنى كۈچەيتتى.

③ ياڭ جېڭجۇڭ شىخونى ئىگەللىگەندىن كېيىن داۋاملىق يۈرۈش قىلماي ۋاقىتنى بىر ھەپتىدە كېچىكتۈرۈپ، تاغ ئۈستىدە تۇرۇپ يولۋاسلارنىڭ ئېلىشىشىنى تاماشا قىلغاندەك، ئارىدىن پايدا ئېلىش كويىدا بولدى.

④ ئويلاپ يەتكىلى بولمايدىغىنى شۇكى، ماجۇكىنىڭ ئۆلكە مەركىزىگە ھۇجۇم قىلغان پەيتتە شېڭ شىمەي سوۋېت كونسۇلخانىسى بىلەن ئالاقىلىشىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئەسكەر كىرگۈزدى. سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيىسى قورغاس چېگرىسىدىن ئۆتۈپ جاڭ پېييۈەننىڭ ئۇۋىسىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم

قىلدى ۋە كۈرە شەھرىگە قىستاپ كەلدى. ئايرۇپىلانلارمۇ ئارقا - ئارقىدىن كېلىپ بومباردىمان قىلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئالدىنقى سەپتىن كەلگەن مەغلۇبىيەت خەۋىرىنى ئاڭلاپ، نىمە قىلىشنى بىلمەي قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ شىنجاڭغا كىنەز بولۇشتەك شىرىن چۈشى كۆپۈككە ئايلاندى. نەتىجىدە ئۇ ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋېلىشتىن باشقا چىقىش يولى تاپالمىدى.

5. سانجى تۇدۇڭخابا ئۇرۇشى ۋە دىخۋانى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۇرۇشى

1933 - يىلى قىش پەسلى، بىزنىڭ تۈەن ئۇلاۋسۇ - سەندۇخوزا ئۇرۇشىدىن كېيىن شىخونى مۇداپىئە قىلىپ تۇردۇق. 1934 - يىلى 1 - ئايلاردا شېڭ شىسەينىڭ «ماجۇڭيىڭ دىخۋاغا قورشاپ ھۇجۇم قىلىۋاتىدۇ، سىلەر ئالتايىسكى (سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيىسى) لارغا جىددى ماسلىشىپ دىخۋانى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇڭلار...» دىگەن جىددى تېلېگىراممىسىنى تاپشۇرۇپ ئالدۇق. جاڭ جىزۇ تۈەنجاڭ دەرھال قىسىمنى تەرتىپكە سېلىپ سانجىغا ئاتلاندى. بىز سانجىغا كەلگەندە ئالتايىسكىلار چۆچەك مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى جاۋدېشۇنىڭ يېتەكچىلىكىدە ماشىنا بىلەن سانجىغا كېلىپ بوپتۇ، بىز سانجىغا كەلمەستىن بىر نەچچە كۈن بۇرۇن سانجىدا تۇرۇشلۇق جاڭ يۇتائىنىڭ 2 - تۈەندىكى بىر لىيەن ئەسكىرى ئاسىيلىق قىلىپ ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىغا قوشۇلغان. ماجۇڭيىڭ ئۈرۈمچىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلغاندا، ئۆزىنىڭ خىل ئاتلىق ئەسكەرلىرى ئىچىدىكى

چىلان تورۇق ئەتىرىدىنى ۋە بىر لىيەن پىيادە ئەسكەرنى ماخۇسەنە -
نىمىڭ يېتەكچىلىكىدە تۇدۇڭخابانى ئىگەللەشكە ئېۋەتتى ھەمدە
ئىستىھكاملارنى ياساپ غەربىي يۆنىلىش ئارمىيىسىنىڭ شەرقىتىن
كېلىپ دىخۋانى قۇتۇلدۇرۇش يولىنى توساپ تۇردى. شۇنىڭ
بىلەن بىر ۋاقىتتا سانجى ئەتراپىدىكى يېزا پۇقرالىرىنى
مەجبۇرى ئەسكەرلىككە ئاپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە 2 - ئاتلىق
تۈەندە يۇشمۇڭ باشچىلىقىدىكى بىر لىيەن ئەسكەرمۇ ئاسىيلىق
قىلىپ ماجۇڭنىڭ قىسىملىرىغا قوشۇلۇپ كەتتى ۋە ئارقىدىنلا
سانجىغا ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى. بۇ، كىشىلەرنى ئەنسىزلىككە
سېلىپ، ۋەزىيەتنى جىددىلەشتۈرۈۋەتتى. بىزنىڭ تۈەن ۋە
ئالتايىسكىلار سانجىغا يېتىپ كېلىشى بىلەنلا جاۋدېشۇ باش
قوماندانلىق نامى بىلەن ھەر قايسى قىسىملارنى سانجى شەھىرى -
نىمىڭ ئىچى ۋە سىرتىغا ئورۇنلاشتۇردى، 5 - كۈنى تاڭ سەھەردە
پۈتۈن قوشۇن ئومۇمىي يۈزلۈك ھۇجۇمغا ئۆتتى. بۇ قېتىمقى تۇدۇڭ -
خاباغا قىلىنغان ھۇجۇمدا ئالتايىسكىلار ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلدى.
بىزنىڭ تۈەن ئوڭدىن، جاڭ يۇتاڭنىڭ 2 - ئاتلىق تۈەنى سولدىن
ھۇجۇمغا ئۆتتى. ھۇجۇم باشلانغاندىن كېيىن قارشى تەرەپ
مۇھىم جايلارنى ئىگەللەپ قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتى، بىزنىڭ
ھۇجۇمغا ئۆتكەن قىسىملىرىمىزدا يارىدار بولغانلار ۋە ئۆلگەن -
لەرمۇ كۆپ بولدى. جىددى جەڭ چۈشكىچە داۋاملاشقاندىن كېيىن،
ماجۇڭنىڭ قىسىملىرى توساتتىن ئالتايىسكىلار تەرەپكە بۆسۈپ
كەرىپ، ئالتايىسكىلارنىڭ 40 نەپەردىن ئارتۇق ئېغىر يارىدار -
لىرى ئولتۇرغان 4 ماشىنىسىنى ئادىمى بىلەن كۆيدۈرۈپ
تاشلىدى. ئۇدۇل تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۆتكەن ئالتايىسكىلار
يېڭىلىپ ئارقىغا چېكىنگەندىن كېيىن، ماجۇڭنىڭ قىسىملىرى

قوغلاپ شەھەرنىڭ ئەتراپىغىچە كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ ئىككى قاناتتىن ھۇجۇمغا ئۆتكەن قىسىملىرىمىزمۇ ئادەلەتچىكىنىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ قېتىم بىزنىڭ تۈەندىن 8 - 9 چە كىشى يارىدار بولدى. شۇ كۈنى ئاخشىمى جاۋدېشۇ بىزنىڭ ئىگەر - يۈگەنلىك ئاتتىن 100 نى چىقىرىپ ئالتايىسكىلارنىڭ بىر لىيەن ئاتلىق ئەسكەر جابدۇشمىغا بېرىشنى بۇيرىدى. ئىككىنچى كۈندىن 7 - كۈنىگىچە سىرتقا چىقىماي 10 دانە زەمبىرەك بىلەن تۇدۇڭخابادىكى ئىستىھكاملارنى توپقا تۇتتۇق، ئايرۇپىلانلار ئالاھىدە رول ئوينىدى، ھەر قېتىمدا 3 دانە ئايرۇپىلان نۆۋەتلىشىپ (جەمئى 12 دانە ئايرۇپىلان بولۇپ، ماناس ناھىيىسىدىكى ئايرۇدۇرۇمغا قوناتتى ۋە شۇ يەردىن ئۇچاتتى) بومباردىمان قىلدى. 7 - كۈندىن كېيىن گۇچۇڭ ۋە فۇكاڭدىكى 3، 4 - ئاتلىق تۈەن لياڭ چىۋىن، مادېشەنلەر - نىڭ يېتەكچىلىگىدە سەندوبادىن سانجىغا كەلدى. جاۋدېشۇ بىزنىڭ تۈەننى ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلىپ، ئالتايىسكىلارنىڭ پىيادە قىسمىنى ئارقىدىن كېلىشكە، جاڭ يۇتاك قوشۇنى بىلەن يېڭىدىن قۇرۇلغان ئالتايىسكى ئاتلىق لىيەننى ئوڭدىن تۇدۇڭ - خابانىڭ يۇقۇرى ئېقىمى ۋە شىسەنگە ھۇجۇم قىلىپ ئۈرۈمچىنى مۇھاسىرىدىن بوشۇتۇشنى؛ مادېشەن ئاتلىق تۈەننى سولدىن تۇدۇڭخابانىڭ تۆۋەن ئېقىمىغا ھۇجۇم قىلىپ سىشىمخو بىلەن ئۈرۈمچىنى مۇھاسىرىدىن بوشۇتۇشقا، لياڭ چىۋىن ئاتلىق تۈەننى سول تەرەپتىن ئەگىپ گۇمۇدىغا بېرىپ ئاندىن ليۇداۋان ئارقىلىق ئۈرۈمچىنى مۇھاسىرىدىن بوشىتىشنى بۇيرۇق قىلدى؛ 8 - كۈنى (قەمەرىيە 12 - ئاينىڭ 30 - كۈنى) سەھەردە ئومۇمى يۈزلۈك ھۇجۇم باشلاندى. بىزنىڭ ئۇدا بىر نەچچە كۈن

توپقا تۇتۇشمىز نەتىجىسىدە تۇدۇڭخابادىكى ما جۇڭيىمىڭ قىسىملىرىدە نىڭ نۇرغۇن ئادەملىرى يارىدار بولغان ۋە ئۆلگەن بولۇپ، ئىستېھكاملىرى بىت - چىت قىلىنغان ئىدى. ھازىر بىزنىڭ زەمبىرەك ۋە ئايرۇپىلانلىرىمىزنىڭ ماسلىشىپ قاتتىق ھۇجۇم قىلىشى نەتىجىسىدە بىر سائەتكە بارماي دۈشمەن پۈتۈنلەي مەغلۇپ بولۇپ قاچتى. بىزنىڭ تۈەن غەلبىسىمىز قوغلاپ زەربە بېرىپ، دادىيوپودىن خېسەنتۇغىچە قوغلاپ باردى. يول ئۈستىدە گەرچە ئۇششاق قارشىلىقلار بولغان بولسىمۇ، ئارمىيىمىز تەرەپ - تىن تارمار قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن دىخۇا (توپ - توغرا بىر ئاي مۇھاسىرىگە ئېلىنغان ئىدى) مۇھاسىرىسى بوشىتىلدى. بىزنىڭ تۈەن كونا شەرقىي دەۋازىنىڭ سىرتىدىكى سىناق مەيدانىدا تۇردى. بۇ چاغدا دىخۇانى تۇمان باسقان بولۇپ، ئۇدۇلدىكى ئادەمنى كۆرگىلى بولمايتتى. تۇمان خۇددى يەردىن بوقۇپ چىقىۋاتقاندەك ناھايىتى قېلىن ئىدى. بۇنداق ئەھۋال ئۈرۈمچىدە تېخى تۇنجى قېتىم كۆرۈلگەن بولۇپ، بۇ تۇمان قەمەرىيە 1 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئاندىن تارقاپ تۈگىدى. تۇدۇڭخاباغا ھۇجۇم قىلىش ۋە دىخۇانى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۇرۇشى شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى.

2 - كۈنى قەمەرىيە 1 - ئايغا بىر بولۇپ، بىزنىڭ تۈەن يەنە دۈشمەننى قوغلاپ يوقىتىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، جىجىساۋزىغا كېلىپ تۇردۇق. ئۇ چاغدا تۇمان تېخى تارقىمىغان بولۇپ، (دىخۇا بىلەن جىجىساۋزىنىڭ ئارىلىقى 40 چاقىرىم كېلەتتى) ئۇدۇلدىكى ئادەمنى كۆرگىلى بولمايتتى، بىز 3 يولغا بۆلۈنۈپ تىنىتىپ ئالغا ئىلگىرىلىدۇق. تۇماندا دۈشمەننى پەرق ئىتىش قىيىن، ياڭچاڭزىگو ئەتراپىنىڭ يەر تۈزۈلۈشى مۇرەككەپ

بولغاچقا، يوشۇرۇن زەربىگە ئۇچراپ قالمايلى، دەپ ئېھتىيات بىلەن يۈرۈش قىلدۇق. قاراڭغۇ چۈشكەندە ئاندىن كۆزلىمگەن جايغا يېتىپ كەلدۇق. ئۇنىڭ ئۈستىگە جىجىساۋزىنىڭ يەر تۈزۈلۈشمۇ خېلىلا مۇرەككەپ ئىدى. چوڭ - كىچىك توپا دۆڭلەر كۆپ بولۇپ بۇ جايدا قوغدىنىش قىيىن ئىدى. جىن شۇرېننىڭ ۋاقتىدا 4 لىيەن پىيادە ئەسكەر مۇشۇ جايدا تۇيۇقسىز زەربىگە ئۇچراپ پۈتۈنلەي يوقىتىلغان ئىدى، شۇڭا ئالدىنقىلاردىن ئىبرەت ئالماي سەللا بىخەستىلىك قىلىنسا ھالاك بولۇش تۇرغانلا گەپ ئىدى. بىز ئاشۇ تۇمانلىق 15 كۈن ئەچىدە تا 16 - كۈنى تۇمان تارقىلىپ، شېڭ شىسەي داۋانچىڭغا ھۇجۇم قىلىدىغان قىسىملارنى ئېۋەتكەنگە قەدەر ھەر قايسى لىيەنلەرنىڭ كۈزەتچىلىك ۋە چارلاش ئىشلىرىنى كۈچەيتتۇق. شۇنىڭ بىلەن 2 - قېتىملىق داۋانچىڭ ئۇرۇشى يەنە باشلاندى. شۇ چاغدا بىز «ئەگەر قېلىن تۇمان سەۋىۋى بولمىغان بولسا، ئۈرۈمچىنى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرغاننىڭ 2 - كۈنىلا (قەمەرىيە 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى) ئارمىيەمىزنىڭ ئاتلىق، توپچى، ئاپتوموبىل، ئاۋىئاتسىيە قىسىملىرى ئومۇمىي يۈزلۈك قوغلاپ ھۇجۇم قىلغان بولسا، ماجۇڭنىڭ چوقۇم جىجىساۋزا ۋە سەيۋوپۇ ئەتراپىدىكى چۆلدە يوقىتىلغان بولاتتى» دېمىشكەن ئىدۇق. ئەپسۇسكى ھاۋا توستاتتىن ئۆزگىرىپ قالغاچقا، ماجۇڭنىڭ قىسىملىرى قۇتۇلۇشقا پۇرسەت تېپىپ چىقىشىنى قۇتۇلدۇرۇپ كېتىشتى. ماجۇڭنىڭ بىلەن جاڭ پېيىيۈەننىڭ ئۆز ئارا بىرلىشىپ شەرق ۋە غەربتىن ئەسكەر چىقىرىپ، شىنجاڭ ھاكىمىيىتىنى تارتىۋېلىش خام خىيالى پۈتۈنلەي بەربات بولدى. نەتىجىدە بىرسى ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى، يەنە بىرى

بولسا مەغلۇپ بولۇپ قاچتى. شۇنىڭ بىلەن شېڭ شىسەينىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىشىغا ئاساس يارىتىلدى.

6. ئىككىنچى قېتىملىق داۋانچىڭ ئۇرۇشى

1934 - يىلى باھاردا بىزنىڭ تۇەن جىجىساۋزىدا مۇدا-پىئىدە تۇردى. قەمەرىيە 1 - ئاينىڭ 17 - كۈنى شېڭ شىسەي داۋانچىڭغا ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن ئاتىلىق، توپچى، پىيادە، ھەربى لازىمەتلىكلەر قىسمى بولۇپ، 3 - 4 مىڭدەك ئادەمنى ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ بىر يەرگە يىغدى. 2 - كۈنى بىز يەنىلا ئالدىنقى قىسىم بولۇپ سەيۋوپۇ ئارقىلىق داۋانچىڭغا يۈرۈپ كەتتۇق. 2 كۈنگىچە ھېچقانداق قارشىلىققا ئۇچرىمىدۇق. پۇقرالار: «ماجۇڭنىڭ قىسىملىرى ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا چېكىنىپ تاققا چىقىپ كەتتى» دىدى. 3 - كۈنى بىز بۇيرۇققا بىنائەن سولدىن، مادېشەن تۇەنى ئوڭدىن ھۇجۇمغا ئۆتمىدىغان بولۇپ، ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلىش ۋەزىپىسى ئالتايىسكى قىسىملىرى بىلەن توپچى قىسىملارغا تاپشۇرۇلدى. ھۇجۇم باشلانغاندىن كېيىن بىزنىڭ 12 دانە ئايرۇپىلان ھەر قېتىمدا 3 ئايرۇپىلان بىر گۇرۇپپا بولۇپ ئالمىشىپ ئوققا تۇتۇپ بومباردىمان قىلدى. ئوق، زەمبىرەك ئاۋازى تاغ ئىچىنى لەرزىگە كەلتۈردى. ئۇ چاغدا مەن ئىككى جەڭچى بىلەن ئايرۇپىلان ئوققا تۇتمىدىغان نىشاننى ياغاچ يايما ئارقىلىق كۆرسىتىپ بەرىشكە مەسئۇل بولدۇم، ئايرۇپىلان بىزنىڭ يېنىمىزدىكى ياغاچ يايما ئۈستىدىن پەس ئۇچۇپ ئۆتكەندە (مەن دەرھال ياغاچ يايما كۆرسەتكۈچ-نىڭ ئەتراپىدا يېتىۋالاتتىم)، ئۇنىڭدىن ھاسىل بولغان شامال

كۈچى شېغىللىرىنى ئۇچۇرتۇپ، ئادەمنىمۇ ئورۇشەتكىدەك قىلاتتى. شۇنىڭغا ئەگىشىپلا ئايرۇپىلان قارشى تەرەپنىڭ ئۇرۇش سېپىنى ئوققا تۇتۇپ بومباردىمان قىلاتتى. جىمىدى جەڭ ئەمگىكى كۈنى چۈشكەچە داۋاملاشتى، ماجۇگىمىڭ قىسىملىرىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى ئۆلدى ۋە يارىدار بولدى. كۆپ قىسىم ئىگىزلىك ۋە ئاساسلىق جايلار بىزنىڭ ئوك، سولدىن ۋە ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلغان جەڭچىلىرىمىز تەرىپىدىن تارتىپ ئېلىنىپ، ماجۇگىمىڭ قىسىملىرى قېچىشقا باشلىدى. ئارمىيەمىز داۋانچىڭنى ئېلىپ، تاغ ئېغىزىغا كىرىپ، جىلغىلاردىن ئۆتۈپ بەيياڭخېغا يېتىپ كەلدى، ماجۇگىمىڭ قىسىملىرى بولسا، توخسۇن تەرەپكە قاچتى.

شۇ چاغدا قوغلاپ زەربە بەرگۈچى قىسىملار ئەمگىكى يولغا بۆلۈندى. بىرىنچى يول توخسۇن تەرەپكە قالدۇق قىسىملارنى قوغلاپ كەتتى، يەنە بىر يول تۇرپانغا ھۇجۇم قىلدى. بىز بۇيرۇققا بىنائەن، تۇرپانغا ھۇجۇم قىلدۇق. تۇرپانغا 40 چاقىرىم كېلىدىغان يەرگە بارغىچە ھېچقانداق قارشىلىققا ئۇچرىماي، بىراقلا تۇرپانغا كىرىپ، ئارقىدىنلا پىچاننىمۇ قايتۇرۇپ ئالدۇق. يەنە بىر يولدىكى ماجۇگىمىڭنىڭ قالدۇق قىسىملىرىنى قوغلاپ ماڭغان قىسىم توخسۇننى قايتۇرۇپ ئېلىپ ماجۇگىمىڭنى جەنۇبىي شىنجاڭغىچە قوغلاپ كەتتى. ماجۇگىمىڭنىڭ قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن سوۋېتتە چەتتە كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ماجۇگىمىڭ بىر نەچچە يىل ئەمگەللەپ ياتقان 3 ناھىيە شۇنداقلا قاراشەھەردىن قەشقەرغىچە بولغان ھەر قايسى ناھىيە ۋە رايونلار پۈتۈنلەي قايتۇرۇپ ئېلىنىپ، قاتناش ۋە ئامانلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ئاخىرىدا بىزنىڭ

تۈەن بۇيرۇققا بىنائەن تۇرپانغا جايلاشتى. شۇنداق قىلىپ ئىككىنچى قېتىملىق داۋانچىڭنى تالىشىش ئۇرۇشى ئاخىرلاشتى.

7. جىمىساردا مۇداپىئەلىنىپ، گۇچۇڭ ۋە دىخۇاننىڭ

قاتنىشىنى قوغداش

1934 - يىلى كۈزدە دىخۇا بىلەن گۇچۇڭ ئارىلىقىدىكى خېيگۇ، خۇاڭشەنزە، دۇڭشۇۋۇزا ئەتراپىدا دائىم دىگىدەك پۇقرالارغا چېقىلىپ، چارۋىچىلارنى ۋە سودا كارۋانلىرىنىڭ مال - مۈلكىنى بۇلاپ قاپتىغان بۇلاڭچىلار پەيدا بولۇپ قالدى. بىز فۇكاڭدا مۇداپىئەلىنىشكە ئېۋەتىلدۇق. شىتاۋىمىز سەنتەيدە تۇرغۇزۇلدى. 1 -، 2 -، 3 - لىيەنلەر ئايرىم - ئايرىم ھالدا فۇكاڭ، زىنچۈەنزى، جىمىسار قاتارلىق جايلاردا تۇرغۇزۇلۇپ، يولوچىلارنى مۇھاپىزەت قىلىپ ئايرىپ قويۇشقا ۋە قاتناش ئامانلىقىنى ساقلاپ، قاراقچىلارنى تۇتۇشقا مەسئۇل بولدى. شۇنىڭ بىلەن يەرلىك پۇقرالارنىڭ ئامانلىقى ۋە ئىشلەپچىقىرىشى مۇھاپىزەت قىلىندى، بىر نەچچە قېتىم قاراقچىلارنى شىمالى قۇملۇققىچە قوغلاپ بېرىپ قاراقچىلار تەرىپىدىن بۇلاپ كېتىلگەن بىر نەچچە يۈز تۇياق قوي ۋە كالىلار قايتۇرۇپ كېلىندى. 1935 - يىلى يازدا بىزنىڭ تۈەن ئۆزگەرتىپ تەشكىللەندى، مەن دۇبەن مەھكىمىسى كانىۋايىلار باشقارمىسىغا خىزمەتكە يۆتكەلدىم، ئۇزۇن ئۆتمەي مەن يەنە ئامانلىقنى قوغداش باش ئىدارىسى ئامانلىق - نى قوغداش چوڭ ئەترىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولدۇم، كېيىن - چە ئامانلىقنى قوغداش شۆبە ئىدارىسىدا بۆلۈم باشلىقى بو - لۇپ، ماناس، چەرچەن ناھىيىلىرىنىڭ ج خ ئىدارە باشلىقى،

قارا شەھەر، ئىلى ۋىلايەتلىك ج خ ئىدارە باشلىقى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىدىم، جاڭ جىزۇ تۈەنجاڭ قورال زاۋۇتىنىڭ بۆلۈم باشلىقىغا يۆتكەلدى (كېيىن قولغا ئېلىنىپ ئۆلتۈرۈلدى).

8. ئامانلىقنى قوغداش چوڭ ئەترىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان چاغلىرىدا ئاسىيلىق قىلغان ئەسكەرلەرنى قولغا ئېلىشقا ئىككى قېتىم ئەسكەر باشلاپ چىققانلىغىمنىڭ جەريانى

1936 - يىلى 8 - ئايلاردا گۇچۇڭدا تۇرۇشلۇق مەدەنىيەت - ئىش ئىدارىسى تۈەننى ئىچىدىكى بىر قىسىم ئەسكەرلەر ئاسىيلىق قىلدى (بۇلار ماجۇڭنىڭ گەنسۇدىن تۇتۇپ كەلگەن ئەسكەر - لىرىدىن ئەسەرگە ئېلىنغانلار بولۇپ، ئۇلار ئەسلى يۇرتىغا قايتىشىنى ئويلاشقان بولسىمۇ يول خىراجىتى يوق بولغاچقا ھەم رۇخسەت قىلىنمىغاچقا، بەزىلەرنىڭ ھەركەت قىلىشى بىلەن ئۇلار مال - مۈلۈك بۇلاپ قوراللىق ھالدا يۇرتلىرىغا قېچىپ كەتتى. مەكچى بولغان). شۇ چاغدا شېڭ شىسەي ئامانلىقنى قوغداش باش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى جاڭ يىۋۇنى مېنىڭ باشچىلىقىمىدىكى ئامانلىقنى ساقلاش چوڭ ئەترىتىدىن 100 ئەسكەر ۋە دۇبەن مەھكىمە تەلىم - تەربىيە 2 - يىڭدىن ياۋچىڭنىڭ باشچىلىقىدا كىشى 400 نەپەر پىيادىلەر قىسىمىنى باشلاپ گۇچۇڭغا بېرىپ خاتىرجەملەندۈرۈش خىزمەتلىرىنى ئىشلەشكە ئېۋەتتى. بىز يولغا چىقىپ گۇچۇڭغا كەلگەندە ئاسىيلىقلارنىڭ باشلىقى ئېتىپ ئۆلۈپ تۇرۇلگەن بولۇپ، ۋەقە تىنچىتىلغان ئىدى. ئەگەشكۈچىلەرنىڭ

بىر قىسمى قوراللىرىنى تاشلاپ تاققا قېچىپ كېتىشكەن ئىكەن، شۇنىڭ بىلەن جاڭ يىۋۇ جۇيچاڭ بىزنى باشلاپ گۇ-چۇڭ تاغلىرىنى 3 كۈن ئاخشۇرۇپ، ئاسىيلاردىن 6 كىشىنى قولغا ئالدى، سوراق قىلىپ ئۇلاردىن باشقا كىشى يوقلىغىنى بىلگەندىن كېيىن، گۇچۇڭغا قايتىپ كەلدۇق. جاڭ يىۋۇ گۇچۇڭدا بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلغاندىن كېيىن قىسىملىرىنى باشلاپ ئۆلكە مەركىزىگە قايتىپ كەتتى. 9-ئايدا يەنە قارا شەھەردە تۇرۇشلۇق قىسىملار ئىچىدە ھەربى ئۆزگىرىش يۈز بەردى. شېڭ شىسەي ئامانلىقىنى قوغداش باش ئىدارىسى ھەربى ئىشلار بۆلۈمىنىڭ باشلىغى ساۋ تىيەنجۇ (كېيىن ج خ باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشقارما باشلىغى بولۇپ، ئىلى ۋەقەسىدە ئۆلگەن) بىلەن مېنى ئامانلىقىنى قوغداش چوڭ ئەترىتىنىڭ يۈز نەپەر ئەسكىرىنى باشلاپ قارا شەھەردىكى توپىلاڭچىلارنىڭ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىشقا ئېۋەتتى. بىز قارا شەھەرگە يېتىپ كەلگەندە ۋەقە ئاساسى جەھەتتىن تىنچىتىلغان بولۇپ، توپىلاڭغا باشچىلىق قىلغان بىر نەچچە كىشى ئۆلتۈرۈلگەندىن سىرت، ئەگەشكۈچىلەردىن 500 كىشى قولغا ئېلىنىپ ئامانلىقىنى قوغداش ئىدارىسىغا قامىلىپتۇ. ساۋ تىيەنجۇ مەسئۇل بولۇپ سوراق قىلغاندىن كېيىن، بىرىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىپ، 4 نەپىرىنى قاماققا ئېلىشقا بۇيرۇدى. بۇ ئەنزە بىر تەرەپ قىلىنغاندىن كېيىن، ساۋ مېنى قارا شەھەر رايونلۇق ئامانلىقىنى ساقلاش ئىدارىسىنىڭ بۆلۈم باشلىغى قىلىپ بەلگىلەپ، ئۆزى ئەسكەرلەرنى باشلاپ ئۆلكە مەركىزىگە قايتتى. شۇنىڭ بىلەن مەن ھەربى ساھەدىن ئايرىلىپ، ئامانلىقىنى ساقلاش ۋە ج خ خىزمەتلىرىنى ئىشلەشكە باشلىدىم.

يۇقۇرقىلار مەن بىۋاستە قاتناشقان ھەر قايسى جەڭلەر-
نىڭ ئەمىلى ئەھۋالى، يۇ ۋە قەلەر بولۇپ ئۆتكىلى 40 نەچچە
يىل بولغاچقا، پەقەت بىزنىڭ ئاتلىق 1 - تۈەن قاتناشقان جەڭ-
لەرنىڭ ئەمىلى ئەھۋالىنى بايان قىلىش بىلەن چەكلەندىم.
قېرىنداش قىسىملارنىڭ ماسلىشىشى ۋە پۈتۈن ئارمىيىنىڭ جەڭ
پىلانى، ئورۇنلاشتۇرۇشى قاتارلىقلارنى تولۇق بايان قىلىش مۇمكىن
ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن بىلگىنىمچە يېزىپ پايدىلىنىشقا سۈندۈم.

شىنجاڭ تېلېگىرافى ئىشلىرىنىڭ قىسقىچە تارىخى

شېك خۇڭدې

شىنجاڭدا تېلېگىرافى ئىدارىسى 1909 - يىلى قۇرۇلۇشقا باشلىدى. ئەينى چاغدىكى تېلېگىرافى ئىدارىلىرىنىڭ ئۈسكۈنىلىمى - رى ناچار، خادىملىرى ئاز، ئۇنىڭ ئۈستىگە كەسپى باشقۇرۇش بىلىمى كەم بولغانلىقتىن، تۈرلەرنىڭ يامۇلى بولۇپ قالغان ئىدى. 1922 - يىلى سۇڭ فۇشۇي، ۋاڭ دۇنەن، ۋاڭ كېچىڭلار بېيجىڭ پوچتا - تېلېگىرافى مەكتەۋىنى پۈتتۈرۈپ قايتىپ كېلىپ، تېلېگىرافى - پوچتا نازارەتچىسى فىڭ جىڭشۈي (خېنەنلىك بولۇپ ياكى زېڭشىننىڭ ئارمىيە نازارەتچىسىنىڭ قېيىنى ئىنىسى) گە شىنجاڭ تېلېگىرافى كۇرسى ئېچىپ، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ، رادىست تەربىيەلەش توغرىسىدا تەكلىپ بەردى. مەن 1923 - يىلى بۇ كۇرسقا ئىمتىھان بېرىپ ئوقۇشقا كىرىپ، 1926 - يىلى ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، تۇرپان تېلېگىرافى ئىدارىسى ۋە يەتتە خۇدۇق تېلېگىرافى بۆلۈمى قاتارلىق جايلاردا ئالتە يىلغا يېقىن رادىست بولۇپ ئىشلىدىم. شۇ چاغدىكى ئىشلاردىن ئېسىمدە قالغانلىرىغا ئاساسەن، شىنجاڭنىڭ تېلېگىرافى ئىشلىرى جەھەتتىكى ئەھۋالىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتمەن.

1. شىنجاڭدىكى ھەر دەرىجىلىك تېلېگراف ئىمدارلىق ونىڭ تەشكىلى ۋە ھۋالى

شىنجاڭدا ئەسلى تېلېگراف ئىشلىرى باش ئىمدارلىقى بو-
لۇپ، ئۇ شىنجاڭ تېلېگراف ئىشلىرىغا نازارەت قىلىش
ئىش بېجىرىش باشقارمىسى، شىنجاڭ - چىڭخەي تېلېگراف ئىش-
لىرى ئىمدارلىقى دەپمۇ ئاتىلاتتى. نامدا شىنجاڭ - چىڭخەي ئىمك-
ىكى ئۆلكىنىڭ تېلېگراف ئىشلىرىنى بىر تۇتاش باشقۇرىدۇ دە-
پىلىنى بىلەن، ئەمىلىيەتتە ھەر ئىككىسى بىر - بىرىگە تەۋە
ئەمەس ئىدى. باش ئىمدارلىق پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر قايسى
ئىمدارلىق، بۆلۈمنىڭ تېلېگراف خىزمىتىنى بىر تۇتاش باشقۇرۇش
ئۈچۈن تېلېگراف ئىشلىرى نازارەتچىسى، قوشۇمچە باش ئىمدارلىق
باشلىقىغا بىر ئادەم قويۇلغان، تېلېگراف ئىشلىرى كەسپى-
نى مەخسۇس باشقۇرۇش ئۈچۈن تېلېگراف ئىشلىرىنى ئاساسلىق
باشقۇرۇشقا بىر ئادەم قويۇلغان؛ تېلېگراف لېنىيىلىرىنى قۇرۇش،
رېمونت خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇش ئۈچۈن، لېنىيە قۇرۇلۇشىنى
ئاساسلىق باشقۇرۇشقا بىر ئادەم قويۇلغان. بۇلاردىن باشقا كى-
مۇت، ئاساسلىق پىلان تۈزۈشتىن ئىبارەت ئىككى بۆلۈم قۇرۇ-
لۇپ، ھەر بىرىگە بىردىن بۆلۈم باشلىقى تەيىنلەنگەن،
شۇنداقلا كادىرلار ئىشلىرى، بۇغالتىرىيە، ئىستانىستىكا قاتارلىق
ئىشلارغا 10 نەچچە ئادەم قويۇلغان. باش ئىمدارلىق 20 نەچچە
كەسپى خادىمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر باش تېلېگراف بۆ-
لۈمى تەسىس قىلىنىپ، ئىككى كەسپى بەنجاڭ بەلگىلىنىپ، ئىككى
ئەمىنلىق تۈزۈم يولغا قويۇلغان ئىدى. ياكى زېڭشىن، جىن شۇ-
رېنلار ھوقۇق تۇتۇپ تۇرغان مەزگىللەردە، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت -

ئىدى 3 - ئىشخانىسىدا بىر مەخپى تېلېگراف بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، بىر كەسپى باشلىق قويۇلغان ئىدى، مۇھىم مەخپى تېلېگراف بېرىش ۋە قوبۇل قىلىشتا نۆۋەتلىشىپ ئىشلەيدىغان 2 رادىست ئورۇنلاشتۇرۇلغان، باش ئىدارىدا يىگىرمە نەچچە سەييارە خادىم بولۇپ، ئۇلار تېلېگراف لېنىيىسى قۇرۇش، رېمونت قىلىشقا مەسئۇل قىلىنغان ئىدى. شۇ چاغنىڭ ئۆزىدە باش ئىدارىغا قاراشلىق 30 نەچچە ناھىيىلىك تېلېگراف ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، تېلېگراف ئىشلىرىنىڭ ئېغىر - يېنىكلىكىگە قاراپ 3 دەرىجىگە ئايرىپ باشقۇرۇلاتتى. بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر، ئىلى، تارباغاتاي، ئالماي، ئاقسۇدىن ئىبارەت ۋالى تۇرۇشلۇق جايدىكى ئىدارىلار ھەم تۇرپان، قۇمۇل، شىخو قاتارلىق مۇھىم قاتناش تۈگۈنلىرىدىكى ئىدارىلار 1 - دەرىجىلىك ئىدارە بولدى؛ باشقىلىرى، مەسىلەن، گۇچۇڭ، ماناس، كۇچار، قارا شەھەر، خوتەن، جىڭ قاتارلىق ناھىيىلەردىكى ئىدارىلار 2 - ، 3 - دەرىجىلىك ئىدارە بولدى. توخسۇن، پىچان، يەتتە قۇدۇق، شىڭشىڭشا، قورغاس، مۇرى، ئېركەشتام قاتارلىق جايلاردا تېلېگراف بۆلۈمى قۇرۇلدى، تېلېگراف بۆلۈملىرىگە پەقەت بىردىن رادىست، ئىككىدىن تەك-شۈرگۈچى خادىم قويۇلدى.

شىنجاڭ تېلېگرافى كۇرسى تېلېگراف ئىشلىرى باش ئىدارىسىغا قارايتتى، كۇرسانلىققا 70 - 80 نەپەر ئوتتۇرا مەك-تەپ مەلۇماتىغا ئىگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ، ئا، ب دەپ ئىككى سىنىپقا ئايرىلدى، ئوقۇش مۇددىتى 4 يىل قىلىندى، ئوقۇشتا ئەلاچى بولغانلار تاماق، ياتاق بىلەن تەمىن ئىتىلدى. كۇرسانتلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، يېرىم يىل ياكى بىر يىل سىناپ ئىشلىتىلىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن رادىست قىلىپ

رەسىمىلەشتۈرۈلدى. شې تىڭيۇي (گەنسۇ ئۆلكىسى گەنگۇ ناھىيە - سىدىن كەلگەن كونا زىيالى)، سۇڭ فۇشۇي، ۋاڭ دۇنەن ۋە ۋاڭ كېچىڭ قاتارلىقلار ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى. سۇڭ فۇشۇي ۋە ۋاڭ دۇنەن، ۋاڭ كېچىڭلار بېيجىڭ پوچتا - تېلېگراف مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن بولۇپ، ئىلمىي باشقۇرۇش ئۈسۈلمىدىن ئاز - تولا خەۋىرى بار ئىدى. بۇ ئۈگىنىش كۇرسى شېڭ شىسەي مەزگى - لىمگە كەلگەندە باشقىدىن ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىندى.

2. كادىرلار ئىشلەرى ۋە كەسپىي ئىشلار

شىنجاڭ تېلېگراف ئىشلەرى باش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى - لىمىنى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەيىنلەيتتى، ئۇلارنىڭ تولىمى كۈ - نا تۈرلەر بولۇپ، تېلېگراف كەسپىدىن زادى خەۋىرى يوق ئىدى. فىڭ جىڭشۇي بۇنىڭ بىر مەسالى ئىدى. ھەر قايسى ناھىيىلەردىكى تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، كەسپىي ئىش - لار باشلىقلىرىغا كەلسەك، كۆپ ساندىكىسى كونا رادىستلاردىن بولۇپ، بۇلارنىڭ مائاشى بىر قەدەر يۇقۇرى ئىدى، ئادەتتىكى رادىستلارنىڭ ئايلىق مائاشى ئەژدھار سۆرتى چۈشۈرۈلگەن كونا تەڭگە ھىساۋىدا 30 سەرچە تەڭگە ئىدى. لېكىن ئانچە - مۇنچە تاپاۋىتىمۇ بار ئىدى، ئۇ بولسىمۇ بېرىدىغان، قوبۇل قىلىنىدىغان تېلېگرافمىنىڭ تەرجىمە ھەققى ئىدى. ئادەتتىكى سودىگەرلەر ۋە ئاممىدىن ھەر بىر خەت ئۈچۈن 1 يۇڭدىن تەرجىمە ھەققى ئېلىناتتى، شۇنداقلا بېرىلىدىغان تېلېگرافمىنىڭ تەرجىمە ھەققىنى ئىدارە باشلىغىغا بېرىش، كەلگەن تېلېگرافمىنىڭ تەرجىمە ھەققىنى كەسپىي ئىشلار باشلىغى بىلەن رادىستقا

بېرىش، بۇنى ھەر ئايدا ھىساپ قىلىپ، ئوتتۇرا ھىساپ بىلەن تەقسىم قىلىش بەلگىلەنگەن ئىدى. قەشقەر، تارىباغاتاي، ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردىكى ئىدارىلارنىڭ تېلېگرام تەرجىمە ھەققىدىن تاپقان تاپاۋىتى بەزى چاغلاردا ئۆزىنىڭ مائاشىدىن ئېشىپ كېتەتتى.

ھەر قايسى ئىدارىلار ئىشلىتىدىغان تېلېگرام ئاپاراتلىرىدىن نىڭ كۆپ قىسمى كونا، ئەبجىغى چىقىپ كەتكەن بولۇپ، زا-دىلا يېڭىلانمىدى. جايلاردىكى تېلېگرام لېنىيەلىرى ئۇزۇن يىللاردىن بېرى رېمونت قىلىنمىغانلىغى، تېلېگرام ئىستولىبىلىرى ئۆرۈلۈپ، سىملىرى ئۈزۈلۈپ تۇرىدىغانلىغى ئۈچۈن، بەزىدە 10 كۈن، يېرىم ئاي تېلېگرام ئىشلىرى توختاپ قالاتتى. شۇڭا بەزى كىشىلەر ئۇنى «تۆگە تېلېگرام» دەپ ئاتىشاتتى. 1922 - يىلدىن كېيىن بولسا كېرەك مەركىزىي قاتناش مىنىستىرلىكى لۇي باۋرۇنى (كېيىن فەن يىاۋنەننىڭ ياكى زېڭشىننى قەستلەپ ئۆلتۈرۈش ئەنزىسىگە چېتىلىپ قېلىپ، جىن شۇرېن تەرىپىدىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن) ئەۋەتتى. گوگۇڭبىيەن، ۋاڭ زىشيۇ قاتارلىق 10 نەچچە كىشى ئۈرۈمچى دۇڭمىڭ دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا بىر سىمسىز تېلېگرام ئىستانسىسى قۇرۇپ، ئىگىزلىكى بىر قانچە 10 جاڭ كېلىدىغان تۆمۈر مۇناردىن 3 نى ئورناتتى. بۇ ئىستانسا پۈتتۈرۈلگەندىن كېيىن ئاپاراتتىن دائىم كاشلا چىقىپ، تېلېگرام بېرىش ئىشى ئۈزۈلۈپ قالدى. لۇي باۋرۇ ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، بۇ ئىشقا مەسئۇل بولۇشقا ئادەم چەقمىدى، شېڭ شىسەي مەزگىلىگە كەلگەندە بۇ ئىستانسا چۇۋۇپ تاشلاندى.

جىن شۇرېن شىنجاڭدا ھوقۇق تۇتۇپ تۇرغان مەزگىلدە

ھەممە يەردە يېغىلىق بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭدىكى تېلېگىراف ئىدارىلىرى، تېلېگىراف بۆلۈملىرى پۈتۈندۈ-لەي ۋەيران قىلىۋېتىلدى، تېلېگىراف لېنىيىلىرىمۇ بۇزۇپ تاش-لاندى، كۆپ قىسىم تېلېگىراف خادىملىرى ئۆلتۈرۈلدى. جىن شۇرىننىڭ تەختى گۈم بولغاندىن كېيىن شېڭ شىسەي ھوقۇق تۇتۇپ قاتناش باشقارمىسى قۇرۇپ، سىملىق تېلېگىراف ئىشلى-رىمىزنى تەرتىپكە سالدى، شۇنىڭدىن كېيىن تېلېگىراف ئىشلىرى تەدرىجى ئەسلىگە كېلىشكە باشلىدى.

3. يەتتە قۇدۇق تېلېگىراف بۆلۈمىدە ئىشلەش جەريانىدا كۆرگەن بەزى ئەھۋاللار

يەتتە قۇدۇق — 100 چاقىرىملىق شامال ئۆتەڭلىرىنىڭ بىرى، قۇملۇقنىڭ بىر چېتىگە جايلاشقان بولۇپ، يىل بويى بوران چىقىپ، قۇم — توپا ئۈچۈپ تۇرىدىغان جاي ئىدى. گەرچە بۇ جاي چۆل بولسىمۇ، قاتناش تۈگىنىگە جايلاشقانلىغى، يولدىن ئۆتىدىغان يولۇچىلار، سودىگەرلەر ئىنتايىن كۆپ بول-غانلىغى ئۈچۈن، ئەسلىدىكى يەتتە قۇدۇقتا باشقۇرۇش ئىدارىسى تەسىس قىلىش پىلانى يەتتە قۇدۇققا شۆبە تېلېگىرافى بول-لۇمى قۇرۇشقا ئۆزگەرتىلىپ، تېلېگىراف بۆلۈمى، پوچتا بېكىتى ۋە شۇ جايدا تۇرۇشلۇق بىر بەن ئەسكەر كۆپەيتىلىپ ئورۇنلاش-تۇرۇلدى. مەن 1930 — يىلى ئەتىيازدا تۇرپان تېلېگىراف ئىدا-رىسىدىن بۇ تېلېگىراف بۆلۈمىگە رادىستىلىققا يۆتكىلىپ كەلدىم. تېلېگىراف بۆلۈمىدە پەقەت مەن ۋە ئىككى تەكشۈرگۈچى خادىم بولۇپ، كەسىپىي ئىشلار ئانچە ئالدىراش ئەمەس ئىدى.

تۇرپاندىكى چېغىمدا يەتتە قۇدۇق، شىكشىشيا، داشىگۇ-
دىن ئىبارەت 3 جاي ياك زېڭشىننىڭ مەخپى ھالدا ئادەم ئۆل-
تۈرىدىغان جايى دەپ ئاڭلىغان ئىدىم. ياك زېڭشىن دائىم
گۇناكارلارنى ئۆز يۇرتىغا قايتۇرۇش نامى بىلەن يۇقۇرىدا
دېيىلگەن 3 جايدا مەخپى ئېتىپ ئۆلتۈرەتتى. 1916 - يىلى
1 - ئايدا ياك زېڭشىن ئۆزىنىڭ يۈننەنلىك يۇرتىدىكى بولغان
يىڭجاڭ شادىڭ، لى يىننى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، چېتىشلىق
بولغان يۈننەنلىك نازىر، دوتەيلەرمۇ مەسىلەن، ليۇيىڭفۇ قاتار-
لىقلار مۇشۇ يەردە چېنىدىن ئايرىلغان. ياك زېڭشىن گېلاۋخۇي
تەشكىلاتىغا چىش - تىرىنغىغىچە ئۆچ ئىدى، شۇڭا ئۇ بىر
قېتىمدىلا ئۈرۈمچىدىكى خۇنەن دۇمباق ئىسپاتى تىياتىرخانىسى-
دىكى 10 نەچچە كىشىنى (گېلاۋخۇي تەشكىلاتىنىڭ ئەزالىرىنى)
يەتتە قۇدۇقتا ئۆلتۈرۈۋەتكەن. يەتتە قۇدۇق تېلېگىراف بۆلۈمىدىكى
چېغىمدا شامال ئۇچۇرۇپ كەلگەن ئادەمنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشتۇ-
رىدىغان بىر خىل سېسىق پۇراق دىماققا ئۇرۇلۇپ تۇراتتى.
بىر كۈنى جەسەت كۆمۈش ئازگىلى كولايدىغان بىر پەي ئەس-
كەرنىڭ كەينىدىن بىر قۇم دۆۋىسىنىڭ قېشىغا كېلىپ قالدىم،
ئۇلارنىڭ قۇم دۆۋىسى ئاستىدىن 20 نەچچە جەسەتنى كولاپ
ئېلىۋاتقانلىغىنى كۆرۈپ، بۇ ئېچىنىشلىق ئەھۋالغا قاراپ تۇرۇشقا
تاقىتىم قالمىدى. بۇ مېنىڭ يەتتە قۇدۇق تېلېگىراف بۆلۈمىدە
ئىشلىگەن ۋاقتىمدا ئۇچراتقان بىر قىسىم ئەھۋاللار ئىدى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە شىنجاڭدىكى بۇددا دىنى

جىن گوجېن

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدىن تارتىپ شىڭ شىسەي دەۋرىگىچە بولغان ئۈرۈمچىدىكى بۇتخانىلار

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا شىنجاڭدا بىر نەچچە قېتىم يېڭىلىق بولۇپ، بۇددا دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغانلار پەيدىن - پەي ئازىيىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى دىگىدەك ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلاتتى. ھەر قايسى ناھىيىلەردە چوڭ - چوڭ ئىبادەتخانىلار ۋە ئاۋالوكتىستۋارا بۇتخانىسى ياسالغان بولسىمۇ، لېكىن بۇلاردا ئەقىدىلىك رەسمى راھىپلاردىن بىرەرەسىمۇ يوق ئىدى. بۇتخانىغا قارايدىغانلار شاڭ كۆيدۈرگۈچى بۇتسىۋالار ئىدى. يەنە كېلىپ بۇددا دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغانلار ئۆز ئۆيلىرىدە ئولتۇرۇپ، نوم ئوقۇپ ئىستىقامەت قىلاتتى (بۇلار ئوپاسىيكا ۋە ئوپاسىيكايلار دەپمۇ ئاتىلاتتى). نوم ئوقۇيدىغانلارنىڭ كۆپىنچە چىمى بوۋاي، موماي ۋە تۇل خوتۇنلار ئىدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى پانى ئالەمدىكى ئىشلاردىن بىزار بولۇپ، بۇتقا چوقۇ-

نۇپ، توۋا - ئىستىغىپار قىلىپ ئاخىرقى ئۆمرى ئۈچۈن بەخت تىلەيتتى؛ بەزىلىرى پانى ئالەمدىكى قىيىن تۇرمۇشتىن داتلىمىپ، كۆز ئالدىدىكى كۈلپەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، بۇتتىن مەدەت تىلەيتتى ۋە بۇتتىن بەخت - سائادەت كەلتۈرۈپ بالايسى - ئاپەتنى يوقىتىشنى ۋە ئۆزلىرىنىڭ ئاخىرقى ئۆمرىنىڭ بەختلىك بولۇشىنى تىلەيتتى. ئۇلار ئۆيلىرىدە ئەتتىگەن ۋە كەچقۇرۇنلىغى شاڭ كۆيدۈرۈپ سەجدە قىلاتتى، ئاۋالوكتىسىدە تۋاراغا ئاتاپ قىرائەت قىلىپ، ۋاجرا نوملىرىنى ئوقۇيتتى ..... گۆشىسىز غىزالىنىپ، مەۋجۇداتلارنىڭ جېنىغا زامىن بولماي يامانلىق تىلماي، نامراتلارغا سەدىقە بېرىپ، بالايسى - ئاپەتنىڭ يوقىلىشىنى تىلەپ دۇئا - تەگىمىز قىلىپ، كېيىنكى ئۆمرىنىڭ بەختلىك بولۇشىنى تىلەيتتى. ھەتتا ساۋاتسىز بۇددىسىلارمۇ ھەر كۈنى ئەتتىگەن - كەچقۇرۇنلىغى شاڭ كۆيدۈرۈپ سەجدە قىلغاندا ساكىامۇنى ۋە ئاۋالوكتىستۋارا نامىنى ئاتايتتى. بۇددىسىلار ئادەتتىكى چاغلاردا ئۆيلىرىدە ئولتۇرۇپ بۇتقا سەجدە قىلىپ، ساكىامۇنىنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەش كۈنلىرىدە بۇتخانىغا بېرىپ بۇتقا سەجدە قىلىپ، سەدىقە قىلىپ، نوم ئوقۇيتتى ۋە بىرلىكتە غىزالىناتتى. شۇ چاغلاردا ناھىيىلەردە بۇتخانا يوق بولۇپ، ئۈرۈمچىدىلا تۆۋەندىكى بىر نەچچە بۇتخانا بار ئىدى.

(۱) يۇدۇمىن بۇتخانىسى، يەنە بىر ئىسمى تەنشاگمىن. يۇدۇمىن - بۇددانىڭ كۈچىگە تايىنىپ كەڭ كۆلەمدە سەدىقە يىغىپ مەۋجۇداتلارنى قۇتقۇزۇشنى مەقسەت قىلاتتى. بۇتخانىنىڭ ئورنى دۇبەن يامۇلىنىڭ غەربىدىكى جەنداۋزى كوچىسىدىكى جاڭ فامىلىلىك كىشىنىڭ جۇۋازخانىسىدا بولۇپ.

بۇ بۇتخانىنى جۇۋازخاننىڭ خوجايىنى جاڭ × × قۇرغان (جاڭ جەنگونىڭ بوۋىسى). ئۇلارنىڭ ئوقۇيدىغىنى ئاۋالوكتىستۋا-رانىڭ كۆپ گىكتارلىق نوچى قاتارلىقلار ئىدى..... جاڭ بىلەن ئۇنىڭ مومىسى 1935 -، 1940 - يىللىرى ئىلگىرى - ئاخىر دۇنيادىن ئۆتتى، بۇنىڭ بىلەن بۇتخانا تاقىتىۋېتىلدى. بۇ بۇتخانىدىكى بۇددىسلار 10 - 20 كىشىدىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، ۋاپات بولغانلىرىدىن باشقىلىرى «شىندۇفاشى» شىنجاڭ-ئا كەلگەندىن كېيىن «فاچۇڭ جەمئىيىتى» نىڭ «ئوپاسىمىكا، ئوپاساكالورىغا» قوشۇۋېتىلدى.

(2) داچىڭمىن بۇتخانىسى (ئىككى يەردە)

1. دۇشىڭچۈن بۇتخانىسى: ئورنى شىخاجەينىڭ شېجىتەن دىگەن يېرىدە بولۇپ، مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا دۇشىڭچۈن قۇرغان. دۇشىڭچۈن ئۆزىنى لوپازونىڭ (مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى، چىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا بۇدا دىنىنىڭ كاتتا ئۆلىمىسى لويۇچۈن «5 توم 6 كىتاب»..... قاتارلىق بۇدا توملىرىنى يازغان) يەتتىنچى ئەۋلادى دەپ ئاتىغان. ئۈرۈم-چىدە كۆپلەپ مۇرىت قوبۇل قىلغان. ئۆز ئائىلىسىدە بۇتخانا قۇرغان. كېيىنكى چاغلاردا مۇرىتلىرى كۆپىيىپ، ئۆيلىرى تار كەلگەچكە، ئۇلارنى بىر يەرگە يىغىپ كۆرۈشۈپ تۇرۇشقا ئوڭاي بولسۇن ئۈچۈن، ئۇنىڭ مۇرىتى جاڭ شىۈچۈن ئۆزىنىڭ ئائىلىسىدە بۇتخانا قۇرغان.

(2) جاڭ شىۈچۈن بۇتخانىسى: ئورنى نيەنزىگودىكى جاڭ شىۈچۈن قوروسىدا بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئوقۇيدىغىنى لوپازونىڭ 5 توم، 6 نومى يەنى لۇن نومى، لوگۇڭنومى، تەنشى نومى، پىۋەي، ياۋشىنىڭ بىرىنچى، ئىككىنچى تومى،

خېنىشنىڭ، ۋېيچىنىڭ 1-، 2- تىمى، شۇپساڭنىڭ 3- تىمى،
ۋاجرا، مىتو نىمى ئىدى. مۇرىتلىرى مونۇلارنى پەرز تىۋتاتتى:
ئۆمۈرلۈك پەرز: ئۆمۈر بويى گۆشلۈك غىزا ۋە سۇڭپىياز، جۈسەي،
سامساق، باش پىپىياز يىمەسلىك ۋە ھاراق - شاراپ
ئىچمەسلىك؛

قىسقا مۇددەتلىك پەرز: بىرىنچى ئاي، 5- ئاي، 9-
ئايلىرىدا گۆشلۈك غىزا يىمەسلىك؛

پارچە پەرز: ھەر ئاينىڭ 1- ۋە 15- كۈنلىرى گۆش-
لىك غىزا يىمەسلىك؛

ھېيت كۈنلىرى: 1- ئاينىڭ 19- كۈنى ئاۋالوكتىنئارا
بۇتىنىڭ تۇغۇلغان كۈنى، 2- ئاينىڭ 19- كۈنى ئاۋالوكتىنئارا
بايرىمى، 4- ئاينىڭ 8- كۈنى بۇت يۇيۇش بايرىمى ئىدى.
بۇددىسىلار يۇقۇرىدىكى ھېيت - بايراملاردا بۇتخانلارغا
بېرىپ سەدىقە بېرەتتى ياكى ئۇن، ياغ، قەن - گېزەكلەرنى
ئالغاچ بېرىپ بۇتقا سەجدە قىلاتتى، نوم ئوقۇيتتى، زىياپەت
بېرەتتى. لېكىن ھەر يىلى 4- ئاينىڭ 8- كۈنى بۇت يۇيۇش
بايرىمىدا بۇددىسىلار بۇتخانغا بارماستىن چوڭ ئىبادەتخانلارغا
بېرىپ بۇتقا سەجدە قىلاتتى، نوم ئوقۇيتتى، بىرگە تاماق
يەيتتى. ئىبادەتخاننىڭ ئورنى بۇتخاندىن چوڭ ئىدى ھەمدە
بۇددىسىلارنىڭ يۇقۇرىدىكى پائالىيەتتى 3 كۈن داۋاملىشاتتى.
نوم ئوقۇشنى بىلمەيدىغانلارغا نوم ئوقۇشنى باشلاپ بېرىدىغانلار
بىرەر پارە ئوقۇپ بەرگەندىن كېيىن ئۇلار بۇتلارنىڭ نامىنى
ئاتاپ ئوۋلايتتى. مەسىلەن، ئامىتون، مىتون، ئاۋالوكتىنئارا...
ۋە باشقىلار. شىندودىخارما ئۇستاز 1945- يىلى گەنسۇدىن
شىنجاڭغا كەلگەن بولۇپ، شىنجاڭدىكى تۇنجى راھىپ ئىدى.

ئۈرۈمچىدىكى بۇددىسلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا سەجدە قىلغان ئىدى. شىندو ھەزرەتلىرى يۈدۈمىن بىلەن داچىڭمىن ئۆز ئىشلىرىنى بۇددا دىنىنىڭ توغرا ئىزىغا سالالماپتۇ، دەپ قاراپ ئۇلارنى «فاچۇاڭ جەمىيىتى» نىڭ «ئوپاسىيكا، ئوپاساكا» لىرىغا قوشۇۋەتكەن ئىدى.

شىندودىخارما ئۇستاز شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىنكى «فاچۇاڭ جەمىيىتى»

شىندودىخارما ئۇستاز خۇبېي ئۆلكىسىدىن بولۇپ، ياش چېغىدا رەسمى قول بېرىپ بۇددا دىنىغا كىرگەن ھەمدە ئىچكى ئۆلكىلەردىكى ئىبادەتخانىلاردا بۇددا ھۆكۈمىنى تەرغىپ قىلغان، ئىبادەتخانىلاردا ئىبادەتخانا باشلىقى بولغان، كېيىن شىزاڭغا بېرىپ تارى ئىبادەتخانىسىدا بىر چوڭ لاماغا قول بېرىپ مەزۇڭ بۇددا دىخارماسىنى ئۈگەنگەن ھەمدە «كەنپازەنبو» تىرىك بۇت، دىگەن نامنى ئالغان. شىندودىخارما ئۇستاز گەنسۇ ئەتراپىدا بۇددا دىخارماسىنى تەرغىپ قىلغان چاغدا نۇرغۇن مۇرت قوبۇل قىلغان، شۇنىڭدەك گەنسۇدا «فاچۇاڭ جەمىيىتى» نىڭ «ئوپاسىيكا، ئوپاساكالار» سېپىنى قۇرغان. ئۇ، 1945 - يىلى شىنجاڭغا كەلگەندە، جاڭ شىۋچۈەن بۇتخانىسىدا تۇرغان. شىندودىخارما ئۇستاز ئىچكى ئۆلكىدىن يولغا چىقىپ قۇمۇلغا كەلگەندە، ئۈرۈمچىدىكى جاڭ شىيەندا (شىنجاڭلىق، ئازاتلىقتىن كېيىن شەھەرلىك جۇڭىي دوختۇرخانىسىنىڭ دوختۇرى بولغان)، تىيەن خېلىڭ (شىنجاڭلىق، مالىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان)، دىڭۋىنشۇ (ئالى سوت مەھكىمىسىنىڭ

سوتچىسى بولغان) قاتارلىقلار قۇمۇلغا بېرىپ، ئۇنى ئۈرۈمچىگە باشلاپ كەلگەن (ئۇ دەسلەپتە خەنزۇ ئۇيۇشمىسىدا، كېيىن جاڭ شيۇچۈەن بۇتخانىسىدا تۇرغان). جاڭ شيەندا قاتارلىق 3 كىشى ئۆز ئۆيلىرىدە بۇددا نوملىرىنى ئۈگەنگەن بولۇپ، ھېچ-قانداق بۇتخانىغا بارمىغان. شىندو ھەزرەتلىرى شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، بۇلار ئۇنىڭغا ئەگىشىپ بۇددا نوملىرىنى ئۈگەنگەن، ئۇنىڭدىن بۇددا ئەقىدىلىرىنى ئىناڭلىغان.... ھەمدە شىندۇدىخارما ئۇستازغا رەسمى قول بەرگەن. شىندۇدىخارما ئۇستاز تىيەن خېلىڭغا ئاقىل راھىپ، جاڭ شيەندا بىلەن دىڭ ۋىنشۇغا چاچلىق راھىپ دەپ نام بەرگەن.

كېيىن، شىندۇ ھەزرەتلىرى ئۈرۈمچىدىكى ئەر - ئايال بۇددىلارنى يىغىپ بۇددا نومى بىلەن بۇددا دىخارماسىنى تەشۋىق قىلغاندا، ۋاچرا نومىدىكى شاپائەت ئايەتلىرى قاتارلىقلارنى ئاساس قىلىپ، «فاچ-ۋاڭ جەمىيىتى» نىڭ «ئوپاسىيكا، ئوپاساكا» سېپىدىن 3 نى قۇرغان. بۇرۇنقى «يۇدۇمىن»، «داچىڭمىن» لارنى «ئوپاسىيكا، ئوپاساكا» لارغا قوشۇۋەتكەن. يەنى ① جىڭيىلۇ كوچىسىدىكى فۇدىڭيۈەن سېپى؛ ② جىڭيېرلۇ كوچىسىدىكى جاڭ شيۇچۈەن سېپى؛ ③ جاڭ شيەندا سېپى. بۇلار دەسلەپتە شىخاچەيدىكى ۋۇيۇچۇنىڭ جۇۋازخانىسىدا بولۇپ، كېيىنكى چاغلاردا جاڭ شيەندانىڭ قوروسىغا كۆچۈپ كەتكەن. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا جاڭ شيۇچۈەن بىلەن فۇدىڭيۈەن ۋاپات بولغان. بۇنىڭكىلەرنىڭ سېپىدىكىلەر ھەر قېتىملىق ھېيت - بايراملاردا جاڭ شيەندا سېپىدىكىلەرنىڭ يېنىغا بېرىپ بۇتقا سەجدە قىلىپ، سەدىقە بەرگەن، بىللە تاماق يىگەن. شۇنداق قىلىپ، يۇقۇرىدىكى بىرىنچى، ئىككىنچى سەپ تارقىلىپ

كەتكەن.

شىندۇدىخارما ئۇستاز ئۈرۈمچىدە «فاچۇاك جەمىيىتى» قۇرۇپ بۇددا ئەقىدىلىرىنى تەشۋىق قىلغان. يەنە شۇ چاغدىكى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بىلەن غەربىي شىمال مەمۇرى مەھكىمىنىڭ رۇخسىتى ئارقىلىق، بىر قېتىم كاتتا سۈرۈن تۈزۈپ ئىلى، تارىباغاتاي، ئالتاي ۋە قەسىدە قازا تاپقان ئوفىتسېر - جەڭچىلەر ئۈچۈن چىڭخۇاڭمياۋ بۇتخانىسىدا شەھىدىلەر روھىغا بېغىشلاپ دۇئا - تەنەگىر قىلىپ ئايەت ئوقۇغاندا، ئارمىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى، خەلق تەشكىلاتلىرى مەرسىيە خەتلىرى ۋە نەزىر - چىراق بۇيۇملىرى ئېۋەتكەن. شۇ ئىشتىن كېيىن، شىندۇدىخارما ئۇستاز «فاچۇاك جەمىيىتى» گە نەچچە ئون مۇرت قوبۇل قىلغان.

ئارىدىن ئۇزۇن ئېۋەتمەيلا، ئۇ يەنە گۇچۇك، جىمىسار، فۇكاڭلارغا بېرىپ، بۇددا نومىنى ۋە بۇددا ئەقىدىسىنى تەشۋىق قىلغان. باشقىلار ئۇنىڭ ئۈستىدىن بولمىغۇر سۆزلەرنى قىلىپ ئاممىنى قايىمۇقتۇردى، دەپ ئەر ز قىلغانلىقتىن، دۈشمەنگە ئىشپىيۈنلۈك قىلغان، دىگەن گۇمان بىلەن فۇكاڭ ساقچى ئىدارىسى بىر مەزگىل قاماپ قويغان. قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كېلىپ چاڭ شىۋچۈەننىڭ ئائىلىسىدە تۇرغان. ئۇ شىنجاڭدا جەمى 2 يىلدىن كۆپرەك تۇرۇپ، ئاندىن ئىچكى ئۆلكىگە قايتىپ كەتكەن.

چاڭ شىيەندا بىلەن فۇدىڭيۈەن قاتارلىق بۇددىسلار ھەمەشە، شاڭخەي، بېيجىڭغا پۇل پىروۋوت قىلىپ بۇددا دىنىغا ئائىت كىتاپ - ژورناللارنى سېتىۋالغان. دىڭ ۋىنشۇ يەنە ئالى سوت مەھكىمىسىدە شاپىگىراپ بىلەن شاپائەتچى مەبۇتنىڭ

شاپائەتلىك ئايەتلىرىنى بېسىپ بۇددىسلارغا تارقىتىپ بەرگەن. جاڭ شيەندا يەنە 6 سەر ئالتۇن خەجلەپ، تىەنچىندىكى ياكى لۇچىڭنىڭ نىەنتوزۇي دىگەن يېرىدىكى شۇي شىچاڭ (دازۇڭتۇڭ بولغان) نىڭ ئانىسىدىن سەنساڭ نومىدىن 144 بولاق سېتىۋالغان. (بۇ نوملار ۋە ئىسىرىقدان، بۇتلار ئەكسىمىلىق ئىنىقىلاپچىلارنى باستۇرغاندا مۇسادىرە قىلىنغان).

«فاچۇاڭ جەمىيىتى» نىڭ مۇرىتلىرى ئەكسىيەتچىل دىنى تەشكىلات «يىگۈەنداۋ» نىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقتىن، 1951 - يىلى ئەكسىلىنىقىلاپچىلارنى باستۇرغاندا جاڭ شيەندا، تىەن خېلىمىڭلار قاماپ قويۇلغان ئىدى. كېيىن بۇلار بۇددا دىنىنىڭ رەسمى مۇرىتى ئىكەنلىكى ئىسپاتلانغاندىن كېيىن ئاندىن قويۇپ بېرىلدى ھەمدە جاڭ شيەندا بۇددا دىنى جەمىيىتىنىڭ مۇدىرى، دەپ ئېتىراپ قىلىندى. بۇ مۇرىتلارنىڭ پائالىيەت ئورنى يەنىلا جاڭ شيەندانىڭ ئائىلىسىدە بولدى. (جاڭ شيەندا 1980 - يىلى 2 - ئايدا، تىەن خېلىمىڭ 1979 - يىلى ۋاپات بولدى).

لىمىن گۇڭسۇ

«لىمىن گۇڭسۇ» يېڭى شەھەر (خەنچىڭ) 6 - كوچىدىكى سابىق مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى شۇي يىسەننىڭ قوروسىدا بولۇپ، بۇ قورونى لىمىن گۇڭسۇنىڭ مۇرىتلىرى پۇل يىغىش قىلىپ سېتىۋالغان. ئۈرۈمچىدىكى لىمىن گۇڭسۇنى تىەنچىن گۇرۇھىدىكى 8 چوڭ سودىگەر قۇرغان. لىمىن گۇڭسۇنى ئىجات قىلغۇچى ياكى لەيرۇ سەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ مىشەن ناھىيىسىدىن

بولۇپ، چىڭ خاندانلىغى دەۋرىدە ئوردا ئىمتىھاندىن ئۆتكەن ئالى بىلىم ئىككىسى ئىدى. ئۇ «ياڭ ئەج-داتلىرىنىڭ ۋەسىيىتى» دىگەن ئەسەرنى يازغان. مەنچىڭ خاندانلىغىنىڭ ئەسكەرلىرى شەنخەيگۈەنگە كىرگەندىن كېيىن خەنزۇلارنى كۆپ-لەپ قىرغانلىغىنى كۆرۈپ ئۇ قاتتىق غەزەپلەنگەن، شۇڭا مىڭ سۇلالىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش غەرىزىدە «لىمىن گۇڭسۇ»نى ئىجات قىلغان. ئالدى بىلەن ئىنقىلاۋى زاتلار بىلەن چامباش-چىلارنى توپلاپ مەخپىي ئالاقىلىشىپ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ چىڭ خاندانلىغى ھۆكۈمرانلىغىنى ئاغدۇرماقچى بولغان. «لىمىن گۇڭسۇ» نىڭ مۇرىتلىرى ئۈچۈن «مىڭ سۇلالىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، مەنچىڭ خاندانلىغىنى يوقىتىلى» دىگەن سۆز ئۇلارنىڭ قەسەمىيادى بولغان ھەمدە مەخپىيەتلىكنى ئاتا-ئانىلىرىدىن تارتىپ، بالا-چاقىلىرىغىچە ئاشكارا قىلماسلىققا قەسەم قىلىشقان. كېيىن چىڭ ئوردىسى ئۇلارنىڭ مۇرىت قوبۇل قىلغانلىغىنى ئۇقۇپ باشقىچە ئەھۋالنىڭ يۈز بېرىشىدىن ئەنسىرەپ سۈرۈشتە قىلغاندا، ئۇلار «بىزنىڭ لىمىن گۇڭسۇ ئۇلۇق چىڭ خاندانلىغىنى بىر نىيەت بىلەن قوغدايدۇ» دىگەنلىكتىن، قايتا سۈرۈشتە قىلىمىغان. ياڭ لەيرۇننىڭ تەرغىپ قىلغىنى خۇراپاتلىقنى تۈگىتىپ تاماكا-ھاراقتىن پەرز تۇتۇش، مەقسىدى بولسا «مىڭ سۇلالىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، مەنچىڭ خاندانلىغىنى يوقىتىش» تىن ئىبارەت ئىدى. سىرتقا قارىتا «ئۇلۇق چىڭ خاندانلىغىنى قوغداش» دىگەن. «ئاۋالوكتىستۋارا» دىگەن. «لىمىن گۇڭسۇ» نىڭ مۇرىتلىرى سەندۇڭ، خېنەن، خېبېي قاتارلىق ئۆلكىلەرگە تارالغان بولۇپ، تا چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرى، مىنگونىڭ باشلىرىغىچە ساقلىنىپ كەلگەن.

«لىمىن گۇڭسۇ» نىڭ ئۈرۈمچىدىكى باشقۇرغۇچىسى دەس-
لەپتە ليۇجىنباڭ بولۇپ، ئۇنىڭدىن كېيىن ۋاڭ فۇرۇي، ليۇۋەن-
تىڭ، ئاخىرىدا يۈسەي بولغان. جۇڭخۇا مىنگو قۇرۇلغاندىن كېيىن
«مىڭ سۇلالىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، چىڭ خانىدانلىغىنى يوقە-
تىش» دىگەن سۆزىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ «شاپائەتچى مەبۇت
بوتىسۇ» نىڭ نامىنى ئاتاشنى ئۆزلىرىنىڭ قەسەم سۆزى قىل-
غان. مۇرىتلىرىغا نىسبەتەن دۇئا - تەگىر قىلىشنى، بۇتقا سەج-
دە قىلىشنى، تاماكا چېكىش، ھاراق ئىچىشنى چەكلەشنى، چام-
باشچىلىقنى مەشق قىلىشنى ئاساس قىلغان، شۇنىڭ بىلەن
قايتا سىياسىي پائالىيەت ئېلىپ بارمايدىغان بولغان. شۇڭا،
شىنجاڭنىڭ ھەربى ۋالىسى، قوشۇمچە ئۆلكە باشلىغى ياك زېڭ-
شىن «لىمىن گۇڭسۇ» نى «ئامان ئەسەنلىكىنى قوغدايدىغان لىمىن
گۇڭسۇ» دەپ ماختىغان. مىنگونىڭ 17 - يىلىغا كەلگەندە، نەن-
جىڭ مەركىزى ھۆكۈمەت «لىمىن گۇڭسۇ» نى دىنى تەشكىلات
دەپ رەسمى ئېتىراپ قىلغان.

«لىمىن گۇڭسۇ» نىڭ مۇرىتلىرى شاپائەتچى مەبۇت بۇت-
سۇۋانى خاتىرىلەش كۈنىنى ئۆزلىرىنىڭ يىغىلىش كۈنى قىلغان
بولۇپ، بۇ كۈنى ئالدى بىلەن سەدىقە قىلاتتى. يىغىلىشقا ئۇن،
گۆش، پۇل قاتارلىق نەرسىلەرنى ئالغاچ كېلەتتى. بۇ نەرسىلەر-
نىڭ ئاز - كۆپلىكى چەكلەنمەيتتى. شاڭ كۆيدۈرۈپ بۇتقا سەج-
دە قىلغاندىن كېيىن، باشقۇرغۇچى ۋەز ئېيتاتتى، بۇنىڭدا («ياڭ
ئەجداتلىرىنىڭ ۋەسىيىتى» بىلەن تاماكا چەكمەسلىك، ھاراق
ئىچمەسلىكىنى، ساخاۋەت، سەدىقە ۋە مۇرىتلارنىڭ دەسلەپكى
چاغدىكى بەش خەتلىك قەسەم سۆزلىرىنى سۆزلەيتتى) زىياپەت
بېرەتتى. مۇرىتلارنىڭ كۆپىنچىسى نىيەنچىن گۇرۇھىدىكى

سەندۇڭلۇق، خېنەنلىك كەشىنلەر بولۇپ، كۆپ ساندىكىلىرى سودىگەر ئىدى. مۇرىتلار بىر يەرگە يىغىلغاندا كۆپىنچە ئەدەپ - ئەخلاق، قائىدە - پەزىلەت ئۈستىدە سۆزلىشەتتى. 1937 - يىلىدىن كېيىن شېڭ شىسەي تېرورلۇق سىياسەت يۈرگۈزگەن چاغ - لاردا، لىمىن گۇڭسۇننىڭ مۇرىتلىرى يىغىلىش ئۆتكۈزۈشكە جۈرئەت قىلالمايدىغان بولۇپ قالغاچقا، «لىمىن گۇڭسۇ» ئۆزلىكىدىن تارقىلىپ كەتتى.

يامان يول

(1) يىگۈەنداۋ بۇتخانىسى

يىگۈەنداۋنىڭ شىنجاڭغا تارقالغان ۋاقتى ۋە پائالىيەتلىرى، يىگۈەنداۋنى ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ سادىق غالىپىسى، خانىن جاڭ تىيەنزەن ئىجات قىلغان. ئۇ، دىن تارقىتىش تونىغا ئورۇن - نۇۋىلىپ، ياپون تاجاۋۇزچىلىرى ئۈچۈن ئاخبارات توپلاش خىزمىتىنى ئىشلىگەن. قۇم - مودىل ۋە رەم سېلىش ئارقىلىق بەزى سەھرا ئاخمىلاقلىرىنى ئازدۇرغان ۋە نادان ئاممىنى مۇرتلىققا قوبۇل قىلغان، شۇنداق قىلىپ ئۇلارنى ئۆزىنىڭ تەشكىلاتىغا قاتناشتۇرغان، شۇ ئارقىلىق ئۇلاردىن ھەر جەھەت - تىكى ئاخباراتلارنى ئىگەللىگەن. بۇ تەشكىلاتنى شۇ چاغدىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئاشكارا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ چەكلىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ مەخپى ھالدا مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جاي - لىرىدا تارالغان.

يىگۈەنداۋ 1943 - يىلى شىنجاڭغا تارالغان بولۇپ، شۇ چاغدا يىگۈەنداۋنىڭ «ئۆلىما» لىرىدىن دىڭ جىنسەي بىلەن

ۋاڭ × × لەر شىنجاڭغا كەلگەن. ئۇلار كېلىپ جەنۇبىي چوڭ كوچا سودا سارىيىنىڭ جىمگىلىسى سەي رۇنتىيەنىڭ 6 - كوچە - دىكى ئۆيىدە تۇرغان. مەخپى ئالاقىلىشىش ئارقىلىق، ئالدى بىلەن قۇم مودىل ئارقىلىق رەم سېلىپ، رەم - دىكى سۆزلەرگە ئاممىنى ئىشەندۈرگەن ھەمدە داۋاملىق مۇرت تەۋپىلىغان ۋە بۇتخانا ئاچقان. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ 2 ئادەم (دەسلەپتە شەرق تەرەپتىكى گۇچۇڭ، جىمىسار، فۇكاڭ قاتارلىق جايلارغا بېرىپ مەخپى تەشۋىق قىلغاندىن سىرت) يەنە ئىلى، تارباغاتا، تايلارغا بېرىپ پائالىيەت ئېلىپ بارغان، 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى مەزگىلىدە ئىلىدا ئولتۇرۇلگەن.

1947 - يىلى يەنە بىر قىسىم «ئۆلىمالار» دىن لۈي جۇڭ - شىن (ۋۇۋېيلىك)، لى گوجاڭ (خېبېيلىك) ۋە يەتكۈزگۈچى موللا جاڭ گېچىڭ شىنجاڭغا كەلگەن بولۇپ، يەنىلا سەي شىڭفەنگە نىڭ ساڭفاڭكودىكى ھويلىسىدا تۇرۇپ، بۇتخانا قۇرغان، شۇ چاغدا ئۇلار رەمچىلىك قىلىپ بىر قىسىم ئادەملەرنى ئازدۇرۇپ يىگۈەنداۋغا قاتناشتۇرغان، بۇلاردىن خەنزۇ ئەر - ئاياللارنى ھەسايىغا ئالمىغاندا، ئۇيغۇرلاردىنمۇ نۇرپەك دىگەن ئادەم (خې - دىڭباڭ، خوتەندە ئامبال ۋە ۋالى بولغان) رەم تەخسىمىدىكى سۆز - لەرنى كۆرگەندىن كېيىن ئۇنىڭغا بەكمۇ ئىشىنىپ كېتىپ يە - گۈەنداۋغا مۇرت بولغان.

يىگۈەنداۋ تەشكىلاتىنىڭ ئاتىلىشىنى تۆۋەندىكىچە بايان

قىلىنەن:

يىگۈەنداۋنىڭ ئەڭ ئالى رەھبىرى داۋجاڭ (قازى كا - لان) بولۇپ، قالغانلىرىنى تۆۋەندىكى تەرتىپ بويىچە ئېيتقاندا، ئۆلىما، يەتكۈزگۈچى موللا، ئىش بېجىرگۈچى، مۇنبەرچى ۋە مۇرت -

لاردىن ئىبارەت ئىدى.

3 خادىم (يەنى پۈتۈنچى، مەلۇماتچى، كۆرسەتكۈچى):
پۈتۈنچى رەم سالغاندا قۇم مودىلىغا چۈشكەننى يازاتتى، مەلۇم-
ماتچى قۇم مودىلىغا يېزىلغان سۆز ئىبارىلىرىنى مەلۇم قىلاتتى،
كۆرسەتكۈچى قۇم مودىلىغا يېزىلىپ مەلۇم قىلىنغانلارنى كۆر-
سىتەتتى.

ئېتىقات تاختىسىغا يېزىلغىنى «نەزىر - چىراق قىلساڭ
ئەرۋاھقا ئاتاپ، بەركەت تاپمىسەن ھەممە ئىشىڭدا» دىگەن
سۆزلەر ئىدى.

سىرتقا قىلىنىدىغان تەشۋىقات «تەڭرىگە ۋاكالەتەن تەرى-
ئىبات ئېلىپ بېرىپ، بالايى - ئاپەتنى يوقىتىش» تىن ئىبارەت
ئىدى.

ۋەزىپىسى: ھەر بىر مۇرىت باشقىلارنى يىگۈەندىۋاڭغا تونۇش-
تۇرسا، خىزمەت كۆرسەتكەن ھىساپلىنىپ، قانچىكى كۆپ تونۇش-
تۇرسا، شۇنچە چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەن بولاتتى.

يىگۈەندىۋاڭغا كىرىش رەسمىيىتى: باشلىغۇچى (يىگۈەندىۋاڭغا
تونۇشتۇرغۇچى) يىگۈەندىۋاڭغا كىرگۈچىگە بىر جەدۋەل بېرىپ،
يىگۈەندىۋاڭغا كىرگۈچى ئۆزىنىڭ ئىسمى پامىلىسى بىلەن قىستى-
چە تارىخىنى تولدۇرۇپ مۇنبەرچىگە 2 يۈەن پۇل تاپشۇراتتى،
بەتكۈزگۈچى موللىنىڭ باشچىلىقىدا شاڭ كۆيدۈرۈپ سەجدە
قىلغاندىن كېيىن جەدۋەل كۆيدۈرۈلمەيتتى، ئارقىدىن يىگۈەندىۋاڭ
ئەقىدىسىدىن ۋەز ئېيتىلىپ دەم سېلىناتتى. يىگۈەندىۋاڭغا
كىرگۈچى تاپشۇرغان 2 يۈەن مالىيە باشقۇرغۇچى لىۋ دېرۇنگە
تاپشۇرۇلاتتى. بۇ پۇللار ئىش بېجىرگۈچى ۋە يەتكۈزگۈچى موللا،
ئۆلىمالارنى قارشى ئېلىش ۋە ئۆزىتىپ قويۇش ھەم ئۆلىمالار.

نىڭ پائالىمىتى ئۈچۈن سەرپ قىلىناتتى.

مۇنبەر (بۇتخانا) ئىسمى ۋە ئادرىسى ھەم مەسئولى:
① كەيتەي مۇنبىرى: مۇنبەرچى خەن جىڭدى بولۇپ، ئۈرۈمچى ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسىنىڭ باشلىغى بولغان. ئورنى زوگۇڭ ئىبادەتخانىسىنىڭ ئارقىسىدىكى خەن جىڭدىنىڭ قوراسىدا بولۇپ، خەن جىڭدى شۇ دىننىڭ ئۆلىمالىرىدىن ئىدى.

② فۇتەي مۇنبىرى: مۇنبەرچى سەي شىڭفەڭ بولۇپ، ئورنى دەسلەپتە يېڭى شەھەر (خەنزىچىڭ) نىڭ 6-كوچىسىدىكى سەي شىڭفەڭنىڭ قوراسىدا ئىدى، كېيىن نەنزىگۇغا كۆچۈپ كەتكەن، سەي شىڭفەڭنىڭ كۈيوغلى ياۋيۇخۇا يەتكۈزگۈچى موللا بولغان، پەرزەنتلىرى 3 ئىدى.

شۇ چاغدىكى يەتكۈزگۈچى موللىلاردىن يەنە ۋاڭ چىڭشەن (شاڭدېمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭ ئەتراپىدا تۇراتتى)، ليۇزىفۇ، زوڭ سۇنجاڭ..... قاتارلىقلار بار ئىدى، پۈتۈكچىلىرىدىن ۋى زىيىڭ..... قاتارلىقلار بار ئىدى. 3 خادىم بولغۇچىلارنىڭ كۆپىنچىسى ياش ئەز - ئاياللار ئىدى.

ئۇلارنىڭ يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ تەرغىبات ئېلىپ بارىدىغان كۈنلىرى: ھەر ئاينىڭ 1 - كۈنى ۋە 15 - كۈنى بولۇپ، مۇرىتلار مۇنبەر (بۇتخانا) چى ئائىلىسىگە يىغىلىپ، شاڭ كۆيدۈرۈپ، سەجدە قىلاتتى، يەتكۈزگۈچى موللا ۋەز - ئېيتىۋاتتى ۋە رەم سالاتتى

1943 - يىلىدىن 1949 - يىلىغىچە بولغان ۋاقىتتا، يىگۈەنداۋنىڭ يەتكۈزگۈچى موللىلىرى ئۈرۈمچى ۋە گۇچۇڭ، جىمىسار، سانجى، قۇنۇبى، ماناس قاتارلىق ناھىيىلەردە پائالىيەت ئېلىپ بېرىپ، كىشىلەرنى يىگۈەنداۋغا تونۇشتۇرۇپ ئاكتىپ

ھەركەت ئېلىپ بارغان ئىدى. ئازاتلىقتىن كېيىن، 1951 - يىلى خەلق ھۆكۈمىتى ئەكسىيەتچىلارنى باستۇرغاندا، بۇ ئەكسىيەتچىل دىنى تەشكىلاتىنىڭ كاتتىۋاشلىرىنى قولغا ئېلىپ، ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئۆلۈم جازاسى ۋە مۇددەتلىك 10 يىللىق ياكى 20 يىللىق قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلدى، شۇنىڭ بىلەن يىگۈندەۋ پارچىلىنىپ يوقالدى.

(2) خۇاڭ تىيەنداۋ

خۇاڭ تىيەنداۋنى ليۇداۋاندا ئولتۇرۇشلۇق ۋاڭ فامىلىلىك (ئىسمى ئېنىق ئەمەس) بىر ئادەم ئاچقان بولۇپ، ئۇ تەشۋىقات ئېلىپ بېرىپ بۇتخانا ئېچىپ مۇرىت قوبۇل قىلغان. ئازاتلىقتىن كېيىن ئەكسىيەتچىل دىنى تەشكىلاتلارنى باستۇرغاندا ۋاڭ × × غا ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەن، شۇنىڭ بىلەن خۇاڭ تىيەنداۋ يوقالغان.

(3) بۇلاردىن باشقا يەنە «بەيلامىن»، «يۇخۇاتاڭ»، «گۈندەن جاۋ»، «گۇيگىنتاڭ» قاتارلىق ئەكسىيەتچىل دىنى تەشكىلاتلار بار بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئازاتلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭغا تارالغان، بۇلار 1951 - يىلى ئەكسىيەتچىلارنى باستۇرغاندا تازىلانغان.

بۇ ماقالىلار جەمئىيەتتىكى بەزى مۆتىۋەرلەرنىڭ ئەسلەپ بايان قىلىپ بېرىشىگە ئاساسەن رەتلەندى، تولۇق بولمىغان يەرلىرى بولۇشى مۇمكىن، ئەھۋالنى تەپسىلىي بىلگۈچىلەرنىڭ تولۇقلاپ تۈزىتىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

1981 - يىلى 1 - ئاينىڭ 17 - كۈنى.

شىنجاڭنىڭ يېقىنقى دەۋرىدىكى ئىبادەت- دەتخانا، ساراي، مەرھۇملەر سارىيى

ليۇ دېخې

1. ئىبادەتخانا

كەنت بولسىلا ئىبادەتخانا بولىدۇ، كەنت بولمىسىمۇ بۇت بولىدۇ. ئېلىمىزدە 2000 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت داۋام قىلغان فېئوداللىق تۈزۈم دىنى خۇراپاتلىقنى ئۈستۈرۈلمىنىڭ ھەر قايسى ساھەسىگە سىڭدۈردى. ھەتتا خەلقنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرى، ھېيت-بايرام، ئۆلۈم-يېتىم، توي-تۈكۈن ئىشلىرى... نىڭ ھەممىسىدە قۇيۇق فېئودال خۇراپاتلىق تۈس ئالغان. ئىبادەتخانىلارنىڭ ھەممە يەرگە سېلىنغانلىغى، بۇتلارنىڭ كۆپلەپ ياسالغانلىغى بۇنىڭ ئەڭ ياخشى ئىسپاتى بولالايدۇ. شىنجاڭدىكى ئىبادەتخانىلار كۆپ ھاللاردا ساراي، مەرھۇملار سارىيى بىلەن بىر گەۋدە بولۇپ كەتكەن. بايان قىلىشقا ئوخشاش بولسۇن ئۈچۈن، ئىبادەتخانا، ساراي، مەرھۇملار سارىيى قاتارلىقلارنىڭ تارىخى ئەھۋالىنى ئايرىم-ئايرىم تونۇشتۇرۇپ ئۆتمەن:

(1) دافۇ ئىبادەتخانىسى، دىساڭ ۋاڭ ئىبادەتخانىسى، بېيدۇگۇڭ سارىيى قىزىلتاغ باغرىدا بولۇپ، ھەر يىلى 4-ئاينىڭ

8 - كۈنى ۋە 5 - ئايدىكى زۇڭزا چاغىنىدا بۇتقا ئاتاپ 3 كۈن ئويۇن قويۇلاتتى. بۇددا مۇخلىسلىرى خىلمۇ - خىل كېيىنىپ سەيلە قىلىشاتتى، سەيلە تازا قىزىپ كېتەتتى. بۇ 3 ئىبادەت خانى ئەتراپىدا قاتار - قاتار ئاشپۇزۇللار بار ئىدى، قىسقىسى بۇ جاي ئادەم دېڭىزىغا ئايلىناتتى. 9 - ئاينىڭ 9 - كۈنى (يەنى سېرىق قار ياققان كۈنى) سوغۇق چۈشكەچكە چاۋچىدۇ ئىبادەتخانىسىدىكى سەيلە بازار كۈنلىرىدىكىدەك قىزىمايتتى.

(2) سەنچىڭگۇڭ (يەنە بىر ئىسمى سەنگۈنەمياۋ) ئىبادەتخانىسى. بۇ ئىبادەتخانا چوڭ كۆۋرۈكنىڭ شەرق تەرىپىدىكى كىچىك تاغ قاپتىلىدا بولۇپ، تىەنگۈنەن، دىگۈنەن، رېنگۈنەن دەپ ئاتىلىدىغان ئۈچ بۇت بار ئىدى، مۇشۇ سەۋەپتىن سەنگۈنەمياۋ ئىبادەتخانىسى دەپ ئاتالغان. پېرىشتە، ئەۋلىيا - ئەنبىيا، مازايى - ماشايىقلارنى تاۋاپ قىلغاچقا، سەنچىڭگۇڭ دەپمۇ ئاتالغان. بۇ، تەرىقەتچىلەر ئۈچۈن ياسالغان بولۇپ، بۇ يەردە بۇتخانا سەيلەسى بولمايتتى، زىيارەت قىلىش ئۈچۈنلا ياسالغان ئىدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇنى زو زۇڭتاك ياساتقان ئىكەن. قەشقەر يېڭىشەرنىڭ دەرۋازىسى ئىچىدىمۇ سەنخۇاڭ مياۋ ئىبادەتخانىسى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىمۇ ئاسمان پادىشاسى، يەر پادىشاسى، ئادەم پادىشاسى دىگەن 3 بۇت بار ئىكەن. ئىبادەتخانىنىڭ ئارقا تەرىپىدە ناھايىتى چوڭقۇر بىر ھاڭ بار ئىكەن.

(3) يۈي خۇاڭ راۋىغى: بۇ راۋاق قىزىل تاغدىكى خىشىر مۇنارىنىڭ شەرق تەرىپىدە بولۇپ، قۇرۇلۇشى ناھايىتى ھەيۋەتلىك. ئۇنىڭ ئىچىدە بارلىق ئىلاھلارنىڭ ئالىدى دەپ ئاتالغان يۈي خۇاڭ دادى بۇتى بار، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ تاغ

ئۈستىگە ياسالغان. ھەر يىلى زۇڭزا چاغىنىدا بۇ يەرنى شاغنىڭ ئىسمى بىر ئالىدۇ. گۇچۇڭ ناھىيىسىدىكى يۇي خۇاڭ راۋىنغىمۇ ناچچاۋ تېگىلىگىنىڭ ئەڭ يۇقۇرىسىغا ياسالغان.

(4) لۇڭۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى. بۇ ئىبادەتخانا ئىككى بەردە بولۇپ، بىرىسى جىيەنفۇنىڭ شەرق تەرىپىدە، يەنە بىرىسى داشىمىندا (يەنى ھازىرقى شىنخۇا جەنۇبى ۋە شىمالىي يولى چېگرىسىنىڭ شەرقىي شىمال بۇرجىگىدە) ھەر يىلى 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ئايرىم - ئايرىم ھالدا لۇڭۋاڭ - مياۋغا ئاتاپ 3 كۈندىن 5 كۈنگىچە ئويۇن قويۇلاتتى. بولۇپمۇ جىيەنفۇدىكى لۇڭۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسىغا ئويۇن كۆرۈشكە كەلگەنلەر ناھايىتىمۇ جىق بولۇپ، قىزىل تاغ داغۇسى ئىبادەتخانىسىدا بولىدىغان سەيلىدىنمۇ قىزىق بولاتتى. بۇ جەھەتتە ئۇ بارلىق بۇتخانىلارنىڭ ئالدىدا تۇراتتى. ئۇلاردىن باشقا يەنە ئىككى لۇڭۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى بولۇپ، بىرىنى ئۆستەڭ سۈيى بىلەن كۆكتات تېرىيدىغان دىخانلار پۇل يىغىش قىلىپ ياسىغان، يەنە بىرىنى دەريا بويىدىكى تۈگۈ مەنچىلەر بىلەن قەغەز كارخانىسىدىكىلەر پۇل يىغىش قىلىپ ياسىغان.

(5) شەنگۇمياۋ (پەرىزات ئىبادەتخانىسى) — لۈمەنچىڭ - نىڭ غەربىدىكى توپا تاغدا بولۇپ، چوڭ، ئوتتۇراچى، كىچىك پەرىزاتنىڭ ئەرۋاھ تاختىسى بار. يەنە بىر پەرىزات غارىمۇ بار. 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى پەرىزات ئىبادەتخانىسىدا شاڭ كۆيدۈرۈلەتتى، ئادەملەر كۆپ كېلەتتى، ئۈچ كۈن ئۇدا ئويۇن قويۇلاتتى، ئاشپۇزۇل، يايىمچىلار يىغىلاتتى، بۇ دالىدىكى ئىبادەتخانىلار ئىچىدە ئەڭ قىزىقىدىغان ئىبادەتخانا ئىدى.

(6) گۈەندىمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇ ئىبادەتخانىنى تىدۇ (ۋالى) پىكئروى لومەنچىڭدا تۇرغان چاغدا ياساتقان بولۇپ ئورنى ئىگىز، ئەتراپتىكى تاملىرى گىل بىلەن بويالغان ئىدى. ئۇنىڭ قىزىل بويالغان تۆت تېمى قاچانلا بولمىسۇن كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى. مۇشۇ سەۋەپتىن دىخۇا قىزىل بۇتە دەپ ئاتالغان. كېيىنكى چاغلاردا مۇسۇلمانلار پادىشاسى تومىڭنىڭ قولىدا ۋەيران بولغان. شېڭ شىمەي ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن چاغدا، شەھەر ئىچىدىكى گۈەندىمياۋ، خۇڭمياۋزى ئىبادەت-خانىلىرى بىرلەشتۈرۈلۈپ بىر ئىبادەتخانا قىلىۋېتىلگەن. يەنە چىڭخۇاڭمياۋ، نياڭ - نياڭ مياۋ، شاپائەتچى مەبۇت راۋىغى خۇڭمياۋغا مەركەزلەشتۈرۈلۈپ، ھەر يىلى 7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى سەيلە ئۆتكۈزۈلگەندىن تاشقىرى، ئەرۋاھقا ياكى ئۆلگەن-لەرگە ئاتاپ نەزىر - چىراق قىلىناتتى.

(7) ۋىنىمياۋ، ۋۇمياۋ، شاۋساۋمياۋ ئىبادەتخانىسى: ۋىنىمياۋ ئىبادەتخانىسىدا كۈڭزى بىلەن مىڭزى ۋە 72 ئەۋلىيا قاتارلىقلارغا تاۋاپ قىلىناتتى. ھەر يىلى 2 - ئاي، 8 - ئاي-لاردا نەزىر - چىراق قىلىناتتى. نەزىر - چىراقنى مۈلكى ئەمەل-دارلار (شۆتەي يەنى مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى) باشقۇراتتى، ئوقۇغۇچىلار ۋە مۈلكى خىزمەتچىلەر قاتنىشاتتى. ئەپەندىم-لەر جاكاجى بولاتتى، ئوتتۇرا ۋە سىنەن مەكتەپ ئوقۇغۇچى-لىرى ئىش بېجىرەتتى، 3 خىل مال سويۇلاتتى (كالا، قوي، چوشقا)، نەزىر - چىراق ئۈچۈن سەدىقە ۋە مېۋە - چېۋىلەر ئېلىنىپ كېلىنەتتى، بۇ چاغدىكى ئىشلار قالىتىس داغدۇغۇلۇق بولاتتى. نەزىر - چىراق قىلىنغاندا، سەجدە قىلىپ 3 قېتىم باش ئۇرۇلاتتى، بۇ 3 قېتىمغا بۆلۈنۈپ ئېلىپ بېرىلاتتى.

بىرىنچى قېتىمدا بىرىنچى باشلىق شاڭ يېقىم، ئايەت ئوقۇپ، قىرائەت قىلاتتى ۋە تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ 3 قېتىم باش ئۇراتتى؛ 2 - قېتىمدا ئوتتۇراىچى باشلىق شاڭ يېقىم، ئايەت ئوقۇپ، قىرائەت قىلىپ، 3 قېتىم باش ئۇراتتى، 3 - قېتىمدا كەنجى باشلىق شاڭ يېقىم، ئايەت ئوقۇپ، قىرائەت قىلىپ، تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ 3 قېتىم باش ئۇراتتى، نەزىر - چىراق تۈگىگەندە، قاتناشقۇچىلار بىر پارچىدىن دورا - دەرمەك بىلەن پىشۇرۇلغان گۆشكە ئىگە بولۇپ، بۇنى بالا - قازادىن قۇتۇلۇپ بەختكە ئېرىشىش دەپ قارايتتى ھەمدە ئۆزى ئۈچۈن شان - شەرەپ دەپ بىلەتتى. ۋىنىياۋ ئىبادەتخانىسى ئەسلىدە شىداجىي (غەربىي چوڭ كوچا) دا بولۇپ، بەك كۆپ يەرنى ئىگەللىگەن ئىدى. جىن شۇرېن ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن كۈنلەردە، كۆڭزى قاتارلىقلارنىڭ تەزىيە تاختىسى بېلىياڭدىكى ۋىنچاڭ سارىيىغا بۆتكىۋېتىلگەن. ۋىنىياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭ كونا ئورنى ۋىنىياۋ كوچىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن. شېڭ شىسەي دەۋرىدە كۆڭزىغا ئاتاى نەزىر - چىراق قىلىش ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، شۇندىن كېيىن بۇنداق مۇراسىملەر قايتا ئۆتكۈزۈلمەيدىغان بولدى.

ۋىنىياۋ ئىبادەتخانىسى: ئەسلىدە بۇ يەردە گۈەنىيى تاۋاپ قىلىناتتى، مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا يۈفېنى تاۋاپ قىلىش قوشۇلۇپ، گۈەن - يۇئىبادەتخانىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. ھەر يىلى 5 - ئاينىڭ 13 - كۈنى بارلىق ئوفىتسىر، جەڭچى - لەر بۇ يەرگە كېلىپ شاڭ كۆيدۈرۈپ، نەزىر - چىراق قىلاتتى، 3 كۈنگىچە ئوبۇن قوياتتى ھەمدە كاتتا زىياپەت ئۆتكۈزۈپ، بىر يەرگە جەم بولۇپ تەبرىكلەيتتى. مۇشۇ چاغدا تەسادىپى سەم - سەم يامغۇر يېغىپ قالسا، گۈەنىيى يېنىغا قېلىچ

ئېسىپ زىياپەتكە قاتناشقان چاغدىكى قېلىچ بىلەش يامغۇرى دەپ قارايتتى، قاتتىق يامغۇر ياغسا، ئەلەم ئەۋلىمالىرىنىڭ دىخانچىلىقتىن مول ھوسۇل ئېلىشنى ۋە تېچ - ئامانلىقنى قوغدىغانلىغى دەپ قارايتتى. گۈن - يۆمياۋ ئىبادەتخانىسى ئەسلىدە مەنچىڭ كوچىسىدا يەنى ھازىرقى جەنگولۇ كوچىسى ۋە مەنچىڭ كوچىسىنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىدا ئىدى. گۈنەيى مۇشۇ يەردە تۇرۇپ ئىش باشقۇرغانلىقتىن، بۇرۇن شىمالىي دەرۋازا ئېچىلمايتتى.

شاۋساۋمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇرۇن جىنيۇسەندە يەنى ھازىرقى تىراكتور زاۋۇتىنىڭ قوروسىدا بولۇپ، شاۋخې. ساۋسەنلەر تاۋاپ قىلىناتتى. ھەر يىلى 3 - ئاينىڭ باشلىرىدىكى 1 - ھەپتە بىر يەرگە جەم بولۇش ۋاقتى قىلىنىپ، سەھنە ياسىلىپ ئويۇن قويۇلاتتى، بۇنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت - نىڭ كاتىۋات ئىشخانىسى تەييارلايتتى. شېڭ شىسەي تەختكە چىققاندىن كېيىن ئۈزۈلۈپ قالدى.

(8) ۋىنچاڭ گۇڭ سارىيى: تومىڭ ئۈرۈمچىنى ئىشغال قىلغاندا، نەنلىياڭ ئىتتىپاق كوچىسىنىڭ شەرقىدە خاڭچىڭنى ياساتقۇزۇپ، ئۆزىنى مۇسۇلمانلار پادىشاسى، دەپ ئاتىدى ھەمدە بېلىياڭنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدىكى دۆڭگە زور مەجىت سالدۇردى. زو زۇڭتاڭ ياقۇپ بەگنى يېڭىپ، چار روسسىيىنىڭ تاجاۋۇزىنى مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىن، بۇرۇنقى لومەنچىڭدىن ۋاز كېچىپ، ئۈرۈمچى ناھىيە شەھىرى بىلەن لومەنچىڭنى قايتىدىن ياساتقان. لومەنچىڭ شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇب بۇرجىمى بىلەن يېڭىشەھەر تۇتۇشۇپ كەتكەن ئىدى. شۇڭا ئۈرۈمچى شەھىرىدە 2 دۇڭمىن (شەرق دەرۋازا) بار (چوڭ

ۋە كىچىك دوڭمىن)، 2 نەنمىن بار ۋە بىر مەنچىك شېمىن (غەرب دەرۋازا) ھەم يېڭىمىشەھەرنىڭ 2 شىمىنى (غەرب دەرۋازىسى) پەقەت بىرلا بېيىمىن (شىمالىي دەرۋازا) بار. خۇيزۇ، ئۇيغۇر ئاھالىلىرى نەنگۈەن ۋە شىگۈەندە ئولتۇراقلاشقانچا، شەھەر ئىچىدىكى مېچىتنى ۋىنچاڭگۇڭغا ئۆزگەرتىپ، نەنمىن سەرتىدا قايتىدىن چوڭ مېچىت سالغان.

(9) سەيشىنمياۋ ئىبادەتخانىسى: يەنە بىر ئىسىمى سەيشىنلۇزى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. سەيشىنمياۋ ئىبادەتخانىسى نەنمىن سەرتىدىكى بىر گۈزەرنىڭ مەركىزىگە سېلىنغان بولۇپ، شەھەر دەرۋازىسىغا ئوخشايدۇ، ھارۋا، ئات - ئۇلاغ، ئادەملەر - نىڭ ھەممىسى شەھەر دەرۋازىسىدىن ئۆتەتتى. دەرۋازىنىڭ ئۈستىگە بۇتخانا ۋە بالمخانا سېلىنغان بولۇپ، بايلىق ئىلاھى جاۋگۇڭمىڭنى تاۋاپ قىلاتتى ھەم ئۇنىڭ ھەيكىلىمۇ بار ئىدى. 2 نەرىپىدە گۈلۈ (دۇمباق بالمخانىسى) ۋە جۇڭلۇ (قوڭغۇراق بالمخانىسى) بار ئىدى. بۇتخانا سەيلىسى بولغاندا، چوڭ كوچىلارغا سەھنە ياسىلىپ، 3 كۈندىن 5 كۈنگىچە ئويۇن قويۇلغانچا، ھارۋىلار ئۆتەلمەي باشقا يولدىن ئەكىپ ئۆتەتتى. سەيشىنمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭ مال - مۈلكى كۆپ - رەك ئىدى. شېنڭ شىسەي تەختىگە چىققاندىن كېيىن، بۇ ئىبادەتخانا قاتناش ئىشلىرىغا توسالغۇ بولغانلىقتىن چۆرۈپ تاشلىغان. بۇنىڭدىن باشقا، يەنە نەنلىياڭدا كۆپىنچە ياسالغان بولۇپ، ھازىرقى شىنجاڭ داشۇنىڭ غەربىدىكى چوڭ يولنىڭ مەركىزىگە توغرى كېلىدۇ، ئۇنىڭ شەكلى سەيشىنمياۋ ئىبادەتخانىسىغا ئوخشاپ كېتىدۇ. بۇمۇ قاتناش ئىشلىرىغا توسالغۇ بولغانلىقتىن، سەيشىنمياۋ ئىبادەتخانىسى بىلەن تەڭ چۆرۈپ تاشلانغان.

(10) ۋاڭيېمياۋ ئىبادەتخانىسى: دىڭشاڭ ۋاڭمياۋ ئىبادەت-
خانىسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئىپتىتىشلارغا قارىغاندا، خۇنەندىكى
چىڭخۇمياۋ ئىبادەتخانىسىدىكى قازى كالانى زوزۇڭتاڭ
تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەن ئىكەن. شىمالىي شىنجاڭدا دىڭشاڭ
ۋاڭمياۋ ياكى ۋاڭيېمياۋ ئىبادەتخانىسى دەپ ئاتالغان، چەنۇبىي
شىنجاڭدا بولسا فاڭشىمياۋ ئىبادەتخانىسى دەپ ئاتالغان،
بۇنىڭدىكى بۇتلار ياغاچتىن ياسالغان بولۇپ، خۇنەندىن ئېلىپ
كېلىنگەن. ئىپتىتىشلارغا قارىغاندا، بۇ زوزۇڭتاڭ ئارمىيەسىنىڭ
كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىشتىكى بىر يۈرۈش تەدبىرى بولۇپ،
خۇنەنلىك ئەزىمەتلەر شىنجاڭدىكى ئۇرۇشتا قۇربان بولدى،
دىڭشاۋاڭ قۇربانلارنىڭ روھىنى ئۆز يۇرتىغا يولغا سالىدۇ،
دىگەن سۆزلەر بىلەن ئەسكەرلەرنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم
قىلغان. ھەر يىلى 5 - ئاينىڭ 18 - كۈنى، دىڭشاۋاڭنىڭ
تۇغۇلغان كۈنى خاتىرىلەنگەن، نەزىر - چىراق قىلىنىپ مال
سويۇلغان، 4 - 5 كۈن ئويۇن قويۇلغان. خۇنەن ۋە خۇبېيلىك
ھەربىي، مەمۇرى ئەمەلدارلار، سودىگەرلەر بۇ يەرگە كېلىپ
سەدىقە قىلغان ۋە باش ئۇرغاندىن كېيىن، سەھنىنىڭ 2
تەرىپىگە يىغىلىپ ئويۇن كۆرگەن، ئويۇن بەك قىزىپ كەتكەن.
بۇنىڭدىن باشقا، ئادەتتىكى كۈنلەردىمۇ بەس - بەس بىلەن
شاڭ كۆيدۈرگەن، ھەۋەسكارلار دائىم دىگىدەك ناخشا ئېيتىپ
ئويۇن قويۇپ تۇرغاچقا، ھەر ئايدا 20 نەچچە كۈنگىچە ئويۇن
ئۈزۈلۈپ قالمىغان. بۇ، ئۆلكە مەركىزىدىكى باشقا ئىبادەتخانى-
لاردىن ئالاھىدە پەرقلەنگەن. ئىبادەتخانىنىڭ يېنىدا خۇنەنلىك
بىر ئادەم «سەنشىڭگۈەن» دەپ ئاتىلىدىغان بىر دۇكان ئاچقان
بولۇپ، دىڭشاۋاڭنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەش ۋە دائىم

بولۇپ تۇرىدىغان زىياپەتلەردىن پايدىلىنىپ خېلى كۆپ كىرىم قىلغان. دىڭشاڭ-ۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى ئۈرۈمچىدىن باشقا، چىتەي، جىمىسار، ماناس..... قاتارلىق جايلاردىمۇ بار ئىدى. بولۇپمۇ جىمىساردىكى دىڭشاڭ-ۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى بىلەن مىڭ ئۆيدىكى ياتما بۇت قالتىمىس چىرايلىق، ھەيۋەتلىك ياسالغان. بۇ ئىبادەتخانا شەھەرنىڭ شىمالىدىكى 10 نەچچە چاقىرىم كېلىدىغان جايدا بولسىمۇ، لېكىن ھەر يىلى 5 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ۋە 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى 2 قېتىم سەيلە بولاتتى. سەيلىگە ئادەم كۆپ كېلەتتى، 3 - 4 مىڭغا يېتەتتى، موڭغۇل قېرىنداشلارمۇ كۆپلەپ كېلەتتى. ياتما بۇت ئىبادەتخانىسىدا ۋىيتونىڭ تىك ھەيكىلى بولۇپ ناھايىتى ئىگىز ئىدى. بۇ ئىبادەتخانىنىڭ ھەيۋەتلىكى شىنجاڭ بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇراتتى. 1933 - يىلى، خوجىنىياز ھاجى قوشۇنلىرىنى باشلاپ قۇمۇلدىن جىمىسارغا كەلگەن چاغدا، بۇ ئىبادەتخانىنى كۆيدۈرۈۋەتكەن. 1948 - يىلى، ناھىيىنىڭ ھاكىمى كۇڭ چىڭدۇن ۋە بەرلىك سودىگەرلەر پۇل يىغىش قىلىپ، تاش غاردىكى ناش بۇتنى قايتىدىن ياسىغان. جىمىسار بۇرۇن بېيتىڭ دەپ ئاتىلىپ، دۇخۇ مەھكىمىسى تۇرغان جاي ئىدى. يېقىنقى يىللاردىن بېرى ناھىيە شەھىرىنىڭ شىمالىدىكى خۇباۋ دېگەن جايىدىن قۇم ئاستىدا كۆمۈلۈپ قالغان بۇتلار تېپىلدى، بەزى لاي بۇتلار، تام سۆرەتلىرى قېزىۋېلىندى، ھازىر داۋاملىق قېزىلىۋاتىدۇ. نۇرغۇن تارىخىي يادىكارلىقلارنىڭ قېزىۋېلىنىدىغانلىقى بەرەز قىلىنماقتا.

(11) باشەنمياۋ ئىبادەتخانىسى (8 ئەۋلىيا ئىبادەتخانىسى):

شەنگونىڭ غەربىدىكى تاغ قاپتىلىغا سېلىنغان بولۇپ، ھازىرقى

بىمەكلىكلەر دۇكىنى جايلاشقان جايدا ئىدى. ئىبادەتخانا-
كەڭ بولۇپ، ئالدى - كەينىدە ساراي ئۆي، ئىبادەت قىلىدىغان
ئۈنەك ئۆيلىرى بار ئىدى. بۇ 8 ئەۋلىيا لۇي دۇڭبىن، خەن
شاڭزى، لى تىيەگۇەي، لەن سەيخې، ساۋ گوجۈن، جاڭ گولاۋ،
خې شەنگۇ، خەن جۇڭلى بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەيكىلى بار ئىدى.
مەريلى 6 - ئايدا ئويۇن قوبۇلۇپ، سەيلە قىلىناتتى، بۇ خەيزى-
بەندىكى سەيلىگە ئوخشاش بەك قىزىقتى. يەنە كېلىپ شىمىگو
نەزىرىلىك جاي بولغاچقا، ساياھەتچىلەر كۆپ كېلەتتى. شىمىگو
ئېغىزىدىكى بۇلاقنىڭ يېنىدا بىر راۋاق بولۇپ، شاۋساۋ راۋىغى
دەپ ئاتىلاتتى. ئۆستەڭنى بويلاپ تۆۋەنگە قاراپ ماڭغاندا
بىدۇ راۋىغى دەيدىغان بىر راۋاق بار، بۇنى دەي لەن ياسات-
قان. دەي لەن بىلەن دەي كو (گۇاڭشۇي) ئىنى - ئاغىنە بولۇپ
8 دۆلەتنىڭ بىرلەشمە ئارمىيىسى بېيجىڭغا تاجاۋۇز قىلىپ
چىڭ خاندانلىغى بىلەن سۈلھ تۈزگەندىن كېيىن، دەي لەن
ئەسكەر بولۇپ شىنجاڭغا كېلىپ، يېڭىشەھەرنىڭ شەرقىي دەرۋازى-
سىدىكى (دۇڭمىن) سىغىن مەكتەپنىڭ يېنىدىكى قورادا تۇرغان.
كىشىلەر بۇ قورانى «خوجام مەھكىمىسى» دەپ ئاتىغان. ئۇ،
پادىشانىڭ تۇققىنى بولغاچقا، گۇناھكار بولسىمۇ لېكىن يەرنىڭ
ھەربىي - مەمۇرى ۋالى ئۇنى ئېسىل مېھمان سۈپىتىدە كۈتىۋال-
قان. ئۇنىڭ تەشەببۇس قىلىشى بىلەن، پىڭ رۇينى خاتىرىلەش
بۇزىسىدىن لاۋمەنچىڭدا پىڭگۇڭ ئىبادەتخانىسى ياسالغان. بۇ
ئىبادەتخانا ناھايىتى ئازادە، كۆركەم قىلىپ ياسالغان. ئىبادەت-
خانىدىكى دۇيلىيەنگە «جاھاننى تۈزەش ئۈچۈن ئىنسانلار خۇدانى
باد ئېتىشى كېرەك، جاھان بۇزۇلغاندا خۇدا ئىنسانلارنى ياد
ئەتىدۇ» دىگەن سۆز يېزىلغان بولۇپ، بۇ سۆزنى ئىلى گېنېرالى

ئۆز قولى بىلەن يېزىپ بەرگەن. 1935 - يىلى، بۇ ئىبادەت - خانىدا ئوق - دورا ئىسكىلاتىنىڭ پارتلىشى بىلەن ۋەيران بولغان.

(12) نىياڭ - نىياڭمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇ ئىبادەتخانىدا جەنگولۇدىكى بىڭتۇەن سانائەت - قاتناش بۆلۈمىنىڭ كونا ئورنىدا بولۇپ، شاپائەتچى مەبۇت راۋىغى بىلەن تۇتاش ئىدى. بۇنىڭدا 3 قىز تاۋاپ قىلىناتتى، رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، بۇلار ئەۋلىيالىققا ئۆتكەن يۈەن شاۋ، بى شاۋ، چۈن شاۋلار بولۇپ، بايلىق ئىلاھى جاۋگۇڭمىڭنىڭ سىڭىللىرى ئىكەن (جاۋگۇڭمىڭ ۋۇسەيشىڭ دىيىلسە، بى گەن ۋىن سەيشىڭ دىيىلگەن). بۇنىڭدىن باشقا يەنە سۇڭزى نىياڭ - نىياڭ، يەنگۇاڭ بۇتسىۋالارنىڭ ھەيكىلى بار ئىدى. ھەر يىلى 3 - ئاينىڭ 18 - كۈنى بۇت - خانىدا سەيلىسى ئۆتكۈزۈلۈپ، ئەرۋاھقا ئاتاپ 3 كۈن ئويۇن قويۇلاتتى، تۇغماس ئاياللار بۇتقا سەجدە قىلىپ پەرزەنت تىلەيتتى، تۆۋە قىلاتتى، بەس - بەس بىلەن شاڭ كۆيدۈرەتتى. بۇ شەھەر ئىچىدىكى بۇتخانىلار سەيلىسى ئىچىدە ئەڭ قىزىق دىغان سەيلە ھىساپلىناتتى.

(13) شاپائەتچى مەبۇت راۋىغى ۋە لىمىن گۇڭسۇ: بۇ يەردە شاپائەتچى مەبۇت بۇتسىۋاسى تاۋاپ قىلىناتتى. شاپائەتچى مەبۇت راۋىغىدا بۇتسىۋاننىڭ ھەيكىلى بار ئىدى. بۇتسىۋاننىڭ تۇغۇلغان كۈنى ۋە ھېيت - بايراملاردا ئەرۋاھقا ئاتاپ 3 كۈن ئويۇن قويۇلاتتى. بۇنىڭ تەنتەنىلىك ئەھۋالى نىياڭ - نىياڭ مياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭكىگە ئوخشايتتى. لىمىن گۇڭسۇ ئۆزلىرىنىڭ مۇرىتلىرىغا تەرىقەتتىن ۋەز ئېيتاتتى ۋە ئۇلارنى سەجدە قىلدۇراتتى، ئاخىرىدا زىياپەت بېرەتتى.

(14) لاۋجۇنمياۋ ئىبادەتخانىسى: ھازىرقى خۇكۇچۇن يۈەن مېھمانخانىسىنىڭ ئارقىسىدا بولۇپ، پادىشا، خاقان، لۇبەن، ئاۋىسخولارنى تاۋاپ قىلاتتى. ھەر يىلدىكى سەيلە ئايرىم - ئايرىم ئۆتكۈزۈلەتتى، كۆمۈرچى، تۆمۈرچى، تاشچىلار پادىشا، خاقان شەرىپى ئۈچۈن سەيلە ئۆتكۈزسە، ياغاچچىلار ئۆزلىرىنىڭ يىرى - لۇبەن شەرىپىگە سەيلە ئۆتكۈزەتتى. زەگەر، مەسكەرلەر ئاۋىسخو شەرىپىگە سەيلە ئۆتكۈزەتتى. ھەر قايسى ئۆز ئالدىغا ئېتىقات قىلاتتى. يۇقۇرىدىكىلەرنىڭ ھەيكىلى ۋە بۇتلىرى بار ئىدى. بۇ ئىبادەتخانىلار ھەيۋەتلىك ئىدى. لاۋجۇنمياۋ ئىبادەت - خانىسىنىڭ ئاستىدا كۆمۈر - كان بار ئىدى، ياڭزېگىشىن بەزى ئورمانلىرى ئىكەنلىكىنىڭ يۈز بېرىشىدىن ئېھتىيات قىلىپ، بۇ كۆمۈر كانىنى ئېچىشقا رۇخسەت قىلمىغان. بۇ ئىبادەتخانىدا سەيلە بولغان چاغلاردا، ھاكىم ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ «ئەرۋاھقا ئاتاپ ئويۇن قويۇلدى، ئەدەپلىك بولۇش شەرت، ھاراق ئىچىپ چاتاق چىقارغانلار قاتتىق جازاغا تارتىلىدۇ» دەپ جاكارلايتتى. ھەر قايسى ئىبادەتخانىلاردا ئويۇن قويۇلغاندىمۇ مۇشۇنداق ئۇقتۇرۇشلار چىقىرىلاتتى.

(15) ياۋۋاگىمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇ ئىبادەتخانا ياۋجۇن گەي - دىكى تاغ قاپتىلىدا بولۇپ، سۇن سىمياۋنى تاۋاپ قىلاتتى ھەم ئۇنىڭ ھەيكىلى بار ئىدى. سۇن سىمياۋ تاڭ سۇلالىسىدا ئۆتكەن ئادەم بولۇپ، «چەنجىنفاڭ ۋە چەنجىنمىنفاڭ» (دورا قامۇسلىرى) دىگەن ئەسەرلەرنى يازغان. جۇڭگىي ئىلمى جەھەتتە زور تۆھپە قوشقان. مۇشۇ سەۋەبتىن كىشىلەر ئۇنى «دورا پادىشاسى» دەپ ئاتىغان. ھەر يىلى ئەتىيازدا «دورا پادىشا» سىنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن، تىببى - دورا ساھەسىدى -

كى زاتلار ئەرۋاھقا ئاتاپ ئويۇن قوياتتى. ئادەتتىكى پۇقرا-
لارمۇ شاڭ كۆيدۈرۈپ دۇئا - تەگبىر قىلىپ ئۆزلىرىگە ئامان -
ئىسەنلىك تىلەيتتى. شۇ چاغلاردا شىنجاڭدا دورىخانلار
كۆپ ئىدى. مەسىلەن، نىدېتاڭ، رېشىكتاڭ، يۈەنتەيتاڭ،
شىڭلىنچۈن، تىەنتەيتاڭ، جېشىڭشى، لۇڭچۇنتاڭ..... دوختۇرلار
دورىخاندا تۇرۇپ دوختۇرلۇق قىلاتتى، تومۇر تۇتۇپ رېتىسىپ
يازاتتى، بۇنىڭ بىلەن خەلقنىڭ داۋالىنىشىغا ئوڭايلىق
تۇغۇلاتتى.

(16) لوزۇمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇ ئىبادەتخانا ھازىرقى
شاۋدۇڭلىياڭدىكى 4 - مەكتەپنىڭ ئورنىدا بولۇپ، ئانچە چوڭ
ئەمەس ئىدى، لوزۇ تاۋاپ قىلىناتتى. دىمەك، سەتىراچلار-
نىڭ پىرى تاۋاپ قىلىناتتى. سەتىراچلار چىڭ سۇلالىسى ۋاقى-
تىدا ۋاكالىتەن يارلىق جاكالىمغۇچى دەپ ئاتالغان.
چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ساقال ۋە چاچنى ئالدۇرماي ئۇزۇن
غوبۇۋېتىش، چاچنى ئۇرۇۋېلىش تەشەببۇس قىلىنغان بولسىمۇ،
لېكىن خەنزۇلار بۇنىڭغا نارازى بولۇپ، ئۇنداق قىلىشقا ئۈن-
مىغان. چىڭ خاندانلىغى بۇنى ئۆزگەرتىش توغرىسىدا يارلىق
چۈشۈرۈشكە مەجبۇر بولۇپ، ھەر ئايدا بىر قېتىم چاچ - ساقال
ئېلىشنى بەلگىلىگەن. سەتىراچلار بۇ يارلىقنى ئوردىغا ۋاكالىتەن
جاكالىمغان، شۇڭا كىشىلەر سەتىراچنى ۋاكالىتەن يارلىق جاكالىم-
غۇچى دەپ ئاتىغان. ھەر يىلى 6 - ئايدا، لوزۇمياۋ ئىبادەت-
خانىسىدا بىر قېتىم سەيلە بولاتتى، 3 كۈن ئويۇن قويۇلاتتى.
بۇ ئويۇنلار باشقا ئىبادەتخانىلاردىكىدەك ئانچە قىزىق
بولمايتتى.

(17) خوشىمىياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇ ئىبادەتخانىدا لو-

شۈەن تاۋاپ قىلىناتتى. بۇ، قۇيمىچى ۋە كۆمۈرچىلەرنىڭ ئىبا-
دەتخانىسى بولۇپ، شاۋنەنمىن سىرتىدىكى ھازىرقى قاش
تېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتىنىڭ يېنىدا ئىدى. ھەر يىلى يازدا
ئەرۋاھقا ئاتاپ 3 كۈن ئويۇن قويۇلاتتى. شېڭ شىسەي زامانىدا
سىدا بۇ ئىبادەتخانا ئىچىدە ئاياللارنىڭ يېڭىلىققا كىچۇش
سەيپۇڭلۇق كارخانىسى قۇرۇلغان بولۇپ، بۇ كارخانا كېيىنكى
چاغلاردا شىمىگوغا كۆچۈرۈلدى. ئىبادەتخانىمۇ چۇۋۇپ تاشلاندى.
(18) ماۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇ ئىبادەتخانىدا يىڭ شاۋ
تاۋاپ قىلىناتتى، نەنگۇەن دۇڭساۋمىن ئىچىدىكى «چۇنچىن گۇەن»
نىڭ غەربىدىكى يول ئاغزىدا ئىدى. ئات، خېچىر، تۆگە باقىدە
دىغان، يۈك توشۇيدىغان، دەڭجا، ئۇلاق سودىسى قىلىدىغانلار
ۋە دىخانلار تاۋاپ قىلاتتى، ھەر يىلى ئەرۋاھقا ئاتاپ 3 كۈن
ئويۇن قويۇلاتتى.

(19) چۇنچىنگۇەن: ماۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭ شەرقى-
دىكى دۇڭساۋمىن سېپىلىگە يانداش بولۇپ، زوچۇشاڭ پىرى
تاۋاپ قىلىناتتى، بۇ جاي تەرىققەت دىنىدىكىلەرنىڭ
ئىبادەتخانىسى ئىدى. شۇ چاغدا بۇنى باشقۇرىدىغان كىشى
تېيەداۋ دەپ ئاتىلاتتى، ئۇ كىشى 6 خىل ھۈنەرگە، چامباشچىلىق
ۋە دوختۇرلۇققا ئۇستا ئىدى، ئادەتتىكى چاغلاردا رەم سالاتتى،
كىشىلەرنىڭ كېسىلىنى داۋالاپ قوياتتى، سەدىقە قىلاتتى، بۇ
جايدا ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان ئويۇن قويۇلمىغان ۋە سەيلىمۇ
قىلىنمىغان.

(20) چىڭخۇاڭ مياۋ ئىبادەتخانىسى: داشىمىن ئىچىدە،
يەنى ھازىرقى شىنجۇڭ تىياتىرخانىسىنىڭ ئورنىدا ئىدى. ئۆلكە،
ۋىلايەت (مەھكىمە)، ناھىيىدىن ئىبارەت 3 دەرىجىگە بۆلۈنۈپ

تاۋاپ قىلىناتتى. ناشقى قورانىڭ شەرقى - غەربىنىڭ 2 تەرد - رېمىدە 10 ئېغىز ئەزرائىل ئوردىسى بار ئىدى، ئاستىدىكى 18 قەۋەت دوزاقتا گۇناكارلارنىڭ قىلىچ ئاستىدا تۇرغانلىغى، قايناۋاتقان ياغقا تاشلانغانلىغى قاتارلىق ھەيكەللەر بار ئىدى. ئادەتتىكى چاغلاردا ئەرۋاھقا ئاتاپ نەزىر - چىراق قىلىناتتى. ئايەت ئوقۇلاتتى، ھەۋەسكارلار ئويۇنمۇ قوياتتى. ھەر يىلى 7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى، باش ۋالى شەھەرنى چارلاپ بولغاندىن كېيىن، سارايدا 2 كۈن قونۇپ، 17 - كۈنى قايتىپ كېتەتتى. باشقا ناھىيىلەردىكى مەسىلەن، چىتەي، ئىلمىدىكى باش ئەمەلدارلارمۇ ھەر يىلى شۇنداق قىلاتتى. ئۇلار شەھەرنى چارلاپ بولۇپ مەھكىمىگە قايتقاندا، يول ۋە كوچا بويلىرىدا دۇكان ئاچقان ئاھالىلەر شاڭ كۆيدۈرۈپ، سەجدە قىلىپ، قارشى ئالاتتى. بەزى چاغلاردا كېچىسى ئالۋاستى قوغلاش يۈزىسىدىن بەزى ئىشلار قىلىناتتى. مەسىلەن، قەغەزدىن كالا بېشى، ئاتنىڭ يىزى قاتارلىق رەڭگا - رەڭ نەرسىلەر ياسىلاتتى. چىڭخۇئاڭمياۋ ئىبادەتخانىسىدا نۇرغۇن تاۋۇت ساندۇق قويۇلغان بولۇپ، بۇلارنى ھەر قايسى ئىبادەتخانىلار ۋە ساخاۋەتچىلەر پۇل يىغىش قىلىپ ياساتقان ئىدى. بۇ تاۋۇت ساندۇقلار يىتىم، تۇل، باققۇ - چىسى يوق، تىلەمچىلەر ئۆلۈپ كەتكەندە ئۇلارنى دەپنە قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلەتتى.

(21) تىيەنجۇتاڭ (كاتولىك)، فۇيڭتاڭ، جىدۇجاۋتاڭ (خىرىستىيان) چىركوۋى: بۇ چىركولارنىڭ پوپلىرىنى جاھانگىر دۆلەتلەردىن تارقىتىش نامى بىلەن دۆلىتىمىزگە ئەۋەتكەن بولۇپ، چىركولار بۇلارنىڭ جۇڭگو خەلقىنى بەختلاشتۇرۇپ، ئاخبارات توپلاش پائالىيىتى ئېلىپ بارىدىغان تىيەنجۇ بازىسى

بولۇپ قالغان. كاتولىك چىركوۋى شاۋنەنمىن سىرتىدا بولۇپ، نۇرغۇن يەر سېتىۋالغان، بۇ يەرلەرنى مۇرىتلىرىنىڭ تېرىپ بېرىشىگە ھاۋالە قىلغان، خىرىستىيان چىركوۋى مەڭدىلۇدا، فۇيىڭتاڭ مەدىنىيەت كوچىسىدا ئىدى. ئۇلار ھەر ھەپتىدە مۇرىتلىرىنى يىغىپ دۇئا - تەگىر قىلاتتى ۋە دىنى ئەقىدىنى سۆزلەيتتى. شۇنداقلا مۇرىت قوبۇل قىلاتتى. بۇرۇن بۇ پوپلار شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى ۋىلايەت، ناھىيە ۋە تاغلىق رايون، يېزا - كەنتلەرگە بېرىپ، نۇرغۇن ئاخبارات توپلاش پائالىيىتى ئېلىپ بارغان ھەمدە ھەر جەھەتتىكى ماتېرىياللارنى توپلىغان. شېڭ شىسەي زامانىسىغا كەلگەندە، جاھانگىرلارنىڭ ئاخبارات توپلاش پائالىيىتىنى چەكلەش ئۈچۈن شىنجاڭنىڭ ھەممە جايلىرىدىكى پوپلار چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىلغان، چىركولار مۇسادىرە قىلىنغان ئىدى. كېيىن يەنە شاۋنەنمىن سىرتىدىكى كاتولىك چىركوۋى مەھبۇسلارنى مەخپى سوراق قىلىندىغان، خەلقنى قىردىدىغان ئورۇنغا ئايلىنىپ قالدى.

ساراي

شىنجاڭدىكى سارايلار (خۇيگۇەن) نىڭ قايسى سۇلاڭ. قايسى دەۋردىن باشلاپ بارلىققا كەلگەنلىكى تېخى ئىسپاتلانمىدى. ساراي ياساشنىڭ تازا ئەۋج ئالغان ۋاقتى زو زۇڭتاڭ ياقۇپ بەگنىڭ تاجاۋۇزىنى مەغلۇپ قىلغاندىن تارتىپ ياڭ زېڭشىنىڭ ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان دەۋرىگىچە بولدى. شەنخەي ئىنقىلاۋىدا، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى گېلاۋخۇي باش كۆتىرىپ، بايلارنى قىرىپ، نامراتلارنى قۇتقۇزۇش، خىيانەتچى

ئەمەلدارلارنى ۋە پارىخورلارنى يوقىتىش دىگەن بايراقنى كۆتىرىۋېلىپ، سارايلارنى ئۆزلىرىنىڭ پائالىيەت ئېلىپ بېرىشتىكى ئالاقىلىشىدىغان مەركىزى قىلمۇۋالغان ئىدى. شۇڭا ياك زېڭشىن بۇلارنى بىر مەھەل چەكلەپ قويدى، شۇنىڭ بىلەن ئىبادەتخانا، سارايلارنىڭ پائالىيىتى توختاپ قالدى. ساراينىڭ باشلىغى بار ئىدى، باشلىق بولغان كىشى ساراينىڭ ھىساۋىتى ۋە مال - مۈلكى - ھى باشقۇراتتى، بۇنىڭدىن باشقا يەنە شاڭ كۆيدۈرىدىغان خىزمەتچى بولۇپ، مەخسۇس شاڭ كۆيدۈرەتتى ۋە ئىشىك باقاتتى، يەنە ئاشپەزمۇ بار. گېلاۋخۇي ۋە قەسى تىنچىتىلىپ، ئاق روسلارنىڭ شىنجاڭدىن چىقىپ كېتىش مەسىلىسى ھەل بولغاندىن كېيىن، ئىبادەتخانا، سارايلارنىڭ پائالىيىتى قايتىدىن ئەۋج ئالدى. ئومۇمەن، ئىچكى ئۆلكىلەردىن شىنجاڭغا كەلگەن ياكى باشقا ئوبلايەت، ناھىيىدىن ئۆلكە مەركىزىگە كەلگەن يۇرتداشلار ھەر قايسى سارايلارغا چۈشەتتى، ئۇلارغا تاماق، ياتاق بېرىلەتتى، تۇرمۇش كۆچۈرۈش، خىزمەتكە ئورۇنلىشىش ئۈچۈن چىقىش يولى تېپىپ بېرىلەتتى. بۇرۇن ئىبادەتخانىلار بىلەن سارايلار بىر گەۋدە ئىدى، بۇلارنىڭ ئىچىدە مال - مۈلكى ئەڭ كۆپ بولغانلىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

(1) خۇنەن، خۇبېيلىكلەر سارىيى: زو زۇڭتاڭ شىنجاڭنىڭ ئەزىمىتىنى مۇقىملاشتۇرغاندىن كېيىن، ۋاڭ يېھياۋنى ياساشنىڭ ئالدى - كەينىدە سالدۇرغان. بۇ يەرنىڭ ئەسلى ئىسمى خېخۇاجىي كۆچمىسى بولۇپ، يۇيۇيۋاڭنى تاۋاپ قىلاتتى. زو زۇڭتاڭ قەسىمىدىكىلەر خۇنەن، خۇبېيلىكلەردىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، بۇلار شىنجاڭغا كېلىپ مالىمانچىلىقنى تىنچىتىۋالغاندىن كېيىن، بىر قىسىم قېرى، ئاجىز، ئاقساق - چولاق خۇنەنلىك

ئەسكەرلىرى ئۆز يۇرتلىرىغا قايتۇرۇلغان، كۆپ قىسمى شىنجاڭدا ماكانلىشىپ قالغان، شۇڭا سارايلار كىشىلەر ئۆز يۇرتلىرىنى سېغىنغاندا بارىدىغان سورۇنغا ئايلىنىپ قالغان. بولۇپمۇ ھەر يىلى يازدا يۇيۇيۋاڭنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەيدىغان چاغدا، خۇنەنلىك، خۇبېيلىك زاتلار سارايلغا يىغىلىپ زىياپەت بېرەتتى. ئەرۋاھقا ئاتاپ 3-كۈن ئويۇن قوياتتى، يۇرتداشلىق دوستلىقى ئۈستىدە سۆزلىشەتتى. خۇنەن، خۇبېيلىكلەر سارىيى بىلەن ۋاڭ يېمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭ نۇرغۇن ئۆيى - ئەمارەت ۋە يەر - زىمىنلىرى بار ئىدى. ھەر يىلى ئۆي ئىجارىسى ۋە يەر ئىجارىسى بولۇپ نۇرغۇن نەرسىلەر يىغىلاتتى، يىغىلغان بۇ پۇل ۋە ئاشلىقلارنىڭ بىر قىسمى قۇتقۇزۇش ۋە ئومۇم خىراجەت ئۈچۈن ئىشلىتىلەتتى، مەسىلەن، زوگۇڭسى ئىبادەتخانىسىدا خۇنەنلىك، خۇبېيلىكلەر پەرزەنت مەكتىۋى ئېچىلىپ، ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرى تەربىيەلەندى، شېڭ شىسەي بۇ باشلانغۇچ مەكتەپ تۇرۇشلۇق زوگۇڭسىنى تۈرمە قىلغاندىن كېيىن بالىلار تارىلىپ كەتتى، بۇرۇن خۇنەنلىك، خۇبېيلىك زاتلارنىڭ ھال - ئوقىتى ياكى بولغاچقا، مۈلۈك پۇل - پىچەككە ئىگە بولغان بولۇپ، ئۆز يۇرتىغا قايتىدىغان چاغلاردا ئۆزلىرى تۇرغان جايىنى ئۇنتۇپ قالماي بىر قىسىم پۇل - پىچەك، ياكى مال - مۈلۈك ۋە ئۆي - ئەمارەتلىرىنى سارايلغا ھەدىيە قىلىپ كېتەتتى (باشقا ناھىيە - لەردە شۇنداق قىلاتتى)، بۇ نەرسىلەر ئۇلار ئۈچۈن خەيرى - ساخاۋەت قىلغانلىق بولاتتى، شۇڭا خۇنەن، خۇبېيلىكلەر سارىيىنىڭ يەر - زىمىنى، ئۆي - ئەمارەتلىرى، مال - مۈلكى ئەڭ كۆپ ئىدى.

ساراي ھەر يىلى 12 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىن باشلاپ، سارايلغا كەلگەنلىكى ئادەملەرگە ياش - قېرى دىمەستىن بىر

كىشىلىك ئۇماچ بېرىپ سەددىقە قىلاتتى، بۇنداق قىلىش تاكى يېڭى يىل ھارپىسىغىچە داۋام قىلاتتى.

(2) سەنشى سارىيى: شاۋشىمىندىكى يېپىنەك سانائەت ئىدارىسىنىڭ ئورنىدا بولۇپ، سەنشىلىك زاتلار ياسىغان. گۈۋەننىڭ دېيىشىچە ئاۋاپ قىلىناتتى، ھەر يىلى 5 - ئاينىڭ 13 - كۈنى يىغىلىش قىلىپ، ئەزاھقا ئاتاپ 3 كۈن ئويۇن قوياتتى. شۇ چاغدا ساراينىڭ ئەتراپى كۆكتاتلىق بولۇپ، بۇنىڭ كۆپ قىسمى ساراينىڭ ئىلىكىدە ئىدى، ساراينىڭ ئىگەللىگەن ئورنى بەك چوڭ، بۇتلىرى ھەيۋەت، دەرەخلىرى ئىگىز، ئەتراپى جىم - جىت ئىدى، چىتەيدە سودىگەرلىك قىلىدىغان سەنشىلىكلەر تېخىمۇ كۆپ ئىدى. چىتەيدە ياسالغان سەنشى سارىيى كۆلىمى جەھەتتە ئۈرۈمچىدىكى سەنشى سارىيىدىن تېخىمۇ ھەيۋەت ئىدى. ئۇ، ياغاچتىن ياسالغان 3 قەۋەتلىك ئەتىياز ۋە كۈزلۈك بىنا بولۇپ، ئالتۇندەك پاقىراپ تۇراتتى، بىنانىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئەتراپقا قارايدىغان بولسا، چىتەي بازىرىنىڭ ھەممە يېرىنى كۆرگىلى بولاتتى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە، شېڭ شىسەي ئەتىياز ۋە كۈزلۈك بىنانى ياپون ئىبلىسلىرىنىڭ پارتىلىتىۋېتىشىدىن ئەنسىرەپ، بۇيرۇق چۈشۈرۈپ چۈۋۈۋەتكەن.

جايلاردىكى سەنشى سارايلىرى مەدىنىي كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىش جەھەتتە داڭقى بار ئىدى. ھەر يىلى باھار بايرىمىدا ئىگىز ياغاچ ئاياقتا مېڭىش، ئايلىنىش، دۇمباق چېلىش قاتارلىق تۈرلۈك ئويۇنلار ئوينىلاتتى، 1 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىن باشلاپ، ئالدى بىلەن ئىدارە - جەمئىيەتلەر، ئاندىن كېيىن سودىگەرلەر، ئەڭ

ئاخىرىدا بايلار بىر بىرىنى ھېيتلايتتى، ھېيتلاش تاكى 16 - كۈنگىچە داۋام قىلاتتى. چىتەيدە يەنە سەنشىلىك ئاچقان «فىگشۈەن» دەپ ئاتىلىدىغان بىر ئاشپۇزۇل بولۇپ، تاماق، سەيلىرى تەملىك ئىدى، خىرىدارلارغا ئوبدان خىزمەت قىلاتتى. تونۇشلىرىغا تاماق، سەينى نىمىسى بېرىپ، زۇڭزا، تاۋۇز چاغانلىرىدا ھىساپ - كىتاپ قىلاتتى. بۇ ئاشپۇزۇلنىڭ ئوقىتى ياخشى بولغاچقا، شىنجاڭ بويىچە داڭقى بار ئىدى.

(3) شەنشى سارىيى: دۇڭ داچىيە كوچىسىدا بولۇپ، ۋىزىۋاڭ، ۋۇۋاڭ، جۇڭگۇلار تاۋاپ قىلىناتتى. بۇ ساراينىڭ مال مۈلكى كۆپ ئىدى، ھەر يىلى ئۆز ئادىتى بويىچە ئەرۋاھقا ئاتاپ ئويۇن قوياتتى ۋە يۇرتداشلار بىر يەرگە جەم بولۇپ رىياپەت ئۆتكۈزەتتى. باھار بايرىمىدا ياغاچ ئاياقتا مېڭىش قاتارلىق ئويۇنلارنى ئوينىتتى. ئۇلارنىڭ ئويۇنلىرى قالىتىس ياخشى بولۇپ، كىشىلەرنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولاتتى. شېڭ شەي دەۋرىگە كەلگەندە، بۇ ساراي ھۆكۈمەت خادىملىرىنىڭ ئىستىمال كوپىراتمۇغا ئۆزگەرتىلدى. ھەر ئايدا نوپۇس بويىچە ئاشلىق، ياغ سېتىۋېلىناتتى، باھاسى ئەرزان ئىدى، مال باھاسىدا ئۆزگىرىش بولغان تەقدىردىمۇ، بۇلار مال باھاسىنى ئۆستۈرەيتتى ۋە تەكشۈرەيتتى.

(4) گەنسۇ سارىيى: يەنە بىر ئىسمى لۇڭيۇ سارىيى. دەپ ئاتىلاتتى. فۇپىشى تاۋاپ قىلىناتتى، شەھەرلىك 1 - دوختۇر - خانىنىڭ كەينىدىكى جەنكاڭلۇ كوچىسىدا ئىدى. ساراي ئورۇندۇرۇلغان (ھازىر ھەمكارلىق كوچىسى دەپ ئۆزگەرتىلدى) كوچىسىدىكى ئۆي - ئىمارەتلەرنىڭ ھەممىسى ئەشۇ ساراينىڭ ئىدى. ھەر يىلى ئەرۋاھقا ئاتاپ ئويۇن قويغاندا، سارايدىكى

كىتاپلار كۆرگەزمە قىلىناتتى. جىن شۇرېن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە، ساراي ئىچىدە گەنسۇلۇقلار پەرزەنتلىرى مەكتىۋى ئېچىلىپ، گەنسۇلۇق كىشىلەرنىڭ پەرزەنتلىرى تەربىيەلىنىتتى. شېڭ شىسەي تەختكە چىققاندا، ئورۇش كۆپىيىپ كەتكەنلىكتىن، بۇ ساراي يارىدارلارنى داۋالايدىغان قۇرۇقلۇق ئارمىيە دوختۇرخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى، شۇنىڭ بىلەن مەكتەپ دەرس توختاتتى. جىن شۇرېن يەنە گەنسۇ سارىيىنى «گەنسۇ - شىنجاڭ سارىيى» غا ئۆزگەرتىمەكچى بولۇپ، بۇ 2 ئۆلكە بىر ئائىلە دىگەننى بىلدۈرمەكچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئۇ غەربى ئىشقا ئاشمىغان ئىدى. پەقەت چىتەي ناھىيىسىدىكى جۇدې سارىيىنىڭ شەرق تەرىپىگە «گەنسۇ - شىنجاڭ سارىيى» باشقىدىن ياسالدى.

(5) سىچۈەن سارىيى: ۋىنچاڭ دىجۇن تاۋاپ قىلىناتتى، ئورنى شەھەرنىڭ مەركىزىدە بولۇپ، سەھنىلىرى ئىگىز، جاھازىلىرى تولۇق بولۇپ، ئەتراپىدا ھوجرا، زال ۋە مۇنبەر بار ئىدى. شېڭ شىسەي دەۋرىدە خەنزۇ مەدىنى ئاقارتىش ئۇيۇش-مىسىنىڭ خىزمەت ئورنى قىلغان، قورۇغا كىنوخانا ۋە تىياتىرخانا ياسىغان. كېيىنكى چاغلاردا يولداش ماۋدۇننىڭ تەكلىۋىگە خىنائەن، جاۋ دەن، جۇجىنمىن، ۋاڭ ۋېيى، شۈي داۋ، يى لىيە ۋە يۈي سۇڭ قاتارلىقلار شىنجاڭغا كېلىپ تىياتىر پائالىيىتىنى زور كۈچ بىلەن تەرەققى قىلدۇرغانلىقتىن، بۇ جاي پائالىيەت مەركىزى بولۇپ قالغان. 1940 - يىلى، جاۋدەن باش رولىنى ئېلىپ چىققان «كۈرەش» دىگەن سەھنە ئەسىرى مۇشۇ تىياتىرخانىدا ئوينالغان بولۇپ، پۈتۈن شەھەرنى زىل - زىلىگە كەلتۈرگەن ئىدى.

(6) جۇڭجۇ سارىيى: يەنى خېنەن سارىيى بولۇپ، يۆڧېگە ئېتىمقات قىلاتتى. ئورنى داشىڭخاڭدا ئىدى، ئورنى تار بولسىمۇ لېكىن ئەپلىك ياسالغان، كۆپ چاغلاردا كىنو قويۇلاتتى. كېيىنكى چاغلاردا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قايتىپ كەلگەن مۇھاجىرلار سەنئەت سىنىپى ئېچىپ، ئارتىستلاردىن مىڭ يۈشەن، شەن-يۈلەن، شۇي سەيفېڭ، چېن باۋچىڭ، بەي يەنفۇ قاتارلىقلار مۇشۇ يەردە ئويۇن كۆرسەتكەندە، زالغا تاماشىبىنلار لىقمۇ - لىق تو-شۇپ كەتكەن. كېيىن، كىنو قويۇۋاتقاندا ئوت كېتىپ كۆيۈپ تۈگىدى.

(7) جېجياڭ سارىيى: سەنجياڭ سارىيى دەپمۇ ئاتىلىدۇ (جياڭشى، جياڭسۇ، جېجياڭنى كۆرسىتىدۇ)، ئورنى شاۋدۇڭمىندا بولۇپ، يۇۋاڭ گوجەنگە ئېتىمقات قىلاتتى، ھەر يىلى ھېيت - بايراملاردا نەزىر - چىراق قىلاتتى، ئويۇن قويمايتتى، سەيلە ئۆتكۈزمەيتتى، بۇنىڭ بۇنداق بولۇشى جېجياڭلىقلارنىڭ ناھايىتى ئاز بولغانلىغىدىن ئىدى.

(8) زوگۇڭسى، لىۇگۇڭسى، جۇڭيى گۇڭسى (ساداقەتچىلەر سارىيى):

زوگۇڭسىنىڭ ئورنى خۇنەن، خۇبېي سارىيىنىڭ جەنۇبىدىكى سەنجۈەدى دىگەن جايدىكى خېخۇاچى (نىلۇپەر گۈلى كۆلى) نىڭ شەرق تەرىپىدە ئىدى. قۇرۇلۇشى كېڭ، چوڭ - كىچىك ساراي ئۆيلەر، ئىبادەت قىلىدىغان تۈنەكخانىلار، ئويۇن قويمىدىغان سەھنە بار ئىدى. زو زۇڭئاڭنىڭ سۆرتىنى تاۋاپ قىلاتتى. لىۇگۇڭسىنىڭ ئورنى بىلىياڭدىكى سابىق قانۇن - سىياسى شۆيۈەننىڭ ئوڭ تەرىپىدە، يەنى ھازىرقى 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ بولۇپ، قۇرۇلۇشلىرى زوگۇڭسىنىڭكىگە ئوخشايتتى، لىۇ جىمىنئاڭنىڭ سۆرتىنى تاۋاپ قىلاتتى.

جۇڭيىنىڭ ئورنى دۇڭمېندا بولۇپ، زو زۇڭئاڭ شىنجاڭغا

خوشۇن باشلاپ كېلىپ، ئۇرۇش مالىمانچىلىغىنى باستۇرغاندا قۇر-
بان بولغانلارنىڭ ئىسمى يېزىلغان تەزىيە تاختىسىنى تاۋاپ قىلاتتى.
يۇقۇرىدىكى 3 گۇگۇسىنى چىڭ خاندانلىغى زوزۇكتاڭ، لېۋ-
جىنتاڭ ۋە جەڭدە قۇربان بولغانلارنى تەقدىرلەش ئۈچۈن پۇل
ئاجرىتىپ ياساتقان، ياڭ زېڭشىن دەۋرىگە كەلگەندە، جۇڭيەسى
شاڭدېمياۋغا ئۆزگەرتىلدى، قايتىدىن رېمونت قىلىندى. يېڭى-
دىن ھاكىم بولغانلار شاڭدېمياۋغا بېرىپ شاڭ كۆيدۈرۈپ سەجدە
قىلاتتى، قەسەم بېرىپ بولغاندىن كېيىن، ۋەزىپە ئۆتەشكە كېتەتتى.
تاۋگۇگۇسى دەيدىغان بىر ستىئاگمۇ بار، بۇ، شىنجاڭنىڭ ھەربى-
مەمۇرى ۋالىسى بولغان تىياۋ موچۇننىڭ ستىئاخى بولۇپ، ئورنى
مەدەنىيەت كوچىسىدا ئىدى، ئۆيلىرى ئاز بولۇپ باشقىلارغا قارى-
غاندا ئانچە ھەيۋەت ئەمەستى.

(9) چەنجۇ سارىيى: كېيىن ئۆلكىلىك كېڭەشنىڭ يىغىن
ئورنى قىلىنغان.

3. مەرھۇملار سارىيى

جايلاردىكى سارايلارنىڭ كۆپىنچىسىدە مەرھۇملار بار ئىدى
ھەمدە قەۋرە ۋە تاۋۇتلارغا مەخسۇس ئادەم قارايتتى، ئۇلارنىڭ
ئىش ھەققى، تامىغىنى ساراي بېرەتتى. ئۈرۈمچىدە خۇنەنلىك
مەرھۇملار سارىيى، خۇبېيلىك مەرھۇملار سارىيى، چى فېڭجۇ باش-
لىقى شەرقلق مەرھۇملار سارىيى، گەنسۇلۇق مەرھۇملار سارىيى
قاتارلىقلار بار ئىدى. چى فېڭجۇ باشلىقى شەرقلق مەرھۇملار
سارىيى مانجۇرىيە، فېڭتىيەن، خېيلۇڭجياڭ، جىلىن، سەندۇڭ، خې-
نەن قاتارلىق ئۆلكىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى، بۇ جاي مەيدىنى
ۋاقىتلىق ساقلاپ ياكى تېمىزەك كۆمۈپ ساقلاپ، كېيىنكى

چاغلاردا ئۆز يۇرتىغا يۆتكەپ كېتىش ئۈچۈن تەييارلاپ قويۇدۇ.
خان ئورۇن ئىدى. مەرھۇملار سارىيىنىڭ ئورنى ھازىرقى خۇڭسەن
مېھمانخانىسىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى يەردە ئىدى. خۇنەنلىك
خۇبېيلىك مەرھۇملار سارىيى ھازىرقى خەلق كىنوخانىسى ۋە
بىڭتۇەن سىلىڭبۇسى ئەتراپىدا ئىدى، كېيىن قەۋرلەر جەنە
چۈەنزىڭۇغا يۆتكەپ كېتىلدى. بۇلاردىن باشقا خۇنەنلىك ھەربى
مەرھۇملار سارىيى بولۇپ، ئىتتىپاق يۆلىمىدىكى خانچىڭدا ئىدى.
كېيىن باشقا جايغا يۆتكەپ كېتىلدى. گەنسۇلۇق مەرھۇملار سارىيى
يى دۇڭمىن سىرتىدا بولۇپ، كېيىنكى چاغلاردا قەۋرلەر جەنە
چۈەنزىڭۇغا يۆتكەپ كېتىلدى. مەرھۇملار سارايلىرىنىڭ ھەممىسىدە
ساراي ئۆيلەر ۋە قورا تام، دەرۋازا بار ئىدى، ئىبادەت قە-
لىمىدىغان تۈنەكخانىلارمۇ كۆپ ئىدى. چوڭ ساراي ئۆيىدىكى
دىساڭۋاڭ بۇتسىۋاغا ئېتىقات قىلىناتتى. تۈنەكخانىمىدىكى يۆتكەپ
كېتىش ئالدىدا تۇرغان مېھمانلارنى تاۋاپ قىلاتتى. ھەر يىلى
چوكانتالدا (4 - ئاينىڭ 4 - كۈنى) ۋە 7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى
مەرھۇملار سارىيىغا قارايدىغانلار داۋجياۋ مۇخلىملىرىنى تەكلىپ
قىلىپ ئۆلگەنلەرگە ئاتاپ قىرائەت قىلدۇراتتى، مۇخلىملىرىغا
بېرىدىغان پۇلنى ساراي باشلىقلىرى ساراي پۇلىدىن چىقىم
قىلاتتى، شېڭ شىسەي دەۋرىگە كەلگەندە، ھەممە سارايلار
خەنزۇ ئۇيۇشمىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. مەرھۇملار سارىيىدىكى
جەسەتلەر يۆتكەپ كېتىلىپ، ساراي چۇۋۇپ تاشلاندى، سارايلار-
نىڭ يەر - زىمىن، ئۆي - ئىمارەت، مال - مۈلكىنى خەنزۇ ئۇيۇش-
مىسى ئۆتكۈزۈۋالدى. ئۆلگەنلەرگە كۆلىمىكتىن تەزىيە بىلدۈرۈپ
دۇئا - تەگىمىر قىلىدىغان ئىشلار ئاخىرلاشتى.

ئازاتلىقتىن ئىلگىرىكى شىنجاڭ ئاۋىئاتسىيە ئىشلىرىنىڭ قىسقىمچە تارىخى

شۇ شۇتۇڭ

1. خەلق ئاۋىئاتسىيىسىنىڭ گۈللىنىشى ۋە خاراكتېرىنى
تارىختىن بۇيان كىشىلەر پەقەت سىچۈەن يولىنىڭ جاپالىق
ئىكەنلىكىنىلا بىلەتتى. بىراق شىنجاڭدا سەپەر قىلىشنىڭ سىچۈەن
بىلەن بىرگە قارىغاندا نەچچە ھەسسە جاپالىق ئىكەنلىكىنى
بىلىمەيتتى. شۇڭا، 20 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بەزى ئۇقۇمۇشلۇق
زاتلار شىنجاڭ بىلەن ئىچكى ئۆلكىلەر ئوتتۇرىسىدا ئاۋىئاتسىيە
يولى ئېچىش توغرىسىدا تەكلىپ قويغان ئىدى. دەل شۇ چاغدا
گېرمانىيە ھۆكۈمىتى ئەينى ۋاقىتلاردا پۈتۈن دۇنياغا مەشھۇر
بولغان رونكى ئاۋىئاتسىيە شېركىتىدىن ۋەكىل ئەۋەتىپ
گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ قاتناش مىنىستىرلىكى بىلەن ياۋرۇپا -
ئاسىيا ھاۋا يولىنى ئېچىش ھەققىدە سۆھبەت ئېلىپ باردى
- مەم بىرلىكتە ياۋرۇپا - ئاسىيا ئاۋىئاتسىيە
شېركىتى قۇرۇش توغرىسىدا كېلىشىم ھاسىل قىلدى. ھاۋا
يولى نەنجىڭدىن باشلىنىپ شىنجاڭدىكى قۇمۇل، ئۈرۈمچى،
جۆجەك ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا كىرگەندىن كېيىن، ئۇدۇل

بېرلىنغا تۇتمىشاتتى. 1929 - يىلدىن باشلاپ شىنجاڭدىكى قۇمۇل، چۆچەك، ئۈرۈمچىدىن ئىبارەت 3 جايدا ئايرۇدۇرۇم ياسىلىشقا باشلىدى. قۇمۇل ئايرۇدۇرۇمى ناھىيىدىن 3-4 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى بېيساۋوزىدا ياسالدى؛ ئۈرۈمچى ئايرۇدۇرۇمى نەنلىياڭنىڭ شەرق نەرىپىدىكى دۇڭسەن تېغى ئېتىكىدە ياسالدى، ئۇ، ئۈرۈمچىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى شەھەر سېپىلىغا 8 كىلومېتىر كېلەتتى، كېيىن دادىيوپۇغا كۆچۈرۈلدى. ئۆز ۋاقتىدا، شارائىتنىڭ چەكلىمىسى بىلەن ئايرۇدۇرۇم قىلىشقا بەلگىلەنگەن يەر تۈزۈلۈپ، قاشا تام ۋە ئايرۇپىلان قويىدىغان ئۆي ھەم ئايرۇدۇرۇم خىزمەتچى خادىملىرى تۇرىدىغان ياتاق، ماي ئىسكىلاتلا ياسالغان ئىدى، تاماقخانا، مېھمانخانا يوق ئىدى، تاماق بېيىش ئۈچۈن ئاپتوموبىل بىلەن شەھەرگە كىرىشكە توغرا كېلەتتى.

1930 - يىلى، گېرمانىيىدە ئىشلەنگەن رونكى ماركىلىق بىر ماتورلۇق پاسساژىر ئايرۇپىلانى سىناق تەرىقىسىدە شىنجاڭغا ئۇچۇپ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. گەرچە ھاۋا يولى بەلگىلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن، سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىنىڭ قوشۇلۇشىدىن ئۆتكۈزۈلمىگەچكە، ياۋرۇپا - ئاسىيا ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ نۆۋەتچى ئايرۇپىلانى قاتنىيالىمىدى. 1937 - يىلى، ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى قوشۇن زورايدى، جۇڭگو ھۆكۈمىتى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى ئۆز ئارا تىجارەت قىلىشماسلىق شەرتنامىسى ئىمزالىدى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى جۇڭگوغا ھەربىي ئايرۇپىلان سېتىپ بېرىپ، جۇڭگونىڭ ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇشىغا ياردەم بېرىدىغانلىقىنى ۋەدە قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، ئەسلىدە ياۋرۇپا - ئاسىيا ھاۋا قاتنىشى ئۈچۈن ياسالغان ئايرۇدۇرۇملار، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگوغا بەرگەن

ھەربىي ئايرۇپىلانلىرى قونىدىغان ئايرۇدۇرۇمغا ئۆزگەرتىلدى. گۇچۇڭ، شىخو، ئىلىلاردىمۇ كەينى - كەينىدىن ئايرۇدۇرۇم ياسالدى. ۋەمۇلنىڭ كىچىك تىپتىكى قىرغۇچى ئايرۇپىلانلارنى قۇراشتۇرۇش ۋەزىپىسى بولغانلىقتىن، ئۇ يەردە ئاۋىئاتسىيە بازىسى قۇرۇلدى. جايلاردىكى ئايرۇدۇرۇملارمۇ ئەسلىدىكى ئاساس-تا كېڭەيتىپ قۇرۇلدى، ئايرۇپىلان قويۇش ئۈچۈن لاپاس، ماشىنا ئىسكىلاتى، رېمونت قىلىش سېخى ۋە پاراۋانلىق ئەسلىمەلەرنى ياسالدى. شۇ چاغلاردا جۇڭگو ئەمەلدارلىرى ياۋرۇپا دۆلەتلىرىگە چىقىپ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئايرۇپىلانغا ئولتۇراتتى. ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ئۇرۇشى مەزگىلىدە جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەربىي ئايرۇپىلانلىرى بۇ لېنىيىدە ئۈزۈلمەي قاتناپ تۇردى. 1939 - يىلى، جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى يەنە بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ كېلىشىم ئىمزا لاپ، جۇڭگو - سوۋېت خەلق ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنى قۇردى. ئۇچۇش مۇساپىسى قۇمۇلدىن ئالمۇتاغىچە قىلىپ بەلگىلىنىپ، ئۈچۈش ۋەزىپىسىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ خەلق ئاۋىئاتسىيە ئايرۇپىلانلىرى ئۈستىگە ئالدى، بۇنىڭدا داڭلاس ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن ل-2 شەكىللىك قوش ماتورلۇق پاسساژىر ئايرۇپىلانلىرى ئىشلىتىلدى. جۇڭگو - سوۋېت خەلق ئاۋىئاتسىيە شىركىتى قۇرۇلۇشى بىلەن تەڭلا ياۋرۇپا - ئاسىيا ئاۋىئاتسىيە شىركىتى جۇڭگو مەركىزىي ئاۋىئاتسىيە شىركىتىگە ئۆزگەرتىلىپ، جۇڭچىڭ - قۇمۇل - ھاۋا يولى ئېچىلدى. ئەسلىدە بۇ ئىككى شىركەت قۇمۇلنى ئايرۇپىلان ئالماشتۇرۇش بېكىتى قىلىشنى پىلانلىمىغان ئىدى، لېكىن، مەركىزىي ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ ئايرۇپىلاننى نورمال قاتنىمايتتى، بەزىدە كېلىپ، بەزىدە كەلمەيتتى،

ئۇچۇش نۆۋىتى ناھايىتى ئاز ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ پىلان ئەمەلگە ئاشمىدى.

جۇڭگو - سوۋېت ئاۋىئاتسىيە شېركىتىنىڭ نۆۋەتچى ئايرۇ-پىلانى 1939 - يىلىدىن ئېتىۋارەن رەسمى قەرەللىك ئۇچۇشقا باشلىدى، ھەر ھەپتىنىڭ چارشەنبە كۈنى ئالمۇتادىن ئۇچۇپ قۇمۇلغا قونۇپ، پەيشەنبە كۈنى قۇمۇلدىن ئالمۇتاغا قايتاتتى، كېيىن، شۇ كۈنى بېرىپ، شۇ كۈنى قايتىدىغان بولدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، قۇمۇل، ئۈرۈمچى، ئىلى ئايرۇدۇرۇملىرى كېڭەيتىپ ياسالدى. قۇمۇل ئايرۇدۇرۇمى ناھىيىدىن 15 كىلومېتىر شىنجاڭنى چۆلىگە كۆچۈرۈلدى، ئۈرۈمچى ئايرۇدۇرۇمى دادىيوپىدا تۇرۇۋەردى. بۇ ئىككى جايدا ئاۋىئا پورتى قۇرۇلغان بولۇپ، بىر قەدەر زامانەۋىلاشقان كۆتۈرۈلۈش، چۈشۈش ئۈسكۈنىلىرى، كېچىدە قونۇش ئۈسكۈنىلىرى ۋە يول باشلىغۇچى تېلېگراف ئىستانسىسى، ھاۋا رايى ئىستانسىسى، پاسساژىرلار ياتاق - تاماق خانىسى قاتارلىق ئەسلىمەلەر ئورۇنلاشتۇرۇلغان ھەم ياسالغان ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا ئاۋىئا پورتتا ئىشلەيدىغانلارنىڭ ھەممىسى سوۋېتلىكلەر بولۇپ، سانى ناھايىتى ئاز ئىدى، قۇمۇلدىكى ئاۋىئا پورتتا پەقەت بىر نەپەر بېكەت باشلىغى، بىر ھاۋا رايى خادىمى قوشۇمچە رادىست، بىر شوپۇر بار ئىدى. بېكەت باشلىغى بېلەت سېتىش، جىڭلاش، بېلەت تەكشۈرۈش، ئايرۇپىلاننىڭ ئۇچۇشى ۋە قونۇشىغا قوماندانلىق قىلمىش قاتارلىق كەسپى، تىجارەت ئىشلىرىنى قوشۇمچە ئىشلەيتتى. شوپۇر ئاپتوۋۇز، يۈك ئاپتوموبىلى، بېنزىن ئاۋۇز ۋە كىران ماشىنىلىرىنى ھەيدىگەندىن تاشقىرى مال سېتىۋېلىش، تەمىنلەش، پاسساژىرلارنى توشۇش قاتارلىق ئىشلارنى قىلاتتى. رادىست قوشۇمچە

ھاۋا رايى خىزمىتىنى ئۈستىگە ئالغان بولۇپ ھاۋا رايىدىن مەلۇمات بېرىش ۋە ئايرۇپىلان كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن تېلېگى-رامما ئارقىلىق يول باشلاش ئىشنى ئىشلەيتتى. باشتا پاسا-ژىرلار ئايرۇدۇرۇمدا تاماقلىنىپ، قونالايتتى، لېكىن، بۇ ناھايىتى قىسقا ۋاقىت داۋام قىلدى، كېيىن پاساژدىرلارنى شەھەرگە ئاپىرىدىغان بولدى. مەركىزىي ئاۋىئاتسىيە شېركىتى چۇڭچىڭ-قۇمۇل ھاۋا يولىنى ئاچقاندىن كېيىن نوۋۋەتچى ئايرۇپىلاننىڭ ئۇچۇشى بەكمۇ نورمالسىز بولدى. بۇ شېركەتنىڭ قۇمۇلدا ئايرۇ-دۇرۇمى يوق بولۇپ، ناھىيىدە بىر ئىش بېجىرىش ئورنى بىلەن تېلېگىراق پونكىتى بار ئىدى، ماشىنا بىلەن ئايرۇپىلانى ئاي-رۇدۇرۇمدا تۇراتتى. ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن س-45 ۋە س-46 شەكىللىك ئايرۇپىلانلار بار ئىدى. ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇش ئاي-اغلاشقاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ نوۋۋەتچى ئايرۇپىلانى نەنجىڭدىن ئۇچىدىغان بولدى، لېكىن قېتىم سانى بارغانسېرى ئازلاپ كەتتى.

ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇشنىڭ ئاخىرقى مەزگىل-لىرىدە، ئامېرىكا، ھىندىستاندىن ئۇچۇپ ھىمالايا تېغىدىن ھا-قىپ ئۆتىدىغان ئاتالمىش «تۆگە لوكمىسى» ھاۋا يولىنى سىناق قىلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى ۋە جۇڭگو - ئامېرىكا ھەمكار-لىغىدىكى جۇڭگو ئاۋىئاتسىيە شېركىتى قۇرۇلۇپ، قۇمۇلدا ئۇنىڭ ئىش بېجىرىش ئورنى تەسىس قىلىندى. لېكىن ئۇلارنىڭ ئايرۇپىلاننىڭ كەلگەن - كەتكىنىنى بىر قېتىممۇ كۆرۈپ باقمىدۇق.

مانا بۇ، ياۋرۇپا - ئاسىيا، جۇڭگو - سوۋېت ھەم جۇڭگودىكى مەركەزدىن تارتىپ تۆۋەندىكى 4 چوڭ ئاۋىئاتسىيە شېركەتنىڭ

شىنجاڭدىكى راۋاجلىنىش ۋە زاۋاللىققا يۈزلىنىش تارىخى ئىدى. ياۋرۇپا - ئاسىيا ھاۋا قاتنىشى سىنىغى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭلا بۇ لېنىنىدىكى ھاۋا قاتنىشىمۇ توختىدى. لېكىن، جۇڭگو - سوۋېت ئۆۋەتچى ئايرۇپىلانى 1949 - يىللارغىچە نەرمال ئۇچۇپ تۇردى، ئۇ، شىنجاڭنىڭ خەلق ئاۋىئاتسىيە تارىخىدا مۇھىم ئورۇندا تۇرغان ئىدى.

مەركىزىي ئاۋىئاتسىيە شېركىتى لەيلەپ قالغان. ئورۇن بولۇپ، جۇڭگو ئۆۋەتچى ئايرۇپىلانى نامدا بار ئەمىلىيەتتە يوق ئىدى. گەرچە ھاۋا قاتنىشى يولغا قويۇلغان بولسىمۇ، لېكىن شىنجاڭغا بېرىش - كېلىشتىكى قىيىنچىلىق ئەھۋالدا يەنىلا ياخشىلىنىش بولمىدى. پەقەت جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىگىدىلا، لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈر يولى ياسىلىپ، پويىز تەييارلىنىش جەنۇبىدىكى كورلىغىچە يېتىپ بارالايدىغان بولدى. خەلقارا ھاۋا يولى ئۈرۈمچىنى مەركەز قىلغان ھالدا تەرەپ - تەرەپلەرگە تۇتاشتى. دۆلەت ئىچى ۋە ئاپتونوم رايوندىكى ئۆۋەتچى ئايرۇپىلانلارمۇ قەرەللىك ئۇچىدىغان بولدى. تاش - يول قاتنىشىمۇ كۈنسائاپ تەرەققى قىلدى، بۇلار كىشىنى قانداق - جۇ قايىل قىلىمىسۇن؟

2. ھەربىي ئاۋىئاتسىيە ئۆزگىرىشى. شىنجاڭدا ھەربىي ئاۋىئاتسىيە 1931 - يىلى بارلىققا كەلگەن. ئەينى ۋاقىتتا ما جۇڭيىنىڭ يولۋاسى ۋە خوجىنىياز ھاجى قاتارلىق 3 تەرەپنىڭ قوراللىق كۈچى بىرلىشىپ قۇمۇل ناھىيىسىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلدى، ئۇرۇش بارغانسېرى كېڭىيىشكە باشلىدى. ئۆلكە دائىرىلىرى ئىلىدىن قورال - يارىغى بىر قەدەر يېڭى قىسىملارنى يۆتكەپ كەلگەندىن تاشقىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ھەربىي كۈرەشچى ئايرۇپىلان

قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن پ-2 شەكىللىك مەشق ئايرۇپىلانىدىن 6 نى؛
 1- شەكىللىك چارلاش ئايرۇپىلانىدىن 3 نى سېتىۋېلىپ ئۇ-
 رۇشقا قاتناشتۇردى. بۇ، شىنجاڭدا ھەربىي مەقسەت ئۈچۈن ئايرۇ-
 پىلان ئىشلىتىشنىڭ باشلىنىشى ئىدى. ئۇ چاغدىكى لىيوتچىكلار
 بىلەن ئايرۇدۇرۇم خىزمەتچى خادىملىرى ۋە مەخانىزاتسىيە خادىم-
 لىرىنىڭ ھەممىسى شەرقىي شىمال ھەم ئىچكىرىدىن تەكلىپ قىلىپ
 كېلىنىگەن، يېتەكچىلىك قىلىشقا بولسا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن
 ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىنغان ئىدى. 1932 - يىلى جىن شۇرېن
 ھاكىمىيىتى شىنجاڭدا مالىمانچىلىقنىڭ ئەۋج ئېلىپ كېتىۋات-
 قانلىغىنى كۆزدە تۇتۇپ، ھەربىي تەييارلىقنى كېڭەيت-
 ىپ، ھەربىي خادىملارنى تەربىيەلەشكە كىرىشتى.
 ئونئىسپىرلار مەكتىۋىنى قۇرغاندىن باشقا شۇ يىلى كۆزدە يەنە
 چېگرا مۇداپىئە دۈبەن مەھكىمىسىنىڭ ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىنى
 قۇردى. شەرقىي شىماللىق لىيوتچىك لىي شياۋنېنى
 يەتكەپ مۇدىرى قىلىپ تەيىنلىدى، بىرىنچى قاراردا 20 ئوقۇ-
 غۇچى ئوقۇدى. ئېسىمدە قېلىشىچە بۇ ئوقۇغۇچىلار: ۋاڭ يىڭ چى،
 جاۋ خى نىيەن، گاۋ جى جۇڭ، چېڭ مېن، چېڭ شى گۇي، جاك سۇڭ خۇ،
 كۇڭ شياڭ فۇ، رېن جاۋ شياڭ، ياڭ خې رۇڭ، سۇن شۇي چاڭ، سۇن تەي-
 چاڭ، جۇڭ چىڭ يۇي، لى خۇەنجاڭ (ئۇيغۇر) قاتارلىقلار ئىدى.
 شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىگە يەنە شەرقىي
 شىمالدىن ياۋ شىۋىڭ، جاك نىيەن شاۋ، جاك شۇيەن، جاك جىرۇشەن،
 ۋاڭ يۇي شەن، يۈەن گوۋېي شۇنىڭدەك گېنېرال فېڭ يۇي شياڭنىڭ
 فول ئاستىدا ئىشلىگەن ۋاڭ جىن قاتارلىق لىيوتچىكلار بۆتكەپ
 كېلىندى. 1 - قارارنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار بىلەن شەرقىي
 شىمالدىن يۆتكەپ كېلىنىگەن لىيوتچىكلارنىڭ بەزىسى ئايرۇپى-

لان ۋە قەسى بىلەن ئۆلدى، بەزىسى مىلىتارىست شېڭ شىسەي تەرىپىدىن تۈرمىگە تاشلىنىپ، تۈرمىدە ئۆلدى.

ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىگە يەنە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 4 لىيوتچىك، 3 مىخانىزاتسىيە ئوقۇتقۇچىسى تەكلىپ قىلىپ كېلىنگەن ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا، ئۈگىنىشتە ئۆز زامانىسىدا چىققان y-2 شەكىللىك ئايرۇپىلانلار ئىشلىتىلگەن ئىدى. ئۇندىن باشقا، p-5 شەكىللىك چارلەنچۇچى كۈرەشچى ئايرۇپەلاندىن بىر قانچىسى بار ئىدى. 1933 - يىلى، شىنجاڭدا «12 - ئاپزىل ئۆزگىرىشى» يۈز بەرگەن ۋە ما جۇڭيىڭ ئىككى قېتىم شىنجاڭغا يۈرۈش قىلغان مەزگىلدە، ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى لىي شياۋتەن باشقىلار تەرىپىدىن ئەينى ۋاقىتتىكى ۋاقىتلىق دۇبەن شېڭ شىسەينى قەستلەشكە قاتناشقان دەپ كۆرسىتىلىپ ئۆلتۈرۈلدى، ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىگە ۋاڭ يۈيشەن مۇدىر بولدى، ئۇزۇن ئۆتمەي ۋاڭمۇ قولغا ئېلىنىپ ياۋشيۇڭ مۇدىر بولدى. كېيىن، ياۋشيۇڭ، جاڭ نىەنشاۋ، يۈەن گوۋېي قاتارلىقلار ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ شېڭ شىسەي تەرىپىدىن تۈرمىگە تاشلىنىپ، تۈرمىدە ئۆلدى. بىرلا جاڭ شۈيەن خېلى بۇرۇنلا جان بېقىپ شىنجاڭدىن كېتىپ قالغان بولغاچقا ئامان قالغان ئىدى. ئۇ، ئازاتلىقتىن كېيىن 70 - يىللارنىڭ بېشىدا قۇمۇلدا كېسەل بولۇپ ۋاپات بولدى. ئۇندىن باشقا جاڭ چۈشەن ئۆز ۋاقتىدا گومىنداڭنىڭ ئاۋىئاتسىيە كومىتېتىغا كىرگۈزۈلگەن ئىدى، ئازاتلىقتىن كېيىن نەنجىڭ ھەربىي ئىنىستىتۇتىنىڭ ھاۋا ئارمىيە پاكولتېتىدا تاكتىكا ئوقۇتقۇچىسى بولدى. شەرقىي شىمالدىن تەكلىپ قىلىپ كېلىنىگەن 3 مىخانىزاتسىيەدىن جاڭ شۈي چۈ ئىنژېنېر بولدى.

لىي تىەنباۋ رېمونت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىغى بولدى، چىياۋ ۋەن سەي
ياغاچ رېمونت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىغى بولدى. ئۇندىن باشقا،
دۇبەن مەھكىمىسىگە قاراشلىق ھەربىي زاۋۇتتىن شى گۇاڭ
ۋۇ، ياكى يۇي چىيەن، ۋۇيۇن شىن، جاكفۇ قاتارلىق تېخنىك
ئىشچىلار يۆتكەپ كېلىنگەن ئىدى.

1933 - يىلى، بىرىنچى قارار مەخانىزاتىسىيە سىنىپىغا
40 دەك ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. ئۇلار: شۈي شۇتۇڭ، لىي گولياڭ،
ۋۇچى يۇن، گاۋ جىڭ چىن، لو شېڭ سەي، ياكى زىڭرۇڭ، جاك مەن شەن،
دېڭ مەن چاۋ، پىڭ مەن لى، ساۋ چىڭ چاڭ، ياكى سېڭ، لىۋۋىن چىڭ،
ۋاڭ جېن چى، چىڭ شياۋتۇڭ، لى چىڭفۇ، ۋاڭ داشېڭ، جاۋكۈي يۇن،
گاۋ ۋېي مەڭ، جۇيىڭزۇڭ، فەن چۇن خۇا، خەن ياۋزۇڭ، شياڭ يىمەڭ كى،
لياڭ جىۋرۇ، جاك خۇڭ تاۋ، جاك يۇن شى، ساۋزويى، خەن يىڭ چى،
خۇڭ پىڭ شى، جۇ مەن رېن، ۋاڭ لىيەن قاتارلىقلار ئىدى.

1938 - يىلى، ھەربىي مەكتەپتىن ئىككىنچى قارار
لىيونچىكلار سىنىپىغا يەنە بىر قانچە 10 ئادەم قوبۇل
قىلىندى.

1939 - يىلى يەنە ئۈرۈمچىنىڭ شەرقىي دەۋازىسىنىڭ
سىرنىدىكى يېڭى گازارمىدىكى غەربىي ئارمىيەنىڭ پىشقەدەم
قىزىل ئارمىيە جەڭچى - كادىرلىرى ئىچىدىن 3 - قارار لىيونچى
چىكلار سىنىپىغا 30 دەك ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. بۇنىڭ
ئىچىدە ياۋشيۇڭنىڭ ئوغلى ياۋشيۇڭتاۋ قىزىل ئارمىيە جەڭچىسى
ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا يېڭى گازارمىدىكى كادىر،
جەڭچىلەر ئىچىدىن 2 - قارار مەخانىزاتىسىيە سىنىپىغا
ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. 1938 - يىلى، 1 - قارار رازۋېنتكا
سىنىپى ئېچىلدى. 1942 - يىلى، 3 - قارار مەخانىزاتىسىيە

سىنىمى ئېچىلدى. 1940 - يىلى يەنە ھاۋا رايى سىنىمىدىن بىرى ئېچىلدى.

ئوقۇتۇش جەھەتتە، 1939 - يىلدىن باشلاپ ئىلگىرىكى 5 - P شەكىللىك چارلاش ئايروپىلانىنىڭ ئورنىغا يېڭى شەكىلدىكى 16 - E شەكىللىك چارلاش ئايروپىلانىنىڭ ھەيدەش تېخنىكىسى ئۆگىتىلىشكە باشلىدى. 1 - قارار رازۋېتكىدا سىنىمىدا ئاساسەن يول باشلاش، ھاۋادا رازۋېتكىدا قىلىش، بومباردىمان قىلىش، ئوققا تۇتۇش، ئالاقىلىشىش، سۆرەتكە تارتىش قاتارلىق دەرىجىلەر ئۆتۈلدى.

شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئاۋىئاتسىيە ئەترىدى ئەسلىدە بىرىگادا بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتىكى ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋى بىلەن قوشۇۋېتىلدى. بىرىگادا باشلىغى ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىنىڭ مۇدىرلىگىنى قوشۇمچە ئۆتىدى ۋە ئۇنىڭغا گېنېرال پولكوۋنىك ئۇنۋانى بېرىلدى ھەم بىرىگادا باشلىغىنىڭ ئورۇنباشى، ئىشتاپ باشلىقىلىغىغا، ئاۋىئاتسىيە ئىنژېنېرى، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن باش ئوقۇتقۇچى، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن ئۇچقۇچىلار ئوقۇتقۇچىسى، مىخا - نىزاتسىيە ئوقۇتقۇچىسى، رازۋېتكىدا ئوقۇتقۇچىسى قاتارلىقلار تەيىنلەندى. سوۋېت ئوقۇتقۇچىلىرى ھەر 3 يىلدا بىر قېتىم ئالماشتى. ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىدا 3 ئوتتۇرا ئەترەت، ھەر ئوتتۇرا ئەترەت قارمىغىدا 3 كىچىك ئەترەت بار ئىدى. مەشق شۇ ئەترەتلەر بويىچە ئېلىپ بېرىلاتتى. ئەينى ۋاقىتتا 1 - ئوتتۇرا ئەترەتتە 15 - y شەكىللىك قوش قاناتلىق قىرغۇچى ئايروپىلانىدىن 6 سى، 16 - U شەكىللىك يالاڭ قاناتلىق كۈرەشچى مەشق ئايروپىلانىدىن ئۈچى بار ئىدى. ئۇ ۋاقىتلاردا

قىرغۇچى ئايرۇپىلاننى قوغلىغۇچى ئايرۇپىلان ياكى كۈرەشچى ئايرۇپىلان دەپ ئاتىشاتتى. 2 - ئوتتۇرا ئەترەت بومباردىمانچى، چارلىغۇچى ئايرۇپىلان ئەترىدى بولۇپ، ئۇنىڭ قارمىغىدا $p - 5$ شەكىللىك چارلىغۇچى ئايرۇپىلاندىن 9 ى بار ئىدى. بۇ ئەينى ۋاقىتتا ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىدىكى ئاساسىي ئايرۇپىلان خىلى ئىدى. 3 - ئوتتۇرا ئەترەت باشلانغۇچ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۈگىتىش ئايرۇپىلان ئەترىدى ئىدى. ئۇنىڭ قارمىغىدا $y - 2$ شەكىللىك باشلانغۇچ سەۋىيىدىكى ئۈگىتىش ئايرۇپىلاندىن 9 ى، $p - 5$ شەكىللىك چارلاش ئايرۇپىلاندىن 3 ى شۇنىڭدەك قوش قاناتلىق پاسساژىر ئايرۇپىلاندىن 2 ى بار ئىدى، ئۇ $p - 5$ شەكىللىك قوش قاناتلىق ئايرۇپىلاندىن ئۆزگەرتىلگەن بولۇپ، ئۇنى قۇتقۇزۇش ئايرۇپىلانى قاتاردىمۇ ئىشلەتكىلى بولاتتى، 4 - پاسساژىر پاتاتتى. مەخسۇس ئاۋىئاتسىيە بىرىگادا باشلىغىنىڭ ھەيدىشى ئۈچۈن ئاجرىتىپ بېرىلگەن $p - 5$ شەكىللىك قوش قاناتلىق ئايرۇپىلاندىن بىرسى بار ئىدى.

ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىنىڭ ئورگىنىدا مىخائىلىكا، خوجۇلۇق، قورال - جابدۇق، ھاۋا قاتنىشى، يېقىلغۇ، ھاۋا رايى، سۆرەتكە ئېلىش، بىخەتەرلىك پاراشوتى، مائارىپ قاتارلىق بۆلۈملەر تەسىس قىلىنغان ئىدى.

ئاپتوموبىللارنىڭ كۈنسېرى كۆپۈيۈپ، ئېغىرلاپ كېتىۋاتقان رېمونت قىلىش ۋەزىپىسىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىش ئۈچۈن، 1941 - يىلى، شۇ چاغلاردا بىر قەدەر ئىلغار دەپ ھىساپلىنىدىغان رېمونت زاۋۇتىدىن بىرسى، ئايرۇپىلان قويمىدىغان چوڭ نىپتىكى ئىسكىلاتتىن بىر قانچىسى، ۋاقىتلىق ئىسكى-

لالتىن 6 سى ياسالدى. $y - 2$ ، $p - 5$ شەكىللىك ئايرۇپىم-
 لانلارنىڭ ماتورى رادىياتور سۈيى ئارقىلىق سوۋىتىلاتتى، قىش
 كۈنلىرىدە ماتورى ئوت بىلەن قىزىتىلىپ، پىلىدىرلىغۇچنى قول
 بىلەن ئايلاندۇرۇش ئارقىلىق ئوت ئالدۇرۇلاتتى. 15 - U .
 16 - U شەكىللىك ئايرۇپىلانلارنىڭ ماتورى بولسا، ھاۋا
 ئارقىلىق سوۋۇتۇلۇپ، قىسىلغان ھاۋا ۋە زىۋىت قىلىش ماشى-
 نىسى ئارقىلىق ئوت ئالدۇرۇلاتتى. زىۋىت قىلىش ماشىنىسىنىڭ
 ئالدى قىسمىغا زىۋىت قىلىش ئەسۋابى ئورنىتىلغان بولۇپ،
 زىۋىت قىلىغاندا، زىۋىت قىلىش ئەسۋابى ئايرۇپىلاننىڭ باش
 قىسمىدىكى ماتورنىڭ ئالدى تەرەپتىن چىقىپ تۇرغان ئەگرى
 ئوقنىڭ بېشىغا كەيگۈزۈلۈپ ئوت ئالدۇرۇلاتتى، قانۇنىيەتنى
 ئاپتوموبىلنى زىۋىت قىلىغاندا روكايتكا بىلەن ئايلاندۇرۇپ
 زىۋىت قىلىغانغا ئوخشاش ئىدى. ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىدا
 يەردە تۇرۇپ سىمىز تېلېگراف ئارقىلىق يول باشلاش ئۈسكۈ-
 نىلىرى يوق ئىدى، ئالاقە، تېلېگراف ئىدارىسى بىلەن دۇبەن
 مەھكىمىسىنىڭ ھەربىي تېلېگراف ئىستانسىسى ئارقىلىق ئېلىپ
 بېرىلاتتى. ئۇ، بەزى كىچىك كۆلەمدىكى جەڭلەرگە قاتناشقاندىن
 سىرت، خەلق ئاۋىئاتسىيە كەسپى بىلەنمۇ شۇغۇللىناتتى.
 مەسىلەن: چىكەتكە يوقۇتاتتى، ھەربىي، مەمۇرى ئەمەلدارلارنى
 ئوشۇيىتى، چارقىلىق، چەرچەن قاتارلىق جايلارغا ھەربىي ئەشيا-
 لارنى يەتكۈزۈپ بېرەتتى.

ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋى بىلەن ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىنىڭ
 ھەربىي ئايرۇدۇرۇمى ئۈرۈمچىنىڭ كىچىك شەرقىي دەۋازىسىنىڭ
 سىرتىدىكى چوڭ ھەربىي مەشق مەيدانىدا ئىدى. 1933 - يىلى،
 ماجۇڭنىڭ ئۈرۈمچىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلغاندا، ئايرۇدۇرۇمنى

بىر مەزگىل ئىشغال قىلىۋېلىپ، ئايرۇپىلان ئىسكىلاتىدىكى ئايرۇپىلان ۋە لىوتچىكلارنى قولغا چۈشۈرۈپ، شۇ ئايرۇپىلانلار ئارقىلىق ئۈرۈمچىنىڭ ئۈستىدە ئايلىنىپ يۈرۈپ تەشۋىق ۋە رەقىسى تارقاتقان ئىدى. ماجۇگېيىڭ چېكىنگەن چاغدا ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسى ئايرۇپىلان ئېۋەتىپ ماجۇگېيىڭنىڭ قوشۇنىنى ئوققا تۈتتى ۋە بومباردىمان قىلدى. ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىنىڭ شەرقىي كىچىك دەرۋازا سىرتىدىكى بۇ ئايرۇدۇرۇمى شىنجاڭدا ئەڭ بۇرۇن ياسالغان بىر قەدەر ياخشى ئايرۇدۇرۇم ئىدى.

ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ئۇرۇشى مەزگىلىدە ياسالغان غۇلجا، شىخو، گۇچۇڭلاردىكى ئايرۇدۇرۇملار بىر قەدەر ئاددىي ئىدى. قۇمۇل ئايرۇدۇرۇمىدىن باشقىلىرىغا پەقەت 15 - U، 16 - U شەكىللىك قىرغۇچى ئايرۇپىلانلار قونا-لايتتى. س، ب، د، ت ب شەكىللىك يىراققا ئۇچالايدىغان بومباردىمانچى ئايرۇپىلانلار قۇمۇل، ئۈرۈمچىدىكى ئايرۇدۇرۇملارغا قونالايتتى. چۈنكى قۇمۇل ئايرۇدۇرۇمى ئەڭ دەسلەپ ياسالغان، ئۈسكۈنىلىرى ئەڭ ياخشى ئاۋىئاتسىيە بازىسى ئىدى، ئۇنىڭدا دائىم دىگىدەك، ھاۋا ھۇجۇمىدىن ساقلىنىش ۋەزىپىسىنى تۆتەيدىغان قىرغۇچى ئايرۇپىلان ۋە بومباردىمانچى ئايرۇپىلاندىن 20 نەچچىسى تۇراتتى. ھەر قايسى ئايرۇدۇرۇملارنىڭ ماي ئىسكىلاتى، تېلېگراف ئىستانسىسى، ھاۋا رايى ئىستانسىسى، مېخانىزىم ئىسكىلاتلىرىنى تامامەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئايرۇدۇرۇم خىزمەتچى خادىملىرى باشقۇراتتى. دۇبەن مەھكىمىسىدىن ئېۋەتىلگەن ئىشچى - خىزمەتچىلەر سوۋېت خىزمەتچى خادىملىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلاتتى. ئۇندىن باشقا، گومىنداڭ ئاۋىئاتسىيە كومىتېتىنىڭ خىزمەتچى خادىملىرى بار بولۇپ،

ئۇلار ئاۋىئاتسىيە كومىتېتىنىڭ ئۇياق - بۇياققا ئۆتكەن ئايرۇ-
پىلانلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلاتتى.

ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇشنىڭ ئوتتۇرىسىدا،
مەملىكەت ئىچىدىكى كۆپ ساندىكى ئاۋىئاتسىيە مەشق بازىلىرى
ياپون تاجاۋۇزچى قوشۇنى تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنىپ قال-
ماستىن، بەلكى مەشق قوراللىرىنىڭ كېلىش مەنبەسىمۇ ئۈزۈپ
تاشلاندى. ئاۋىئاتسىيە خادىملىرىنى تولۇقلاش ئۈچۈن، گومىن-
داڭنىڭ ئاۋىئاتسىيە كومىتېتى سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى
بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوقۇتقۇچى ئېۋەتپ ئۇچقۇچى خادىم-
لارنى تەربىيەلەپ بېرىش ھەم قورال، ئۈسكۈنىلەر بىلەن
تەمىنلەش ھەققىدە كېلىشىم ئىمزالىدى. 1939 - يىلى، شىنجاڭ
ئىلى ۋىلايىتىنىڭ ئىلى ناھىيىسىدىكى ھەرەمباغدا ھاۋا ئارمىيە
تەلىم - تەربىيە ئەترىدى قۇرۇلۇپ، مەخسۇس ئۇچقۇچى ۋە
ئايرۇدۇرۇم خىزمەتچىلىرىنى تەربىيەلەيدىغان كۆلىمى زور
ئايرۇدۇرۇم - مەشق بازىسى ياسالدى. 1940 - يىلدىن 1944 -
يىلدىكى ئىلى ۋەقەسىگە قەدەر بۇ يەردە گومىنداڭ ئاۋىئاتسىيە
كومىتېتى ئۈچۈن بىر تۈركۈم ئۇچقۇچى ۋە ئايرۇدۇرۇم خىزمەتچى
خادىملىرى، تۆۋەن دەرىجىلىك كوماندىرلار تەربىيەلەپ بېرىلدى.
شىنجاڭ يەر كۆلىمىنىڭ كەڭ بولۇشتەك ئالاھىدىلىكىگە
ماسلىشىش ئۈچۈن، دۇبەن مەھكىمىسى ئالتاي، چۆچەك،
كۆكتوتاي، قاراشەھەر، كورلا، ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن، چارقىلىق،
چەرچەن، خوتەن، لوپنۇر ناھىيىسىنىڭ تىكەنلىك دېگەن
جايلىرىدا ئايرۇدۇرۇم ياسىدى. تىكەنلىكتە ئاۋىئاتسىيە بىرىگا-
دىسىنىڭ ئايرۇپىلانلىرى ھادىسىگە ئۇچراپ چۈشۈشكە مەجبۇر
بولغاندا ئىشلىتىش ئۈچۈن ئاز مىقداردىكى بېنزىنمۇ ساقلىناتتى.

باشقا ئايرۇدۇرۇملاردا ھاۋا رايى خىزمىتىنى قوشۇمچە ئىشلەيدىغان بېكەت باشلىغى ۋە بىر مۇنچە ئەسكەرلەر بار ئىدى، يېقىلغۇ ساقلانماقتى، ھاۋا رايىدىن مەلۇمات بېرەتتى ھەم تەكشۈرگۈچى خادىملار بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوقۇتقۇچىلىرى كۈتۈۋېلىناتتى.

1942 - يىلى، خوتەن گارنىزونى بىلەن يەكەندە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 43 - پولك دۇبەن مەھكىمىسى ئارقىلىق ئېۋەتلىگەن گومىنداڭ ھەربى دائىرىسىنىڭ بۇ ئىككى جايدا دەرھال ئايرۇ-دۇرۇم، ئۆيلەرنى ياساپ، ئامېرىكا ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ ئايرۇ-پىلانلىرىنى كۈتۈۋېلىشقا تەييارلىق كۆرۈش توغرىسىدىكى تېلېگىر-راممىسىنى تاپشۇرۇۋالدى. بۇ چاغ، ئۇلۇق ئوكيان ئۇرۇشى پارتلاپ، يۈننەن - بېرما ئوتتۇرىسىدىكى ھاۋا، قۇرۇقلۇق قاتنىشى ئۈزۈلۈپ قالغان مەزگىل ئىدى، جۇڭگو بىلەن ئىتتىپاقداش ئارمىيە ئوتتۇرىسىدىكى ھاۋا قاتنىشىنى يولغا قويۇش ئۈچۈن، ئامېرىكا ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ چوڭ تىپتىكى ئايرۇپىلانلىرى ھىندىستان، پاكىستان ئارقىلىق قارا قۇرۇم تاغلىرىدىن ئۆچۈپ-ئۆتۈپ شىنجاڭغا يېتىپ كېلىدىغان ھاۋا يولىنى ئاچماقچى بولدى، لېكىن ھىندىستان بىلەن پاكىستان ۋەزى-يىتىنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن بولسا كېرەك مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىدى. كېيىن، ھىمالايا تېغىدىن ئۆتۈپ، شىزاڭ ئارقىلىق سىچۇەنگە يېتىپ بارىدىغان ھاۋا يولى ئېچىلدى. ئاتالمىش «تۆگە لوكسى» ھاۋا يولى ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇش غەلبە قىلغانغا قەدەر جۇڭگو بىلەن ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى بىردىن بىر ھاۋا يولى بولۇپ قالدى.

1944 - يىلى، شېڭشىسەي شىنجاڭدىن كېتىپ، ئەسلىمىدىكى ئۆلكىگە قاراشلىق قىسىملار بىردەك گومىنداڭ ئىنقىلاۋىي

ئارمىيىسى قىلىپ تۈزۈلۈپ، شىنجاڭغا قاراپ يولغا چىققان 29 - كورپۇسقا قوشۇۋېتىلدى. ئەسلىدىكى چېگرا مۇداپىئە دۈبەن مەھكىمىسى غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمە تەرد - پىدىن ئۆتكۈزۈۋېلىنىپ، شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق ئىشتاۋى قۇرۇلدى. ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسى گومىنداڭ ئاۋىئاتسىيە كومىتېتىغا قوشۇۋېتىلدى، ئۇنى گومىنداڭ ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ قوماندانى جۇجىرۇ مەخسۇس شىنجاڭغا كېلىپ ئۆتكۈزۈۋېلىپ، ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ 16 - باش پونكىتى قىلىپ ئۆزگەرتتى. تىيەنپى باشلىق بولدى. ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋى ئەمەلدىن قال - دۇرۇلدى، رېمونت قىلىش زاۋۇدى ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ 2 - رېمونتخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى. ئەچكىرىدىن تېلېگراف ئاپاراتى يۆتكەپ كېلىنىپ، ئاۋىئاتسىيە كومىتېتى بىلەن بىۋاسىتە ئالاقە يولغا قويۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاۋىئاتسىيە بىرد - گادىسىدىكى ئۇچقۇچى، ئايرۇدۇرۇم خادىملىرى ئىچىدىكى مايور دەرىجىلىك ئوفتسىرلارنىڭ دەرىجىسى ستارشى لېيىتىنانتقا چۈشۈ - رۈلدى، ستارشى لېيىتىنانتتىن تۆۋەن دەرىجىلىكلەرنىڭ دەرىجىسى ئۆزگەرتىلمىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى جۇڭگوغا ئايرۇپىلان سېتىپ بېرىشنى ئاللىقاچان توختۇتۇپ قويغانلىقتىن، ئاۋىئاتسىيە بىرد - گادىسى ئۈچۈن ئايرۇپىلانلارنى يېڭىلاش ۋە تولۇقلاش ئىمكا - نىيىتى بولمىدى. ئايرۇپىلانلىرى كونىراپ ئىشلەتكىلى بولماي - دىغان دەرىجىگە يېتىپ قالغان ئىدى، ئىچكىرى بولسا ئاللى - قاچان ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن ئايرۇپىلانلارنى ئىشلىتىشكە باشلىغان ئىدى، شۇڭا، ئىشتات بويىچە قالدۇرۇلغانلاردىن باشقا ئەسلىدىكى ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىدىكى ئايرۇدۇرۇم خىزمەتچى خادىملىرى بىلەن مىخاينىكلارنىڭ ھەممىسى تۈركۈمگە بۆ -

ئۇنۇپ چېگدۇ، چۇڭچىڭغا يۆتكەپ كېتىلىپ، قايتىدىن تەربىيەلەندى. شېڭ شىسەي جياڭ جىيېشىغا تەسلىم بولغاندىن كېيىن، جياڭ بىڭگۇاڭنى ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىنىڭ باشلىغى قىلىپ تەيىنلىگەن ئىدى. جياڭ بىڭگۇاڭ ھوقۇق تۇتۇپ تۇرغان مەزگىلدە، شىنجاڭ ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن 8 - ئارمىيىنىڭ ئۇچقۇچىلىرى ۋە مىخانىكىلىرى تامامەن يېڭى گازارمىغا، كېيىن يەنئەنگە قايتۇرۇلدى.

چېگدۇغا يۆتكەپ كېتىلگەن مىخانىكىلارنىڭ بىر قىسمى كېيىن لىوتېنانتلىق، يول باشلاش ۋە ئاۋىئاتسىيە تېلېگراف ئالاقىسى كەسپىنى ئۈگىنىشكە ئامبىرىگە ئېۋەتىلگەن ئىدى، ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئەھۋالى ماڭا نامەلۇم.

ئازاتلىق ئۇرۇشى مەزگىلدە گومىنداڭ دائىرىلىرى تەيۋەننى چېكىنىش بازىسى قىلىشنى قارار قىلدى، ئالدى بىلەن تەيۋەنگە چېكىنگەن ھاۋا ئارمىيە خادىملىرى ئىچىدە ئەسلىدىكى ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىدىكى ستارشى لېيىتىمانت مىخانىك لۇشېڭسەي، جۇيىڭسۇڭ، يياڭزىڭرۇڭ، ۋاڭلىيەندې، گاۋۋېيمىڭ؛ لېيىتىمانت مىخانىك لۈيىڭجى، يۈەن گوجۇ، يەن شۆپو؛ ستارشى لېيىتىمانت مىخانىك ۋۇچىيۈنلەر، ئۇندىن باشقا، ستارشى لېيىتىمانت ئۇچقۇچى چېڭمىڭ، ستارشى لېيىتىمانت يول باشلىغۇچى جياڭ زىچياڭلار بار ئىدى. بۇ كىشىلەر شىنجاڭدا تۇغۇلۇپ، شىنجاڭدا ئۆسكەن ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئائىلە - تەۋەلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىشەلمىدىمۇ - يوق، بۇنى ئۇقۇشۇپ كۆرسەك بولىدۇ.

لۇشېڭسەي قۇمۇلۇق بولۇپ، ئۇنىڭ بالا - چاقىلىرى ھازىرمۇ قۇمۇلدا بار. ۋە تىنىمىزنىڭ بالدۇرراق بىرلىككە كېلىپ، دېڭىزنىڭ ئۇ ياقىسىدا سەرسان بولۇپ يۈرگەن كونا دوستلىرىمىزنىڭ بالدۇرراق قايتىپ كېلىشىگە تىلەكداشمەن.

كەمىنە ئۆز ۋاقتىدا دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئاۋىئاتسىيە

بىرىنگادىسىدا ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ جەمئى 17 يىلدەك ئوقۇغان ۋە خىزمەت قىلغان، ھازىر 66 ياشقا كىردى. 1933 - يىلى، ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىنىڭ مەخانىزاتسىيە سىنى - پىنىڭ 1 - قارارىنى پۈتتۈرگەن، مىلادىسى لېيتمىنانت، لېيتمىنانت مەخانىك ۋە ستارشى لېيتمىنانت باش مەخانىك بولغان، 1942 - يىلى مەيور باش مەخانىكىلىققا كۆتۈرۈلگەن. 1944 - يىلى، ئاۋىئاتسىيە بىرىنگادىسى گومىنداڭ ئاۋىئاتسىيە كومىتېتىغا قارىغاندىن كېيىن، ھاۋا ئارمىيە 16 - باش پونكىتىدا قالدۇرۇلغان. 1946 - يىلى، لەنجۇ ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ 4 - ماي، ئوق - دورا ئىسكىلاتىغا يۆتكەلگەن، 9 - ئايدا، ھاۋا ئارمىيە كۇرسانتلار باش ئەترىتىدە 3 ئاي تەربىيەلەنگەندىن كېيىن، ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ چېگدۇدىكى مەخانىزاتسىيە مەكتىۋىگە ئوقۇشقا ئېۋەتىلگەن، 1948 - يىلى 5 - ئايدا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، نەنجىڭ ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ 4 - تەمىنات باشقارمىسىغا تەقسىم قىلىنغان. خۇەيخەي چېگىدە، جياڭ جېيشى ئېغىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندىن كېيىن، ھاۋا ئارمىيە خادىملىرى ئارقىمۇ - ئارقا تەيۋەنگە چېكىندى. پېقىر جياڭ جېيشىنىڭ زوراۋانلىق سىياسىتىنى 30 نەچچە يىل ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن، شۇنىڭ ئۈچۈن 1949 - يىلى، ئۇزۇن ۋاقىتلىق رۇخسەت سوراپ، بالا - چاقىنى ئېلىپ شىنجاڭدىكى قۇمۇغا قايتىپ كەلگەن. شىنجاڭنىڭ ئاۋىئاتسىيە تارىخى ھەققىدە ئۇزۇن يىللار ئۆتۈپ كەتكەچكە چۈشۈپ قالغان ياكى خاتا يېزىلغان جايلىرى بولۇشى مۇمكىن. ئەھۋالدىن خەۋىرى بارلارنىڭ تولۇقلاپ، تۈزىتىش بېرىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

تولۇقلاپ رەتلىگۈچى: شۈي جۇ

يولۋاس توغرىسىدا بىلىدىغانلىرىم

شۇجۇ

ئازاتلىقتىن ئىلگىرى قۇمۇلدا ئىشلەيتتىم، يولۋاس بىلەن باردى - كەلدىمىز بولغاچقا، بىر بىرىمىز بىلەن ئوبدان تونۇ-شاتتۇق. كىتاپخانلارنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن ئەينى ۋاقىتتا ئۇنىڭ مەندە قالدۇرغان تەسىراتىغا ئاساسەن بۇ ماتىرىيالنى يازدىم.

يولۋاس قۇمۇللۇق بولۇپ، ئىپتىتىشلارغا قارىغاندا، ئۇنىڭ دادىسى خۇنەنلىك خەنزۇ، ئانىسى ئۇيغۇرمىش. بىراق ئۇ كۆپ قېتىملىق سۆزىدە يۇقارقى ئىپتىتىشلارنى ئېتىراپ قىلمىدى ھەمدە بۇ بەزىلەرنىڭ ئۇيغۇرلار بىلەن مېنىڭ ئوتتۇراىدا بۆلگۈنچىلىك پەيدا قىلىشقا ئۇرۇنۇپ توقۇپ چىقارغان ئىغۋاسى دىدى. مەن ساپ ئۇيغۇر دەپ بىر نەچچە قېتىم ئىزاھاتمۇ بەرگەن ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ خەنزۇچە سۆزلەش تەلەپپۇزىدىن قارىغاندا، ئۇنىڭ ساپ ئۇيغۇرلەغمدا گۇمان بار. ئۇنىڭ ئازراق ساۋادى بولۇپ، ئۇيغۇرچە ۋە خەنزۇچە يېزىقنى ئاز - تولا بىلەتتى. ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمى يولۋاس بولۇپ، فامىلىسى يوق ئىدى. خەنزۇچە «尧乐娃士» دىگەن ئىسمىدىكى «娃士» نى ئەمەلدارلار بار سورۇندا چاقىرىشقا ئەپسىز بولغانلىغى ئۈچۈن، شېڭ شەسەي ئۇنىڭغا خەت يازغاندا «尧乐博士» دىگەن خەتنى قوللۇنۇپ،

يېنىمغا «景福» دىگەن خەتنى قوشۇپ قويغان. بەزىلەر ئۇنىمغا خەت يازغاندا «福景尧» دىگەن خەنزۇلاشتۇرۇلغان ئىسمىنى قوللانغان. (ئۇنىڭ نام - ئەمەل) كارتوچكىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا «尧乐博士» دەپ يېزىپ، «景福哈密» دىگەن خەتنى قوشۇپ قويغان). ئازاتلىقتىن ئىلگىرى ۋە كېيىن ئۇ ئىسمىنى «尧乐博士» غا ئۆزگەرتتى. ئاز - تولا ساۋادى بولغاچقا، «博士» دىگەن خەت يېزىلسا كىشىلەر ئۇنىڭ دوكتور ئۇنۋانى بار ئوخشايدۇ دىگەن خاتا چۈشەنچىگە كېلىپ قالمىسۇن دىگەن ئويغا كەلگەن. يولۋاس خوشامەت قىلىپ يۇقۇرىغا يامىشىشقا ئۇستا ئىدى. قۇرامىغا يەتكەن چاغلىرىدا قۇمۇل ۋاڭى شامەخسۇتنىڭ ئوردىسىدا غوجىدار بولغان (شۇڭا كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ نام - ئەمەل كارتوچكىسىدا قۇمۇل ۋاڭ ئوردىسىنىڭ باش مەسلىھەتچىسى دىگەن ئۇنۋان قوشۇپ يېزىلغان)، بۇ جەرياندا قۇمۇل ۋاڭىنىڭ شۇنداقلا ۋاڭ ئائىلە - تەۋەلىرىنىڭ ئەتمۋالاپ ئىشلىتىشىگە ئېرىشكەن. ئۇ ۋاڭنىڭ مال - مۈلكىنى باشقۇرغان يىللاردا ئۆزىنىڭ شەخسى مۈلكىنىمۇ كۆپەيتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن كېيىنكى چاغلاردا ئۇ قۇمۇلدىكى ۋاڭدىن قالسا ئىككىنچى باي بولۇپ قالدى، ئاراتۈرۈك ناھىيىسىنىڭ كۆپ قىسىم تېرىلغۇ يەرلىرى قۇمۇل ۋاڭىنىڭ ئىلكىدە ئىدى. ئۇيغۇرلارنىڭ ۋاڭغا يەر ئىجارىسى تاپشۇرۇشى، ھاشا ۋە مەدىكار بولۇپ ئىشلىشى يولۋاس ئارقىلىق بېجىرىلىتتى، شۇڭا ئۇنىڭ ئۇيغۇرلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمۇ قويۇقلاشتى، ئابرويىمۇ بارغانسېرى ئۆستى. ئۇنىڭ ئۈستىگە خەنزۇچە سۆزلەشكە ئۇستا بولغانلىغى، كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىشىشكىمۇ ماھىر، قابىلىيەتلىك بولغانلىغى ئۈچۈن، ۋاڭ ئوردىسىغا ۋاكالەتەن بەزى ئىشلارنى

بېجىردىكى. شۇڭلاشقا يەرلىك ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ۋە خەنزۇ بايلار بىلەنمۇ بولغان باردى - كەلدىسى كەڭ دائىرىلىك بولدى. ئۇ يەنە نامرات خەنزۇلارغا ئانچە - مۇنچە سەدىقىمۇ بېرىپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇ خەنزۇ ۋە ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدە يۇقۇرى ئابرويغا ئىگە بولدى. 1931 - يىلى قۇمۇلنىڭ تۇغۇچى ۋە ئاراتۇرۇك قاتارلىق جايلاردىكى ئۇيغۇر دىخانىلار يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ مىللى كەمسىتىش سىياسىتىگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتەردى. بۇ قوزغىلاڭ باشقا جايلارغا كېڭىيىۋاتقاندا، يولۋاس ئۆزىنىڭ ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدىكى ئىناۋىتىدىن پايدىلىنىپ قوزغىلاڭچىلار تەرەپتە تۇرۇپ بۇ قوزغىلاڭغا قاتناشتى. ۋەقە كېيىنكى چاغلاردا بارا - بارا ئۇلغايدى. ئەينى چاغدا گەنسۇدا تۇرۇۋاتقان ماجۇڭنىڭ گەنسۇ - چىڭخەي ئۆلكىلىرىدىكى خەنزۇ ۋە خۇيزۇ مىللەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتتىن پايدىلىنىپ ئۆزىنىڭ تەسىر دائىرىسىنى ۋە تەسىر كۈچىنى كېڭەيتكەن ئىدى. بۇ چاغدا قۇمۇلدا دىخانىلار قوزغىلىڭى پارتلىغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر ئۇنىڭ قۇلغىغا يەتتى. ئارقىدىنلا يولۋاس قۇمۇلدىن جىۈچۈەنگە بېرىپ ماجۇڭنىڭ قوشۇنىنى باشلاپ كېلىپ ھۆكۈمەت ئارمىيىسىگە قارشى تۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ماجۇڭنىڭ خۇيزۇ، ئۇيغۇر مىللەتلىرىنىڭ بىر دىنغا ئېتىقات قىلىشتەك مۇناسىۋىتىدىن پايدىلىنىپ، تەسىر كۈچىنى كۈچەيتىش، تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتىشنى كۆزدە تۇتۇپ، يولۋاس بىلەن بىللە قۇمۇلغا كېلىپ، قۇمۇل شەھرىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلدى.

1931 - يىلى كۆزدە ماجۇڭنىڭ مەغلۇپ بولۇپ گەنسۇدىكى جىۈچۈەنگە قېچىپ كەتتى. يولۋاس يېقىنلىرىنى باشلاپ قۇمۇلنىڭ شىمالىي تېغىدىكى باغداش ئەتراپىدا ھۆكۈمەت ئارمىيىسى

بىلەن قارشىلاشتى. 1932 - يىلى ئەتىيازدا، شېڭ شىسەي قۇمۇلدىن قوشۇنلىرىنى باشلاپ ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەتتى. يولۋاس قۇمۇلغا يېتىپ كەلدى. 1932 - يىلى كۈزدە يولۋاس ماجۇڭمىڭنى 2 - قېتىم شىنجاڭغا تەكلىپ قىلىپ ئەكەلدى. ماجۇڭمىڭ شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، خوجىنىياز ھاجى بىلەن بىللە غەربتىن گۇچۇڭغا ھۇجۇم قىلدى. يولۋاس بولسا قۇمۇلنى يالغۇز ئىگەللەپ ياتتى.

شېڭ شىسەي قۇمۇلنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىش ئۈچۈن 1934 - يىلى شۇ يۇشنىنى قۇمۇل - باردىكۆلدە تۇرۇدىغان گارنىزوننىڭ قوماندانلىقىغا تەيىنلىدى. شۇ يۇشنى بىر پولىك ئەسكەرنى باشلاپ مەخپى ھالدا توغۇچىغا كەلدى (بۇ جاي قۇمۇلغا ئىككى بېكەتلا كېلىدۇ)، يولۋاس بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئۆز يېقىنلىرى بىلەن تاقابىل تۇرۇشنىڭ چارىلىرىنى مەسلىھەت - لەشتى. شېڭ شىسەي ئېۋەتكەن ھۆكۈمەت ئارمىيىسىگە تاقابىل تۇرۇشقا ئۇلارنىڭ كۈچى ئاجىزلىق قىلىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئىچكىرىگە قېچىپ بېرىپ ما بۇفاڭنى پانا قىلىش قارارىغا كېلىدۇ. بۇ چاغدا يولۋاسنىڭ چوڭ ئوغلى قۇمۇلدىكى يەرلىك خەنزۇلارنى قىرىپ، ئۇلارنىڭ ئالتۇن، كۈمۈش بايلىقلىرىنى بۇلاپ، گەنسۇ، چىڭخەي قاتارلىق جايلارغا قېچىپ كېتىشنى تەشەببۇس قىلدى. يولۋاس بىر قارارغا كېلەلمەي تۇرۇۋاتقاندا، قۇمۇلدىكى يەرلىك بايلار يولۋاسنىڭ سۈيىقەستىنى بىلىپ قېلىپ، يولۋاسنىڭ قېشىغا ئادەم ئېۋەتىپ خەنزۇلارنى قىرماستىقىنى تەلەپ قىلىپ يالۋۇرۇپ تۇرۇۋالدى ھەمدە توغۇچىغا ئادەم ئېۋەتىپ شۇ يۇشنىنىڭ قىسمىلىرىنى قۇمۇلغا كىرگۈزۈشنى نوختۇ - تۇشنى تەلەپ قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. يولۋاس بۇنىڭغا قوشۇلغاندىن كېيىن، ۋەكىللەر توغۇچىغا بېرىپ شۇ يۇشنى بىلەن

كۆرۈشۈپ يولۋاسنىڭ ئەھۋالىنى ئۇنىڭغا ئېيتتى. شۇ يۇشنى شېڭ شىسەيگە تېلېگىرامما ئېۋەتىپ يوليورۇق سورىدى. ئۇ چاغدا شىنجاڭ تېخى پۈتۈنلەي بىرلىككە كەلمىگەنلىكى، قەشقەردە مامۇت سىجاڭ تۇرۇۋاتقانلىقى، خوتەندە ماخۇسەننىڭ قىسىملىرى بولغانلىقى، بۇلار شېڭ شىسەي بىلەن بىر نىيەتتە بولمىغانلىقى ئۈچۈن، شېڭ شىسەي دەرھال شۇ يۇشنىغا قىسىملىرىنى قايتۇرۇپ كېلىپ تۇرپاندا تۇرۇش توغرىسىدا تېلېگىرامما ئېۋەتتى، شۇنداقلا يولۋاسنى قۇمۇل، بارىكۆلنىڭ گارنىزون قوماندانلىقىغا تەيىنلىدى.

1936 - يىلىغا كەلگەندە، شېڭ شىسەي شىنجاڭنى ئاساسىي جەھەتتىن بىرلىككە كەلتۈرۈپ بولۇپ، يەنە بىر قېتىم قۇمۇلنى قايتۇرۇپ ئالماقچى بولدى. يولۋاس بۇ چاغدا ۋەزىيەتنىڭ ئۆزىگە پايدىسىز ئىكەنلىكىنى، تاقابىل تۇرۇشنىڭ ئامالى يوقلىقىنى ھىس قىلىپ، ئالتۇن، كۈمۈش قاتارلىق قىممەتباھالىق بايلىقلىرىنى ئېلىپ پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن قۇمۇلدىن قېچىپ كەتتى. شېڭ شىسەي يوشۇرۇن ئاپەتنى يوقۇتۇش ئۈچۈن، بىر تەرەپتىن ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇش ئۈچۈن گەنسۇغا قوشۇن ئېۋەتتى، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇلارنىڭ قاياققا ماڭغانلىقىنى ئايرۇپىلان بىلەن رازۋېتكا قىلدى. يولۋاسنىڭ پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەر قۇمۇلغا 40 كىلومېتىر كېلىدىغان قارا مۇجۇقچىغا كېلىپ سېگىمىنى توختاتتى ۋە كېچىدە قاراڭغۇدىن پايدىلىنىپ قۇمۇلنىڭ شەھەر سىرتىغا ئەگىپ كېلىپ، سايچىرىمغا بېرىپ چىغىر يول ئارقىلىق دۇنخۇاڭغا كەلدى، ئاندىن چىڭخەيدىكى شىنجاڭغا بېرىپ مابۇفاڭنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىپ چىڭخەي ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مەسلىھەتچىسى بولدى. كېيىن نەنجىڭ، ۋۇخەن، چۇڭچىڭ قاتارلىق جايلارغا بېرىپ جياڭ جىيىشىدىن پانا تىلىدى. جياڭ جىيىشى كېيىنكى كۈنلەردە ئۇنىڭغا تايىنىپ

شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش ئۈچۈن، ئۇنى ئەتمۈلۈپ ئىشلەتتى. ئۇنىڭغا ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ مەسلىھەتچىسى، مىللىي ھۆكۈمەت كومىتېتىنىڭ مەسلىھەتچىسى قاتارلىق ئەمەللەرنى بەردى ھەمدە لياۋ يۇڭچۈنى ئۇنىڭغا خوتۇنلۇققا تونۇشتۇردى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا لياۋ يۇڭچۈ ۋۇخەن داشۆسىنىڭ ئوتتۇغۇچىسى ئىكەن، ئەمىلىيەتتە جياڭ جىپىشنىڭ يولۋاسىنى چاڭگىلىدا تۇتۇپ تۇرۇش ۋە ئۇنىڭ ھەرىكىتىگە نازارەت قىلىش ئۈچۈن قوشۇپ قويغان ئىنشىپىيونى ئىكەن. بۇنىڭدىن باشقا، جياڭ جىپىشى يەنە ئۇنىڭغا كاتىپ ۋە باشقا خىزمەتچىلەرنىمۇ قوشۇپ بەرگەن.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلبە قازانغاندىن كېيىن، 1946 - يىلى يولۋاس پۈتۈن ئائىلىسى بىلەن قۇمۇلغا قايتىپ كېلىپ، بارلىق مال - مۈلكىنى قايتۇرۇپ ئالدى (يولۋاس قاچقاندىن كېيىن، شېڭ شىسەي ئۇنىڭ ئائىلە مۈلكىنى مۇسادىرە قىلغان ئىدى). بۇرۇنقى يېقىنلىرىنى يىغىپ، قۇمۇلنى قايتىدىن ئۆز قولىغا ئالدى. ئۇنىڭ گومىنداڭ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى دىگەن ئەمىلى بولغاچقا، يەرلىك گومىنداڭ ھۆكۈمەت - تىنىڭ ئەمەلدارلىرى، شۇ جايدا تۇرۇشلۇق ھەربىلەرنىڭ كاتە - ۋاشلىرى ۋە باي، ئاخۇنلار ئۇنى تېخىمۇ ھۆرمەتلەيدىغان بولدى. ئۇيغۇر، قازاق مىللەتلىرى ئارىسىدىكى ئىناۋىتى تېخىمۇ كۆتۈرۈلدى.

1946 - يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت 3 ۋىلايەت تەرەپ بىلەن تېپىلىق بىتىمنى ئىمزالىغاندىن كېيىن، يولۋاس قۇمۇلدا قۇمۇل ۋىلايەتلىك مەمۇرىي تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ۋالىيىغا قوشۇمچە ئامانلىقنى ساقلاش قوماندانلىق شىتابىنىڭ قوماندانلىقىغا سايلاندى. ئۇنىڭ كۈيۈغلى ھوشۇر قۇمۇل ناھىيە -

يېسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىملىغىغا (ھاكىم قۇمۇل ۋاڭىنىڭ ئەۋلادى بېشىر ئىدى)، ئىككىنچى ئوغلى ياقۇپ بەگ قۇمۇل ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىغىغا تەيىنلەندى. يولۋاسنىڭ خوتۇنى لياۋ يۇڭچۇ گومىنداڭ قۇمۇل ناھىيىلىك پىرقىسىنىڭ شۇجىجاڭى بولدى. ۋالى مەھكىمىسىنىڭ ھەر قايسى باشقارمىلىرىنىڭ باشلىقلىرى، باش كاتىپ قاتارلىقلارنىڭ تولىمى ئۇنىڭ يېقىنلىرىدىن بولدى. 1947 - يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تەكلىپ قىلىشى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كۆچۈردى. گومىنداڭغا لەۋھە تەقدىم قىلىش ئۈچۈن 1948 - يىلى ئۇ بىر ۋەكىللەر ئۆمىكىنى باشلاپ نەنجىڭگە باردى. ئۇ جياڭ جىيېشى، بەي چۇڭشىلارنىڭ تېخىمۇ بەك قەدىرلىشىگە ئېرىشتى. شۇنىڭ بىلەن مىللى ھۆكۈمەت كومىتېتىنىڭ مەسلىھەتچىلىكىگە تەيىنلەندى.

1947 - يىلى ياز بىلەن كۈزنىڭ ئارىلىغىدا، قۇمۇلنىڭ نەنسەن تېغىدىكى ئۇيغۇر - قازاق دىخان، چارۋىچىلىرى بىلەن شۇ جايدا تۇرۇشلۇق ئارمىيە ئوتتۇرىسىدا توقۇنۇش يۈز بەردى. ۋەقەنىڭ يۈز بېرىشىدىكى سەۋەپ مۇنداق: قۇمۇلنىڭ تىيانشان رايونى قۇمۇل ناھىيىسىنىڭ تۆتىنچى يېزىسى بولۇپ، كۆپ ساندىكى ئۇيغۇر خەلقى بىلەن ئاز ساندىكى قازاق خەلقى يېرىم دىخانچىلىق، يېرىم چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى. بۇرۇن بۇ رايوندىكىلەر دائىم دىگىدەك ئوسماننىڭ پاراگەندىچىلىك سېلىشىغا ئۇچرىغاچقا، كۈنى ئەنسىزچىلىك ئىچىدە ئۆتەتتى. شۇڭلاشقا قۇمۇل ناھىيىلىك ھۆكۈمەت بۇ جايدىكى بىر قىسىم كىشىلەرگە ئۆزىنى قوغداش ئۈچۈن قورال تارقىتىپ بەرگەن ئىدى (بۇنىڭ ئىچىدىكى بىر قىسىم قورالنى گومىن-

داڭنىڭ 42 - كورپۇس قوماندانى ياڭ دېلياڭ تارقىتىپ بەرگەن، ئۈچ ۋىلايەت بىلەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بىتىم ئىمزالىغاندىن كېيىن، ئۈچ ۋىلايەت ئەۋەتكەن ئۇيغۇرۇنى باشچىلىغىدىكى بىر قىسىم كىشىلەر قۇمۇلدا ئالاقە باغلاپ تەشۋىقات ئېلىپ باردى. شۇنىڭ بىلەن يېزا باشلىغى سىيىت، مۇئاۋىن يېزا باشلىغى ئونانباي (قازاق) باشچىلىغىدىكى تىيانشان رايونىنىڭ ئۇيغۇر پۇقرالىرى ئۇلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، گومىنداڭنىڭ شۇ جايدا تۇرۇشلۇق ئارمىيىسىنىڭ شىمالغا ھەيدەپ كېتىۋاتقان ماشىنىلىرىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ھەربىلەرگە لازىملىق بولغان ماشىنىدىكى ماددى ئەشيالارنى بۇلىدى. قوۋۇقتا تۇرۇشلۇق ئارمىيىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلىپ، قۇمۇل، بارىكۆلنىڭ قاتنىشىنى ئۈزۈپ قويدى. ئۇلار ھەتتا تېچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن قىزىل يارغا كېتىۋاتقان ۋەكىللىرىنى تۇتۇپ قالدى. شۇ چاغدىكى ۋەقەنىڭ تەرەققىياتىدىن قارىغاندا ۋەقەنىڭ پۈتۈن ناھىيىگە تارقىلىپ كېتىش ئېھتىمالى بار ئىدى. بۇ ۋەقەنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا سۆز بولغاندا، قۇمۇلنىڭ بازىرى ئىچىدىكى ھەر ساھە خەلقلىرىنىڭ تولىمى مەسىلىنى تېچ يول بىلەن بىر تەرەپ قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى. شۇ جايدا تۇرۇشلۇق ئارمىيە بولسا ئەسكىرى كۈچىنىڭ كۆپلىگىگە تايىنىپ، باستۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىپ، ئەسكەر چىقارماقچى بولدى. بۇ جەرياندا يولۋاس بىلەن مۇئاۋىن ۋالى لى لاڭشىڭ ئۇلارنى نەسىمەت بىلەن توسۇپ، بىر مەيدان ھەربى توقۇنۇشتىن ساقلىنىپ قالدى. شۇنداق قىلىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە تېلېگىرامما ئەۋەتىپ مەسىلىنى شۇلارنىڭ ھەل قىلىشىنى ئىلەتتىماس قىلدى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بۇرھان شەھىدى،

ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئابباسوف قاتارلىق كىشىلەرنى كېلىشتۈرۈشكە ئەۋەتتى. ئاخىرىدا، سىيىت، ئونانبايلىرىنى ناھىيە بازىرىغا ئەكىلىپ غۇلجىغا يولغا سېلىش، يولۋاس مەسئۇل بولۇپ تىيانشان رايونىدىكى پۇقرالارنىڭ قورال - ياراقلارنى يىغىپ ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇش، گومىنداڭنىڭ شۇ جايدا تۇرۇشلۇق ئارمىيىسىنىڭ چىقىمىنى سۈرۈشتە قىلماسلىق قارار قىلىنىپ، مەسىلە ھەل قىلىندى.

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - ، 26 - كۈنلىرى شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ باش قوماندانى تاۋ سىيۋ بىلەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بۇرھان شەھىدى ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ تېچامق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىغىنى جاكالدى. يولۋاسمۇ بۇنىڭغا ئاۋاز قوشۇپ پۈتۈن ۋىلايەتتىكى ناھىيىلەرگە ھەقىقەتكە قايتىشقا ئاۋاز قوشۇش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چۈشۈردى ھەمدە ئازاتلىق ئارمىيىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن جىۈچۈەنگە ۋەكىل ئەۋەتتى. شۇ چاغدا قوماندان ۋاڭ جېن بىلەن سىياسىي كومىسسار ۋاڭ ئېنماۋ ئۇنى ئەۋەلقدەكلا قۇمۇلنىڭ ۋالىلىغىغا، قوشۇمچە ئامانلىقنى ساقلاش قوماندانلىغىغا قويدى. 1950 - يىلى 5 - ئايدا يولۋاس تاغدىكى قازاق خەلقىگە كومپارتىيىنىڭ سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىشنى بىنا قىلىپ پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەرنى (چوڭ ئوغلى ئەما بولۇپ قالغاچقا بارمىدى) ۋە بىر قىسىم يېقىنلىرىنى باشلاپ تاققا چىقتى، كېيىن چەتئەلگە قېچىپ كەتتى.

جيۇچۇەن قوزغىلىڭىنىڭ ئالدى - كەينىدە

پېڭ مەڭدەك

1. ئىلاۋە

1949 - يىل 9 - ئايدىكى جيۇچۇەن قوزغىلىڭى ھەققىدە «شىنجاڭ تارىخ مائىرىياللىرى» دا خېلى جىق مائىرىياللار بېسىلدى. لېكىن، ئاپتورلارنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى ئورنى، ئىگە! - لىگەن ئەھۋاللىرى ئوخشاش بولمىغانلىقتىن، ئۇنىڭ جەريانىنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلمەسلىكى مۇمكىن. مەن بۇ ئىشقا بىۋاستە ئالاقىدار كىشى بولغانلىغىمدىن، غۇلغۇلا قىلىش، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش، ئۇرۇش قىلىش تەرەپدار - لىرىنى مەغلۇپ قىلىشتىن تارتىپ، ئۆز ئارا باش قوشۇشقا قەدەر ئىشلارغا باشتىن ئاخىر قاتناشقان ئىدىم. شۇڭا، بۇنى بىر قەدەر تەپسىلىي بايان قىلىش مەجبۇرىيىتىم بار دەپ ھىساپلايمەن. شۇنى كۆرسىتىپ قۇتۇش كېرەككى، جيۇچۇەن قوزغىلىڭى گەرچە ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكىتى بولسىمۇ، لېكىن قوزغىلاڭچىلار ئازاتلىق ئارمىيە چېگرىغا قىستاپ كەلگەندىلا ئاندىن قورالنى تاشلاپ خەلق تەرەپكە ئۆتكەن ئىدى، شۇڭا

ئۇنى مەدھىيلەشكە ئەرزىمەيدۇ. شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭ پۈتۈن جەريانىدىن قارىغاندا، بىر مۇنچە زاتلار خېشى كارىدورنى تېچ يول بىلەن ئازات قىلىش ئۈچۈن ئوت دىسە ئوتقا، سۇ دىسە سۇغا كىرىشتىن قايتماي كۈرەش قىلغان. ئازاتلىق ئارمىيە شىنجاڭغا كىرگەندە زۇرۇر بولغان ئاپتوموبىل، تەمىنات ئەشيالار بىلەن تەمىنلىگەن ۋە يۈيىمىن نېفىتلىگىنى قوغداپ قالغان. شۇڭا بۇ ھەقتىكى تارىخى ماتىرىياللاردىن ۋە تەننى تېچ يول بىلەن بىرلىككە كەلتۈرۈشتە مەلۇم ياردىمى بولغانلىغىنى بىلىدۇ. ۋېلىشمۇ مۇمكىن.

2. غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىسى ھەققىدە

غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ ئىسمى بىر قانچە قېتىم ئۆزگەردى. ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇش ئاياغلاشقاندىن كېيىن، ئەسلىدىكى 8 - ئۇرۇش مەيدان قوماندانلىق ئىشتاۋى ھەربىي ئىشلار كومىتېتى باشلىغىنىڭ غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىسىگە، كېيىن يەنە ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىسىگە، ئاخىرىدا غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلىپ، گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەي، شىنجاڭدىن ئىبارەت 4 ئۆلكىنىڭ ھەربىي - مەمۇرى ھوقۇقىنى باشقۇردى. ماھىيەتتە، ئاساسەن ھەربىي قوشۇنغا قوماندانلىق قىلدى. ئۇنىڭغا قاراشلىق قوراللىق ھەربىي قىسىمنىڭ تەرتىۋى مۇنداق:

1. شەرقىي سەپ: مابۇچىڭغا قاراشلىق لۇڭدۇڭ ئارمىيە

يىمىسى؛ ماخۇڭكۇيغا قاراشلىق لۇڭنەن ئارمىيىسى، يەنى مەركەزنىڭ 91 -، 119 -، 120 - ئارمىيىلىرى؛ ماخۇڭكۇيغا قاراشلىق نىڭشيا ئارمىيىسى؛ ماخۇڭبىڭنىڭ بىر ئارمىيىسى بىلەن مەركەزنىڭ ئاتلىق 1 - بىرىگادىسى، يەنە، ھەركەتچان ئارمىيە.

2. غەربىي سەپ: شىنجاڭ گارنىزون باش قوماندانلىق ئىشتاۋى قارمىغىدىكى جاۋشىگۇاڭنىڭ 42 - ئارمىيىسى، يېچىڭنىڭ يېڭى 2 - ئارمىيىسى، ماچىڭشياڭنىڭ ئاتلىق 5 - ئارمىيىسى ۋە خاۋجياچۇنىڭ ئارقا سەپ تەمىنات باش ئىشتاۋى شىنجاڭ تەمىنات ئىدارىسى؛ خېشى گارنىزوني باش قوماندانلىق ئىشتاۋى قارمىغىدا پەقەت بىرلا مۇھاپىزەتچىلەر باتالىيونى بار ئىدى. لەنجۇ زور ئۇرۇشى بولۇش ئالدىدا شىنجاڭدىكى تىەن زىمىي دىۋىزىيىسى خېشى رايونىدا مەشق قىلغۇزۇلغاندا، خېشى باش ئىشتاۋىنىڭ بىۋاسىتە قوماندانلىغىدا بولدى، كېيىن گاۋتەي سېپىگە كىردى.

3. مەمۇرى مەھكىمىسىگە بىۋاسىتە قاراشلىق تەمىنات - لاۋازىمات قىسمىنىڭ قارمىغىدا 8 - تەمىنات رايونى، 22 - ژاندارما پولكى، 7 - ئالاقىلىشىش پولكى، ماشىنىلاشقان ساپپورلار پولكى، لەنجۇ گارنىزون پولكى، تۆگىلىك ئەسكەرلەر تىران - سىپورت پولكى، توپچىلار پولكى بار ئىدى.

بۇ يەردە ئالاھىدە ئېيتىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىمىگى شۇكى: خېشى گارنىزون قوماندانلىق ئىشتاۋى قۇرۇق رامكا ئىدى. خېشى كاردورى ئەسلىدە مابۇچىڭنىڭ ئىلكىدە ئىدى، شېڭ شىسەي تەختتىن چۈشۈپ، ۋۇجۇڭشىن شىنجاڭغا كىرىپ، ئىلى، چۆچەك، ئالتاي مىللى ئارمىيىسى راۋاجلىنىشقا باشلىغاندىن كېيىن، خۇزۇڭنەن قوشۇنى تەدرىجى غەرىپكە قاراپ ئىلگىرىلىدى.

ما قوشۇنىنىڭ ھەربىي كۈچىنى تەلتۈكۈس چەتكە قېقىش، يۈي مېنگۈەننىڭ ئىچى - سىرتىنى مۇستەھكەملەش، لەنجۇ - شىنجاڭ ئارىلىغىدىكى تەمىنلەش لېنىنىسىگە ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، نىڭشيا، چىڭخەيدىكى ئىككى مانىڭ ئالاقىسىنى ئۈزۈۋېتىش ئۈچۈن، قۇرۇق داۋراڭ سېلىنىپ، خېشى كارىدورىدا گارنىزون قوماندانلىق ئىشتاۋى قۇرۇلدى، لېكىن ئۇنىڭ قارىمىغىدا رەسمىي قىسىم يوق ئىدى. ئۇ، بەزىدە خېشى رايونىغا ۋاقىتلىق ئۆزىنى تولۇقلاش، مەشق ئىلىش ئۈچۈن كەلگەن قىسىملارنى ۋاقىتنىچە باشقۇرغاندىن باشقا، پەقەت مۇھاپىزەتچى باتالىيونىغا قوماندانلىق قىلاتتى. ئۇنىڭ تۇنجى قېتىملىق باش قوماندانى خۇزۇڭنەننىڭ گېنېرالى لى تېجۇن بولۇپ، كېيىن ئۇنى گېنېرال تاۋسىيۇ ئۆتكۈزۈۋالدى. شۇنىڭدىن كېيىن ما ئائىلىسىنىڭ قوشۇنى خېشىدىن تەدرىجىي يوقۇلۇپ، شىنجاڭ بىلەن خېشى كارىدورىنى خۇزۇڭنەن قىسىملىرى كۈنتىزول قىلدى. شۇڭلاشقا، بۇ ئىشتاپمۇ ئىسمى بار جىسمى يوق بولۇپ قالدى.

3. جىۈچۈەن قوزغىلىڭىنىڭ غۇلغۇلا قىلىنىشى ۋە تەييارلىغى

1947 - يىلى، سۇڭشلىيەن شىنجاڭ گارنىزون باش ئىشتاۋىدىن يۆتكەپ كېتىلىپ، تاۋسىيۇ مۇئاۋىن قوماندانلىق سالاھىيىتى بىلەن باش قوماندانلىقنى ئۆتكۈزۈۋالدى. ئۇ، تاۋجىڭچۇنى تەكلىپ قىلىپ باش ئىشتاپقا ئىشتاپ باشلىغى قىلدى. تاۋسىيۇ شىنجاڭغا كېلىپ ۋەزىپە ئۆتكۈزۈۋېلىشتىن

بۇرۇن شياڭگاڭدا جۇڭگو كومپارتىمىنىڭ مەۋم مەسئۇلى بىلەن ئۇچراشقان ئىدى. 1948 - يىلى، ئۇ لەنجۇدىن ئۆتۈشكە مەن بىلەن لەنجۇنىڭ لۇي جياگاڭ كوچىسىدىكى زېڭ جىڭزۇ قەسىرىدە كۆپ قېتىم مەخپى سۆھبەتلەشتى. ئۇ چاغدا ئاساسەن غەربىي شىمالدىكى گومىنداڭنىڭ ئىچكى قىسمى، بولۇپمۇ خۇزۇڭنەن بىلەن مايفۇڭ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى ئانالىز قىلىپ، غەربىي شىمال جەڭ مەيدانىدا قىسەن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش ئىمكانىيىتى بار دەپ ھىساپلىغان ئىدۇق. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تاۋسىيۆ شىنجاڭدا، مەن لۇڭنەندە زۆرۈر ھەركەتلەرنى ئېلىپ بېرىش ۋە تەييارلىق كۆرۈش ھەققىدە مەسلىھەتلەشتۇق. مەن 120 - ئارمىيىنىڭ مۇئاۋىن ئارمىيە باشلىقى بولۇپ، تۈرلۈك ئاماللار بىلەن لۇڭنەن بىڭتۇەنىنىڭ ئاساسىي كۈچىنى ساقلاپ قېلىپ، لەنجۇ بىرلەشمە جېڭىگە بىۋاسىتە قاتنىشىشتىن ئۆزەمنى چەتكە ئېلىپ، خېشى كارىدورىغا بىخەتەر يۆتكۈلۈپ بېرىشنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئۇنى قوزغىلاڭ كۈچى قىلىشقا كىرىشتىم. شۇڭا، شىنجاڭ بىلەن خېشى قوزغىلىڭى ماھىيەتتە بىر گەۋدىگە ئايلانغان ئىدى. تاۋجىڭچۇ بولسا بۇ ئىككى جايدىكى قوزغىلاڭنىڭ تەشەببۇسچىسى ئىدى.

لۇي جياگاڭ كوچىسىدا مەخپى سۆھبەتلەشكەندە زېڭ جىڭزۇنى قوزغىلاڭغا قاتنىشىشقا كۆپ قېتىم دەۋەت قىلدۇق، لېكىن ئۇ كارى بولمىدى، ئۇ، ئاساسلىقى سىياسەتكە ئارىلاشماي تۇرمۇش خىراجىتى توپلىۋېلىپ، پېنسىيىگە چىققاندىن كېيىن، قۇيرۇقنى تىكىۋېتىشنى ئويلايتتى.

كېيىنرال تاۋسىيۆ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى قۇۋەتلەيتتى. ئۇ، غەربىي شىمال جەڭ مەيدانىنىڭ ۋەزىيىتىنى خېلى ئېنىق

مۆلچەرلىگەن ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە جاڭۋىنبەي ئەپەندىنىڭ ھەركىتىمۇ گېنېرال تاۋسىيىگە بىۋاسىتە تەسەر قىلغان ئىدى. تاۋجىڭچۇ بىلەن ئىككىمىز مابۇفاڭنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ تۇرۇش ۋە ئۆز ئارا ئەھۋال ئالماشتۇرۇپ تۇرۇش ئۈچۈن مەخسۇس مەخپى تېلېگىرامما سېپىرى ئىشلىتىشكە كېلىشتۇق. تاۋ ئەسلىدە ماچىڭشياڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە جەزمەن قارشى چىقىدۇ دەپ ئويلىغان ئىدى. لېكىن كۈتمىگەن يەردىن لوشورنىمۇ ماچىڭشياڭ، $\times \times \times$ بىلەن بىرلىشىپ، ئۇرۇشپەرەسلەرنىڭ ئۈچ چوڭ كاتىۋېشىغا ئايلىنىپ قالدى. تاۋ بۇ ئۈچ ئۇرۇشپەرەسنىڭ ئىتتىپاقىنى پارچىلاش ئۈچۈن، مەن بىلەن مەخپى تېلېگىرامما ئارقىلىق كۆپ قېتىم مەسلىھەتلىشىپ، ماچىڭشياڭنىڭ قىسمىنى شىنجاڭدىن يۆتكىۋەتمەكچى بولدى. مەن ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىدە بولۇپ، جەڭنى ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئاساسلىق باشقۇرۇدىغانلىغىمدىن، بۇ جەھەتتە پىكىر بايان قىلىش ھوقۇقىم خېلى چوڭ ئىدى. لېكىن، مابۇفاڭ ناھايىتى ھىلىگەر بولۇپ، شىنجاڭغا قېقىپ قويغان قوزۇقنى ھەرگىزمۇ ئاسانلىقچە سۇغۇرۇپ ئېلىپ كەت-مەيتتى. شۇڭا، بۇ پىلان ئەمەلگە ئاشمىدى، ئەكسىچە ئۇ بىر مۇنچە ئاۋارىگەرچىلىكلەرنى ئېلىپ كەلدى. جياڭجىبېشى مابۇفاڭغا تەۋرەنگەنلەرنى بايقىغان ھامان، جايىدىلا ئېتىپ تاشلاش ھەققىدە تېلېگىرامما ئېۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن ھەركىتىمىز بىر مەزگىل توسقۇنلۇققا ئۇچرىدى. بۇ بىرىنچى باسقۇچلۇق غۇلغۇلا قىلىش، تەييارلىق جەريانى ئىدى. بۇنى، تاۋسىيى، تاۋجىڭچۇ ئۈچۈمىز ئىنتايىن خۇپىيانە ھالدا ئېلىپ بارغان ئىدۇق.

4. لەنجۇ ئازات بولغاندىن كېيىنكى ۋەزىيەت

8 - ئاينىڭ 26 - كۈنى لەنجۇ ئازات بولدى. مابۇفاڭ شىنىڭدىن قېچىپ كەتتى. مەمۇرى مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى، قوشۇمچە ئىشتاپ باشلىغى ليۇرنىڭ 91 -، 120 - ئارمىيە ۋە بىۋاستە قاراشلىق ئارقا سەپ مۇھاپىزەتچى قىسىمى باشلاپ يۇڭدىڭ ئەتراپىغا چېكىندى. مەن، 120 - ئارمىيىنىڭ باشلىغى جۇجيايىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ۋۇشياۋلىڭنى بىرىنچى سەپ قىلىپ ۋۇۋېيدا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى قارار قىلدۇق. لېكىن، 91 - ئارمىيىنىڭ باشلىغى خۇاڭزۇشۈن ئەيۋاشقا كەلمەي، شىنجاڭدىكى يې، لو، مالار ئۇرۇش قىلىشنى تەشەببۇس قىلىپ تۇرۇۋالغانلىقتىن، كۈرەش قاتتىق بولۇۋاتاتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئازاتلىق ئارمىيە ۋۇشياۋلىڭغا يېقىنلىشىپ قالغان ئىدى. جۇجيايىڭ بىلەن ئىككىمىز مەسلىھەتلىشىپ، ئىككى تاۋغا، دەرھال قوزغۇلۇپ، ئىككى تەرەپتىن قىسىپ زەربە بېرىپ، پۈتۈن ۋەزىيەتنى كونتىرول قىلىشقا سۈيىلەپ تېلېگىرامما بەرمەكچى بولدۇق. بۇ تېلېگىرامما مەخپى سېپىر بىلەن بېرىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، زېڭجىڭۇۋ جايىپ دىن ۋۇۋېيغا تەكلىپ قىلىپ كېلىنىپ، ئۇنىڭغا كېچىلەپ شىنجاڭغا قاراپ يولغا چىقىپ، شىنجاڭدىكىلەرگە بىزنىڭ پىلان-نەمىزىنى يەتكۈزۈش، تاۋسىيە، تاۋجىڭچۇلارغا چارە - تەدبىر بول كۆرسىتىش، شۇنىڭدەك ئۈرۈمچىگە بارغاندىن كېيىن دەرھال ئىچكىرىدىن ئىككى دىۋىزىيە ئەسكەر ماچىڭشياڭغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ئاپتوموبىل بىلەن كېچىلەپ شىنجاڭغا قاراپ كېلىۋاتىدۇ، دەپ داۋراڭ سېلىپ، تاۋلارنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈ-

رۈشىگە ياردەملىشىش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلدى. جۇ بىلەن ئىككىمىز قايتا مەسلىھەتلىشىپ، جاڭيېدە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى قارار قىلدۇق. كىم بىلسۇن، جاڭيېگە كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ بىيەندۇكۇغا كىرگەنلىك خەۋىرى كەلدى. مەممۇرى مەھكىمە ۋە ئۇنىڭ قارىمىغىدىكىلەر داۋاملىق غەرىپكە قاراپ چېكىندى. يولغا چىقىشنىڭ ئالدىدا جۇ بىلەن يەنە بىر قېتىم كېڭىشىپ، گاۋتەينى بىرىنچى سەپ قىلىش، جېۋچۈەندە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش، يۈيمېننىڭ غەربىگە ھەرگىزمۇ ئۆتمەسلىك، يۈيمېن نېفىتلىگىنىڭ بىخەتەرلىگىگە كاپالەتلىك قىلىشنى قارار قىلدۇق. يۇ، ئىككىنچى باسقۇچ بىز ئۈچۈن ئېيتقاندا بىر ھەل قىلغۇچ قەدەم ئىدى. بۇ چاغدا، زېڭجىڭۇ چىڭۋۇ چىڭۋۇ ۋەزىيەتنىڭ قولىدىن كېتىپ قالغانلىغىنى كۆرۈپ، قوزغىلاڭ كۆتەرگۈچىلەر سېپىگە قېتىلدى. جۇجياياڭ بىلەن ئىككىمىز بىرلىكتە بۇ ھەقتە تاۋسىيەگە تېلېگرامما ئېۋەتتۇق، بۇ تېلېگراممىنى يوللاشتىن بۇرۇن ئۇنى سىياسىي خىزمەت باشقارمىسىنىڭ باشلىغى شاڭ گۇەنيۇ، ھەربىي سوت باشقارمىسىنىڭ باشلىغى سۇن ياۋۋۇلارغا كۆرسەتتۇق ھەم ئۇلارنى ئىمزا قويۇشقا تەكلىپ قىلدۇق. لېكىن سۇن ياۋۋۇ ئارىسالدى بولۇپ قالدى، شاڭ گۇەنيۇ ئۆزىنى قاچۇرۇپ، بىز بىلەن كۆرۈشمىدى. شاڭ گۇەنيۇ كېيىن ليۇرېڭغا ئەگىشىپ قېچىپ كەتتى.

5. گاۋتەيدىكى بۆسۈش

قىسىم مەغلۇپ بولۇپ گاۋتەيگە چېكىنگەندىن كېيىن، ليۇرېڭ دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىگىنىڭ تېلېگراممىسىنى كۆرسىتىپ، خۇاڭزۇشۇننى خېشى گارنىزونىنىڭ باش قوماندان-

لىغىغا تەيىنلىدى، پېڭ يۈشياڭ (مەمۇرى مەھكىمىنىڭ سابىق 2 - مۇئاۋىن شىتاپ باشلىغى) مەمۇرى مەھكىمىنىڭ شىتاپ باشلىقىلىغىغا ئۆستۈرۈلدى. ئەھۋالدىن قارىغاندا، جۇجياياڭ ئىككىمىزنى جايلىمۇ ئېتىش خەۋپى بار ئىدى. جۇجياياڭ جاڭيېدىن چېكىنىپ كېلىۋېتىپ، بۇنىڭدىن خەۋەر تاپتى ۋە سۈيىقەستكە ئۇچراشتىن ئەندىشە قىلىپ، گاۋتەيدە توختىماي، ئۇدۇل جىۋچۈەنگە ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ جىۋچۈەندىن ماڭا تېلېفون بېرىپ: «مەن ئەمدى ئارىلاشمايمەن، ھازىر ئايرۇپىلانغا چىقىمەن» دىدى، قانچە توسساممۇ ئۇنىمىدى.

بۇ چاغدا زېڭ جىڭۋۇ ئالاقىلىشىش ئۈچۈن شىنجاڭدىن خېشىغا قايتىپ كەلدى. تاۋسىيەنىڭ بۇيرۇقى بىلەن لەنجۇغا بېرىپ، پېڭ دېخۇەيگە: شىنجاڭدا قوزغىلاڭ تەييارلىغىنىڭ ئاساسى جەھەتتىن پۈتۈپ قالغانلىغىنى، يېي، لو، ما، جۇڭ، ليۇ، ياۋ قاتارلىقلارنىڭ ئۈرۈمچىدىن كەتمەكچى بولۇۋاتقانلىغىنى دوكلات قىلدى. مەن زېڭ جىڭۋۇدىن ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ تېزراق غەرىپكە يۈرۈش قىلىشى ھەققىدىكى ئىلتىماسىنى ئۇنىڭغا يەتكۈزۈپ قويۇشنى قايتا - قايتا ئۆتۈندۈم.

جىۋچۈەننىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، خېيىغۇنى جىۋچۈەننىڭ گارنىزون قوماندانلىغىغا تەيىنلەپ، ئۇنى 4 - باتالىيونغا قوماندانلىق قىلىپ، خېشىنى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش بازىسى قىلىش ئۈچۈن قاتتىق ساقلاشنى بۇيرۇدۇم. ليۇرېڭ ۋە زىيەتنىڭ چاتاقلىغىنى كۆرۈپ ۋە ماچېڭشياڭ، يېچېڭ، لوشۇرېن، ليۇخەندۇڭ، راۋتېشەن قاتارلىق ئۇرۇش تەشەببۇسكارلىرىنىڭ ھىندىستانغا قاچماقچى بولۇۋاتقانلىغى، زېڭ جىڭۋۇنىڭ لەنجۇغا بېرىپ تەسلىم بولغانلىغىنى ئاڭلاپ، ئالدى - كەينىگە قارىماي قۇيرۇقنى تىكىۋەتتى.

جیۇچۇ-ۋەنگە بارغاندىن كېيىن، دەرھال خېشى باش شىتاۋىنىڭ شىتاپ باشلىغى تاڭزۇيۇننىڭ خاھىشىنى سىناپ باقتىم، تاڭزۇيۇن قوزغىلاڭنى ياقلايدىغانلىغىنى، مەن بىلەن بىرگە بولۇشنى خالايدىغانلىغىنى بىلدۈردى.

بۇ چاغدا، ئازاتلىق ئارمىيە 1 - بىڭتۇەننىڭ ۋەكىلى ليۇشىڭدۇڭ قوماندان ۋاڭجېننىڭ ئېۋەتمىشى بىلەن، ئۇنىڭ ماڭا يازغان بىر پارچە خېتىنى ئېلىپ ماينىڭدا مەن بىلەن كۆرۈشتى. قوماندان ۋاڭجېن خېتىدە مېنى دەرھال ھەركەتلىنىشكە دەۋەت قىلىپتۇ. ئۇنىڭ خېتىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، گاۋتەي-دىكى بىرلىق قىسىملارغا ئىستېھكاملاردىن كېچىلەپ چېكىنىپ چىقىپ، جىۇچۇەنگە توپلۇنۇش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈردۈم. بۇ، 3 - باسقۇچ. بۇ چاغدا، شىنجاڭ ۋەزىيىتى ئايدىڭلىشىپ قالغان، خېشى ۋەزىيىتى بولسا، ليۇرېڭ كېتىش بىلەنلا ئۆزگەرتىش ياسىغان ئىدى. قوزغىلاڭ تەرەپدارلىرى بولسا، ۋەزىيەتنى قاتال قىلغان بولۇپ، پۇرسەت ھازىرلىنىپ قالغان ئىدى.

6. ئاخىرقى جان قاتلىشىش

مەن جىۇچۇەن تازىلىق كوچىسىدىكى 21 - نۆمۇرلۇق ھويلىنى قوزغىلاڭنىڭ قوماندانلىق ئىشتاۋى قىلدىم. خېيىنقۇ قوماندانلىق قىلدى. لىيىڭشۈن مۇھاپىزەتچىلىكىنى ئۈستىگە ئالدى.

خۇاڭزۇشۈن قوشۇنى بىلەن چېكىنىپ جىۇچۇەنگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئاز ساندىكى يېقىنلىرىنى مەجبۇرلاپ ئالا-توپىلاڭ كۆتۈرۈپ، يېغىلىق پەيدا قىلدى. بەختكە يارىشا جىۇچۇەن گارنىزونىنىڭ قوماندانى خېيىنقۇ كېچىلەپ

قوشۇن يۆتكەپ جەڭنى تىنچىتىتى. گارنىزون قوشۇنىنىڭ قۇد-
رەتلىك بېسىمى ئاستىدا خۇاڭزۇشۇن ئاز ساندىكى ئەگەشكۈ-
چىلىرىنى باشلاپ قېچىپ كەتتى، ئاخىرىدا غەربىي جەنۇب
رايونىدا قولغا چۈشتى. خۇاڭزۇشۇن ئالا - توپىلاڭ كۆتەرگەن
مەزگىلدە شېن جىزۇشېڭ، سۇڭياۋخۇا، لى خۇەننەنلەر بىزگە قارشى
تەرەپتە تۇرۇپ، تازىلىق كۆچمىسىدىكى قوماندانلىق ئىشتاۋى
قىلىنغان 21 - ھويلىدا ئېلىشىمىز دەپ ۋاقىراپ - جاقىراشتى.
گېپىدە تۇرماي بىردەم ئۇ تەرەپ، بىردەم بۇ تەرەپ بولۇپ
كۆپ قېتىم ئۆزگەردى. بۇ چاغدا 22 - ژاندارما پولكىنىڭ
باشلىغى ساۋشۇشى باشتىن ئاخىر بىز تەرەپتە تۇرۇپ، ئىككى
كېچە - كۈندۈز قوماندانلىق ئىشتاپتىن بىر قەدەممۇ ئايرىلمىدى
ۋە شېن، سۇڭ، لىلارغا قارىتا ئېلىپ بارغان كۈرەشتە ماخا
مەدەتكار بولۇپ تۇردى. ئۇلار بىلەن بولغان كۈرەش مەن
ئېۋەكەن 200 ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇپ كەلگەن ئازاتلىق
ئارمىيىنىڭ ئالدىنقى قىسمى جىۋچۈەننى ئۆتكۈزۈۋالغاندا ئاندىن
بېسىقتى. بۇ چاغدا خېشى باش ئىشتاۋىنىڭ ئىشتاپ باشلىغى
تاڭزۇيۇنمۇ شېن، سۇڭ، لىغا قارشى كۈرەشكە قاتناشتى. ئۇ،
قوماندانلىق ئىشتاۋىدا تۇرمىدى، لېكىن ئۇنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈ-
رۈشكە تۇتقان پوزىتسىيىسى روشەن ئىدى.

ليۇرېڭ ئايرۇپىلانغا ئولتۇرۇپ قاچقاندىن كېيىن، يېڭىدىن
ئۆسكەن مەمۇرى مەھكىمىنىڭ ئىشتاپ باشلىغى پېڭيۇشياڭ
يېتىم ھالغا چۈشۈپ قالدى. ئۇ گەرچە مەمۇرى مەھكىمە خادىم-
لىرىنىڭ قوماندانلىق ئىشتاپ بىلەن ئالاقىدا بولۇشىنى چەكلىگەن
ۋە تېلېگىراف ئىستانسىسىنى ئۆزى كونتىرول قىلىپ،
گۇجۇتۇڭ، خۇزۇڭنەنلەردىن ياردەم تەلەپ قىلىپ تۇرغان

بولسىمۇ لېكىن پېڭيۇشياڭ بىلەن كۆرۈشۈپ ئۇنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، خېيىغۇ بىر مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىتىنى قوشۇپ مېنى جىۇچۇەن سىغەن مەكتىۋىگە ئېۋەتتى. نەسىمەت قىلىپ قايىل قىلغاندىن كېيىن، پېڭيۇشياڭنىڭ پوزىتسىيىسىدە ئۆز-گەرىش بولدى. ئۆزى كونتىرول قىلىپ تۇرغان تېلېگىراف ئىستانسىسىنى ئازاتلىق ئارمىيە جىۇچۇەنگە كىرىپ 10 كۈندىن كېيىن تاپشۇرۇپ بەردى. پېڭيۇشياڭنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ھەقىقەتەن بىر جەريان كۈرەش قىلىشقا توغرا كەلدى. لېكىن پېڭ قورال ئىشلەتمىدى. بۇ، 4 - باسقۇچتىكى ئەھۋال ئىدى. جىۇچۇەنگە چېكىنىپ، ئازاتلىق ئارمىيە شەھەرنى ئۆتكۈزۈۋالغانغا قەدەر گەرچە ئاران بىر نەچچە كۈنلا كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ جەرياندا مالىمانچىلىق بېسىلمىدى. خۇاڭ-زۇشۇن تىرىكشىمۇ باقتى، ۋەزىيەت بىر مەزگىل مالىمانلىشىپ كەتتى. بەختكە يارىشا، بىزنىڭ ئارزۇيىمىز ئوڭۇشلۇق ئەمەلگە ئېشىپ، خېشى كارىدورىغا تاڭ نۇرى يېتىپ كەلدى.

7. تاپشۇرۇش - ئۆتكۈزۈۋېلىشنىڭ

ئالدى - كەينىدە

زېڭجىڭۇۋ لەنجۇغا بېرىپ پېڭدېخۇەي بىلەن كۆرۈش-كەندىن كېيىن، 1 - دالا ئارمىيەسىنىڭ باش ئىشتاۋى بىلەن جىۇچۇەنگە قايتىپ كەلدى. گاۋتەيدىن چېكىنىپ جىۇچۇەنگە كېلىش يولىدا يۈز بەرگەن، خۇاڭ زۇشۇن مەغلۇپ بولغان ئۇرۇشقا زېڭ قاتنىشالمىدى.

قوشۇن يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، 1 - دالا ئارمىيەسىنىڭ

بۇيرۇغى بويىچە، مەمۇرى مەھكىمە ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق قىسىم، پولك، ئەترەتلەرنى 2 - بىڭتۇەن ئۆتكۈزۈۋالدى. ئۆتكۈ- زۈۋېلىشقا ئازاتلىق ئارمىيە ئىككىنچى بىڭتۇەننىڭ ئىشتاپ باشلىغى جاكۇبىنجۇ مەسئۇل بولدى (جاڭ كېيىن ھەربى ئىشلار كومىتېتى بىرونىۋىك قىسىمىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى بولدى)، تاپشۇرۇشقا مەن مەسئۇل بولدۇم. تاپشۇرۇش - ئۆتكۈزۈۋېلىش كومىتېتى قۇرۇلۇپ، جاكۇبىنجۇ مۇدىر بولدى، مەن مۇئاۋىن مۇدىر بولدۇم. تاپشۇرۇش - ئۆتكۈزۈۋېلىش يىغىنىغا مەھكىمە- دىكى باشقارمىدىن يۇقۇرى دەرىجىلىكلەر، قىسىمدىكى دىۋىزىيە- كوماندىرلىرى، ئارمىيىدىكى ئىشتاپ باشلىقلىرى، خېشى باش ئىشتاۋىدىن ئىشتاپ باشلىغى تاڭزۇيۈنلەر قاتناشتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، 8 - تەمىنات رايونى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق ئارقا سەپ قىسىمىنى زېڭجېڭۇۋ 1 - بىڭتۇەنگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش، ئۇلار 1 - بىڭتۇەن بىلەن شىنجاڭغا كىرىش قارار قىلىندى.

تاپشۇرۇش - ئۆتكۈزۈۋېلىش ئاياقلاشقاندىن كېيىن،
1 - دالا ئارمىيىسىنىڭ كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش ھەق- قىمىدىكى تۆۋەندىكى بۇيرۇغى ئېلان قىلىندى: پېڭمىڭدىڭ
2 - بىڭتۇەننىڭ مۇئاۋىن ئىشتاپ باشلىقلىغىغا، پېڭيۇشياڭ
4 - ئارمىيىنىڭ مۇئاۋىن ئىشتاپ باشلىقلىغىغا، زېڭجېڭۇۋ
1 - بىڭتۇەننىڭ مۇئاۋىن ئىشتاپ باشلىقلىغىغا، تاڭزۇيۈن،
جېڭجۇاخۇەي 3 - ئارمىيىنىڭ مۇئاۋىن ئىشتاپ باشلىقلىغىغا
تەيىنلەندى. خېيىفۇ 8 - تەمىنات رايونىنىڭ ئىدىۋىتانت باشقار- مىسىنىڭ باشلىقلىغىغا تەيىنلىنىپ، شۇلار بىلەن بىللە شىنجاڭغا كىردى. قالغانلارغا ئايرىم تەلىم - تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى.

جيۇچۇەن قوزغىلىڭى ھەچنىمىگە ئەرزىمەيدۇ، لېكىن ئۇ، خۇاڭزۇشۇن ئېقىمىدىكىلەرنىڭ ھالاكەت ئالدىدىكى سۈيىقەستىنى مەغلۇپ قىلىپ، خۇاڭزۇشۇننى جيۇچۇەندىن قېچىشقا مەجبۇر قىلدى، قوشۇننى تەلۈق پېتى ئازاتلىق ئارمىيىگە ئۆتكۈزۈپ بەردى، يۈيمەن نېفىتلىگىنى ئامان - ئىسەن ساقلاپ قالدى، شۇنىڭدەك، شىنجاڭغا كىرىدىغان قوشۇننى ئاپتوموبىل ۋە تەمىنات بىلەن تەمىنلىدى. شۇنى ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، بۇ خىزمەت كۆرسىتىپ گۇنانى يۇيۇشتىكى ئەمەلىي ئىپادە ئىدى. تارىخ، خېشى كارىدورىدا قوزغىلاڭ كۆتەرگەن كوماندىر - ئەسكەرلەرنىڭ زۇلمەتتىن يورۇقلۇققا چىقىشتا گۇناينى يۇيۇش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان ھەركەتلىرىنىڭ ھەققانى، ۋە تەنپەرۋەر ھەركەت ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. بۇ ئاساسىي پىرىنسىپتىن چەتنىگەن خىلمۇ - خىل تەساۋۇرلارنىڭ ھەر قاندىغى تارىخنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتەلمەيدۇ، يىپىدىن يىڭنىسىغىچە ھىساپلاش، قۇرۇق نام، ئابروي قوغلۇشۇش بىچارلىقنىڭ ئىپادىسىدۇر.

(خۇنەن چاڭشا ئورمانچىلىق نازارىتىدە يېزىلدى.)

جىن شۇرېن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغدىكى
ئەمەل ناملىرى ۋە ئەمەلدارلار ئىسمىلىكى (1)

1928 - يىلى (مىنگونىڭ 17 - يىلى)	يىللار نامى	ئايرىمىسى
جىن شۇرېن 1928 - يىلى 9 - ئايدا تەيىنلەنگەن، 1931 - يىلى 6 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ئۆزگەرتىلگەن	ئۆلكىلىك ئامانلىق ساقلاش باشسىلىقى	شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھەربى - مەمۇرى
جىن شۇرېن 1928 - يىلى 8 - ئايدا تەيىنلەنگەن	ھەربى ۋازارەتنىڭ ۋازىرى	
جاڭ پېيپۇن 1928 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا تەيىنلەنگەن	ئىلى چېگرا مۇداپىئە، بوز يەر ئۆز-ئارا ئۆزگەرتىش ئەمەلدارى	
جىن شۇرېن 1928 - يىلى 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنىگىچە ۋەزىپە ئۆتىگەن	ئۆلكىلىك مۇئاۋىن رەئىسى	خەلق ئىشلار ئەمەلدارلىرىنى ئىستاتىستىكىلاش جەدۋىلى
لى چى 1928 - يىلى 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تەيىنلەنگەن	خەلق ئىشلار نازارەتسىزىنىڭ نازىرى	
شۈي يىسەي 1928 - يىلى 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تەيىنلەنگەن	مالىيە نازارەتسىزىنىڭ نازىرى	
ليۇ ۋىنلۇڭ 1928 - يىلى 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تەيىنلەنگەن	مائارىپ نازارەتسىزىنىڭ نازىرى	
يەن يۇشەن 1928 - يىلى 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تەيىنلەنگەن	قۇرۇلۇش نازارەتسىزىنىڭ نازىرى	
لوشياۋزۇ 1928 يىلى 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تەيىنلەنگەن	باش كاتىپ	

(ئاپتونوم رايونلۇق ئارخىپ ئىدارىسى تەمىنلىگەن)

جىن شۇرېن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغدىكى
ئەمەل ناملىرى ۋە ئەمەلدارلار ئىسمىلىكى (2)

1933 - يىلى (مىنگونىڭ 22 - يىلى)	يىللار نامى	ئايرىمىسى
جىن شۇرېن - 1931 - يىلى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى تەيىنلەنگەن، 33 - يىلى 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى چېكىنگەن	چېگرا مۇداپىئە دۈبەنى	شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھەربى - مەمۇرى
جىن شۇرېن - 1928 - يىلى 8 - ئايدا تەيىنلەنگەن، 33 - يىلى 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى چېكىنگەن	ھەربى ۋازارەت - نىڭ ۋازىرى	
شېڭ شىسەي 1931 - يىلى تەيىنلەنگەن	سەنئەتچى	
جىن شۇرېن - 1933 - يىلى 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئاغدۇرۇلغان	ئۆلكىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى	خەلق ئىشلار ئەمەلدارلىرىنى ئىستىفائەتتىكىمىلاش - چەدۈرلى
لى چى	خەلق ئىشلار نازا - رىتىنىڭ نازىرى	
چۆرۈچىچاڭ	مالىيە نازارىتى - نىڭ نازىرى	
ليۇ ۋىنلۇڭ	مائارىپ نازارىتى - نىڭ نازىرى	
يۇ ۋىنپىڭ	ئىسلاھات نازارىتى - نىڭ نازىرى	
ليۇ شاۋلى	باش كاتىپ	

شىنجاڭ تارىخ ماتىرىيالىرى (14)

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى شۇئارى كومىتېتى تارىخ ماتىرىيالىرى تەتقىقات مەيىتى

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى ئازاتلىق كوچا 306-ئەتراپى)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنىستىتۇتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
نورماتى: 1092 × 787 م م 1/32 باسما تىۋىنى: 8.875
1985 - يىلى 9 - ئاي 1 - نەشرى
1985 - يىلى 9 - ئاي 1 - بېسىمى
كىتاب نومۇرى: M11098-162
تىراژى: 3.700 - 1
باھاسى: 0.67 يۈەن
(ئىچكى جەھەتتە تارقىتىلدى)

新疆文史资料选辑(14) (维吾尔文)

中国人民政治协商会议新疆维吾尔自治区
委员会文史资料研究委员会编

新疆人民出版社出版

(乌鲁木齐市解放路306号)

新疆新华书店发行 新疆医学院印刷厂印刷

787×1092毫米 32开本 8.875印张

1985年9月第1版 1985年9月第1次印刷

印数: 1—8,700

统一书号: M11098·162 定价: 0.67元

(内部发行)